HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Petőfi születésének 150. évfordulójára

Urbán Aladár

Petőfi Sándor honvédszázados

Kerekes Zoltán

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói

4

XIX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1972

Petőfi Sándor

(Barabás Miklós rajza)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1972

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XIX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

H. Haraszti Éva kandidátus, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest) — *Lengyel István*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Szabó Sándor* és *Sztana Béla*, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztői (Budapest) — *Urbán Aladár*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Molnár Éva*, *Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet tudományos főmunkatársai, valamint *Csendes László*, *Dombrády Lóránd*, *Farkas Márton* kandidátus, *dr. Gazsi József*, *Józsa Antal* kandidátus, *Kerekes Zoltán*, *dr. Kun József*, *Molnár Pál* és *Rákóczi Katalin*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360-764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

72.2713/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

„Higyjétek meg barátaim:
Petőfinek *Nemzeti dala*
sokkal jobb és sokkal
több, mint az egész pesti
forradalom vala."

(Vahot Imre)

PETŐFI SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

A történelmi sorsfordulók nagy személyiségei meghatározó szerepet játszanak az események menetében. Az 1848-as magyar forradalom annyira összeforrott emlékezetünkben Petőfi Sándor nevével, hogy a kettőt szinte már egynek érezzük. Hiszen Petőfi volt annak a forradalmi fellépésnek egyik vezetője, amely 1848. március 15-én Pesten a 12 pontba foglalt követelések meghirdetésével és azok törvénybe foglalásának kikényszerítésével új fejezetet nyitott a magyar nép történetében.

1973. január 1-én ünnepeljük nagy költőnk születésének 150. évfordulóját. Költészetének varázsa ma is eleven erővel hat; a nép szeretetére, a hon védelmére buzdít, lelkesít. Első költőnk ő, aki népünk függetlenségi harcát össze akarta kapcsolni a világ elnyomott népeinek szabadságküzdelmeivel. Politikai tisztánlátása, megalkuvást nem ismerő töretlen hite emelte őt a radikális márciusi ifjúság élére. Petőfi nélkül talán mást jelentene számunkra március és szegényebb lenne negyvennyolcas eszmei örökségünk.

Ezt az örökséget és a forradalmár költő eszmei-politikai szerepét a Petőfi-kutatók generációi már megnyugtatóan tisztázták. Tevékenységük eredményeként ma már világosan áll előttünk nemcsak mindennapi tevékenysége, hanem az európai haladás eszmekincséből táplálkozó költői, politikai világképe, eszmei tisztasága és ebből fakadó forradalmi gyakorlata. Az eljövendő kutatások tárhatnak még fel ismeretlen részleteket, de nem valószínű, hogy a bennünk élő Petőfi-képet számottevően módosíthatják.

1848 márciusában Magyarországot is elérte az Európán végigvonuló forradalmi hullám. A harmincas—negyvenes évek liberális nemesi reformpolitikáját a pesti tömegek elmozdították a holtpontról. A pesti forradalmat az a fiatal értelmiség szervezte, amely rajongott a nagy francia forradalom eszméiért és annak gyakorlatát át akarta ültetni a hazai talajba. A jakobinus eszméken nevelkedett magyar forradalmárok közül Petőfi látott a legtisztábban: felismerte, hogy a történelem által napirendre tűzött polgári átalakulás egyetlen módon, a népforradalom útján valósítható meg. Petőfi a nemesi reformpolitika, a „fontolva haladás" ádáz ellensége, az elnyomott osztályok költője. Költészetét, egész életét a nép ügyének, a demokratikus eszmék terjesztésének, a zsarnokság elleni küzdelemnek szentelte.

A Forradalmi Csarnokban, az egyetemen, a lefoglalt nyomdánál, a Nemzeti Múzeum előtt, a pesti városházán lezajlott események és Petőfi ottani szerepe közismertek. A *Dicsőséges nagyurak*, a *Nemzeti dal*, a 12 pont (ennek megfogalmazásában Petőfi is részt vett) fontos dokumentumai ténykedésének. Arról a riadalomról is pontosan tájékozott az utókor, amelyet az a hír váltott ki a pozsonyi országgyűlés nemes honatyáiból, mely szerint Petőfi 40 ezer főnyi parasztsereggel táborozott a Rákos mezején. Tudjuk, hogy a hír nem volt teljesen megalapozott, de Petőfi meggyőző szavai a helyzet reális értékeléséből fakadtak, amikor azt írta, hogy „ezen alaptalan hírnek nemsokára alapja és kalapja lett volna, azaz, igaz lett volna tetőtől talpig, csak azzal a kis különbséggel talán, hogy nem 40, hanem 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson". Nem volt szükség rá, hogy Petőfi szavára „80, vagy még több ezer ember" jelenjen meg a Rákoson, a hír is elég volt ahhoz, hogy az országgyűlés kimondja a jobbágyság felszabadítását.

A radikális ifjúság — köztük Petőfi — szerepe a forradalom előkészítésében és a márciusi sorsdöntő napokban — meghatározó jelentőségű. Ők fogalmazták meg a nép követeléseit, ők mozgósították a tömegeket a forradalom győzelméért, a forradalom vívmányainak és a haza függetlenségének védelméért vívott harcra. Petőfi *A nép nevében* beszélt, az ő szószólójuk volt és hozzájuk fordult, amikor a forradalmat, a hazát veszély fenyegette. Ismerték, értették, szerették egymást, hiszen egyek voltak. Az uralkodó osztályok szintén ismerték, értették is, de gyűlölték és rettegtek tőle. A múlt század közepének magyarországi társadalmi viszonyaiban rejlik annak magyarázata, hogy a forradalom viharmadara, a haladás és függetlenség élharcosa, népünk egyik legnagyobb költője, a forradalom és szabadságharc idején nem tölthette be az őt megillető helyet. 1848 márciusában még a forradalom egyik vezéralakja, később is lobogó tűz a magyar forradalom és szabadságharc viharában, de az akkori magyar társadalmi viszonyok nem tették lehetővé, hogy e tűz az egész forradalmi időszakban teljes fényességében ragyogjon hazánk egén.

A nép költőjét az 1848-as képviselőválasztáson nagy csalódás érte: félrevezetett, megvásárolt, leitatott választói ellene fordultak — s neki menekülnie kellett Szabadszállásról. A kaputosok mérhetelenül gyűlölték, elveitől pedig féltek. A táblabíró-világ nem válogatott az eszközökben, ha Petőfit kellett félreállítani.

Világnézete, következetes forradalmisága gyakran sodorta konfliktusba Petőfit; főleg a császári hadseregben nevelkedett katonatiszteket ingerelte a „rebellis" költő formaságokat nem tűrő magatartása. Összetűzései Mészáros hadügyminiszterrel, Vetter és Klapka tábornokokkal a köztük levő világnézeti ellentétekből fakadtak, csak az okot szolgáltatták a felszínen jelentkező formai jelenségek. Minden forradalmár számára a tartalom az elsődleges, Petőfi is ezt tartotta lényegesnek, szemben a liberális nemesség jóllehet becsületes, de a forradalommal szemben értetlenül álló képviselőivel. Megértette és hirdette: a magyar hadsereg győzelme nem attól függ, hogy tisztjei viselnek-e „nyakravalót"

vagy sem, hanem attól, hogy a katonák azonosítani tudják-e magukat a forradalom célkitűzéseivel, készek-e, képesek-e azt következetesen szolgálni. A liberális nemesség csak annyira és addig volt forradalmár, amennyire azt osztályérdekei megkívánták.

Petőfi teljesen azonosult a forradalommal, a haza függetlenségével és kész volt életét is áldozni érte. 1848 márciusában nemzetőrnek jelentkezett; az ország elleni első fegyveres támadás hírére toborzó körútra indult, októberben pedig kérte az Országos Honvédelmi Bizottmánytól honvédszázadosi kinevezését. A debreceni 28. honvédzászlóalj egyik századának parancsnokaként az újoncok kiképzését irányította. November közepén néhány heti szabadságot kért, mivel nem akarta szülés előtt álló feleségét egyedül hagyni. Felesége felépülése után, január közepén jelentkezett újra szolgálatra, ekkor már Bem hadseregébe. „... csak arra kérem Önt — írja Kossuth Lajoshoz intézett levelében —, tetessen át a 28-ik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember." Kossuth hozzájárult ahhoz, hogy Petőfit Bem törzséhez vezényeljék, s ettől kezdve a költő élete — sajnos, csak rövid időre — szorosan összefonódott a nagy lengyel forradalmár életével. Mellette esett át a tűzkeresztségen, s bizonyára nem voltak nagyon távol egymástól akkor sem, amikor élelét áldozta hazájáért. Bem a fegyver, Petőfi a toll mestere volt, de mindketten forradalmárok. Ez kapcsolta őket össze, ezért tisztelték és becsülték egymást. A lengyel és a magyar hazafit eltéphetetlenül kötötte össze az elnyomott népek felszabadításának, a világszabadságnak szent eszméje. A költő atyjaként tisztelte és szerette a bölcs lengyel hadvezért, a hadvezér fiaként szerette és féltette a nagy magyar költőt. Petőfi örök emléket állított Bemnek *Az erdélyi hadsereg* című versében. A költemény egyben elveik azonosságát is dokumentálja: *„Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk. / A szabadság régi bajnoka! / Bosszúálló fénnyel jár előttünk / Osztrolenka véres csillaga... / Egy a célunk: a közös bilincset / Összetörni, melyet hordozánk, / S összetörjük, esküszünk piros mély / Sebeidre, megcsúfolt hazánk!"*

Petőfi Sándor a XIX. századi magyar történelem egyik legnagyobb alakja. Következetes forradalmisága, demokratizmusa, republikánus elvei mély internacionalizmussal párosultak. Költészete, egész életműve a mához is szól; eszméit nem a kortársak valósították meg, hanem a szocialista utókor; s míg kortársai közül csak kevesen értették, mi büszkén valljuk a magunkénak. A világszabadság eszméjével párosuló mély patriotizmusa, megalkuvást nem ismerő helytállása, áldozatvállalása követendő példa számunkra. A forradalom katonájaként tollal és karddal harcolt a haza függetlenségéért. Szelleme ma is él. Eszméink igazságát, erejét, költészetének hatását történelmi tapasztalataink csak növelték.

Néphadseregünkben a Petőfi-hagyomány eleven erő. Számunkra nemcsak a legnagyobb magyar költő, a nagyszerű forradalmár hazafi ő, hanem mint a nép szabadságáért életét adó katonát is példaképünknek tekintjük.

TANULMÁNYOK

PETŐFI SÁNDOR HONVÉDSZÁZADOS

URBÁN ALADÁR

„Kardot és nem olajágat,
Kardot a nemzet kezébe!
Legyen szabadság először,
És azután legyen béke."

Petőfi: Sept. 10. 1848.

1848. szeptember eleje izgatott várakozásban telt. Az egész ország aggódó türelmetlenséggel várta a fejleményeket. A legnagyobb feszültség Pesten és Budán, az ország kormányzati központjában volt. Mindenki a bécsi hajót várta: milyen hírek érkeznek „fentről", mi várható a legközelebbi napokban. Az izgalomra az adott okot, hogy sem az augusztus 29-én Bécsbe utazott Batthyány és Deák miniszterek, sem az őket szeptember 5-én követő országgyűlési küldöttség nem tért időben vissza. Szeptember 5-től az országgyűlés nem ülésezett. Pest-Budán kósza hírek keltek különböző, ellenséges szándékú katonai mozdulatokról. A hírek egy része valódinak bizonyult: a fővárosban nem magyar legénységű sorezredi alakulatok jelentek meg. Ellensúlyozásukra a váci táborból önkéntes nemzetőrök érkeztek. A Kossuth titkára által szervezett Hunyadi-csapat erőszakkal beszállásolt az Újépületbe. Az Egyenlőségi Társulat pedig azonnali toborzást hirdetett egy „honvédi sereg" felállítására.

A szeptemberi mozgalmas napok egyik főszereplője a baloldal erőit tömörítő Egyenlőségi Társulat, amelynek augusztus végétől tagja március ünnepelt hőse, Petőfi Sándor is. A költő a választási vereség után visszahúzódott a közéleti szerepléstől, de most — a várhatóan sorsdöntő változások előestéjén — ismét aktívan tevékenykedett.[1] Tettvágytól égve, elvbarátaival együtt várta, hogy a holtpontról elmozduljanak a fejlemények. Közös hangulatukat, a zavaros politikai helyzetben a *bizonyosság* igényét fejezte ki híres versének kezdete: „Jőj el

[1] Petőfinek az Egyenlőségi Társulathoz való csatlakozására l. *Urbán Aladár:* Petőfi 1848 augusztusában; tanulmány a Petőfi tüze c. kötetben. Szerk.: *Tamás Anna—Wéber Antal.* Kossuth Kiadó, 1972., 406—411. o.

végre, valahára, / Te határozó, te nagy óra, / Melyben e hon sorsa fordul / Akár roszra akár jóra."

Szeptember 10-én visszaérkezett Bécsből mind Batthyány, mind az országgyűlés népes küldöttsége. Másnap a kormány lemondott, az ügyek ideiglenes vezetését Kossuth vette át. A nádor 12-én ismét Batthyányt bízta meg kormányalakítással, bár a Múzeumnál aznap tartott népgyűlés Kossuthot követelte. Jelačić betörésének és előnyomulásának híre, Batthyány egyértelmű védelmi intézkedései lassan megnyugtatták a közvéleményt és szeptember 16-ára megszűntek a fővárosban a népmozgalmak. A miniszterelnök a Dunántúlon elrendelte a népfelkelést és minden lehetséges katonai erőt — a Szenttamás elleni harmadik támadás előkészítésével párhuzamosan — a fehérvári táborba rendelt. Budán megkezdték a Fehérvár felől érkező országút sáncolását. Pesten Perczel Mór szabadcsapatot toborzott, az ifjúság pedig tüzérségi kiképzésre járt az Újépületbe. A baloldal félretette a törvényes formák iránti aggályait és támogatta a megbízott miniszterelnököt, „mert — mint a *Nép-elem* írta szeptember 21-én — nem elvet kell már támadni, hanem a hazát megmenteni."

Petőfi utoljára hallgatott el a bírálók közül. Még szeptember 17-i cikkében is szemrehányást tett a nemzetgyűlésnek, hogy hiába állott 11-én (a kormány lemondása napján) hivatása magaslatán, ha mindjárt másnap — Batthyány megbízásának tudomásul vételével — „levetette ama szép fényes harci öltözetét... és helyette egy vén asszony szoknyájába bújt." A keserű szemrehányást azonban bizakodó hang váltja fel: ha a nemzet vállalja a harcot, nem veszhet el, mert „a melly nemzet küzdött az emberiségért, annak nem szabad elvesznie!"[2] Ezt követően, az Egyenlőségi Társulat megbízásából „Magyarország lakosaihoz" írott felhívása már szakít a bíráló megjegyzésekkel. A szeptember 20-án megjelent proklamáció az ország kétségbeejtő helyzetéről szóló népszerű tájékoztató és fegyverbe hívó kiáltás, „hogy örök időkre megmentsük a magyar nemzet életét és becsületét."[3]

Ezekben a napokban Petőfi elvbarátaival együtt járt az Újépületben folyó tüzérségi kiképzésre,[4] mert komolyan számoltak a főváros elleni támadással. Jelačić előnyomulása azonban nemcsak Buda vagy Pest ostromának, hanem hosszú harcoknak a lehetőségét is magában hordta. Ez pedig az önkéntesek toborzásának, illetve a Batthyány által elrendelt népfelkelésnek és újoncozásnak a meggyorsítását igényelte. Ennek segítésére indult baloldali fiatalok kíséretében Kossuth alföldi toborzóútjára, ez magyarázza Vasvári és Petőfi egyidejű küldetését.

*

[2] *Marczius Tizenötödike* (továbbiakban: MT), 1848. szept. 18 (160) 642—643. o.; közli Petőfi Sándor Összes Művei (továbbiakban: PSÖM) V. S. a. r. *V. Nyilassy Vilma—Kiss József.* Akadémiai Kiadó, 1956., 122—123. o.

[3] *Nép-elem* 1848. szept. 20 (68) 271—272. o.; közli PSÖM V. 124—127. o.

[4] L. *Dienes András:* Petőfi a szabadságharcban. Akadémiai Kiadó, 1958., 19. o. — A tüzérségi kiképzésre szept. 16-án Kossuth is felhívta a figyelmet az országgyűlésen, l. Kossuth Lajos Összes Munkái (továbbiakban: KLÖM) XII. S. a. r. *Sinkovics István.* Akadémiai Kiadó, 1957., 371. o. A MT szept. 20-án a tüzérségi tanfolyam látogatottságáról számolt be. Másnap a *Kossuth Hírlapja* (továbbiakban: KH) közölte, hogy maga Kossuth is részt vesz a kiképzésen.

A Petőfi-irodalom keveset tud a költő szeptember végi megbízatásáról, amely pedig közvetlen előjátéka volt katonai szolgálatra való jelentkezésének. Ferenczi Zoltán kutatásai óta tudjuk, hogy a főváros lakosságát szeptember 25-én német nyelvű — nem hivatalos — falragasz tájékoztatta arról, hogy előző napon Petőfi és Vasvári, más „emisszáriusok" társaságában, a nép felvilágosítására indult.[5] A felvilágosító feladatból sejthetően ez a küldetés nem a végrehajtó hatalom fejének: Batthyány Lajosnak megbízásából történt. (Ha miniszterelnöki megbízásuk van, *biztosként* emlegeti őket a híradás.) Petőfi szeptember 30-án Eötvös Mihály szatmári alispánhoz írott levelében így jellemezte küldetését: „A székely földre szándékoztam utazni némileg országos küldetésben . . ."[6] A megbízatásnak csak „némileg országos" jellege magyarázza a megfogalmazás óvatosságát és azt, hogy a fővárosból érkező megbízott nem *utasítja* a közigazgatási apparátus fontos megyei közegét, hanem csak javasolja: hirdessen általános népfelkelést.[7]

Petőfi, Vasvári és társaik „népfelvilágosító" küldetését valószínűleg az Egyenlőségi Társulatban határozhatták el. Az a tény azonban, hogy indulásuk *szeptember 24-én* történt, vagyis egybeesett Kossuth toborzóútjának kezdetével, az akció összehangoltságát sejteti. Ezt a sejtést emeli bizonyossággá Vasvári és társainak 1849. január közepén Kossuthoz intézett beadványa, amelyben így írnak: „Jellasics közeledtekor alulírottak ön által a nép felvilágosítására levén kiküldve, előkészítők őket a felkelésre."[8] Nyilvánvaló, hogy Petőfi útja is része volt ennek a vállalkozásnak, még akkor is, ha Vasvári és társai a Dunántúlra mentek — míg Petőfi a Székelyföldnek vette útját.

Jogos a kérdés: miért Erdélyt választotta a költő kiküldetése céljául. Kézenfekvőnek látszik a feltételezés, hogy Petőfi küldetését össze akarta kapcsolni hetedik hónapban levő feleségének biztonságba helyezésével. A Szatmár megyei Erdőd, Júlia szüleinek lakhelye, valóban útba esett — vagy csak némi kitérőt jelentett — a Székelyföldre menet. De ha Erdőd lett volna az igazi cél, akkor vállalhatott volna a költő *közelebbi* kiküldetést is. Ha el is kerüli a Kunságot, választási kudarca színhelyét, ha nem akar részt venni a Hajdúságban a Bocskai-csapat toborzásában, találhatott volna más, közeli területet agitációs tevékenysége számára. Mi szólt mégis Erdély mellett? Nyilván a rokonszenv, a korábbi kapcsolatok, az előző év őszén Kolozsvárott szerzett élmények. Ez a rokonszenv azonban 1848 szeptembe-

[5] A falragaszt l. Országos Levéltár (továbbiakban: OL) Újkori Gyűjtemény, 1848/49-es nyomtatványok; 6. csomó, 134. sz. Közli: *Petőfi Múzeum* VII. (1894) 44—45. h. L. még *Dienes:* i. m. 26, 478—479. o.

[6] PSÖM VII. S. a. r. *Kiss József—V. Nyilassy Vilma.* Akadémiai Kiadó, 1964., 169. o. A *Pesti Hírlap* (továbbiakban: PH) számára küldött tudósítás (l. alább) csak „kiküldetésről" beszél.

[7] „. . . nem én kérem önt, hanem a haza követeli" — mondja a költő; PSÖM VII. 170. o. A nem hivatalos jelleget támasztja alá Petőfinek a PH által leközölt tudósítása, amely szerint reméli, hogy a szatmári alispán eleget tesz népfelkelési felhívásának. „s nem vár ministeri rendeletet rá". PH 1848. okt. 10 (83) 949 o.; közli PSÖM V. 128. o.

[8] A beadvány datálatlan; l. OL. az 1848/49-i minisztérium levéltára (továbbiakban: 1848/49-i lt.), az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbiakban: OHB) 1848:431. Kossuthnak a beadvánnyal kapcsolatos jan. 16-i intézkedésére l. KLÖM XIV. S. a. r. *Barta István.* Akadémiai Kiadó, 1953., 144—145. o.

rében *politikai* tartalommal telítődött az unió tettleges végrehajtása, illetve annak védelme érdekében. A székely határőrök segítségül hívásának gondolata a fővárosi ifjúság soraiban már májusban felmerült. Most, az Erdélyben is jelentkező mozgalmak, a közös veszély még erősebbé tette az egymásrautaltság érzését. A tény, hogy a székelyek minden nehézség nélkül 30 ezer, vérmesebb remények szerint 80—90 ezer fegyverforgató férfit képesek kiállítani,[9] biztató érzés volt a nemzet sorsáért aggódók számára. Ennek tudata talán már a küldetés előtt foglalkoztatta a költőt és így született meg szeptemberben *A székelyekhez* c. költeménye. Egyik versszaka így szólít fel a közös küdelemre: „Föl, székely, föl, közös az ellenségünk, / Tineketek is az árt, aki minékünk, / Az vert vasra titeket, aki minket, / Együtt törjük szét a közös bilincset!"[10]

A székelyföldi útnak az említett, részben általános érdekű, részben személyes motívumai között van még egy nem elhanyagolható tényező: szeptember eleje óta szép sikerrel toboroz a székelyek között *Berzenczey László*, Petőfi személyes ismerőse. Munkájának eredményességéről időnként lelkes hírekben számol be a sajtó.[11] Feltehetőleg hozzá akart csatlakozni, az ő munkájából akart — ha csak időlegesen is — részt vállalni a költő. Ha ehhez azt is hozzá számítjuk, hogy Berzenczey megbízása Kossuthtól származott, hogy a pénzügyminiszter bizalmi emberével szemben — hatáskörének túllépése miatt — már szeptember közepén panaszok merültek fel, mind a még létező erdélyi kormányszék (a Gubernium), mind a Batthyány-kormány által kinevezett erdélyi kormánybiztos, Vay Miklós részéről — akkor nem alap nélkül tételezhetjük fel, hogy a költő egyéni elképzelése találkozott Kossuth helyeslésével. Petőfi útja ugyanis biztosíthatta Kossuth székelyföldi híveinek megfelelő, a legújabb eseményekre is kiterjedő tájékoztatását egy olyan időszakban, amikor a toborzókörútra indult volt pénzügyminiszter nehezen tarthatta a kapcsolatot Berzenczeyvel. Az is elképzelhető, hogy Petőfinek alkalmasint valami személyes üzenetet is továbbítania kellett a „Kossuth-lovagok" parancsnokának.

A korabeli úthálózati térképnek tanúsága szerint a költő Erdődről a Nagybánya—Dés útvonalon keresztül akart eljutni rendeltetési helyére. Ennek az útnak az volt az előnye, hogy így útba ejthette Koltót, hogy a hír szerint betegen fekvő Teleki Sándort — egyetlen mágnás barátját — meglátogassa. Petőfi valószínűleg szeptember 30-án a kora reggeli órákban indult Erdődről és délután már Nagybányán lehetett.[12] Nagyon elcsodálkozhatott, amikor itt találta Teleki Sándort,

[9] L. pl. a KH szept. 27-i, a kolozsvári *Ellenőr*-ből átvett tudósítását, amely szerint a székelység harcra kész és 80—90 ezer főre teszik a fegyverfogható férfiak számát.

[10] A szakirodalom úgy tudja, hogy Petőfi ezt a verset az Agyagfalván összehívott székely nemzeti gyűlés számára írta.

[11] Berzenczey kinevezésére l. KLÖM. XII. 735, 139—740. o.; Petőfi és Berzenczey ismeretségére *Dienes:* i. m. 27. o.; Berzenczey toborzásának sikerére: KH. 1848. szept. 20 (70) 320—321. o.

[12] PSÖM VII. 438., 440. o. Júlia erdődi naplója alapján (l. alább) leghamarabb szept. 29-én estére teszi a költő indulását — és joggal vonja kétségbe Teleki Sándor későbbi emlékezéseinek állítását, amely szerint már szept. 28-án találkozott Nagybányán Petőfivel. Az Erdőd—Nagybánya távolság kb. 6 mérföld (kb. 50 km), ennek megtételére kb. 6—7 órai utazásra volt szükség. Ezt a költő megtehette úgy kora délutánig, hogy a hírek hallatára visszafordulva, éjjel még Színfaluba ért.

Kővár-vidék főkapitányát és tisztikarát. Csodálkozása aggodalommá sűrűsödhetett, amikor magától Telekitől hallotta, hogy szeptember 27-én Törökfalvánál az újoncszedés hírére felizgatott román felkelők útját állták és kis híján elfogták Telekit a kíséretében levő Mihályi Gábor kormánybiztossal együtt.[13] Petőfi nemcsak azt érthette meg Teleki beszámolójából, hogy útját nem folytathatja, de azt is, hogy a román lakosság az egész vidéken mozgásban van. Ez pedig az ugyancsak románok által környezett Erdőd biztonságát is érintette, hiszen családja jelenlegi tartózkodási helye légvonalban nem volt távolabb Törökfalvától, mint Nagybányától.

Amikor Pestről elindultak, a fővárosi sajtóból még csak arról értesülhettek, hogy az újoncösszeírás ezen a környéken is nehézségekbe ütközött, nyugtalanságot váltott ki. De a minisztériumhoz befutó jelentések is csak szeptember végén, a költő és felesége Erdődre érkezése idején jelezték a helyzet gyors romlását.[14] Petőfinek most, szeptember 30-án a Nagybányára menekültek szavaiból meg kellett értenie, hogy a környék nagy többségű román lakosságának eddigi passzív ellenállása szervezett zendülésbe ment át.[15] A mozgalom erősödését és általánossá válását pedig biztosította Karl Urban alezredes, a Naszód vidéki román határőrség parancsnokának nyílt támogatása. Mivel Petőfi családja Erdődön még nem ismerhette pontosan a legújabb Kővár-vidéki fejleményeket[16] — még inkább annak gyors fenyegetőre fordulását — érthető, hogy *a költő azonnal visszafordult.* Az út kétharmadát megtéve Szinfalunál még aznap éjjel összetalálkozott azokkal a nagykárolyi nemzetőrökkel, akik a Kővár-vidékről érkező riasztó hírek hallatára 30-án reggel indultak meg Nagybányára. A négyszáz főnyi egység parancsnokától Petőfi döbbenten értesülhetett, hogy Szatmár megyében igen kevés helyen, csak a városokban szervezték meg a nemzetőrséget. Nagybánya és Felsőbánya, valamint Nagykároly nemzetőrségén túl legfeljebb még Szatmár (Szatmárnémeti) nemzetőreivel lehet számolni. Ez a tájékoztatás adhatta az övéiért, barátaiért és a számára kedves környékért aggódó költőnek — gondoljunk későbbi, *Elpusztuló kert ott a vár alatt* c. versére — a gondolatot, hogy Eötvös Mihályt, Szatmár megye alispánját *általános népfelkelés* szervezésére szólítsa fel.[17]

[13] Teleki Sándor szept. 30-án, tehát a Petőfivel való találkozás napján küldte el az ezekről az eseményekről szóló tudósítását a miniszterelnöknek: OL 1848/49-i lt. Belügyminisztérium (továbbiakban: BM) országlászati oszt. 1848—10—447. Teleki véleménye szerint Kővár-vidékén a kedélyek lecsillapodására nem lehet számítani. (Meg kívánjuk jegyezni, hogy Petőfi — és nyomában a szakirodalom — tévesen nevezi Teleki Sándort főispánnak. Teleki *Kővár-vidék főkapitánya* volt.) Teleki id. jelentése mellett található Mihályi Gábor ugyancsak szept. 30-án, valamint Közép-Szolnok alispánjának okt. 1-én kelt tudósítása is.

[14] L. Mihályi Gábor szept. 27-i és 30-i, Szatmár és Közép-Szolnok szept. 27-i jelentéseit: BM országlászati oszt. 1848—10—394., 399., 400., 447.

[15] Okt. 4-én jelentette Mihályi Gábor: „A nép az egész Kővárvidéken és Belső Szolnok vármegyében mindenütt csoportosan nyughatatlankodik . . . Kővárvidéken tökéletes anarchia van . . ." BM rendőri oszt. 1848—1—655.

[16] Valamit biztosan tudtak már, mert a Kővár-vidékről menekült Oláh János és családja **szept. 29-én — nyilván Erdődön áthaladva — már Nagykárolyba,** a megye székhelyére ért. „Vészszavaira" másnap reggel megindult Nagybányára az önkéntes nemzetőrség, amelynek ugyancsak Erdődön át vitt az útja. PSÖM VII. 439. o.

[17] PSÖM VII. 169—170. o. (Kiss Gedeon, a Nagykárolyból kiindult önkéntes nemzetőrök parancsnoka egyidejűleg Szatmár város nemzetőrségét hívta segítségül; uo. 439. o.) Petőfi a PH számára másnap beküldött tudósításában a népfelkelés szükségességét a szatmári nemzetőrség gyengeségével magyarázza.

Petőfiben már a visszafelé úton megfogalmazódhatott a gondolat: ha a Székelyföldre nem mehet, ha a környék védelmére rendelkezésre álló erő olyan gyenge, akkor maga is itt marad. Most, amikor a tűz már Júlia új tartózkodási helye felé terjedt, magától értetődőnek kell tartanunk, hogy a hazáért családja közvetlen védelmében, „pro aris et focis" kívánt küzdeni. Ez világlik ki az Eötvös Mihályhoz intézett levél befejezéséből: *„Én legszentebb hazafiúi kötelességemnek tartom itt maradni s az önök zászlaja alatt harcolni.* A sereggel együtt NBányán termek."[18] Ezzel a tervvel nyilván Júlia is egyetértett. A költőnek azonban a Vörösmartyval folytatott hírlapi vita következtében őt ért támadás óta érzékeny pontja a közvélemény, tanúsítja ezt a *Hallod-e, szív, szívem!* c. költeménye. Érthető tehát a szándéka, hogy a sajtó útján adjon tájékoztatást magáról, tevékenységéről. Így született meg Erdődön október 1-én — tehát mindjárt másnap — az egyik legnagyobb példányszámú lapnak, a *Pesti Hírlap*nak küldött tudósítás.[19] A kis cikk első mondata: „Kővárvidékén keresztül akartam kiküldetésem helyére, a Székelyföldre utazni, s Nagy-Bányáról kénytelen valék visszafordulni." A nagy információ-tartalmú mondat az egész országgal tudatja: nem az ellenség elől menekült, küldetéssel távozott el a fővárosból. Egyben azt is közli, hogy megbízatását nem tudta teljesíteni. Értik ezt azok, akik tudják, hová s miért indult el Petőfi. A Teleki Sándorral és Mihály Gáborral történt eset, valamint az általános helyzet ismertetése után[20] beszámol terveiről is: „Szatmár megye már teszi a szükséges lépéseket, a mennyire tőle telik; egy pár álgyu és nehány száz nemzetőr van útban. *Én is velök megyek.*"[21]

Petőfi első megdöbbenésében tehetett olyan ígéretet szeptember 30-ának éjszakáján Eötvös Mihálynak, amelynek teljesítésében fiatal, az egyedülléttől és a reá váró megpróbáltatásoktól rettegő fiatal felesége esetleg megakadályozza. Másnap, az Erdődről kelt tudósítás azonban már nem eshetett Júlia tudta nélkül. A költőnek ezt, a családja közvetlen védelmére irányuló, kétszeresen megerősített szándékát az életrajzi irodalom mintha nem vette volna elég komolyan. Nem azt vizsgálta, hogy Petőfi — ígéretének megfelelően — Nagybányán termett-e, hanem azt, hogy eljuthatott-e október 2—17. között Pesten át Parndorfba. Pedig a szatmári nemzetőrökhöz való csatlakozás ígérete olyan helyzetben hangzott el, hogy annak komolyságát nincs okunk kétségbe vonni. Jogos kérdés azonban, hogy van-e valami bizonyíték arra, hogy Petőfi valóban visszatért Nagybányára?

[18] PSÖM VII. 170. o. (Kiemelés a szerzőtől.)

[19] L. 7. jegyzet. — Érdekes, hogy Petőfi nem a MT-nek küldte meg tudósítását (ahol szept. 16-i cikke megjelent), sem a KH-nak. Ez utóbbi egyébként valószínűsíti azt, hogy Petőfi Vasváriékhoz hasonló indokból és egyidejűleg indult ugyan, de korántsem Kossuth *közvetlen* megbízatásával. (Ez nem zárta volna ki az esetleg Berzenczeynek szóló *személyes* üzenet továbbítását.) A KH egyébként sem lehetett a költő előtt kívánatos orgánum: ott jelent meg szept. 6-án Vörösmarty válasza.

[20] Érdemes egybevetni Teleki Sándor id. szept. 30-i jelentését (l. 13. jegyzet) és Petőfinek az esettel kapcsolatos tömör összefoglalását. Teleki jelentése egyben érzékelteti, hogy Nagybányán azon a napon miként látták a helyzetet és Petőfinek hogyan vázolhatták a várható fejleményeket.

[21] PSÖM V. 128. o. (Kiemelés a szerzőtől.)

Azt tudjuk Júlia erdődi naplójából, hogy Petőfi *október 2-án* már nem volt Erdődön. Láttuk, szeptember 30-án azonnal visszafordult Nagybányáról és október 1-re virradó éjjel, vagy a reggeli órákban érkezett vissza feleségéhez. Hihető-e, hogy ebben a helyzetben — ha el is jutottak már Erdődig a pesti és pákozdi fejlemények híre — a költő egyik pillanatról a másikra meggondolta volna magát és nem a fenyegetett Nagybányára tért volna vissza, hanem hanyat-homlok az ellenkező irányba indul, magára hagyva családját, egy-két napi járóföldre az egyre terjedő román felkelés színhelyétől? Nyilván erről szó sem lehet. Így Júlia október 2-i, egyedüllétről beszámoló feljegyzései, kívánsága, hogy bár követhetné férjét a harcban, akkor íródtak, amikor Petőfi — feleségével megtárgyalva megváltozott tervét — sietve visszatért Nagybányára.[22] Így az október 1-én kelt hírlapi tudósítás is a helyére kerül. A költő számot vetve a helyzettel, életjelt ad magáról és tudatja: harcba készül ő is a szatmáriakkal.

Miért nem maradt akkor ennek nyoma Petőfi levelezésében, vagy miért nem küldött újabb tudósításokat Kővár-vidék állapotáról, ha valóban visszatért október 2-án Nagybányára? Ennek magyarázata Máramaros és Szatmár megyék, Kővár-vidék, illetve Belső- és Közép-Szolnok megyék állapotával, a rendelkezésre álló katonai erővel függenek össze. Október elején Nagybányára összesen 428 főnyi gyalog és 120 lovas nemzetőr érkezett. Ezt az erőt — Nagybánya és Felsőbánya mintegy 1100 főnyi nemzetőrségével együtt — Mihályi Gábor kormánybiztos elegendőnek vélte arra, hogy segítségével Kővár-vidéken a hatóságok tekintélyét visszaállítsa. Az akcióból azonban mégsem lett semmi, a szomszédos Belső-Szolnok megye főispánjának kérésére. Nevezett ugyanis azzal érvelt, hogy a kormánybiztosnak az újoncozást megtagadó román parasztok elleni fellépése ahhoz vezetne, hogy Belső-Szolnok megye kis létszámú és szétszórtan élő magyar lakossága, saját nemzetőri vagy katonai erő hiányában, menthetetlenül a felháborodott felkelők áldozatául esnék.[23] A Kővár-vidéki expedíció tehát ekkor elmaradt. A terv módosulásáról és Mihályi Gábor erről szóló október 4-i jelentéséről Petőfi feltehetőleg még aznap értesült. Mivel jelenlétét ilyen körülmények között nem látta indokoltnak, érthető, hogy október 5-én — legkésőbb 6-án — visszatért a jó félnapi járóföldre levő Erdődre, feleségéhez.[24]

Valószínűnek tartjuk tehát, hogy Petőfi nem indult el ismeretes pesti útjára október 6—7-e előtt. De ebben az esetben igen valószínűtlen, hogy a Lamberg és Zichy haláláról, valamint a pákozdi győ-

[22] Júlia naplójának okt. 2-i bejegyzése: „... most, midőn férjünk, kedvesünk fegyvert ragadva rohan a hon megmentésére véres harcot küzdeni..." — ez a kitétel is érzékelteti, hogy Petőfi *sietve távozott*, valamint azt is, hogy a *véres* összecsapás *azonnali* lehetőségnek tűnt. Ez pedig csak akkor lehetett ilyen élményszerű a férjét féltő fiatalasszonynak, ha őt a szomszédos Kővár-vidéken tervezett expedíció részesének tudta. A naplót közli *Mikes Lajos—Dernői Kocsis László:* Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságyán tett vallomása. Budapest, 1930., 203. o.

[23] Mindezt Mihályi Gábor okt. 4-én kelt jelentéséből tudjuk (l. 15. jegyzet). Egyébként Teleki Sándor is azt javasolta id. szept. 30-i jelentésében, hogy a román lakosság megnyugtatására egyelőre szüntessék be az újoncozást és ezt nyilatkozatban hozzák az érdekeltek tudomására.

[24] Júlia erdődi naplójának okt. 4-i bejegyzése szerint aznap még egyedül volt; *Mikes—Dernői Kocsis:* i. m. 303. o.

zelemről és Jelačić futásáról érkezett hírek késztették volna arra, hogy a fővárosba siessen.[25] Az előbb elmondottak alapján — és a későbbi fejlemények ismeretében — nem hihetjük, hogy a győzelmi hírek hallatára Petőfi magára hagyja előrehaladott állapotban levő feleségét a népmozgalmaktól fenyegetett nemzetiségi vidéken. A magyarázatot tehát máshol kell keresnünk: *a költő anyagi helyzetében.* Amikor az azonnali fegyveres fellépés lehetősége elmaradt, Petőfinek szembe kellett néznie a ténnyel, hogy az *Életképek* szerkesztésétől visszavonulva, nem rendelkezik rendszeres jövedelemmel. Mivel nem hivatalos küldetésben utazott el Erdély felé, ha kapott is útiköltségre némi pénzt (adatunk nincsen erre — de adósságára igen), fizetésre, rendszeres havi jövedelemre — mint a kormánybiztosok — nem számíthatott. A szatmári nemzetőrökhöz való csatlakozás legjobb esetben a néhány krajcáros napidíjat biztosíthatta. Tudjuk a költő április végi naplójegyzeteiből, hogy hivatalt csak akkor hajlandó vállalni, ha ezzel családját az éhhaláltól kell megmentenie. Most, ha a helyzet nem is volt ilyen kritikus, gondoskodnia kellett feleségéről és öreg szüleiről, összeegyeztetve azt a fegyveres harc vállalásával, valamint — legalább a gyermek megszületéséig — a közelben maradással. Ennek egyetlen, Petőfi által is elfogadható módja kínálkozott, egyetlen *fizetéssel* járó „hivatal", amely az Eötvös Mihálynak tett ígéretet sem sérti: tiszti kinevezéssel jelentkezni a szatmári *honvédek* szervezés alatt álló zászlóaljához.

Nem tudjuk, hogy ez az ötlet baráti tanácsra, a gyakorlati asszonyi elme leleményeként, vagy a költő helyzetfelismeréséből született-e. Létrejöttét nagyon valószínűen a második nagybányai tartózkodásnak, az elmaradt Kővár-vidéki fegyveres akciónak köszönhette. A tennivalót, a lehetőségeket mérlegelve talán Teleki Sándor hívta fel Petőfi figyelmét arra, hogy a Szatmár megyei önkéntes nemzetőröknek szeptemberben nem kellett — az eredeti rendelettől eltérően — az Aradnál felállított kerületi táborba vonulniuk, hanem otthon maradhattak a megye védelmére.[26] Most pedig, közölhette a tájékozott barát, a környező megyék kérni akarják, hogy veszélyeztetett helyzetük miatt honvéd újoncaik is maradhassanak vissza a megyei hatóságok rendelkezésére.[27] Ennek ismeretében Petőfi lépése, amellyel a Szatmárban kiállított honvédek zászlóaljához kérte tiszti kinevezését, nem jelentette ottmaradási tervének elejtését, csak módosítását. Elhatározásához azonban feltétlenül szüksége volt a nagybányai tapasztalatokra és információkra.

A költő ekkor is, a továbbiakban is, következetes volt elhatározásában, hogy nem távozik messzire szülés előtt álló fiatal feleségétől. Ez magyarázza pesti útját, amelynek eredményeként *október 15-én*

[25] *Dienes* — Ferenczi Zoltán nyomán — erre a gondolatra építette a költő okt. 2-i Pestre utazását. és ebből fakadóan parndorfi látogatását; i. m. 32—33. o.

[26] Az önkéntes nemzetőrséget a miniszterelnök rendeletére augusztusban kezdték szervezni; Bereg megye szept. 7-én Szemere Bertalantól kapott arra engedélyt, hogy önkéntes nemzetőreit otthon tarthassa. Valószínű, hogy Petőfi szept. 30-án éjjel Színfalunál ezekkel, a megye székhelyén összegyűjtött ún. önkéntes nemzetőrökkel találkozott.

[27] Közép-Szolnok megye alispánjának október 3-án kelt kérelmét l. BM rendőri oszt. 1848—1—685.

honvéd századosnak nevezték ki. Petőfi elutazását a fővárosba tehát kétségtelenül a Szatmárba — vagy annak közelébe — való mihamarabbi visszatérés szándéka vezérelte. Visszatérni, *hivatalos* megbízatással, a *Közlöny* útján nyilvánosságra hozott tiszti kinevezéssel —, ez megnyugtató hír a szétszéledt elvbarátoknak és válasz egyben a Vahot-félék intrikáira...

A Pestre való visszatérés „menetrendjébe" — ha el is tekintünk Petőfi valószínű nagybányai tartózkodásától és az ebből fakadó kései indulástól — egy valami nehezen fér bele logikailag, pontosabban emberileg. Ez a költő 1848. évi közszereplésének „homályos" pontja: *a feltételezett parndorfi epizód.*[28] A kutatás bebizonyította ugyan annak menetrendszerű *lehetőségét,* hogy Petőfi október 2—18. között végigjárhatta az Erdőd—Pest—Parndorf—Pest—Erdőd útvonalat. A feltételezést elfogadva, megvizsgálta azt is, hogy miként viselkedhetett a költő a Lajta menti táborban, — illetve viselkedhetett-e úgy, mint azt az egyetlen „szemtanú" állítja kései visszaemlékezéseiben.[29] Az alapkérdés azonban az, hogy *miért* ment volna Petőfi a Jelačićot üldöző sereg után? Pest város önkéntesei — köztük Vasvári Pál is — már úton voltak a táborba. Az Egyenlőségi Társulat — tagjainak szétszéledése miatt — gyakorlatilag nem létezett. Ennek megbízatásából nem mehetett a költő. Maradna a *hivatalos* futárszolgálat, ami azonban lekötöttséget jelentett volna. Petőfi gyors visszatérése Erdődre azt jelzi, hogy nem szándékozott sokáig távol maradni.

A parndorfi utat egyetlen indok magyarázná: *a bécsi forradalom híre.* A költő erről Erdődön csak október 10-én értesülhetett volna, így elindulásának okai között nem szerepelhetett. Ha az október 6-i bécsi fejleményekről útközben, vagy csak Pestre érkezve hallott, úgy — igen szoros menetrend szerint — talán megjárhatta még az osztrák határt. (Bár a nagybányai második úttal is számolva, október 8-ánál hamarabb nem érkezhetett a fővárosba.) Így feltételezhetjük esetleg azt is, hogy az erősen közéleti érdeklődésű költő — feledve utazása célját, anyagi gondjait és Erdődön hagyott feleségét — a várható nagyjelentőségű fejlemények miatt *magánemberként* utazott a Lajta menti táborba. Arra azonban nehezen tudunk válaszolni, hogy miért fordult volna szinte azonnal vissza? Ahhoz ugyanis, hogy Erdődre október 18-ra megérkezzen, Petőfinek legkésőbb 12-én ott kellett hagynia Móga seregét. Addig azonban semmi elhatározó, sőt semmi lényeges nem történt a Lajta mentén. Petőfi odautazásának pedig vagy a döntő csata kivárása, vagy a feldunai seregben vállalt tartós tábori szolgálat adott volna értelmet.[30] Mivel családi körülményei

[28] *Pándi Pál:* „Kísértetjárás" Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, 1972. II. 295. o. szerint a parndorfi tartózkodás „érdekes kérdőjel a Petőfi-kutatás számára".

[29] *Éjszaky Károly* elbeszéléséről van szó, amelyet *Csernátoni Gyula* közölt; l. *Petőfi Múzeum* III. (1890) 341—344. h. Igaz, *Mészáros Lázár* Emlékiratai. Pest, 1867. I. 254. o. is megemlékezik Petőfiről és Vasváriról a parndorfi nehézségek kapcsán, de a hadügyminiszter nem volt jelen, így nem számít szemtanúnak.

[30] Ha *minden* lehetséges magyarázatot számba veszünk, felmerülhet még az a gondolat, hogy Petőfit Nyáry Pál — mikor nála századosi kinevezése ügyében jelentkezett — küldte valamilyen megbízatással a sereghez. A gyors visszafordulást *ez* megmagyarázná. Kérdés azonban, hogy mi lett volna az a megbízatás, amelyet Nyáry nem akart a Honvédelmi Bizottmány hivatalos futáraival továbbítani — és amelyet Petőfi elvállalt?

miatt ez nem állhatott a költő szándékában, ezért parndorfi útját — ha az elméletileg el is képzelhető — gyakorlatilag teljesen valószínűtlennek kell tartanunk.[31] Ebből következőleg indokolatlan az a ki nem mondott, de hallgatólagos feltételezés is, mintha Petőfi Parndorf után, mintegy ottani szereplésének korrekciójaként jelentkezett volna honvédtiszti szolgálatra.

*

Petőfi pesti utazásának célja tehát tiszti kinevezésének kieszközlése volt. Ezzel a lépéssel a költő nemcsak szervezetszerű helyét kereste a kibontakozó fegyveres küzdelemben. Korábbi jövedelme egy részétől elesve, Petőfi és családja számára fontos anyagi kérdés volt a tiszti fizetés biztosítása. Ezért nem volt közömbös *a rang nagysága* sem, mert az utána járó illetménynek pótolnia kellett a kiesett keresetet. A századosi fizetés erre alkalmasnak is ígérkezett.[32]

Petőfi kinevezési kérelme a jelek szerint megértő támogatásra talált. Erre enged következtetni a *Nyáry Pál* által október 12-én Nádosy (Nádossy) Sándor alezredeshez, a nemzetőrség szervezésével és a honvéd zászlóaljak kiállításával foglalkozó Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökéhez intézett utasítás: „Megkeresi az országos honvédbizottmány alezredes urat, miként Petőfy *(sic)* Sándornak a szatmári önkéntes honvédeknél századossá leendő kineveztetése iránt a szükségeseket megtenni és ezen kinevezést megerősítés végett a honvédelmi bizottmánynak felterjeszteni szíveskedjék."[33]A levélből világos, hogy a költő egyértelműen *a szatmári honvédekhez* kérte kinevezését. Talán az sem érdektelen, hogy elhatározásával Nyáryt kereste meg — pedig ekkor már Kossuth is a fővárosban tartózkodott. Petőfi és Nyáry között már májusban jó kapcsolat alakulhatott ki a néplap (a későbbi *Nép Barátja*) megjelenését előkészítő bizottmányban. A jelek szerint ez a kapcsolat magától értetődővé tette, hogy a költő Nyáryhoz forduljon kérelmével.

Petőfi kinevezése gyorsan elintéződött — de nem biztos, hogy minden nehézség nélkül. Nyáry ugyanis azt kérte Nádosytól, hogy a kinevezést a Honvédelmi Bizottmánynak terjessze fel megerősítésre. Az

31 Valószínűtlennek tűnik, hogy ha Petőfi a Lajtánál járt, sem a tábori események, sem a bécsi forradalom ne hagyott volna maradandó nyomot akár lírájában, akár prózai írásaiban, levelezésében. (Latour haláláról — azt is Lamberggel kapcsolatban — csak decemberben szól, az *Akasszátok föl a királyokat!* c versében.) Kétségbe vonja a parndorfi utazást PSÖM VII. 441. o. és *Pándi* id, mű II. 292, 295. o. — A parndorfi látogatás ellen szólnak nem lebecsülendő *negatív bizonyítékok*, hogy ti. sem az 1848/49. évi hivatásos iratokból, sem a gazdag kortársi levelezésből, sem a korabeli naplókból vagy a sajtó híreiből nem került elő tudtunkkal egyetlen olyan utalás, vagy célzás, amely valószínűsítené a költő Lajta menti táborozását.

32 A *honvéd* századosi illetmény 1848 őszén még csak 80 Ft volt; l. OL 1848/49-i lt. Hadügyminisztérium általános iratok (a továbbiakban: HM ált. ir.) 1848:9256. A *Dienes* által (506. o.) említett 120 Ft csak 1849. jan. 1-től, a honvéd és sorezredi alakulatoknál életbe léptetett *egységes* illetményrendszer bevezetésétől járt. Ezt megelőzően a sorezredi tiszt helyőrségi szolgálatban kevesebbet, de tábori szolgálat (ill. a „hadi illetmény") esetén többet kapott, mint a tábori szolgálat esetén pótdíjban nem részesülő honvédtiszt. (A honvéd zászlóaljakat ti. eleve „mobil", vagyis tábori szolgálatot ellátó alakulatoknak szánták.) Az így keletkezett feszültség levezetése érdekében kellett egységesíteni az illetményt. — Petőfi 1848. őszi-téli anyagi helyzetére l. *Törő Györgyi:* Petőfi anyagi helyzete; l. Petőfi tanulmányok. Szerk.: *Pándi Pál—Tóth Dezső.* Akadémiai Kiadó, 1962., 84—86. o.

33 OL 1848/49-i lt. Országos Nemzetőrségi Haditanács (a továbbiakban: ONöHt) iratai 1848:5297; közli KLÖM XIII. 175. o. (Az elküldött tisztázat külzetén „sürgős" jelzés.)

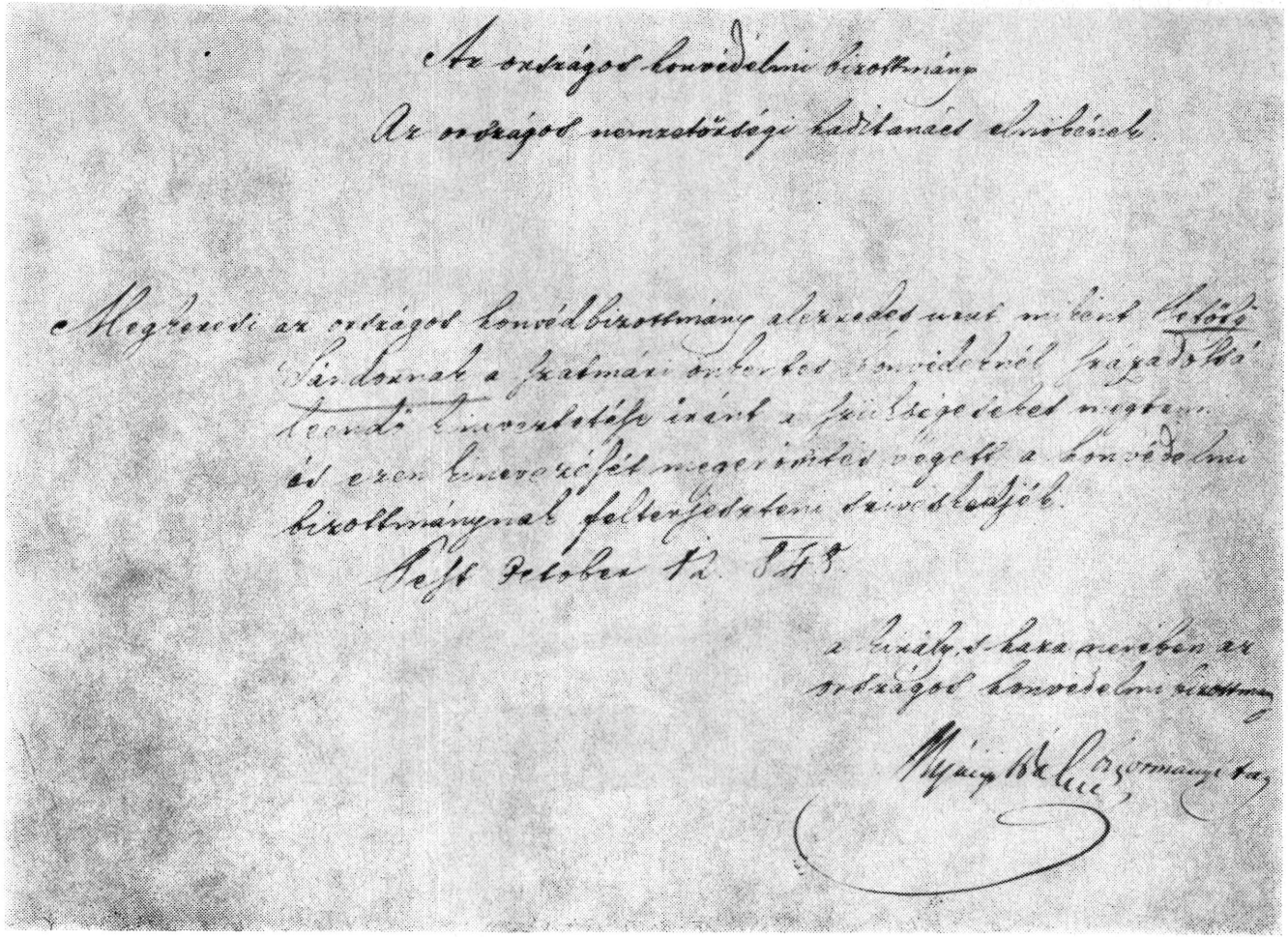

Az országos honvédelmi bizottmány

Az országos nemzetőrségi haditanács elnökének.

Megkeresi az országos honvédbizottmány alezredes urat miként Petőfi Sándornak a szatmári önkentes honvédeknél századossá leendő kinevezetése iránt a szükségesekes megtenn és ezen kinevezését megerősítés végett a honvédelmi bizottmánynak felterjeszteni szíveskedjék.

Pest October 12. 848.

a király s haza nevében az országos honvédelmi bizottmány

Nyáry Pál [illegible]

Nyáry Pál utasítása Petőfi Sándor honvédszázadosi kinevezésére

eredeti gyakorlat szerint a Nemzetőrségi Haditanács Batthyány miniszterelnöknek, mint a nemzetőrség főparancsnokának tett kinevezési javaslatokat, aki azután azokat a nádorhoz továbbította jóváhagyás végett. A nádor távollétében, majd annak szeptemberi szökése után Batthyány folytatta a kinevezéseket — „utólagos jóváhagyás reményében". Ezt a formulát alkalmazta azután Batthyány lemondása után a déli táborból időközben viszatért Mészáros Lázár hadügyminiszter is. Mészáros szeptemberben távol volt a fővárostól, nem mondott le minisztertársaival együtt, így — mint a Batthyány-kabinet áprilisban kinevezett tagjának — formális jogcíme volt a kinevezések foganatosítására. Októberben éltek is ezzel a lehetőséggel, így Nádosy számára a szolgálati út az új helyzetben a hadügyminiszterhez való felterjesztést írta elő. (A Nemzetőrségi Haditanács decemberben végleg beolvadt a honvédelmi minisztériumba.)

Nem tudhatjuk, hogy Nádosy az utasítást miként fogadta. Az viszont kétségtelen, hogy az 1848 májusától kialakult gyakorlat szerint a sorezredi tiszteket — akár tényleges szolgálatból jöttek, akár korábban ranggal kilépve jelentkeztek — eggyel magasabb rangban nevezték ki a honvédséghez. Így kapott például mind a hadseregből kilépett Görgei, mind a huszároktól áthelyezett Iványka főhadnagy a honvédségnél századosi rangot. Augusztusban és szeptemberben Batthány kinevezett ugyan néhány, a harctéren hetek alatt őrmesteri rangot elért honvédet hadnagynak, de ezek száma csekély volt. Nyáry kinevezési utasítása új, forradalmi igényű gyakorlatot jelentett. A Nemzetőrségi Haditanács felterjesztését nem ismerjük.[34] Tény, hogy a *Közlöny* október 16-i számában a Mészáros Lázár által századosnak kinevezett Petőfi neve mögött *régi rangja* megjelöléséül ez áll: „nemzetőrségi százados". Bár Ferenczi Zoltán óta az a vélemény, hogy Petőfi megkapta a nemzetőri századosi címet,[35] erről megnyugtató forrás nem áll rendelkezésünkre.[36] Azt sem tudjuk, hogy Nádosy, vagy Mészáros Lázár igénye volt ez a megjelölés, amellyel valószínűleg a tisztikar konzervatív elemeinek háborgását, a „népvezér" egyszerre századossá történt kinevezése miatt várható elégedetlenséget próbál-

[34] A *Közlöny* okt. 16-i számában megjelent kinevezések előterjesztési iratai a Hadügyminisztérium anyagából hiányoznak.

[35] *Petőfi Múzeum* IV. (1891) 189—190. h.; *Ferenczi Zoltán:* Petőfi életrajza. Budapest, 1896. III. 296. o.

[36] A nemzetőrség századosig maga választotta tisztjeit, csak az őrnagyot (és segédtisztjét) nevezte ki a miniszterelnök, illetve a nádor. Így Petőfit Pesten, az április végétől lakóhely szerint újjászervezett nemzetőrségben megválaszthatták ugyan századosnak — de erről nem tudunk. Századosi rangja csak az Egyenlőségi Társulat által szeptember elején szervezni szándékozott „honvédi seregben" lett volna. *Dienes* (i. m.: 477—478. o.) közli a Pest megyei nemzetőrség 4. zászlóalja **4. századának kézírásos** „Sorozati jegyzéke" alapján, hogy Petőfi a pesti nemzetőrségbe „rögtön megalakulása után" köznemzetőrként lépett be. Ez a jegyzék azonban, amelyen a költő *rang nélkül* szerepel, már nem a márciusi önkéntes nemzetőrség, hanem a kormány irányítása alatt, a területi elv (a lakóhely) alapján szervezett egységes nemzetőrség nyilvántartása. Ezt bizonyítja mind a zászlóalj sorszáma, mind a parancsnok, *Szász János* őrnagy személye, akit június 19-én neveztek ki a zászlóalj élére. A jegyzék csak ezt követően, *június végén* készülhetett. Ekkora azonban már megtörténtek a tisztválasztások. Így ha itt Petőfi tiszti rang nélkül szerepel, akkor nem valószínű, hogy a lakóhelye körzetében szervezett századnak később ő lett volna a parancsnoka. (Az említett jegyzékben az első név és egyben a század parancsnoka br. Podmaniczky Lajos.) L. Petőfi Irodalmi Múzeum. P-an. P. 79.

ták leszerelni.[37] Ezért fel kell tételeznünk, hogy a jogcím kérdésében az érdekeltek valamelyike szóban még megkereste Nyáry Pált. Ismerve ugyanis mind Mészáros, mind Nádosy gondolkodását, nem valószínű, hogy ezért az „átminősítésért" maguk vállalták volna a felelősséget...

A szatmári honvédek Batthyány miniszterelnök szeptember 27-i rendelete értelmében a Debrecenben alakuló *28. honvéd zászlóaljhoz* kerültek.[38] Így Petőfinek kinevezése kézhez vétele után ide kellett bevonulnia. Sietve visszatért családjához Erdődre, majd *október 23-án* jelentkezett zászlóaljánál.[39] Ismereteink szerint a zászlóalj létszáma ekkor már teljes, vagy megközelítőleg teljes volt.[40] A zászlóalj ideiglenes parancsnokának Huszóczy Dénes századosnak november 4-i, az alakulat helyzetéről szóló jelentése nem említ létszámhiányt, csak a felruházás nehézségeire utal.[41] A jelentés szerint folyik a kiképzés: „Gyakorlatok, a mennyire ujonczaink ruházatlan állapota engedi, fegyverrel tartatnak, rosz időben ekkoráig mindég szakaszok, vagy sorokkal változtatva, a hely minőségéhez képest, folyósókon és szobákba..." A kiképző munkába kapcsolódott be tehát a katonai tapasztalatokkal rendelkező költő, hogy — mint november 3-i levelében írja — „kétszáz parasztból kétszáz katonát" faragjon.[42]

Huszóczy Dénes november 4-i jelentéséből tudjuk, hogy ekkor még nem tartózkodott a zászlóaljnál annak parancsnoka, Hrabetzky őrnagy. Hiányzott a tisztikarból Mednyánszky László báró, a hatodik százados is.[43] Talán az őrnagy távolléte és a felszerelés nehézségei miatt írta november 3-i levelében Petőfi, hogy még „bizonytalan ideig" maradnak Debrecenben. A zászlóalj ideiglenes parancsnokának már idézett november 4-i levele azonban kifejezte reményét, hogy „legfeljebb folyó hó 16-áig készen és felruházva leendünk".

A zászlóalj november 4-i jelentése csak 12-én érkezett meg rendeltetési helyére. Időközben a Nemzetőrségi Haditanács november 10-én — a tényleges helyzet ismerete nélkül — utasította a zászlóaljat a kiindulásra.[44] A rendelkezést az tette szükségessé, hogy a Honvédelmi

[37] OL 1848/49-i lt. Hadügyminisztérium katonai osztály. Honvédtisztek névsora 1848/49. c. nyilvántartásának bejegyzése Petőfy (sic) Sándor százados neve mellett, az „Előbbi állása" rovatban: „N. ö. százados". Az előírásnak megfelelően ezt a rovatot a kinevezési felterjesztésben és közleményben is ki kellett tölteni.

[38] *Közlöny*, 1848. okt. 2. (114) 581—582. o. Az itt közölt táblázatos kimutatás szerint Szabolcs 640, Szatmár 651, Felsőbánya 17, Nagybánya 22 és Szatmárnémeti 70 újoncot kellett, hogy adjon az 1400 főnyi legénységhez.

[39] Ld. erre Petőfinek Erdődről okt. 18-án Arany Jánoshoz és Orlay Petrics Somához írt levelét; PSÖM VII. 170—172. o.

[40] Péchy László szabolcsi alispán már okt. 19-én jelentette, hogy megyéje a 640 újoncot kiállította; ONöHt 1848:5070. (Itt található a szatmári újoncozásokról okt. 4-én felterjesztett jelentés is. Mivel az irat mellől a kísérő kimutatás elveszett, így számszerű eredményeket nem ismerünk.)

[41] ONöHt 1848:5070.

[42] Petőfi — Orlay Petrics Somának, PSÖM VII. 173. o. — *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharcz története napi-krónikákban. (1848) Budapest, 1899., 575. o. közöl egy állítólagos sajtóhírt Petőfi debreceni fogadtatásáról. A forrásul megjelent *Ofner Post* c. lap azonban ismeretlen, az *Alföldi Hirlap*ban pedig nem találni a tudósítást. (A hírt eleve gyanússá teszi, hogy Petőfit állítólag az *ezred* parancsnoka fogadta. A honvédségnél ugyanis önálló zászlóaljak voltak, amelyeket nem szerveztek ezredkötelékbe.)

[43] A 28. zászlóalj tiszti kinevezéseit l. a *Közlöny szept.* 27., okt. 6., 11., 19., 28. és 31-i számaiban. A szept. 27-i kinevezés szerint a zászlóalj parancsnoka Bokysevich János őrnagy, a 39. gyalogezred volt századosa lett volna.

[44] A rendelet nem ismert, csak a zászlóalj nov. 15-i jelentéséből (l. alább) tudunk róla.

Bizottmány döntést hozott a Kiss Ernő tábornok parancsnoksága alá tartozó nagybecskereki tábor öt zászlóaljjal történő megerősítésére.[45] A szabolcs-szatmári honvédeket tehát nem szűkebb hazájuk védelmére, hanem a bánáti harctérre rendelték.[46] Ezen már csak egy, háborús időkben egyébként nem ritka, ellenparancs segíthetett.

A rendelkezés nem változott meg. Az időközben megérkezett Hrabetzky őrnagy november 15-én jelentette, hogy az előző napon vett parancs értelmében *azonnal* nem tud kiindulni. A még mindig hiányos felszerelés miatt csak *november 17-én* indulhat meg a zászlóalj „két szárny-osztályával, habár nem egészen is felszerelve", mert még sem csákót, sem atillát, sem szuronyokat nem kapott a zászlóalj számára.[47] A jelentés tehát nem az *egész* zászlóalj, hanem csak két osztály, vagyis négy század kiindítását ígéri. Mint a jelentés mondja: „. . . a zászlóalj közép-osztálya azonban semmi esetre fel nem szerelhetvén, csak czipővel és köpenyel birva még, habár a zászlóalj számára 284 fegyver szükségeltetnék, felszerelésig vagy további parancsig Debreczenben maradand."

November 17-én a 28. zászlóalj 1—2. és 5—6. százada kocsikra ült és Szolnok irányában elhagyta Debrecent. Elutazása nem nagy érdeklődést váltott ki. A hetente kétszer megjelenő helyi lap „Debreczeni napló" c. rovatában csak ennyit tartott érdemesnek közölni: „A nálunk alakított 28-dik zászlóaljból néhány század nagyára (!) felszerelve, nov. 17-én indítatott szekereken Szolnok felé."[48] A város ezekben a napokban saját nemzetőrségével volt elfoglalva: november 20-án a gyalogosok, 22-én a lovasok indultak meg Nagyváradon át, Erdélybe.[49] Talán fel sem tűnt, hogy a 28. zászlóalj *2. századának* parancsnoka, Petőfi Sándor nem ment alakulatával, hanem rövidesen az ellenkező irányba távozott.[50]

*

Nem tudjuk, hogy a zászlóalj *középső* osztálya, a 3—4. század meddig maradt Debrecenben. A számvevőségi iratokból megállapíthatóan, december elején még nem volt Nagybecskereken. Ezek szerint, ha a költőt eredetileg valamelyik visszamaradó századhoz osztják be, nem kerül sor a szabadságkérelmével kapcsolatos kellemetlen konfliktusra. Ha valamivel később érkezik, ha Huszóczy Dénes százados — a zászlóalj

[45] A Honvédelmi Bizottmány ezt írta Kiss Ernőnek okt. 31-én: „E végett Debreczenből, Nagyváradról, Egerből és Pestről öt honvédzászlóalj részint már kiindíttatott, részint kevés nap alatt kiindíttatik a nagybecskereki táborba . . ." KLÖM XIII. 320. o.

[46] A Honvédelmi Bizottmány még okt. 22-én úgy rendelkezett, hogy a Nagybányán állomásozó Katona Miklós őrnagy szüntesse be Szatmár megye szélein és Kővár-vidékén folytatott harctevékenységét és vonuljon sietve a becskereki táborba. Ezt azonban Eötvös Mihály szatmári alispán — és időközben kinevezett kormánybiztos — saját felelősségére megakadályozta; ld. KLÖM XIII. 263., 365—366. o.

[47] OL 1848/49-i lt. Kossuth Polizei-Akten, No. 458.

[48] *Alföldi Hírlap*, 1848. nov. 19 (41) 161. o.

[49] Az *Alföldi Hírlap* nov. 22-én és 26-án részletes beszámolót közölt erről. A KH debreceni tudósítója is csak ezt tartja érdemesnek jelenteni; KH 1848. nov. 29/130/569. o. — A debreceniek érdektelenségét az elvonuló 28. zászlóalj iránt nyilván az is magyarázza, hogy Debrecen Egerbe, az ott alakuló 26. zászlóaljhoz küldte újoncait. *Szabó István:* Debrecen 1848—1849-ben c. munkája (Debrecen, 1928.) sem említi a 28. zászlóaljat.

[50] Petőfi beosztásáról a 28. zászlóalj töredékes számadásai tájékoztatnak. A Hadügyminisztérium számvevőségi iratai alapján egyértelműen megállapítható, hogy a költő a 2. század parancsnoka volt; OL. Hadügyminisztérium, Számadási iratok 1848/49.

ideiglenes parancsnoka — nem tartja magától értetődőnek, hogy a 2. századot Petőfi Sándorra bízza, vagy ha Korove Antal „rangidős százados" hamarabb érkezik,[51] talán másképp alakulnak a dolgok. De nem okozott volna nehézséget az sem, hogy a zászlóaljparancsnok hozzájárulásával a költő maradjon vissza a felszerelésére várakozó osztállyal. A jelek szerint Hrabetzky őrnagy nem sok jóindulattal kezelte Petőfi maradási szándékát. A katonai fegyelemben megcsontosodott zászlóaljparancsnok mentsége az lehet, hogy értetlenül állott alig egy hónapja kinevezett századosának kívánságával szemben.

A költő érvelésével egyet tudott elérni: az őrnagy megengedte, hogy még egy napig várjon a Nemzetőrségi Haditanács engedélyére, — és úgy induljon a zászlóalj után.[52] Petőfi biztosra vette az „elbocsátó levél" megérkezését. Ezt bizonyítja november 15-én Aranyhoz intézett vidám levele is, amelyben közli, hogy zászlóalja holnapután Becskerekre indul, — ő pedig szabadsággal Erdődre.[53] Túlbecsülte azonban mind a postai közlekedés gyorsaságát (láttuk, a zászlóalj november 4-i jelentése nyolc nap alatt jutott az illetékesek kezébe), mind az országos feladatokkal terhelt Haditanács ügyintézését, mind pedig saját kérelmének fontosságát. Egy november 10-e körül elküldött kérelemre november 18-ig nem érkezhetett válasz akkor sem Pestről, ha Petőfi kérelmét az őt megillető figyelemmel kezelik.

A november 15-én Aranynak írott tréfás levél hangja ne tévesszen meg bennünket. A költő ezekben a napokban nehéz döntés előtt állott: önként vállalt honvédő kötelességét teljesíti-e, vagy emberi kötelességét, betartva igéretét, hogy nem távozik el gyermeke születéséig feleségé közeléből. Kegyetlen dilemma ez, hiszen Petőfi kettős vezéreszméje, a *szabadság* és a *szerelem* harmóniája fenyegetett felborulással. November 3-án még abban a hitben élt, hogy „bizonytalan ideig" maradnak Debrecenben,[54] — esetleg ott éri gyermeke születésének híre. Valószínűleg már másnap értesült azonban arról, hogy a zászlóalj ideiglenes parancsnoka jelentette: a zászlóalj november 16-ra készen áll az indulásra. Petőfi ezt feltehetőleg azonnal közölte feleségével, aki — a *Búcsú* c. vers ezt sejteti — nyilván Debrecent is igen messze levőnek tartotta Erdődtől. Júlia tiltakozására adhatta be november 10-e körül három hónapi szabadságkérelmét.[55] De még 13-án is abban a hitben élt, hogy zászlóalja Erdély felé fog indulni.[56] Csak másnap értesült arról, hogy alakulatát Becskerekre rendelték. Aranyhoz intézett október 15-i

51 Huszóczy százados nov. 4-i jelentéséből (l. 41. jegyzet) tudjuk, hogy okt. 31-én érkezett Korove Antal, aki azt állította, hogy ő az *első* százados, ezért átadta neki a zászlóalj ideiglenes parancsnokságát. (Korove Nagybecskereken — a számvevőségi iratok szerint — a 6. század élén állott.)

52 Ezt Petőfinek nov. 24-i, a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett leveléből tudjuk (ld. alább).

53 PSÖM VII. 175, 499. o.

54 Petőfi—Orlay Petrics Somának, PSÖM VII. 173. o.

55 *Ferenczi* i. m. III. 301. o. írja, hogy Petőfi eredetileg zászlóaljával akart menni (akkor még abban a hiszemben, hogy Erdélybe mennek), s ezt megírta feleségének. Júlia azonban — Ferenczi szerint — „szemrehányó levélben felelt, hogy őt szüléséhez oly közel elhagyja, s vádolta, hogy már nem szereti". Sem Petőfi, sem Júlia levelei nem ismertek; ld. erre PSÖM VII. 260., 449., 489—490. o. Ismeretes, hogy a költő válasza nemcsak szabadságkérelmének azonnali benyújtása, hanem talán legszebb szerelmes versének, a *Szeretlek, kedvesem!*-nek a megírása volt.

56 Petőfi — Csengery Antalnak, PSÖM VII. 175. o.

levelének vidámságát a viszonylagos megnyugvás adja, az a tudat, hogy a feleségétől való távolodás veszélyét megelőzte időben beadott szabadságos kérelmével. Az engedély azonban nem érkezett meg november 17-ig, az indulás napjáig. A zászlóalj parancsnoka pedig érthetően elzárkózott az elől, hogy az indulásra kész egység egy századosa a fővárosba, felettes hatóságaihoz utazzon, hogy kérelmének — amelyet *esetleg nem is szolgálati úton* terjesztett elő — teljesítését sürgesse. Hrabetzky őrnagy engedelme, hogy Petőfi *egy nap késedelemmel* induljon zászlóalja után, lehetővé tette hogy a költő visszamaradjon Debrecenben. Az őrnagy ezzel a formális engedéllyel nyilván el akarta kerülni, hogy az elhatározásában hajthatatlan költő megtagadja a parancsot, illetve azonnal lemondjon rangjáról. Tettét feltehetőleg nem annyira Petőfi helyzetének, emberi problémáinak megértése, mint inkább a zászlóalj fegyelmi állapotának féltése sugallta.[57]

Petőfi pedig a maga igazának tudatában és a Haditanács elnöke „polgári kötelességé"-nek hitében, másnap, november 18-án megindult feleségéhez Erdődre.[58] Tette ezt nyilván nemcsak Júlia, de a maga megnyugtatására is, hiszen Erdőd ezekben a napokban már nem volt egészen biztonságos hely.[59] Itt kapta kézhez a Debrecenből utánaküldött levelet: Nádosy ezredes válaszát, amelyben a Haditanács elnöke kérelmével a Honvédelmi Bizottmányhoz utasította a költőt. Petőfi még aznap, november 24-én megírta beadványát a Bizottmányhoz, kérve, hogy adjanak számára február 1-ig szabadságot.[60] A kérelem meglehetősen nyers hangú, nem mentegetődzik az engedély nélküli eltávozás miatt. Azzal érvel, hogy biztos volt kérése teljesítésében, ezért nem akarta a nagy és költséges utat megtenni Becskerekre (pontosabban: onnan vissza). Miként a katonai fegyelmet sértő lépését, kérelmét is egyéni kötöttségével, kötelességével indokolja: „A mint nekem emberi kötelességem eljőni, úgy Önöknek polgári kötelessége engem elereszteni . . ."[61] De nem magyarázza — feltehetőleg a Nádosyhoz

57 Ez indokolhatta a zászlóaljparancsnok esetleges felterjesztését, hogy töröljék Petőfit a zászlóalj tisztjei közül; ld. PSÖM VII. 184., 455. o. — *Dienes* (i. m. 483. o.) kétségbe vonja egy „szökési beodvány" létét, s azt az Orlay által közvetített pesti szóbeszédre vezeti vissza. A zászlóalj parancsnoka — ezt biztosra vehetjük — kétségtelenül jelentette Petőfi elmaradását. Azt, hogy mit és miként jelentett, nem tudhatjuk, mert az illetékes szerv, az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai igen hiányosak és nem maradt meg az iktatókönyv sem. Az azonban, hogy a kutatás ilyet nem talált, épp az iratok hiányossága miatt nem bizonyíthatja azt, hogy a zászlóalj nem adott beadványt Petőfi önkényes távozása ügyében.

58 Nincs okunk feltételezni, hogy Petőfi nov. 17-ét, a zászlóalj indulásának napját ne töltötte volna még Debrecenben; ld. PSÖM VII. 448. o.

59 Petőfi nov. 30-ra már Debrecenbe menekült családjával; l. levelét Aranyhoz, PSÖM VII. 180. o. A menekülés oka azonban nem csupán a román mozgalmak erősödése, hanem a szatmári nemzetőrök nov. 25-én Désnél elszenvedett csúfos veresége volt, amely Nagybánya feladásához vezetett; l. KLÖM XIII. 614., 630—631. o.

60 Nádosy ezredes válasza — miként Petőfi első beadványa — nem ismert. Petőfi levelét a Honvédelmi Bizottmányhoz l. HM ált. ir. 1848:10.933.; közli *Salacz Gábor:* Petőfi a szabadságharcban (Levelek és iratok). *Vigilia* 1955/3 124—125. o.; PSÖM VII. 178—179. o.

61 Ennek az érvének bevezetéseként Petőfi, mintegy védekezve a várható gúnyos megjegyzések miatt, hogy táborba rendelt zászlóaljától engedelem nélkül távozott el, forradalmár és patrióta lelkiismeretére hivatkozva adja tettének, ill. kérelmének magyarázatát: „Tények után ítélve tudhatják Önök, hogy patriotismust senkitől a föld kerekségén nem tanulok, ennél fogva föltehetik felőlem, miszerint a haza jelen viszonyai között csak a legfontosabb körülmények kényszeríthettek ezen kérelemre, és így remélem, hiszem, hogy azt Önök teljesíteni fogják." A folytatás még nyomatékosabb: „Szabadságra-jövetelem oka olly nagy, hogy ha az meg nem engedtetnék, kénytelen volnék a katonaságról végkép lemondani; annyival inkább bízom tehát Önökben, hogy a kívánt időre elbocsátanak."

intézett beadványban sem tette —, hogy *emberi kötelessége* hetekkel a szülés előtt felesége közelében maradni. Szerelme és ígérete egyaránt kötik ehhez az asszonyhoz, akiért korábban a gyávaság, most a szökés vádját is vállalja.[62] Vállalja, de csak burkoltan hivatkozik rá. Ha senki másnak, *egy valakinek* pontosan tudnia kell, hogy milyen kötelesség készteti maradásra — ha kell, a katonaságról való lemondásra — a költőt. Tudja ezt jól az, aki elintézte, hogy éppen a szatmári honvédek zászlóaljához nevezték ki századosnak.[63]

A Honvédelmi Bizottmány azonnal intézkedhetne, de erre nem kerül sor. Talán nem is a levél érdes hangja miatt, s talán nem is tekintélyi, hanem *ügyrendi* szempontból teszi át a beadványt december 2-án a hadügyminisztériumba.[64] Nádosy ezredes, aki nyilván szeretett volna kibújni a kényelmetlen kötelesség alól, hogy ő döntsön Petőfi „magány folyamodása" ügyében, most — immáron a hadügyminisztérium osztályigazgatójaként — ismét íróasztalán találta a feladatot. Mielőtt bármit tett volna, az időközben családjával Debrecenbe menekült költő újból jelentkezett. Hiába várva, hogy a *Közlönyben* megjelenjék — hogy „mind zászlóaljam mind magam egyszerre és minél elébb megtudjuk" — a neki szóló értesítés, *a nemzetgyűléshez fordult.* December 8-án kelt levelében megküldte a „képviselő polgárok"-nak *Csatadal* c. versét, hogy azt kinyomatva, küldjék szét a hadsereg táboraiba.[65] Rövid levelének befejezése nem hagy kétséget afelől, hogy magát kívánja igazolni a nemzet képviselői előtt: „Részemről igen óhajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadipályáról személyemet, legalább lélekben az alatt is részt vegyek nemzetem harcaiban".

Petőfi egyidejűleg a Honvédelmi Bizottmánynál is megsürgette ügyét.[66] Elképzelhető, hogy Nádosy ennek a levélnek a hírére döntött: „miután a jelen harczias körülményekben illy hosszadalmas időre távozási engedelmet adni a hadügyminisztérium feljogosítva nem lenne" — ezért december 12-én a Honvédelmi Bizottmányhoz fordul a *kérdés-*

62 Júlia *okt. 2-án* ezt jegyezte naplójába: „... hónapok óta tartottam őt vissza rimánkodásaim által; nem elég, hogy én illy tehetetlen vagyok, hanem még ötet is tétlenségre kárhoztatám, elvontam attól, mi az ő lelkének főélmenye volna, mi kielégíthetné tettek után szomjazó lelkedet és megfelelne magasztos küldetésednek. El kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját". *Mikes—Dernői Kocsis:* i. m. 303. o. (l. még *Dienes:* i. m. 483. o.) — Petőfi pedig, néhány nappal fia születése előtt, így emlékezett meg nehéz helyzetéről: „Oh gyermekem, oh gyermekem / Még meg sem vagy születve, / S szívemre már is kínt hozál / S gyalázatot nevemre!" *(Egész világ a harcmezőn ...)*

63 Érdekes, hogy Petőfi következetesen kapitánynak írja magát, holott a honvédségnél csak századosi rang volt. Kapitányi rang a lovasságnál létezett, két fokozatban (első és *másodkapitány*). Arany ezt az igényt tréfás megszólításban (Signore capitano!) és komoly címzésben (P. S. honvéd kapitánynak) egyaránt tiszteletben tartja. Nov. 19-i, Petőfihez írott levelét azonban így írja alá: „Barátod A. J. köz nemzetőr, mint leendő századoskapitány". PSÖM VII. 177. o.

64 Az irat külzetére rávezetve: „Intézkedés végett a hadügyministeriumhoz. Pest Decemb. 2. 848. Az orsz. honv. bizottmány meghagyásából, Térey Ignácz eln. fogalmazó". — Ahhoz nem fér kétség, hogy egy ilyen kérelem nem tartozott a Honvédelmi Bizottmány hatáskörébe; l. *Dienes:* i. m.: 495. o.

65 OHP 1848:6132; a levél és a vers megjelent: *Közlöny,* 1848. dec. 20. (193) 908. o.; a levél szövegét közli PSÖM V. 129. o. A levelet az országgyűlés dec. 14-i ülésén olvasták fel: *Közlöny,* 1848. dec. 16. (189) 893. o.; az országgyűlés határozatára l. *Beér János—Csizmadia Andor:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Akadémiai Kiadó, 1954., 332. o. — A vers sorsáról l. még Garay János — Petőfihez, 1848. dec. 17. PSÖM VII. 186. o.

66 Az irat hiányzik. Az OHB iktatókönyvébe bejegyezve: 5911. „Petőfy Sándor százados f. e. 4174/e. szra sürgetve kéri a szabadság ideje iránti határozatot". L. még *Salacz* id. cikk 126. o.: PSÖM VII. 261. o.

sel, hogy „a fent érintett százados kérelmére a szabadság megadassék-e vagy sem?'[67] Kossuth a jelek szerint igen ingerülten fogadta Nádosy kérdését, ami érthető, hiszen a Bizottmány *intézkedésre* adta ki az ügyet a hadügyminisztériumnak. Talán már annak idején nem értett egyet a „poéta" századosi kinevezésével sem.[68] Most pedig már másodszor kell foglalkoznia Petőfi szabadságkérelmével. Karácsony első napján — amikor fő problémája az, hogy Görgeit döntő csatára bírja — jut hozzá, hogy megmondja véleményét Nádosynak önállótlanságáról. Kossuth utasítása alapján Csernátoni Lajos elnöki titkár fogalmazza a választ: „Petőfi Sándor százados által kért szabadsági időre nézve ezredes úr már egyszer utasíttatott, hogy intézkedjék belátása és akarata szerint. A honvédelmi bizottmányt illy csekélységekkel, mint egy simplex szabadságidő kérés: nem kell halmozni. Ha ezredes úr nem adhatja meg, hát nem adatik meg; ha megadhatónak véli, hát megadja, s ezzel vége, s nem kell ide s tova küldözgetni. Tessék azért intézkedni ez ügyben is." Kossuth azonban időközben meggondolhatta magát, mert az eléje tett fogalmazványból az utolsó előtti mondat kioktató részét („s ezzel vége, s nem kell ide s tova küldözgetni") törölte. Ugyanakkor az utolsó mondat végére vesszőt téve, így toldotta meg a választ: „megjegyezvén, hogy az illy hosszú időre szabadság esetében a bizottmány azt superarbitrizosnak (?) kívánandja tekinteni."[69] Nádosy tehát mégis elérte célját: Kossuth — eltérve szándékától — állást foglalt az ügyben. Ennek alapján másnap sietve intézkedett, tudatva a 28. zászlóalj Nagybecskereken levő parancsnokságával, hogy Petőfinek a három hónap szabadság „díj nélkül megadatik". Nádosy egyben utasította a zászlóaljat, hogy a szolgálat zavartalanságának biztosítása érdekében Petőfi helyébe „a rang szerinti legidősebb főhadnagy századosi előléptetésre felterjesztendő és Peteőfy *(sic)* Sándor századost, a szabadság megnyeréséről tudósítván, tiszti létszámába mint számfeletti kimutatandó."[70]

Közben a debreceni Harmincad-utcában december 15-én megszületett Petőfi nehezen várt fia, Zoltán.[71] A költő örömét azonban megkeserítette, hogy a Honvédelmi Bizottmánytól sem november végi beadványára, sem december eleji sürgetésére nem kapott választ.[72] Ekkor, nyilván nem kevés tusakodás árán, *december 24-én* úgy döntött, hogy a Haditanács, a Honvédelmi Bizottmány, a nemzetgyűlés után most magához Kossuthoz fordul. A „Tisztelt Polgártárs!" megszólítású, öntuda-

67 Elküldött tisztázata: OHB 1848:5426; fogalmazvány: HM ált. ir. 1848:10 933. Közli *Salacz* id. cikk 126. o.; *Dienes* i. m. 49. o.

68 Petőfi és Kossuth viszonyának rövid áttekintését l. PSÖM VII. 459—460. o. Ehhez tegyük hozzá azt, hogy Petőfi az aug. 16-án Aranynak írott levélben valóban keményen nyilatkozott az egész minisztériumról, benne Kossuthról is. De az Egyenlőségi Társulat nevében írott proklamációban szept. 17-én tett felé egy gesztust, amikor a márciusi napokról szólva, a „Pozsonyban Kossuth, Pesten az ifjúság" kitételt használta. Ezen az alapon jöhetett létre közöttük szeptember végén a már vázolt laza együttműködés.

69 OHB 1848:5426. (Itt található nemcsak a fogalmazvány, de a Kossuth által aláírt és elküldött tisztázat, rajta a HM ikt. számával: 12 587.) Az iratot közli, a javítások feltüntésével *Salacz* id. cikk, 126. o. *Superarbitrizos* (v. Salacz olvasatában: superarbitrios): katonaorvosilag felülvizsgálandó, vagyis betegszabadságon levő.

70 HM ált. ir. 1848:12.587.; közli *Dienes* i. m. 482. o. A rendelkezés tehát *fizetés nélküli* számfeletti állományba helyezi a költőt.

71 L. *Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig.* PSÖM V. 146. o.

72 Dec. 12-én Orlay Petrics Somát bízta meg, hogy érdeklődjön ügye felől; PSÖM VII. 184—185. o. Petőfi feltehetőleg Garay János útján Vörösmartyt is közbenjárásra kérte fel; PSÖM VII. 191., 261—262., 462. o.

tos hangú levél azonban nem a rendezetlen szabadságkérelemről szól. Petőfi nem kevesebbet kér levelében, mint őrnagyi kinevezését: „Azért kérem Önt, nevezzen vagy neveztessen ki engemet őrnagynak, hogy minél előbb saját számadásomra és felelősségemre játszhassan a hazamentés nagy tragoediájában."[73] A kérelem azt jelzi, hogy a költő nem óhajt visszavonulni a katonai szolgálattól, de szeretne megszabadulni — talán a Hrabetzky őrnaggyal történt összeütközés tapasztalata alapján — a beosztott csapattiszt szerepétől. Kérelmét büszke öntudattal adja elő annak az embernek, aki az elmúlt kilenc hónap alatt az ország elismert vezetőjévé emelkedett, míg ő, a neves költő és következetes forradalmár, nehezebb helyzetben van, mint volt március előtt.[74] A levél befejezése egyébként azt az érzést kelti a kései olvasóban, hogy Petőfi ezt a kérést *a másik kérelem helyett* terjesztette elő és maga sem hitt abban, hogy ezt Kossuth teljesíti: „Ha jobban látja Ön kérésemet nem teljesíteni, szolgálni fogok a hazának mint kapitány, vagy ha ezt is elveszik tőlem, mint közkatona."[75] Igen ez a probléma: „ha ezt is elveszik tőlem". Ez a gondolat gyötörhette Petőfit ezekben a napokban. Ezért ragadott tollat *egy hónappal* az után, hogy a Honvédelmi Bizottmánynak, *mint testületnek* elküldte szabadságolási kérelmét. Petőfi, az öntudatos demokrata — aki a francia forradalom elvét vallotta, „hogy vannak a statusban *hasznos* emberek, de *szükségesek* nincsenek" — az ország első emberének sem tudott más levelet írni, nem tudta egyéniségét, stílusát megtagadni. A hangnemet ez esetben talán a jogos felháborodás is befolyásolta, hogy másfél hónapja beadott egyszerű szabadságkérésére még mindig nem kapott választ. (Ezért — mint láttuk — Kossuth nem volt felelős.)

A költő beadványa válasz nélkül maradt. A Honvédelmi Bizottmány menekülése, a főváros feladása nem tette lehetővé, hogy foglalkozzanak vele. A véletlen egyébként úgy hozta, hogy a kormány menekülési és Petőfi tartózkodási helye egybeesett. Ez megkönnyítette a költő és a hadsereg közötti viszony rendezését.

*

Petőfi tehát megkapta — igaz, nagy késéssel — három hónapos fizetés nélküli szabadságát, amely 1849. február 1-ig tartott. Az ország megromlott katonai helyzete, főleg talán a főváros elvesztése,[76] azonban arra késztették, hogy megrövidítse szabadságát. Mivel a szabadságolása

73 OHB 1848:6847., közli *Salacz* id. cikk 127. o.; PSÖM VII. 189. o. (Az id. rész fogalmazásán szemmel láthatólag Egressy Gábor dec. 6-án Petőfihez intézett levelének hatása érződik.)

74 „Ismétlem: e kérelmemre semminemű önérdek, egyedül a hazaszeretet ösztönzött. Ha ambitióból tenném ezt, millyen nyomoru ambitio volna az, hogy valaki őrnagyságért folyamodjék, ki máshol, mint én a költészetben, már régen generális."

75 A levél befejezésének hetyke hangja és a kinevezésre adott rövid határidő szinte provokálni látszik a kérelem elutasítását: „Ha pedig kinevez Ön őrnagynak (de honvédekhez, nem pedig nemzetőrökhöz) arra kérem, hogy ez január 1-jén történjék. És csak februarius 1-jén mehetek rendeltetésem helyére, de igen óhajtom, hogy kineveztetésem az év első napjára essék, minthogy az születésem napja. Én nagyot tartok az illy kicsinységek felől. Isten Önnel!"

76 Pest-Buda ellenséges kézre kerülését, a kormány menekülését Petőfi joggal tekintette olyan eseménynek, amely leverő hatással lesz az ország közvéleményére. Ennek ellensúlyozására cikket is írt az *Alföldi Hírlap*, jan. 10-i számában; l. PSÖM V. 130—131. o. (Érdekes a költő biztatása, hogy tavaszra Európa segítsége várható.)

körüli huzavona után feltehetően nem óhajtott visszatérni a 28. zászlóaljhoz, Petőfi új beosztása ügyében január 10. körül megkereste a Debrecenben tartózkodó helyettes hadügyminisztert, Vetter tábornokot. A kihallgatás azonban — az emlékezések szerint Petőfi közismert kihajtott nyakú ingviselete miatt — összeszólalkozással végződött.[77] Petőfi ekkor január 13-án ismét Kossuthoz fordult, noha tudja — mint ezt elöljáróban közli is —, hogy kérelme „inkább Vetter tábornok elé tartozik... de azzal az emberrel egyszer beszéltem és többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilisálatlanabb emberek a világon."[78] A levél ilyen kezdet után sem az ország *első* költőjének panasza a rajta esett sérelem miatt a rangban *második* katona ellen. Szóvá teszi ugyan az őt ért méltánytalanságokat és a megaláztatások sorát, miközben öntudatosan hivatkozik arra, hogy *„a magyar köznép között az én dalaim voltak a szabadság első leckéje,* megjelenésem előtt hírét sem hallotta ennek az eszmének, a mellyért most harcol..." (kiemelés a szerzőtől). Ezt követően rátér a tárgyra: „Nem előléptetést kérek többé, nem is fogadom el mindaddig, míg hadi tetteim azt követelni nem fogják; csak arra kérem Önt, tetessen át a 28dik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember." Ha pedig Bem mellett nem volna üres kapitányi hely, fejeződik be a kérelem, akkor kölcsönt kér a kormánytól[79], hogy — mint írja — „vele Bemhez menjek, s mellette mint magánember tanulhassam a katonáskodást".

A levél megdöbbentő dokumentuma a Petőfit ekkor körülvevő értetlenségnek és annak a küzdelemnek, melyet jogos önbecsülésének, önérzetének védelmében folytat. (Ezt mutatják egyébként a szabadsága ügyében írott korábbi, már idézett levelei is.) Helyzetét szinte kilátástalanná teszi, hogy *a katonai alárendeltség viszonyai* között a csak a *lényegre:* a haza megmentésére koncentráló költő szükségszerűen kerül összeütközésbe a fegyelemhez egyébként elengedhetetlenül szükséges *formai* előírásokkal, szabályokkal. Eszményei, hivatástudata a katonai pályára szólították, de egyénisége nehezen, vagy egyáltalán nem tudott beletörődni a hadseregben *kötelező egyöntetőség és feltétlen fegyelem* követelményébe, amely nélkül pedig nem lehet *a cselekvés egységét,* mint a győzelem fontos feltételét biztosítani. Az öntudatos forradalmár tapasztalatilag ki nem próbált magatartása ez, amely szerint az új hadsereg katonái „nem élő gépek lesznek, hanem a szabadság oroszlánhősei".[80]

77 *Dienes:* i. m. 62—66. o.; PSÖM VII. 466. o.

78 PSÖM VII. 197—198. o.

79 „Ha ez sem teljesíthető — írja az áthelyezési kérelem kapcsán — ha például ott nincs üres kapitányi hely vagy más efféle, akkor még egyet: a demokraták a legszegényebb emberek Magyarországban, s én valamennyi között a legszegényebb vagyok, mert a legrendületlenebb demokraták egyike voltam első föllépésem óta; még arra sincs pénzem, hogy a hazának tegyek ebbeli áldozatot; azért adjon nekem a nemzet nevében a kormány egy kicsiny összeget, csak annyit, a mennyit *legalább* megérnek költményeim, mellyek, szerénytelenség nélkül mondhatom, nem legutolsó kincse a hazának."

80 Vasvári Pál szavai ezek. A marcziusi ifjúság c. cikkéből. *Életképek,* 1848. jún. 4 (25) 703 o.; közli *Vasvári Pál* válogatott írásai. Művelt Nép, 1956. 301. o. A gyakorlatban ez a honvédség felállításának első napjaiban Pesten állítólag ahhoz vezetett, hogy a kapitányt az újon-

Kossuth valószínűleg felfogta Petőfi helyzetének méltánytalanságát. Ezt látszik bizonyítani, hogy helyt adott a költő befejező soraiban közölt kérésnek („Legjobban szeretném, ha szóval végezne velem, s rendelne órát megjelenésemre") és napokon belül kihallgatáson fogadta Petőfit. Nem tudjuk, mi történt ez alkalommal. Lehet, hogy Kossuth először megkísérelte lebeszélni Petőfit arról, hogy visszatérjen a hadsereghez.[81] Ha igen, nem hagyta magát szándékától eltántorítani. Ezt bizonyítja Kossuth január 17-én kelt, a hadügyminisztériumhoz intézett utasítása: „A honvédelmi bizottmány jónak látta Petőfi Sándor 28ik honvéd századost azon zászlóaljtól hol eddig szolgál, Bem tábornok úr hadseregéhez áttenni. Miről a hadügyminisztérium, tudomás és az illető zászlóaljjali tudatás végett, ezennel értesíttetik."[82] A hadügyminisztérium két nap múlva értesítette erről a debreceni térparancsnokságot, meghagyva, „miszerint Petőfi Sándor 28ik honvéd zászlóalji századost, ..ki Bem tábornok úr hadseregéhez áttétetett, oda utasítsa, hogy újabb rendelési helyére azonnal útnak induljon".[83]

Petőfi azonban nem várta ezt az utasítást, hanem valóban *azonnal*, valószínűleg már január 16-án, vagy 17-én — tehát közvetlenül a Kossuthnál történt kihallgatás után — megindult Bem táborába.[84] Ismereteink szerint *január 25-én* meg is érkezett és Szelindeken csatlakozott Bem seregéhez. A költő nem csalódott várakozásában: Bem igen szívélyesen, a hadsereg kitörő örömmel fogadta a forradalmár költőt.[85] Petőfi megtalálta a nekivaló, őt értékelő közeget és Bem megtalálta Petőfi számára az adottságainak és képességeinek megfelelő beosztást: *segédtisztjének* nevezte ki. Mozgalmas és dicsőséges napok után, miután Vízaknán átesett a tűzkeresztségen, február 8-án Petőfit Bem *futárként* Debrecenbe küldte.[86] Február 14-én már Debrecenből írta Aranynak büszkén-boldogan: „élsz-e még? én még élek, pedig ott jártam, a hol a halál kézzel lábbal dolgozott, s dőlt belé az ember, mint bőgőbe a huszas. Bem táborába tetettem át magamat, s Bem adjutansává tett, s csak az tudja, mi a csata, a ki Bem oldalánál van, mint én voltam öt véres ütközetben... Jelenleg mint futár vagyok Debrecenben s egy pár nap múlva ismét lódulok vissza..."[87]

cok vagy torkon ragadták, vagy jobb esetben közölték vele: „Tudja kapitány úr, én marczius 15-nek embere vagyok, s nem szoktam a vak engedelmességhez." KH 1848. aug. 8 (33) 149. o. Vasvári is írja a Lajta menti táborozásról szóló jelentésében, hogy a pesti önkéntesek csapatában sok volt az okoskodó „intelligens szurony". Kossuth Polizei-Akten, No. 525. L. még Vajda János emlékezéseit: „A jurátus közlegény okoskodott a sorban is, jobban akart tudni mindent, feleselt, vitázott, s csak nehezen ment fejébe a 'föltétlen' engedelmesség." *Vajda János:* Egy honvéd naplójából. Vajda János Összes Művei. S. a. r. *Seres József.* Akadémiai Kiadó, 1972., 330. o.

[81] *Dienes:* i. m. 50., 58. o. szerint Kossuth már dec. 25-i intézkedésével azt akarta elérni, hogy Petőfi térjen vissza a kardtól igazi fegyverekhez, a tollhoz.

[82] Tisztázat: HM ált. ir. 1849:802.; fogalmazvány: OHB 1848:636.; közli KLÖM XIV. 159—160. o. *Dienes* i. m. helyreigazítása 485. o.

[83] HM ált. ir. 1849:802.; közli *Dienes:* i. m. 485. o.

[84] Az elindulás időpontja bizonytalan. L. erre PSÖM V. 139. o.; részletesen *Dienes* i. m. 70—71., 486—487. o.

[85] Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli *Makray László.* Pest, 1871. 120—122. o.

[86] Bauer őrnagy nem hagy kétséget afelől, hogy Bem tudatosan óvta ezzel a költőt: „... miután vétek volna életét, csatában koczkáztatni, és neki inkább kötelessége hazáját arany tollával, mintsem durva vassal szolgálni." *Makray:* i. m. 163. o.

[87] PSÖM VII. 199. o. Vö. Petőfinek *Négy nap dörgött az ágyú* c., ezekben a napokban írott versével. Az öt véres csatára l. *Dienes:* i. m. 93. o.

Petőfi tehát megtalálta helyét a szabadságharcban, a csatatéren, s megtalálta Bem személyében a forradalmár típusú vezért, akire tisztelettel nézhet fel, akiért élni-halni kész. Ezt tükrözi a régen óhajtott *igazi harcélmények* után írott *első* versének befejezése:

„S lépésid mind halálig / Követni is fogom,
Oh Bem, vitéz vezérem, / Dicső tábornokom!"

(Négy nap dörgött az ágyú . . .)

Ezt a Bem iránti lelkesedést találjuk Petőfinek a *Közlöny* számára küldött tudósításaiban, *tábori leveleiben.* Február 3-án, egy nappal tűzkeresztsége előtt, ezt jelentette a Szelindeknél, érkezése előtt lezajlott, Bemet egyébként nehéz helyzetbe hozó eseményekről: „Soha vezér, soha sereg dicsőbb hősiességet nem fejtett ki . . ."[88] A megérkezése után, február 15-én Debrecenben készített beszámoló még lelkesebb. A seregért és vezéréért ismét együtt rajong: „Azon sereg, melly négy napi szinte szakadatlan csatatűzben úgy viselte magát, azon sereg, mellyet Bem vezényel, lehetetlen hogy ne győzzön! Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ahhoz több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem . . ."[89]

Bem körültekintő embersége a véres piski csata előtt Petőfit futárként a kormány székhelyére küldte.[90] Az esetleges sebesüléstől megvédte tehát a költőt, de nem tudta megóvni katonai feletteseivel való újabb összeütközéstől. Ez most Mészáros Lázárral, a hadügyminiszterrel történt, aki — talán nem is ismerve a Vetterrel történt esetet[91] — a nála jelentkező futártisztnek szóvá tette nem előírásos öltözetét.[92] Majd február 16-án ismét magához rendelte a költőt, vagy azért, mert értesült az előzményekről, vagy talán azért, mert bízott rábeszélő képességében. Nem tudjuk, hogy a kihallgatás (esetleg beszélgetés) miként zajlott és hogyan zárult. Petőfi fennmaradt leveléből megállapíthatóan, az egyébként jókedélyű és művelt, de a katonai fegyelmet érthetően elengedhetetlennek tartó és a radikálisokat szemmel láthatóan nem szívlelő hadügyminiszter választás elé állította a költőt: vagy aláveti magát *minden vonatkozásban,* tehát ruházatában is az előírásoknak, — vagy leveti magáról a honvédtiszti egyenruhát. Elképzelhető, hogy Petőfi most kirobbanó ellenvetés nélkül hallgatta a feddő szavakat, mivel Mészáros nem kívánt azonnali választ, hanem gondolkodási időt adott, feltehetőleg egy napot. *Február 17-én* megérkezett Petőfi válasza: „Tisztelt Hadügyminiszter Úr! Mogfontoltam a dolgot, mellyért tennap magához hivatott

88 *Közlöny,* 1849. febr. 9 (23) 83. o.; közli PSÖM V. 132. o. Az eseményekre l. *Dienes:* i. m. 77—79. o.

89 *Közlöny,* 1849. febr. 17 (31) 112. o.; közli PSÖM V. 135—136. o. Az említett eseményekre l. *Dienes:* i. m. 79—92. o.

90 *Dienes:* i. m. 92. o. rámutat, hogy Petőfit — Bauer őrnagy emlékezései szerint — „rábírta", hogy vállalja a futári megbízatást.

91 Január első felében Mészáros Abaújban, a Schlick ellen operáló sereg parancsnoka volt.

92 Ezt az első találkozást *Dienes* i. m. 104. o. febr. 15-re teszi. Valószínű azonban, hogy Petőfi már 14-én jelentkezett a hadügyminisztériumban, hiszen aznap volt ideje még Aranynak is levelet írni.

Ön, s annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámat levetettem, mivel azt nyakravaló nélkül egyátaljában nem lehet viselni, s miután a nyakravaló-nemhordás végett több leczkéztetést vagy pláne kényszerítést nincs kedvem tűrni. En tettem már annyi szolgálatot a hazának, hogy nekem meg lehetne azt engedni, hogy a hazát nyakravaló nélkül védhessem . . ."[93]

Sajnálatos konfliktus, ahol mindkét félnek: a forradalmár költőnek és a konzervatív hadügyminiszternek is igaza van. Nem kétséges, hogy a mélyebb igazság, a forradalom igazsága Petőfi oldalán volt. Mészáros Lázár kötelességét vélte teljesíteni egy olyan kérdésben, amelynek sérelme nem állott egyedül a magyar hadseregben.[94] Akkor pedig, amikor sértettségében (és önigazolásul) a *Közlöny*ben megjelentette Petőfi levelét, tanújelét adta nemcsak értetlenségének, de leplezetlen ellenszenvének is.[95] Petőfi nem maradt adós a válasszal: február 20-án a *Marczius Tizenötödike* hasábjain megjelent és Debrecenben nagy sikert aratott *Nyakravaló* című szatírikus verse.

Lemondó levelében Petőfi közölte Mészárossal: „. . . *teljesíteni fogom hazafiúi kötelességemet egyszerű polgári öltözetben mint közkatona*". (Kiemelés a szerzőtől.) Nyilvánvaló volt, hogy a költő Bem oldalához tér vissza, ahhoz az emberhez, akiben nemcsak vezérét, de egyben barátját és atyját tisztelhette.[96] *Február 23-án* már indult is közemberként — és a kormány félhivatalos futárjaként.[97] Bem nemcsak örömmel fogadta Petőfit, nemcsak rangját adta vissza, hanem ki is tüntette, majd őrnaggyá léptette elő.[98] Egy újabb futármegbizatással május elején Debrecenben járva Klapka György tábornokkal, az akkori hadügyminiszterrel támadt — annak alaptalan vádjai miatt — olyan súlyos nézeteltérése, hogy Petőfi kénytelen volt lemondani őrnagyi rangjáról.[99]

Szomorú jellegzetességei Petőfi katonai pályájának a vélt és tényleges sérelmek. A magát joggal mellőzöttnek vélő, önérzetes költő ezeket az értetlenségeket és kisszerű gáncsoskodásokat — Klapka esetében a leplezetlen rosszhiszeműséget — nem tudta elviselni, inkább ismételten lemondott tiszti rangjáról. A megismétlődő konfliktusok azonban nemcsak Petőfi hajthatatlan egyéniségében lelik magyarázatukat. Az események törvényszerű ismétlődései rá kell, hogy irányítsák figyelmüket

93 HM ált. ir. 1849:3139.; közli PSÖM VII. 200. o. Az esetre l. *Mészáros* Emlékiratai II. 172. o.; *Dienes:* i. m. 95—106. o.

94 L. ezekre *Dienes:* i. m. 64. o.

95 *Közlöny*, 1849. febr. 18 (32) 114. o. — Mészáros Petőfi lemondólevelét másolatban azonnal megküldte Kossuthnak, jelezve: elrendelte, hogy a levél a Közlönyben megjelenjen. Tisztázat: OHB 1849:2178.; fogalmazvány: HM ált. ir. 1849:3139.; közli *Dienes* i. m. 494. o. — A hadügyminisztérium febr. 21-én a 28. zászlóalj parancsnokságával közli Petőfi lemondását és utasítja, hogy töröljék a zászlóalj tiszti névsorából; HM ált. ir. 1849:3139.; közli *Dienes:* i. m. 494. o. — Ezzel kapcsolatban, hogy ti. Petőfit nem áthelyezték, hanem csak *vezényelték* Bem seregéhez, ill. hogy nem Bemet, hanem csak a tévesen Erdélyben állomásozónak hitt 28. zászlóaljat utasították Petőfi tiszti rangjának törlésére, l, még *Dienes:* i. m. 69., 494—495. o.

96 Petőfi szavai ápr. 11-én Szászsebesen kelt tudósításából; PSÖM V. 135. o.

97 Kossuth febr. 23-án írta Csányi László kormánybiztosnak: „Három futár megyen vissza — negyedik Petőffy (sic), ki Bém táborához utasitandó". KLÖM XIV. 534. o. Petőfi már febr. 22-én jelezte ezt levelében Aranynak; PSÖM VII. 200—201. o.

98 L. erre részletesen *Dienes:* i. m. 107—149., 495—502. o.

99 Petőfi — Klapka Györgynek, 1849. máj. 6., 8. PSÖM VII. 203—205. o.; l. még *Dienes:* i. m. 150—165., 503—507. o. Végezetül meg kell még említenünk, hogy *Dienes András:* Petőfi a szabadságharcban c. jelen tanulmányban is sokszor idézett műve az egyetlen modern és részletes feldolgozása Petőfi 1848/49-i katonai szereplésének.

az 1848/49. évi magyar hadsereg sajátos *szociális arculatára*, amely eltűrte nemesi, vagy egyenesen arisztokrata származású tisztjeinek különcködését — de ha ugyanez következetes demokrata, vagy forradalmi republikánus magatartás *külső* megnyilvánulásaként jelentkezett, annak képviselőit elüldözte a tisztikar, a hadsereg soraiból. Petőfi társtalansága, egyedül maradása és kényszerű lemondása azért következett be, mert a magyar forradalom hadserege nem tudott kitermelni *valóban forradalmi törzstiszti és tábornoki kart.* Nem véletlen tehát, hogy egyedül a forradalmár lengyel hadvezér, Bem értette meg és tudta hadseregénél alkalmazni Petőfit. Egyedül ő látta, hogy a költő a legtöbbet törzskari beosztásban: *segédtisztként, haditudósítóként és futárszolgálatban* — életét a lehetséges módon, de tapintattal óva a nemzet számára — használhat hazájának. A forradalmár költő életét azonban a forradalmár hadvezér körültekintő gondoskodása sem tudta megoltalmazni.

АЛАДАР УРБАН:

ШАНДОР ПЕТЁФИ — КАПИТАН ГОНВЕДОВ

Резюме

Сентябрь 1848 года был критическим месяцем венгерской революции и освободительной борьбы 1848/49 года, когда произошло открытое выступление Венского правительства против венгерской революции. В ходе организации армии, начавшейся в это время в Венгрии, известный всей стране поэт, признанный руководитель республиканской молодежи и мартовской революции в Пеште Шандор Петёфи вступил в октябре месяце капитаном гонведов в 28 батальон, организованный в городе Дебрецене. В статье описывается жизненный путь Петёфи в период между сентябрем 1848 и февралем 1849 года, его добровольное поступление на военную службу и принудительный уход в отставку.

Автор прежде всего ищет ответа на вопрос о том, существовала ли какая-либо взаимосвязь между поездкой Петёфи в Трансильванию в сентябре 1848 года и командировкой других членов Общества Равенства радикальной молодежи, организующих восстание против продвигавшейся вперед хорватской армии? Согласно мнению автора статьи, Петёфи хотел отвезти в безопасное место свою жену, находившуюся в положении на седьмом месяце, и соединить этот путь с поездкой по организации армии, проводя агитацию среди секеев в Трансильвании. Так как поэт из комитата Сатмар (от семьи жены, пребывавшей в Эрдёде) не мог из-за румынских повстанцев продолжать свой путь в сторону провинции Кёвар, поэтому — по своему первому решению — он хотел присоединиться к добровольцам национальной гвардии комитат Сатмар. Немедленное выступление против румынских повстанцев в начале октября не состоялось, Петёфи в это время возвратился к находившейся поблизости жене, а затем уехал в столицу, чтобы устроить присвоение ему офицерского воинского звания.

Автор статьи — в противоположность мнению, довольно распространенному и принятому в биографической литературе о Петёфи, — не считает вероятным, что поэт, выезжал в Пешт, одновременно посетил бы и венгерскую армию, находившуюся на австрийской границе. С одной стороны, для этого было мало причин (последующие месяцы подтверждают, что он хотел оставаться недалеко от своей жены, ожидавшей ребенка), с другой стороны, у него уже не оставалось времени, потому что не кажется вероятным, что 2-го октября Петёфи уже уехал бы в Пешт. Правда, — подчеркивает автор, — что мало доказательств, относящихся непосредственно к этим дням, но на основании посредственного материала, который может быть

принят во внимание, вероятно, что Петёфи выехал в столицу лишь после того, как он провел несколько дней в Надьбаньа и в Эрдёде. Причиной его поездки могло быть исключительно присвоение ему офицерского звания, так как семья поэта будучи он в это время без должности — желала упрочить свое тяжелое материальное положение.

В связи с присвоением Петёфи звания капитана статья указывает на то, что — в противоречии с биографией Петёфи, опубликованной в конце прошлого века Золтаном Ференци, — поэту его звание гонведского офицера было присвоено не на основании его прежнего чина капитана национальной гвардии. В батальоне национальной гвардии, организованном в столице по месту жительства Петёфи, в июне 1848 года поэт — то-есть уже после выбора офицеров национальной гвардии — был еще рядовым, и после этого до октября еще не было новых выборов. Присвоение Петёфи офицерского звания было назначено по указу вице-председателя Государственного Оборонительного Комитета (предположительно, звание капитана было также предложено им), но ссылка на прежний чин национальной гвардии была лишь формальностью, проявлением новой практики, имевшей новые, революционные требования.

В дальнейшем автор статьи на основании критического издания VII тома собраний сочинений Петёфи (переписка), а также отрывочных документов 28 батальона исследует недели, проведенные поэтом в Дебрецене в октябре—ноябре 1848 года, его отъезд из батальона, оттяжку предоставления отпуска Петёфи, затем — после рождения ребенка — в январе 1849 года назначение его в Трансильванскую армию Бема и историю отказа от чина оскорбленного в своем самолюбии поэта, последовавшего в феврале 1849 года. В качестве окончательного вывода автор статьи подчеркивает, что только революционер-полководец Бем мог понять революционного поэта и использовать его в своей армии в ссоответствии с его ценностью и способностями. Однако при самой большой своей заботе о поэте он не смог сохранить ему жизнь.

ALADÁR URBÁN:

HONVÉDHAUPTMANN SÁNDOR PETŐFI

Resümee

Der September des Jahres 1848, als sich die ungarische Revolution der Wiener Regierung offen entgegenstellte, war ein kritischer Monat der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49. Im Zuge der einsetzenden Organisierung des Heeres trat im Oktober der im ganzen Land bekannte Dichter Sándor Petőfi, der anerkannte Führer der republikanischen Jugend und der Pester Märzrevolution in das in Debrezin organisierte 28. Bataillon ein. Die Studie befaßt sich mit dem Lebenslauf Petőfis vom September 1848 bis Februar 1849, von seiner Meldung zum Militärdienst bis zu seiner erzwungenen Abdankung.

Der Autor versucht vor allem zu klären, ob ein Zusammenhang bestand zwischen der Reise Petőfis nach Siebenbürgen und der Entsendung anderer Mitglieder der sich im sogenannten Gleichheits Verein zusammengefundenen radikalen Jugend zwecks Organisierung des Volksaufstandes gegen das vordringende kroatische Heer. Laut der Studie wollte Petőfi seine im siebenten Monat ihrer Schwangerschaft befindliche Frau in Siebenbürgen in Sicherheit bringen und diesen Weg mit einer Agitation und Heeresorganisierung unter den Seklern verbinden. Da der Dichter aus dem Komitat Szatmár (aus Erdőd, wo sich seine Frau bei Verwandten aufhielt) seinen Weg in die Gegend von Kővár wegen der rumänischen Aufständischen nicht fortsetzen konnte, war sein erster Gedanke, sich der freiwilligen Nationalgarde des Komitats Szatmár anzuschließen. Das sofortige Auftreten gegen die rumänischen Aufständischen anfangs Oktober unterblieb aber, und Petőfi kehrte zu seiner in der Nähe sich aufhaltenden Frau zurück, begab sich dann in die Hauptstadt, um seine Ernennung zum Offizier zu betreiben.

Gegenüber der unter den Biographen ziemlich verbreiteten Ansicht hält der Verfasser nicht für wahrscheinlich, daß der Dichter sich vorher in das Lager der ungarischen Armee an der österreichischen Grenze begeben hätte. Einesteils ergab sich hierfür kein Grund (die folgenden Monate beweisen, daß er in der Nähe seiner vor der Niederkunft stehenden Frau sein wollte), andererseits hatte er auch keine Zeit, denn es ist unwahrscheinlich, daß er sich am 2. Oktober nach Pest begeben hätte. Der Verfasser betont, daß es für diese Tage nur wenig unmittelbare Beweise gibt, doch ist es auf Grund des mittelbaren Materials, das in Betracht gezogen werden kann, wahrscheinlich, daß Petőfi erst nach einigen, in Nagybánya bzw. Erdőd verbrachten Tagen nach Pest reiste. Der ausschließliche Zweck seiner Reise dürfte seine Ernennung zum Offizier gewesen sein, da er stellungslos war und die schwierige materielle Lage seiner Familie verbessern wollte.

Im Zusammenhang mit der Ernennung Petőfis zum Hauptmann verweist die Studie — im Gegensatz zu der Ende des vorigen Jahrhunderts erschienenen Petőfi-Biographie Zoltán Ferenczis — darauf, daß der Dichter seine Ernennung zum Offizier der Honvédarmee nicht auf Grund seines in der Nationalgarde innegehabten Hauptmannsranges erhielt. In dem Nationalgarde-Bataillon, das in jenem Bezirk Budapests organisiert wurde, wo Petőfi seinen Wohnsitz hatte, diente der Dichter im Juni 1848, nach der Wahl der Offiziere der Nationalgarde, noch als gemeiner Soldat, und nachher gab es bis Oktober keine neue Wahl. Die Ernennung Petőfis zum Offizier wurde auf Anordnung des Vizevorsitzenden des Landesverteidigungsausschusses Pál Nyáry verfügt (auch die Ernennung zum Hauptmann dürfte von Nyáry beantragt worden sein), doch die Berufung auf den früheren, in der Nationalgarde innegehabten Rang war nur eine Formsache bzw. eine neue, revolutionäre Praxis.

Im weiteren befaßt sich dann der Autor auf Grund des VII. Bandes der kritischen Ausgabe der Werke Petőfis (Korrespondenz) und der spärlich erhalten gebliebenen Schriften des 28. Bataillons mit den in Debrezin verbrachten Wochen des Dichters, seinem Abgang vom Bataillon, dem Hin und Her bezüglich seines Urlaubs, dann — nach der Geburt seines Kindes — seiner im Jahre 1849 erfolgten Versetzung zur siebenbürgischen Armee Bems und behandelt dann die Geschichte der Abdankung des in seinem Selbstbewußtsein gekränkten Dichters im februar 1849. Summierend betont er, daß nur der revolutionäre Heerführer Bem den revolutionären Dichter verstehen und in seiner Armee seinem Talent und seinen Fähigkeiten entsprechend verwenden konnte. Doch konnte er ihn trotz umsichtiger Fürsorge nicht vor dem Tode bewahren.

AZ 1848—49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC HADI ZÁSZLÓI

III. RÉSZ

KEREKES ZOLTÁN

Az egyes honvédzászlóaljak zászlóinak áttekintése után az 1848—49-es honvédgyalogság sajátos rendeltetésű és szervezetű, a honvédzászlóaljaktól harcmódban, fegyverzetben, sőt öltözetben is eltérő *vadászezredek* zászlóival foglalkozunk.

A 8 osztályból álló (osztályonként 2 századdal) vadászezredek szervezését 1848 decemberében kezdték meg, és jóllehet 1849. április végéig csak 5 osztályt állítottak fel (egy-egy osztály létszámát 300 főben állapították meg), hozzáfogtak további 4 vadászezred szervezéséhez. Végül is 1848—49-ben 4, ha nem is teljes létszámú vadászezred alakult, 1 ezred pedig alakuló félben maradt.

A vadászezredeknek is volt zászlójuk, de az erre vonatkozó rendelkezés nem ismeretes, valamint az sem, hogy az egyes osztályok zászlóhasználatát szabályozták volna. Tehát nem tudjuk, hogy az előírás szerint az ezredeken kívül minden egyes osztálynak saját zászlója volt-e, vagy esetleg 2—2 osztály kapott egy zászlót.

A ténylegesen megalakult 4 vadászezred közül csak az *1. vadászezred* zászlóira vannak adataink. 1849. július elején az 1. vadászezred 6 osztályból állt. Közülük 5 Magyarország területén, 1 osztály pedig Erdélyben tevékenykedett.[400] A tiszai hadsereg 1849. július 17-i hadrendje az 1. vadászezred 2. és 3. osztályát Lázár őrnagy hadosztályában, a 4. és 5. osztályát pedig Jászvitz alezredes hadosztályában tüntette fel.[401] Az 1. és 6. osztály hadrendi elhelyezése nem deríthető ki.

Az 1. vadászezred zászlóját 1849. április 15-én Debrecenben, a református Nagytemplom előtt szentelték fel „tömérdek néptömeg jelenlétében".[402] A zászlóanya a kormányzóelnök felesége, Kossuth

* A tanulmány I. része folyóiratunk 1971. évi 4. számában jelent meg, a II. részt ez évi 2. számában közöltük. (A szerk.)

[400] *Ormai Norbert* ezredes 1849. július 17-i jelentése. Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 37/304. sz.

[401] Uo. 38/78. sz.

[402] Alföldi Hírlap, 1849. április 17.

Lajosné volt. Az ünnepségen a katonazenét „egyszerű czigánybanda pótolta".[403]

1967-ben a Hadtörténelmi Múzeum megvásárolt egy máramarossziget eredetű 1848-as honvédzászlót,[404] amelyről dr. Kovássy Zoltán kiderítette, [405] hogy az 1. vadászezred 2. osztályának[406] (zászlóaljnak) zászlója volt. A zászlót 1849. február 2-án Máramarossziget lakossága ajándékozta a Woroniecki-vadászoknak, akiknek alakulata később beolvadt az 1. vadászezredbe. A zászlót korábbi tulajdonosa, özv. Szilágyi Mihályné szerint Kozicska György tizedes mentette meg és vitte haza a szabadságharc bukása után. A Máramarosszigeten 1870. augusztus 9-én kiállított és Ruszkován 1882. január 2-án hitelesített bizonyítványban azonban Meréczy Lajos, Hatvani Pál, Soltész Antal, Dobay János volt 1848-as tisztek és honvédek, valamint Mihalka László alispán azt tanúsítják, hogy Mandics Pál százados 1. vadászezredbeli zászlóaljparancsnok, aki az erdélyi hadseregben előbb Bem tábornok, majd Beke József ezredes parancsnoksága alatt vitézül harcolt, a fegyverletételkor alakulata (ti. az 1. vadászezred 2. osztálya) zászlóját „magánál elrejté és 18 éven át megőrizvén, azt Máramaros megye Levéltárában elhelyeztette".[407] A megmentett zászlót annak idején rendkívül leleményes módon rejtegették; szűzmáriás oldalával előre nézve keretezték be, s így szentkép gyanánt 18 évig zavartalanul függhetett mindenki szemeláttára a hosszúmezei görögkeleti templomban. A kiegyezés után a zászlót a Máramarosi Honvédegylet vette gondjaiba. Valahányszor csak meghalt valaki a szabadságharc máramarosi veteránjai közül, e zászló mindig elkísérte utolsó útjára. A szabványos, de igen szakadozott és hiányos zászló ott volt annak a Szilágyi Jánosnak a temetésén is, akinek leszármazottaitól a Hadtörténelmi Múzeumba került.

A szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében — a leltárkönyv szószerinti bejegyzését idézve — „a 48/49-iki 1. honvéd vadász zászlóalj zászlójából" őriznek egy részt.[408] Ezt a zászlórészt egyébként gróf Kreith Béla ajándékozta a szegedi múzeumnak.

Az ún. Kreith-gyűjteményből rendezték be a viszonylag rövid életű „fővárosi 1848—49-i és Kossuth múzeumot" 1885-ben a Stefánia úton. (Ma Népstadion út.) E múzeum anyagában szerepelt „Az 1848—49-iki honvéd-vadászzászlóalj zászlójából egy darab".[409]

403 Közlöny, 1849. április 17. — A katonazenekarok a harcoló alakulatokat követve, a fronton voltak.
404 Leltári száma: 0932/Z1.
405 *Dr. Kovássy Zoltán:* Egy régi zászló kalandos útja. Megjelent: Magyar Hírlap, 1970. február 2.
406 Mai értelemben az osztály és a zászlóalj nagyjából azonos nagyságrendű alakulatot jelent, 1848—49-ben azonban a kettő között nagy eltérések voltak. A szabadságharc idején olykor osztálynak nevezték a hadosztályt; a 6 századból álló honvédzászlóaljak 2—2 századát; a huszárezredeknél 2 eszkadron (lovasszázad) képezett egy osztályt, amelyből 4 volt egy ezreden belül. A vadászezredek 2 századból álló osztályának a létszáma 300 fő volt, ugyanakkor az egyes honvédzászlóaljaké 900 fő körül mozgott. A vadászezredek osztályait tehát nem lehet zászlóaljaknak nevezni, még ha gyakran ezt az elnevezést alkalmazták is rájuk.
407 *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben Munkács, 1899., 102. o.
408 Leltári száma: 67.56.1.
409 Az 1848—49-i emlékek gyűjteménye és a Kossuth-múzeum vidéki kiállításának tárgymutatója. Budapest, 1902., 359. sz. 27. o.

Lehet, hogy éppen ezt a darabot adományozta végül gróf Kreith Béla a szegedi múzeumnak?!

Az 1848—49-es honvédsereg vadászalakulatai történetének megható epizódját örökítette meg Szabó Boldizsár, a 106. honvédzászlóalj hadnagya, aki szemtanúja volt annak, hogyan temette el Zsibón csapatzászlóját a zólyomi vadászcsapat. Augusztus 23-án délelőtt a Wesselényi-kastély angol kertjében felsorakozott alakulat vadászai zászlótartójuk búcsúbeszéde után a rúdjáról levett és óvótokjába helyezett zászlót katonaköpenybe csavartak és úgy helyezték be az előre kiásott, deszkával kibélelt mély gödörbe. A még nyitott zászlósír fölött a zólyomi vadászok három sortűzzel adták meg a végtisztességet zászlójuknak, majd csendben betemették földdel.[410]

Napjainkig viszonylag igen kevés adat bukkant elő az 1848—49-es szabadságharc 18 *huszárezredének* zászlóiról. Az 1—2., a 4—5., a 7., a 9., a 11—12., a 14., valamint a 18. huszárezred zászlóinak történetéről egyáltalán nem tudunk semmit. Igen csekély a szabadságharc bukása után is megőrzött honvéd lovassági zászlók, zászlószalagok, valamint zászlófoszlányok száma is. A fennmaradt 1848—49-es lovassági zászlók többségét a cári csapatoknak, Világosnál átadott és 1941-ben hazakerült huszárezredzászlók képezik. Sajnos csak néhányukról állapítható meg, hogy melyik ezredé voltak.

A 3. *(Ferdinánd-) huszárezred* zászlóiról csak igen kevés derült ki az elmúlt közel 125 év alatt.

Az 1848 nyarán a délvidéki hadszíntérre vezényelt ezred császári zászlóira október 24-én az óbecsei táborban Beöthy kormánybiztos nemzetiszínű szalagot kötött,[411] de hogy a császári zászlók lecserélésére mikor és hol került sor, nem ismeretes.

Az ezred a III. hadtest kötelékében küzdötte végig a tavaszi és nyári hadjáratot. A június 22-i peredi ütközetben Szentmiklóssy őrnagy osztálya — a 2. őrnagyi osztály — olyan hősiesen verekedett, hogy Leiningen tábornok saját III. osztályú érdemrendjét tűzte az osztály lobogójára.[412]

A Galíciából 1848-ban hazatért és a forradalom oldalára állt *6. (Würtemberg-) huszárezred* Erdélyben hősiesen küzdő egyik osztályának zászlójára — Asbóth Lajos szerint — Bem tábornok a piski ütközet után személyesen tűzte fel a III. osztályú érdemrendet.[413]

A 6. huszárezred zászlói a szabadságharc bukásakor Világosnál a cári haderő kezébe kerültek. Ezt Éble Gábor történetíró kérdésére válaszolva Görgei tanúsítja az alább idézett levelében:

„... a Würtemberg huszárezred zászlói sehogysem lehetnek jelenleg, sem az ezrednél, sem a bécsi Arzenálban, sem pedig magyarországi múzeumokban, hanem lehetnek egyedül csak azon többi zászlók közt, amelyek Világosnál összes fegyverzetünkkel együtt orosz kézbe kerültek."[414]

410 Vasárnapi Újság, 1880. 44. sz.
411 Kossuth Hírlapja, 1848. november 2.
412 A Ferdinánd-huszárok 1848—49-ben. Megjelent: Pesti Hírlap, 1902. július 5.
413 Asbóth Lajos emlékiratai ... II. k., Pest, 1862., 21. o.

A 8. (Coburg-) huszárezrednek a forradalom után Galíciából hazatért és Ung megyében állomásozó osztálya részére Kossuth a rendőri hivatal útján küldetett nemzeti zászlót és csákórózsákat.[415]

A *10. (Vilmos-) huszárezrednek* mintegy a fele Tarnapolból és környékéről szökött haza 1848-ban. Itthon hamarosan rendes létszámra egészült ki.

Az ezred két osztálya — két nappal a táborba szállás előtt —, 1848. október 7-én a fővárosban kapott nemzeti hadi zászlót és tett esküt az alkotmányra.[416] Az eskütétel után az ausztriai határra vezényelt, Kypke őrnagy vezette 2. alezredesi osztály zászlója alatti helytállását tanúsítja, hogy december 16-án, a Mosonynál bekerített osztály „keresztülvágta magát egy egész dragonyos ezreden".[417] A Vilmos-huszárok vettek elégtételt 1849. január 3-án Téténynél a Hardegg-vérteseken, akik a móri ütközetben kirívóan kegyetlenkedtek.

A szabadságharc során mind a magyarországi, mind az erdélyi hadszíntéren nagy hírnevet szerzett 10. huszárezred a fegyverletételkor lobogóit a cári seregnek adta át. A Szovjetunióból 1941-ben hazatért 48-as zászlók közül kettőről teljes bizonysággal megállapítható volt, hogy azokat a 10. huszárezred használta annak idején. Az egyik egy szabványos zászló, melynek a második világháború végén elkallódott zöld selyemszalagján „1848. október 8-án" és „X. huszár ezred" felirat szerepelt. Ez a lobogó ma a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[418] A másik, nem szabványos zászló, piros—fehér—zöld színű volt és a ráerősített kétágú fehér zászlószalagra, vörös és zöld selyemmel „A független magyar hazáért. A Vilmos huszárok zászlaja" szöveget hímezték. Ez az utóbbi zászló, sajnos, a második világháború idején elveszett.

A Hunyadi lovas szabadcsapatból 1848 őszén szervezett *13. (Hunyadi-) huszárezred* zászlóinak történetéhez csupán egyetlen adalékot nyújthatunk: a Radikál Kör 23 pengő-forinttal és 20 krajcárral járult hozzá az ezred zászlója készítésének költségeihez. Az adományért Kupa Humer őrnagy az ezred nevében köszönetét nyivánította.[419]

Az Erdélyben 1848 nyarán „Kossuth-huszárok" néven szervezett *15. (Mátyás-) huszárezred* Kolozsváron felállított osztályának 1849. április 26-i zászlószentelési ünnepségén Tallián Ede képviselő a következő lelkesítő szavakkal adta át a lobogót Kemény ezredesnek:

„... fogadd vészben edzett karoddal tőlem a haza függetlensége kivívására felszentölt lobogót, s add azt a' derék vitézeknek, hogy fogadják mint szent ereklyét, s vívjanak alatta, mint igaz magyarhoz illik."[420]

A 15. huszárezred zászlóinak történetéhez igen érdekes adalékul szolgál Hunyad—Zaránd megye és Szászváros Egyesült Honvédegy-

[414] A levelet fakszimile formában közölte *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848—49-ben. Budapest, 1941., 58. és 59. o. között.
[415] OL. OHB 1848:3128.
[416] Kossuth Hírlapja, 1848. október 10.
[417] Kossuth közleménye a honvédség hőstetteiről. Közlöny, 1848. december 23.
[418] Leltári száma: 0017/Z1.
[419] Közlöny, 1848. október 31.
[420] Honvéd, 1849. április 27.

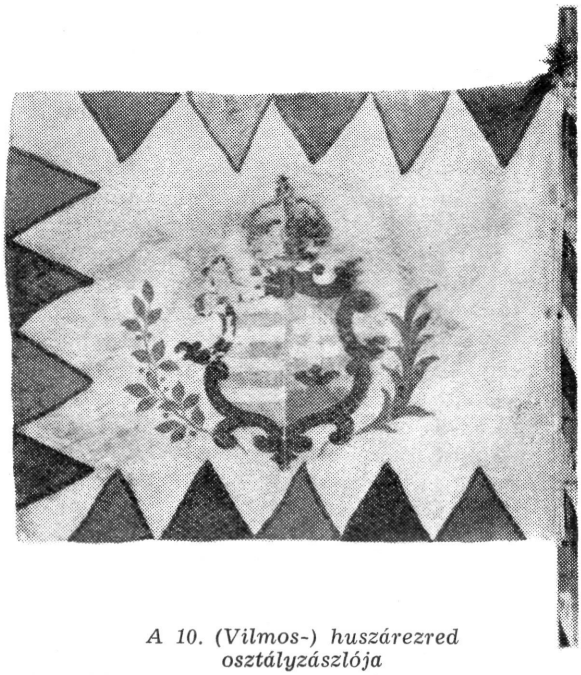

A 10. (Vilmos-) huszárezred osztályzászlója

lete 1868. január 5-i közgyűlésének határozatából alább idézett, „önmagáért beszélő" részlet:

„Pogány Albert honvédtársunkat a múlt gyűlésből felszólítottuk volt, hogy a 15-ik huszár ezrednek általa egyébiránt dicsőségesen megmentett s mostanáig megőrzött zászlóját vagy honvédegyesületünknek vagy a központinak szolgáltassa át; de csak hírlapilag feleit, hogy a zászlót oda fogja átadni, hová azt Kossuth Lajos rendelni fogja. Erről a főjegyző — kire a felszólítás bizatott vala — jelentést tevén, a gyűlés egyértelemben elismeri azt, hogy a szóban forgó zászlónak a vérmezőn — hol a becsületen kívül minden veszve volt — megmentése és megtartása dicsősége kirekesztőleg Pogány A. tulajdona; elismeri azt is, hogy Kossuth Lajos nagy hazánkfia oly gazdag hazafiúi érdemekben, hogy vele az élők közt senki sem vetélkedhetik, de azt még sem ismerhetjük el, hogy a honvéd Kossuth katonája lett volna, hanem katonája vala azon honnak, melynek Kossuth is — noha szellemi vezéri minőségben, de szolgája vala; s így helyes okát nem láttuk annak, miért kelljen a Kossuth rendeletére várni a szóban forgó zászló hová adása iránt, és a nagy hazafi sem rendelkezhetnék másként, minhogy a zászló mint a honvédség szent ereklyéje a többi ereklye mellé tétessék. A mi már a zászlóhozi tulajdon jogot illeti; az az összes honvédségé — legközelebbről az azt hordott zászlóaljé

A 16. (Károlyi-) huszárezred zászlószalagja

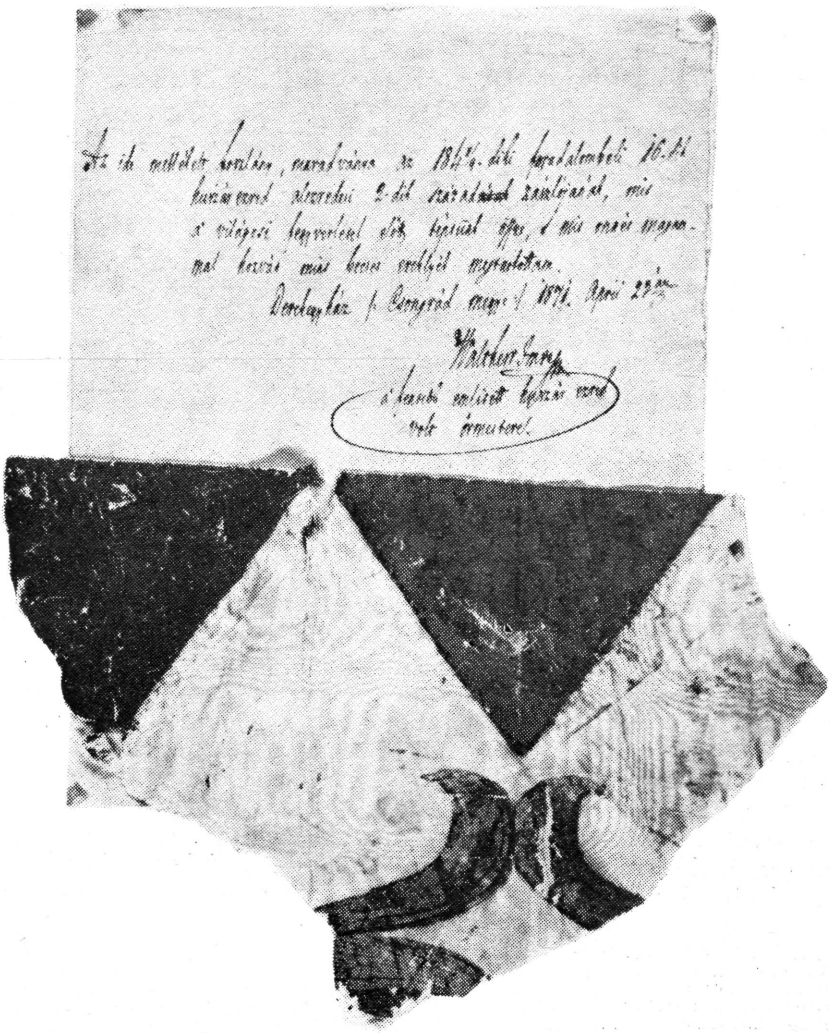

A 16. (Károlyi-) huszárezred
alezredesi osztályzászlójának foszlánya

vagy osztályé. Pogány Albert tehát másodszor is felszólítani határoztatott az írt zászló beszolgáltatására."[421]

A Pogány Albert megmentette zászlóval kapcsolatos probléma további fejleményei nem ismertek, még kutatásra várnak. A legfőbb kérdés az: mi történhetett a megmentett zászlóval, s azt hol őrzik jelenleg?

A Pest megyeiekből 1848 őszén alakított *16. (Károly-) huszárezred* felállításának költségeit gróf Károlyi István fedezte. Az ezred egyik osztályának zászlójára a zászlóanya, Károlyi—Zichy grófnő egy kétágú selyemszalagot adományozott. A szalagra az 1849-es évszámon és a zászlóanya nevén kívül a „Vesszen, ki bánt" jelmondatot hímezték. A szalagot gróf Ráday Pál őrnagy, osztályparancsnok megmentette[422] és a Honvéd Központi Választmány útján a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[423] A szalag jelenleg a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményében található.[424]

Báró Podmaniczky Frigyes százados, aki a 16. huszárezred alezredesi osztályában a 2. századnak volt a parancsnoka, az ezred harcairól írt visszaemlékezésében említi, hogy osztályának zászlóját Világosnál feldarabolták és a foszlányokból ő is magához vett egy darabot.[425] Ennek az 1849-es nyári hadjárat nagy ütközeteiben Perednél, Csornánál, Zsigárdnál, Komáromnál derekasan küzdő alezredesi osztálynak lobogójából kivágott foszlányt a Hadtörténeti Múzeum is őriz.[426] A foszlány Walther Imrétől, az alezredesi osztály egyik őrmesterétől származik, aki a megmentett zászlóereklyéhez az alábbi levelet csatolta:

„Az ide mellékelt foszlány, maradványa az 1848—49-diki forradalombeli 16-ik huszárezred alezredesi 2-dik század zászlójának, mit a világosi fegyverletétel előtt téptünk össze, s mit onnét magammal hozván mint becses ereklyét megtartottam. Derekegyház (Csongrád megye) 1871. április 23-án Walther Imre a fentebb említett huszár ezred volt őrmestere."

A 16. huszárezrednek az az osztályzászlója, melyet gróf Károlyi Györgyné maga készített, Világosnál hadizsákmánnyá lett,[427] de az 1941-ben visszakapott zászlók között azonosíthatóan nem szerepelt.

Az 1848 őszén lovas szabadcsapatokból és lovas nemzetőrökből szervezett *17. (Bocskai-) huszárezred* 1. osztálya 1849 áprilisában a 12. (Asbóth-) hadosztály kötelékében a Pest felé indított tüntető hadműveletben vett részt. Az osztály április 11-én a kőbányai szőlők környékén vívott ütközetben vitte először harcba zászlóját, amelyet — valószínűleg a hadügyminisztérium utasítására — a debreceni ruharaktárban tárolt zászlókészletből kapott. Az ütközetben az osztály egyik

[421] A Honvéd, 1868. február 24.
[422] Uo. 1868. január 27.
[423] Kalauz . . . 68. o.
[424] Leltári száma: 0387/Zl.
[425] *B. Podmaniczky Frigyes:* A 16-ik honvéd huszár-ezred. Megjelent Szokoly Viktor (Szerk.): Honvéd Album. Pest, 1868., 23—25. o.
[426] Leltári száma: 0553/Zl.
[427] *Markó Miklós:* A fóthi kastély és a Károlyi-féle huszárezred. Megjelent: Vasárnapi Újság, 1913. 17. sz.

százada, a kun lovasokkal együttműködve, 2 ágyút és 3 rakétaállást küzdött le. Az ütközet során a Hardegg-vasasok a hadosztály egy részét körülzárták, de Asbóth ezredes az osztály lobogóját megragadva élére állt a bekerített alakulatoknak, amelyek végül is csekély veszteséggel kitörtek a gyűrűből.[428]

A 17. huszárezred Hajdúböszörményben állomásozó 3. osztályát 1849. április végén Tokajba vezényelték, de mivel az osztálynak nem volt zászlója — ismételten hiába kért a hadügyminisztériumtól —, Hellei János alezredes, osztályparancsnok, 1849. április 26-án a „Tokajba indulni rendelt osztály számára... egy zászlónak... kiszolgáltatásáért" folyamodott a hadügyminisztériumhoz, kérve, hogy a lobogót másnap küldjék Hajdúböszörménybe. A hadügyminisztérium ezúttal intézkedett és utasította a debreceni ruharaktárt, hogy a lobogót haladéktalanul juttassa el az osztálynak.[429]

A Szovjetuniótól 1941-ben visszakapott lobogók között volt egy piros—zöld háromszögekkel szegélyezett, olyan fehér selyemzászló is, amelynek egyik oldalára a Hajdúkerület címerét festették. A címert ugyanolyan stilizált levelekből kialakított, barokk stílusú, aranybarna színű keret övezte, mint amilyenek — eddigi ismereteink szerint — kizárólag a reguláris honvédalakulatok zászlóin fordulnak elő. A zászlólap másik oldalának közepén egy igen sajátos felfogásban készült országcímer helyezkedett el. A címer tervezője talán Magyarország ősi, ún. vágásos címerét akarta megeleveníteni, a szív alakú pajzsban azonban nem a vörös és a fehér, hanem a fehér és a zöld csíkokat váltakoztatta — a fehér csíkokból négyet, a zöldekből hármat festve. A zöld csíkok közepébe két, egymással szembenálló arany oroszlánt helyezett. Az oroszlánokat szív alakú piros pajzs választotta el egymástól. A címer erősen emlékeztetett a II. Endre Aranybullája szereplő címerre és csaknem teljesen megegyezett a Bocskai-csapat pecsétnyomóján található címerrel.[430] Ez a tény, valamint a zászlólapnak a lovassági zászlókét viszonylag megközelítő mérete, és mindenekelőtt a Hajdúkerület címerének feltüntetése, arra enged következtetni, hogy a lobogót a 17. huszárezred valamelyik osztálya használta. A zászlóhoz kétágú, vörös selyemszalag is tartozott, amelyre a „Hazáért Előre" jelszót hímezték. A zászlót a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében őrzik.[431]

A 12 ágyúval — köztük két 12 fontossal — felszerelt, de főként csapatszállításra használt *„Mészáros" hadigőzös* lobogóját 1848. július 30-án — ágyúlövések közepette — a Duna közepén avatták fel. A hadihajó másnap „reggel hagyá el önkénytesek és sorkatonákból álló legényzetével" a fővárost, „s vígan lengő lobogókkal indult a duna- és tiszaparti lázadók ellen."[432]

„Lengyel, olasz, német, nem is említve a Lafitte franczia légiósai

[428] Asbóth Lajos emlékiratai... I. k., 87. o.
[429] OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 11 744/1849. sz.
[430] A Bocskai-csapat pecsétnyomójának vörös viaszlenyomata a Hadtörténelmi Levéltár több 1848—49-es iratán szerepel, így: pl.: a 17/415. sz. okmányon is.
[431] Leltári száma: 0029/Zl.
[432] Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 1.

A 17. (Bocskai-) huszárezred zászlója

vállalatát, csatlakozik zászlónk alá, előjeléül azon népszövetségnek, melynek be kell következnie, hogy a zsarnokság semmivé tétessék."[433] Ezek az 1848 őszén megfogalmazott szavak arról tanúskodnak, hogy 1848/49-ben is felismerték a szabadságért küzdő népek szolidaritásának és összefogásának jelentőségét. Ez a felismerés hívta létre az 1848—49-es honvédsereg *külföldi légióit.*

A külföldi légióknak is voltak zászlóik, s azokon az egyes légiók a magyar nemzeti trikolórt és címert többnyire a saját nemzeti színeikkel és címerükkel egyesítve tüntették fel.

A külföldi légiók közül mind politikai, mind katonai szempontból a *Lengyel Légió* volt a legjelentősebb és létszámban is a legnagyobb. Az 1848 őszén felállított és kezdetben csupán 2 századnyi légió 1849 nyarán már 4 gyalogoszászlóaljból, 2 dzsidás osztályból,[434] 1 utászcsapatból és 3 ütegből állt, létszáma pedig elérte a 3000 főt. Feltehetően minden egyes gyalogzászlóaljnak, illetve dzsidás osztálynak saját zászlaja volt,[435] de csupán a közvetlenül a légió felállítása után adományozott gyalogsági zászlóra és az I. dzsidás osztály zászlójára vonatkozóan léteznek adatok.

A Lengyel Légió első zászlóját 1848. november 26-án a Nemzeti Múzeum udvarán avatták fel. Az ünnepségre összegyűlt tömeg lelkes éljenzéssel fogadta a Rákóczi-induló hangjai mellett Josef Wysocki őrnagy (később tábornok) vezetésével felvonuló, s akkor még csak 2 századból álló légiót. A „magyar és lengyel felírású, és színű zászló"[436] egyik oldalán Szűz Máriát, a másikon a lengyel címert és fölötte a „Za Wolność nasza, i wasza." („A mi és a ti szabadságotokért") jelmondatot tüntették fel. A zászlóra a zászlóanya, Ruttkay Józsefné, Kossuth nővére, egy kétágú szalagot is adományozott, a következő felirattal: „A Közös Szabadságért Ruttkay Kossuth Luisza". A zászló felszentelését Sámuel Alajos belvárosi plébános végezte. Az egyházi szertartást az ünnepélyes zászlószögbeverés követte. Az első szöget a zászlóanya „a nemes lengyel nemzet nevében" ütötte be a lobogó rúdjába. A szögek beverése után Ruttkayné lelkesítő szavakat intézett a légió katonáihoz, majd éljenzésük közepette átadta nekik a zászlót. Sámuel plébános szólt ezután az egybegyűltekhez, végül pedig Wysocki őrnagy méltatta az esemény jelentőségét. Az ünnepség után a légió Pest fő utcáit járta be új lobogójával és tisztelgett vele Kossuth Lajos előtt is.[437]

A Lengyel Légiót 1848. december elején Aradra vezényelték. A légió katonái az aradi vár ostrománál vitték először harcba a zászlójukat. 1849. január végén a légiót, a Délvidékről Aradon át a Közép-Tiszához vonuló Damjanich-hadosztályba osztották be. Az időközben alezre-

433 Uo. 1848. november 30.

434 A dzsidás osztályokat ezredeknek nevezték ugyan, de csupán két-két századból álltak, tehát erejük egy osztályénak felelt meg.

435 Különösen vonatkozik ez arra a gyalogzászlóaljra, mely a többi háromtól külön, az erdélyi hadsereg soraiban harcolt.

436 Nemzetőr, 1848. november 30. — A zászló külalakjáról bővebbet nem mondanak a korabeli feljegyzések.

437 A Lengyel Légió zászlóavatásáról részletesen beszámoltak a korabeli lapok: Közlöny, 1848. november 27., Kossuth Hírlapja, 1848. november 28.

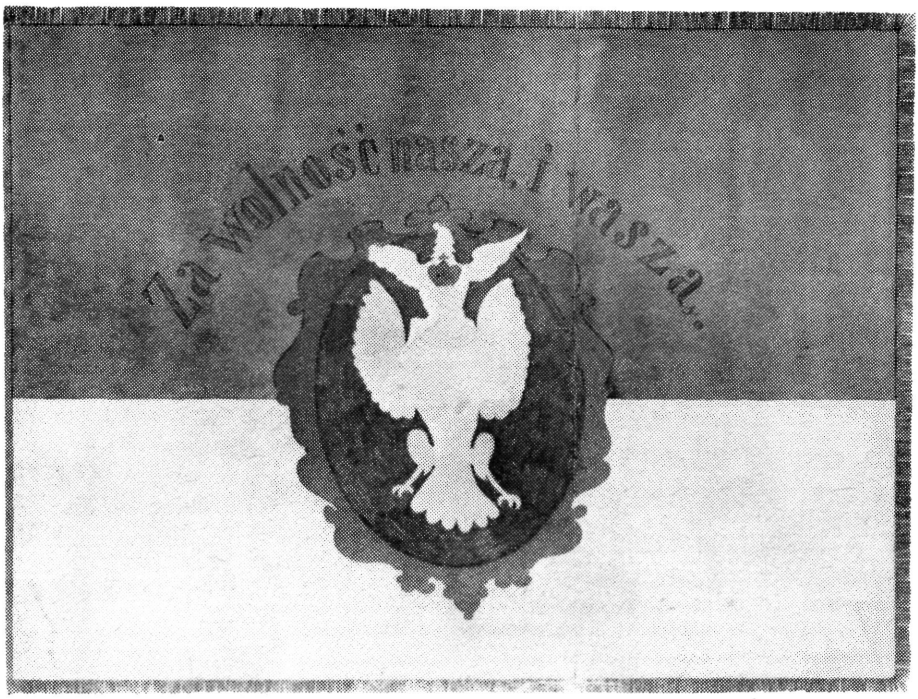

A Lengyel Légió
gyalogsági zászlója

dessé előléptetett Wysocki katonái, különösen Poński százados dzsidásai, március 5-én hősiesen kivették a részüket Szolnok elfoglalásából. Az áprilisi hadjáratot a légió a III. (Damjanich-) hadtest Wysocki-hadosztályának kötelékében küzdötte végig. A Lengyel Légiónak a tavaszi hadjárat ütközeteiben tanúsított helytállásáról a hírek az országgyűlésbe is eljutottak. A képviselőház 1849. április 7-i ülésén Angyal Pál képviselő indítványozta, hogy a több ütközetben kitűnt Lengyel Légió zászlóját is díszítsék fel érdemrenddel.[438] A javaslat azonban nem talált visszhangra, és más adat sincs arra nézve, hogy a légió gyalogságának valamelyik zászlójára érdemjelet tűztek volna. Wysocki tábornok, a szolnoki ütközetre hivatkozva, 1849. május 16-án a Poński őrnagy vezette I. dzsidás osztály zászlójára kért III. osztályú érdemrendet a hadügyminisztériumtól. A hadügyminisztérium elnöki osztálya az ütközet színhelyére való hivatkozást a kérelem teljesítéséhez nem tartotta elegendőnek, és a szolnoki ütközetről szóló részletes hadijelentést átkérte a vezérkari osztálytól.[439] A kérelem alapján, Kossuth rendeletére, Görgei hadügyminiszter az I. dzsidás

[438] Közlöny, 1849. április 11.
[439] OL. 1848—49.-es hadügyminisztérium irattára, 20 203/1849. sz.

osztály zászlójának kitüntetésére május 31-én az alábbiak szerint intézkedett:

„A' lengyel légió 1-ső dsidás osztálya azon hősies és eredményes magaviseletéért, mellyet a' múlt évi deczember hó 11-iki kassai és bárczai ütközetben, részint a' nemzet ott vívott serege ágyúinak megmentése, részint az ez által szerzett nagy fontosságú következményei által tanúsított; zászlója — a' hálás magyar nemzet nevében — a' katonai vitézség harmadik osztályával feldíszesíttetett."[440] A lengyel dzsidások a december 11-i bárcai helytállásáról beszámoló korabeli tudósítás szerint a dzsidások közül „az ellenség 30-at elfogván, tizet agyonlövetett, 20 maga lőtte magát agyon, s így itt 30 lengyel áldozta életét a magyar szabadságért."[441]

1849 májusától a Lengyel Légió — melybe a Bem oldalán küzdő lengyel alakulatok kivételével valamennyi lengyel csapatot összpontosítottak — az észak-magyarországi IX. hadtest, később pedig a tiszai hadsereg kötelékében harcolt a cári haderő, illetve az osztrák csapatok ellen. A temesvári ütközetben súlyos veszteséget szenvedett légió Lugosra vonult vissza, majd augusztus 20—21-én Orsovánál átkelt a Dunán és Szerbián keresztül török területre menekült. A légió az országból való kivonulása során valószínűleg magával vitte zászlóit is. A Lengyel Légió 1848. november 26-án felavatott zászlóját, valamint a dzsidások kitüntetett lobogóját a varsói Hadtörténeti Múzeumban őrzik.

Az Olasz Légiót a császári haderő Magyarországon állomásozó, olasz kiegészítésű ezredeinek (16. Zanini-gyalogezred; 23. Ceccopieri-gyalogezred; 7. Kress könnyűlovas ezred) maradványaiból, a szabadságharc során fogságba esett és a honvédsereghez átszökött olaszokból, valamint önként jelentkezett polgári személyekből alakították. Szervezését 1849 márciusában kezdték meg. 1849 júniusában Alessandro Monti ezredes, a Szárd Királyság volt magyarországi követe állt a légió élére. Monti az ekkor kiadott napiparancsában felszólította a légió katonáit, hogy gyülekezzenek „mindnyájan a háromszínű lobogó alá, a szabadság e szent szimbóluma köré egy gondolattal és egy fogadalommal; Halál az osztrák gyilkosokra!"[442]

1849 júniusában a magyar kormány az Olasz Légiónak díszes selyemzászlót adományozott, „amelyet nagy ünnepéllyel avattak fel Debrecenben."[443] A szabad szélein nemzetiszínű rojtozással szegélyezett zászlólap egyik oldalán, piros-zöld hullámvonalú keretben, Magyarország és a Szárd Királyság egymás mellé helyezett, olajágkoszorúval övezett címerét; a zászlólap másik oldalán „Éljen a Magyar—Olasz Unió — Éljen a szabadság!", illetve „Viva l'unione magirae — italica viva la liberta!" feliratot tüntették fel.

A légió eleinte Debrecenben és környékén látott el helyőrségi szolgálatot, majd július elején a szegedi táborba vezényelték és Asbóth ezre-

[440] Közlöny, 1849. június 8.
[441] Kossuth Hírlapja, 1848. december 20.
[442] *Berkó István:* Az 1848—49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. Budapest, 1929., 18. o.
[443] Uo. 19. o.

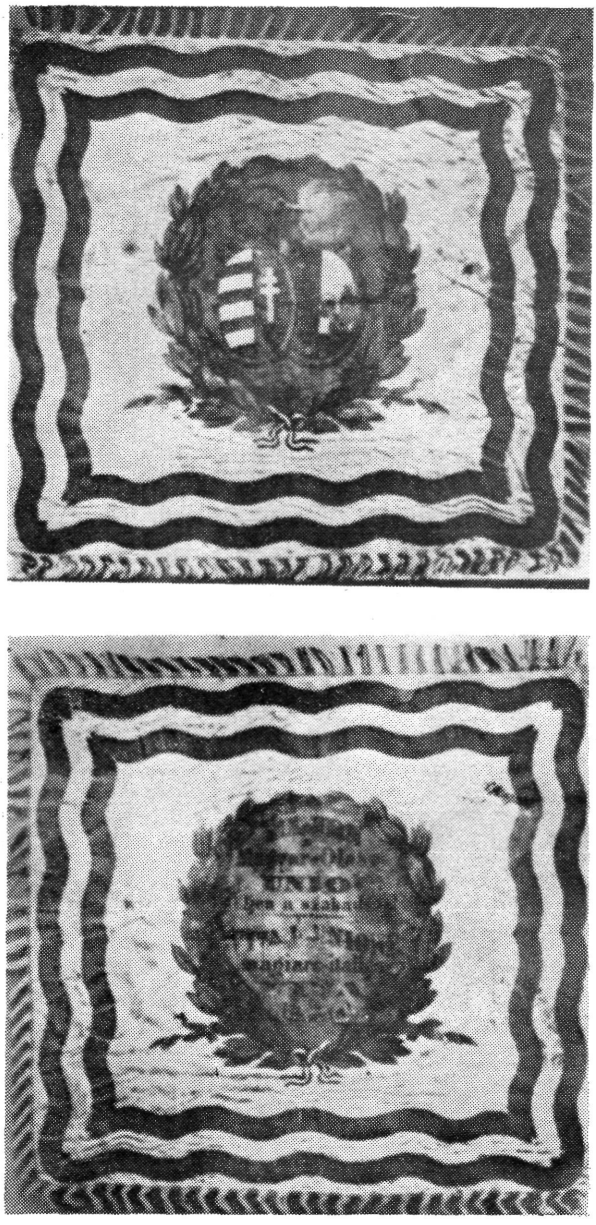

Az Olasz Légió zászlója

des tartalékhadtestébe osztották be. A légió létszáma ekkor 420 fő volt.[444] A légió — a IV. (Guyon-) hadtest kötelékében — 1849. augusztus 3-án vitte először ütközetbe zászlóját Magyarkanizsánál, ahol hősies önfeláldozással egy teljes napig feltartóztatta a Tiszán átkelő Lamberg-hadosztályt. Súlyos utóvédharcokat vívtak a légió katonái Besenyőnél és Csatádnál, valamint augusztus 9-én Temesvárnál is. Kossuth 1849. augusztus 11-én kelt Aradról küldött levelében fejezte ki köszönetet Montinak és az Olasz Légiónak „azon valóban katonás magatartásért és hősi cselekedetekért", amelyekkel az augusztus elejétől lefolyt harcokban „állandóan kitüntették magukat".[445] Kossuth Montinak és 6 katonájának elismerésül III. osztályú érdemrendet küldött.

Az Olasz Légió 1849. augusztus 20-án átkelt a Dunán és a folyó jobb partján búcsúdíszelgésre felsorakozva meghajtotta zászlaját Magyarország felé. A szerb hatóságok a légiót lefegyverezték — zászlóját meghagyták —, majd hamarosan török területre szállították. A Törökországból 1850 tavaszán hazatérő légió a Jassy—Allah nevű hajó fedélzetéről a magyar szabadságharcban becsülettel hordozott zászlója alatt szállt partra május 4-én Cagliariban, majd néhány héttel később feloszlott. A légió zászlóját Monti ezredes vette magához. Az 1920-as években a Monti család Nigoline-i kastélyában őrzött zászló feltehetően még ma is megvan.

A Bécsi Légió a magyar szabadságért harcolni kész bécsi önkéntesekből, elsősorban diákokból alakult 1848 szeptemberében. Számos önkéntes lépett be a légióba az 1848. október 6-i bécsi forradalom vérbe fojtása után. Pesten szeptember 14-én nagy lelkesedéssel fogadták a Bécsből gőzhajóval érkező önkénteseket. A mintegy 400 főnyi csapat „a magyar és német birodalom színeit viselő zászlói alatt a szabadság terére vonult".[446]

„Wiener Legion" néven egyidejűleg több bécsi alakulat is küzdött a szabadságharcban. Az egyik bécsi csapatnak — feltehetően annak, amely később az erdélyi haderőben harcolt — Constantinné, Kurucz Erzsébet miskolci honleány adományozott zászlót. Az ünnepélyes zászlóavatást 1848. október 26-án Miskolcon tartották. Az ünnepséget követően a miskolci polgárok megvendégelték a légiót. A lakomán Brezecsko Dávid, a légió papja, beszédében a zsarnokság ellen küzdő nemzetek testvériségét méltatta. Brezecsko emlékeztetett arra, hogy korábban „a magyarok küldöttek fel Bécsbe czifra nyalka gárdistákat — udvarolni! — Nini! itt vannak most köztetek a' németek legnemesebb fiai, itt vannak a bécsi Aula vitéz Képviselői a' magyarok ellenségeivel megütközni![447]

Egy 400 főnyi csapat 1848 telén Bem seregében az erdélyi hadszín-

444 Az Asbóth-tartalékhadtest 1849. július 20-i hadrendje. Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok 39/281. sz.

445 A német nyelvű levél magyar fordítását és fényképmásolatát közli *Berkó:* i. m. 42. o. és X. tábla.

446 Nemzetőr, 1848. szeptember 17.

447 A beszédet 1848-ban Miskolcon kinyomtatták Tóth Lajos nyomdájában. A nyomtatvány 1 példánya megtalálható: Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 52/61. sz.

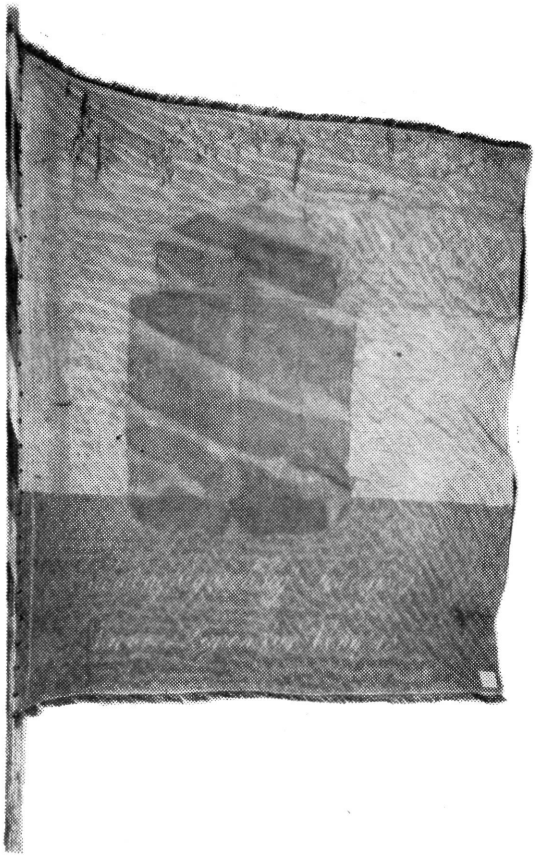

A Bécsi Légió zászlója

téren küzdött. A légió „isteni fiai" — Kossuth emlegette így őket — önfeláldozó elszántsággal harcoltak az 1849. január 21-i nagyszebeni ütközetben — ahol a légió kétharmad része megsemmisült — saját testükkel oltalmazták Bem tábornokot a vértesektől. A súlyos vérveszteségeket szenvedett erdélyi Bécsi Légiót végül is kivonták a harcból. A légióból életben maradt 24 főt — „kik . . . magukat szintén jelesen viselték" — Kossuth 1849. május 14-én Pestre küldte és elrendelte, hogy a Thomsdorf őrnagy vezetésével német újoncokból felállítandó portyázó csapatban tiszteknek osszák be őket.[448]

A Bécsi Légiónak egy másik, 80 főből álló csapatával a Perczel-hadtest 1849. január 19-i hadrendjében[449] találkozunk. A Reichardt százados vezette alakulat március 20-án már a II. hadtest hadrendjében[450] szerepelt. 1849. július közepén, a III. hadtest kötelékében, „Bécsi Csapat

448 OL. OHB 1849:7066. — Közli: KÖM XV. k., 312. o.
449 Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 2/11. sz.
450 Uo. 17/615. sz.

(Deutsch Legion)" néven, Weiss őrnagy vezetésével két század harcolt.[451]

A Bécsi Légióról elmondottakat figyelembe véve nehéz eldönteni, melyik bécsi alakulat használta azt az 1849. augusztus 13-i fegyverletételkor a cári csapatok kezébe került és 1941-ben visszakapott piros-fehér-zöld selyemzászlót, amelynek mindkét oldalára Magyarország címerét festették, a címer alatt pedig a „Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!", valamint a „Wiener Legion für Ungarn" feliratot tüntették fel. A zászló a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.[452]

A Német Légió 1848 novemberében Giron Péter vezetésével alakult. A légió 1848 decemberében Nagyváradon avatta fel zászlóját, amelyen halálfejet viselt, akárcsak a légió katonái a kalapjukon.[453] A zászló részletesebb leírása még nem került elő. A légiót, amely említésre méltó hadisikereket nem ért el, 1849 júniusában fegyelmezetlensége és gyávasága miatt feloszlatták, illetve a légió katonáinak egy részéből, új önkéntesekből, valamint a Bécsi Légió maradványaiból ún. német zászlóalj néven újjászervezték. Az 1849. július közepén a tiszai hadsereg Jászvitz-hadosztályában, „Német sereg" néven, 113 főből álló század harcolt.[454]

A tiroli légiót 1848 őszén tiroli vadászcsapat néven szervezték. A tiroli vadászok zászlóalját 1848. november 5-én Pesten a Múzeum téren avatták fel. „Zászlójukon koszorú és magyar színű szalag díszlett.[455] A tiroli vadászcsapat a feldunai hadsereg, illetve az abból alakult VII. hadtest, később pedig Kazinczy ezredes hadosztályának kötelékében végig küzdötte a szabadságharcot. Nem ismeretes, mi történt zászlójával a szabadságharc leverése után.

A Budapesten élő franciákat 1848 őszén szabadcsapatba toborzó felhívás arról tudósított, hogy a szabadcsapat zászlója a magyar és a francia színeket fogja viselni.[456]

*

Az 1848—49-es szabadságharc honvédsége alakulatainak, pontosabban az alakulatok egy részének zászlóit sorra véve láthattuk, hogy a szabadságharc bukásakor más-más helyen és különböző módon lezajlott fegyverletételek során egyes zászlókat rúdjukról levéve elrejtettek (olykor csak a zászlószalagot), másokat kis darabokra téptek és a foszlányokat — rendszerint a tisztek — szétosztották maguk között. A zászlók többségének azonban az lett a sorsa, hogy a honvédsereg augusztusi és októberi kapitulációjakor, illetve néhány, a korábban elvesztett ütközetek során, az osztrákok, vagy a cári orosz hadsereg hadizsákmányává lett.

451 A III. hadtest 1849. július 15-i hadrendje. A hadrend az 1900-as években, a Nemzeti Múzeum levéltárában, a Görgey-család iratai között szerepelt. A hadrendet közli *Tragor Ignác:* Vác története 1848—49-ben. Vác, 1908., 201—202. o.

452 Leltári száma: 0024/Z1.

453 *Lehoczky:* Beregmegye . . . i. m. 138. o.

454 A tiszai hadsereg 1849. július 17-i hadrendje. Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 38/78. sz.

455 Nemzetőr, 1848. november 8.

456 *Lafite:* „Appel aux Français" (Felhívás a Francia Légió alakítására, 1848. szeptember 18.)

Ami az osztrákok kezébe került zászlókat illeti — számukat Aggházy Kamil[457] 80-ra becsülte[458] —, kevés kivétellel megsemmisítették őket. A megsemmisítést, amit a korábbiakban láttuk, csupán az 1., a 35. és a 43. honvédzászlóalj zászlója és esetleg még néhány más zászló kerülte el. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a magyar forradalom vérbe fojtása, a honvédsereg tábornokainak akasztófára juttatása és honvédtisztek százainak bebörtönzése közepette, miért kellett megsemmisülniük az osztrákok birtokába jutott honvédzászlóknak. Haynau táborszernagy már 1849. július 20-án rögtönítélő bíróság útján való agyonlövetést helyezett kilátásba mindazoknak, „kik a nemzetőröknek a pártütőkhöz vonzó egyenruháját, vagy ... a magyar köztársaság jeleit, úgy mint háromszínű szalagokat, veres tollakat, stb. ... viselni merészelnének".[459] Nem volt veszélytelen természetesen a honvéd- és nemzetőrzászlók, vagy azok foszlányainak rejtegetése sem.

Az intervenciós cári hadsereg birtokába jutott honvédzászlók számára vonatkozóan elsősorban a korabeli orosz hadtörténetírók, így H. N. Neidhardt és J. Tolstoy munkáiban találhatunk adatokat. Neidhardt idézte művében a Világosnál Görgei aláírásával ellátott, augusztus 13-án kelt hadianyag-átadási jegyzéket, amelyben 31 lovassági és 29 gyalogsági zászló szerepelt.[460]

A Világosnál átadott 60 honvédzászlón kívül is kerültek magyar hadi zászlók 1849-ben a cári hadsereg kezébe. Így a Tömösi szorosnál június 22-én vívott ütközetben 1 gyalogsági zászló;[461] a július 5-i uzoni ütközetben 1 gyalogsági zászló;[462] a július 6-i debrői ütközetben 2 gyalogsági zászló;[463] a júliusi 17-i váci ütközetben 1 gyalogsági és 1 lovassági zászló;[464] a július 31-i segesvári ütközetben 2 gyalogsági zászló.[465] Az augusztus 2-án Debrecennél vívott ütközetben 1 gyalogsági zászlót,[466] az augusztus 6-i nagycsűri ütközetben pedig 3 gyalogsági zászlót[467] zsákmányoltak a cári csapatok. A Vécsey-hadtest augusztus 21-i borosjenői fegyverletételnél átadott zászlók számát illetően nincsenek egy véleményen az orosz hadtörténetírók; Neidhardt szerint csapataik 8 gyalogsági és 5 lovassági zászlót zsákmányoltak,[468] Tolstoy viszont csupán csak 8 gyalogsági zászlót említ.[469] Urbán ezredesnek Grotenhilm cári altábornagy utasítására Nagybányára bevonult csapatai — amint

457 Aggházy Kamil ezredes (1882—1954) a Hadimúzeum parancsnoka volt 1928-tól 1940-ig.

458 *Aggházy Kamil:* A szabadságharc honvédzászlói. Megjelent: Tükör, 1941. augusztus. 330—335. o. — Aggházy szerint a honvédcsapatok az osztrákokkal és az oldalukon harcoló szerb, horvát és román felkelőkkel vívott ütközetekben kb. 20, Arad, Eszék, Pétervárad és Komárom feladásakor 35, az egyéb kisebb-nagyobb fegyverletételek során kb. 25 zászlót vesztettek. E mintegy 80 zászló között voltak nemzetőrségi, szabadcsapatos és népfelkelő zászlók is.

459 Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Első füzet. Buda. 1849., 119. o.

460 *H. v. N. (Neidhardt):* Bericht ... III. r. 77. o.

461 Uo. I. r. 37. o.

462 Uo. 150. o.

463 Uo. 134. o.

464 *Dr. Tragor:* i. m. 254. o.

465 *H. v. H. (Neidhardt):* Bericht ... III. r. 50. o.

466 Uo. 62. o.

467 Uo. 110. o.

468 Uo. 88. o.

469 *J. Tolstoy:* Relation des operations de Armée Russe en Hongrie. Paris, 1850., 176. o.

már említettük — 2 honvédzászlót találtak a városban.[470] Munkács védőrsége az augusztus 26-i fegyverletételkor 1 zászlót adott át.[471]

A Dévánál és Zsibónál átadott honvédzászlókra nincsenek adatok; Arad kapitulációjáról is csak annyi, hogy a városban talált hadianyagot a cári csapatok átadták az osztrákoknak.

Ha már a hadizsákmánnyá lett honvédzászlókról van szó, hadd említsük meg, hogy a honvédsereg is zsákmányolt zászlókat, mindenekelőtt az osztrákoktól és az oldalukon küzdő szerb, szlovák és horvát felkelőktől. A nemzetőrökből, népfelkelőkből és a szabadcsapatokból álló magyar sereg 1848. október 7-én Ozoránál 5 zászlót vett el az ellenségtől. A képviselőház október 6-i ülésén Balogh János képviselő bemutatta azt a zászlót, amelyet a honvédcsapatok a Tolna megyei Fövenynél a bródi határőrezredtől zsákmányoltak.[472] Az 1849. február 18-i kompolti ütközetben a 8. huszárezred katonái az Auersperg-vértesezred egyik osztályának zászlószalagját szerezték meg.[473] Damjanich tábornok csapatainak hírnevét öregbítette a Ferenc József könnyű lovasezredtől a március 5-i szolnoki ütközetben zsákmányolt zászlószalag. A szalagot Damjanich tábornok elküldte a Honvédelmi Bizottmánynak.[474] Perczel tábornok csapatai 1849 tavaszán a bácskai hadjáratban 8 zászlót zsákmányoltak a szerb és a horvát felkelőktől.[475] Perczel javaslatára Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter III. osztályú érdemrenddel tüntette ki „Hrabovszki István őrnagyot a' 32-ik sorezredbeli zászlóaljnál; a' mindenhonnét ostrom sánczczal körülvett Pétervárad felmentésére rendelt kiütés vezérletében; Kisácznál tanúsított vitéz és ügyes magaviseletéért; és ugyanott egy ágyú, egy lobogó elfoglalásáért",[476] Budavár május 21-i visszafoglalásakor a honvédcsapatok több osztrák zászlót zsákmányoltak. Az egyik ilyen zászlót 1885-ben kiállításon is bemutatták.[477] I. Miklós cár 1849. augusztus 31-én I. Ferenc Józsefnek írt levelében tapintatosan közölte a császárral, hogy azokat az osztrák zászlókat, amelyeket a szabadságharc folyamán a honvédcsapatok zsákmányoltak, sürgősen visszajuttatja.[478]

A honvédseregtől zsákmányolt zászlókat az intervenciós cári hadsereg Szentpétervárra vitte és a győzelem jeléül diadalmenetben hordozta körül a város utcáin.[479] A zászlókat később átvitték Moszkvába és a Kremlben helyezték el. 1903-ban a tudományos kiküldetésben Moszkvába látogatott Réthy Lászlót, a Nemzeti Múzeum éremtárának igazgatóját a Kreml Történelmi Múzeumában kiállított 1848-as zászlók ihlették meg a „Honvédzászlók a Kremlben" című vers megírására.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a Világosnál zsákmányolt honvédzászlók a moszkvai Forradalmi Múzeum gyűjteményébe kerültek.

470 *H. v. N. (Neidhardt):* Bericht . . . i. m. III. r. 103. o.
471 Uo. 92. o.
472 Kossuth Hírlapja, 1848. október 8.
473 Közlöny, 1849. február 21.
474 Uo. 1849. március 8.
475 Kalauz . . . 78—80. o.
476 Közlöny, 1849. május 1.
477 Az 1848—49-i emlékek gyűjteménye . . . i. m. 478. fsz. 29. o.
478 A levelet közli *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics (Budapest, é. n.) II. k., 416—417. o.
479 Allgemeine Pressburger Zeitung, 1849. 13. sz.

Az 1848—49-es hadi zászlók sorsa élénken foglalkoztatta a közvéleményt a szabadságharc bukását követő évtizedekben is. Különösen megnőtt az érdeklődés a lobogók iránt az 1867-es kiegyezés után, amikor ugrásszerűen fellendült a szabadságharc tárgyi és írásos emlékeinek gyűjtése és egyre-másra kerültek elő a fegyverletételkor megmentett és féltve őrzött honvédzászlók, zászlófoszlányok. A cári Oroszországba kivitt szabadságharcos lobogókról is sok adat került napvilágra a veterán honvédek visszaemlékezéseiben és minduntalan felmerült az óhaj: bárcsak hazatérhetnének egyszer! A Függetlenségi Párt néhány képviselője javasolta is, hogy a cártól kérjék vissza a szabadságharc zászlóit.

A hazafias közvélemény óhajával és törekvéseivel ellentétben a hivatalos szervek az Osztrák—Magyar Monarchia bukásáig egyetlen lépést sem tettek a zászlók hazakerüléséért, de még azért sem, hogy az Oroszországba került zászlókról legalább adatokat szerezzenek be. Nem használták ki még a milleneumi kiállítást megelőző, széles körű, szinte az egész Európára kiterjedő anyag- és adatgyűjtési munka lehetőségeit sem, jóllehet Dr. Szendrey János, aki a kormány megbízásából a milleneumi kiállítás hadtörténeti anyagát gyűjtötte, a cári Oroszországban is járt, de eredménytelenül tért haza. Ennek az enyhén szólva tartózkodó hozzáállásnak az okát főként abban kell keresnünk, hogy a magyar hivatalos szervek, az 1848—49-es szabadságharcnak az 1860-as évek végétől társadalmi síkon egyre fokozódó kultuszát figyelmen kívül hagyva, egyszerűen nem nyúltak olyan problémákhoz, amelyek a bécsi kormánykörök érdekeit, de főként a dinasztia érzékenységét sérthették volna. Az első világháború után ez a meggondolás már nem játszott szerepet, de felmerült egy még nagyobb akadály, a horthysta ellenforradalmi rendszernek a szocialista Szovjetunió iránti mélységes averziója, mely, legalábbis eleinte, háttérbe szorított minden más szempontot. Ami az 1930-as évek elejéig a 48-as zászlók hazahozatala ügyében történt, az magánjellegű kezdeményezés és törekvés volt. Lengyel Zoltán, egykori függetlenségi párti képviselő, újságíró és neves ügyvéd, a perbe fogott kommunisták ismert védője, levélben keresett meg több szovjet múzeumot és tájékozódott az 1849-ben Oroszországba vitt zászlókról, majd a válaszként kapott adatokat, sőt egyes zászlók fényképét is, leközölte a lapokban. „A szabadságharc szent ereklyéi" című, 1934-ben megjelent cikkében,[480] de már a korábbiakban is, igyekezett felkelteni az érdeklődést a 48-as zászlók ügye iránt. Lengyel Zoltán egy G. Levinson nevű amerikai ügyvéd közvetítésével a zászlók visszakérésére is állítólag lépéseket tett, de azok nem jártak sikerrel.

Lengyel Zoltán és mások ilyen irányú tevékenységének hatása alól az illetékes szervek sem vonhatták ki magukat, de tényleges lépésekre csak a Szovjetunió és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele, 1934 februárja után szánták rá magukat. Ekkor már a Hadimúzeum is napirendre tűzte a 48-as zászlók problémáját. A múzeum igazgatósága 1934. augusztus 3-án a honvédelmi miniszterhez felter-

[480] Pesti Napló, 1934. július 22.

jesztést intézett,[481] és abban kérte annak megállapítását, hogy a Szovjetunióban milyen 1848-as zászlók vannak, azok hol találhatók és lehet-e szó arról, hogy azokat Magyarország visszakapja. A felterjesztéshez csatolták a napilapoknak 1934 júliusában a 48-as zászlókról megjelent cikkeit is.

A Hadimúzeum felterjesztését a Honvédelmi Minisztérium továbbította a külügyminisztériumhoz, és így 1934—35-től kezdve a Szovjetunióban levő 48-as zászlók ügye diplomáciai útra terelődött. A külügyminisztérium utasítására Arnóthy—Jungerth Mihály moszkvai magyar követ 1935. május 17-én a moszkvai Forradalmi Múzeumban megtekintette az ott őrzött 1848-as zászlókat, amelyeket részére ez alkalomból egy külön teremben állítottak ki.[482] Jungerth a Forradalmi Múzeumban tett látogatása után jegyzéket intézett a Külügyi Népbiztossághoz és kérte, „hogy a szovjet múzeumokban őrzött összes 48-as zászlók és egyéb történelmi ereklyékről jegyzéket állítsanak össze . . .", illetve közöljék vele; mely szovjet múzeumokban őriznek magyar hadi ereklyéket és azokat milyen leltári számokon tartják nyilván.[483] Jungerth 1938. október 12-én azt jelentette a külügyminisztériumnak, hogy jegyzékére még választ nem kapott és így a zászlók fényképének beszerzésére sem tesz lépéseket. „Megjegyzendő azonban — írta jelentésében —, hogy a mai viszonyok között az ereklyék visszaszerzésére sok kilátás nincs.[484]

Jungerth követnek a zászlók visszaszerzésével kapcsolatos különböző jellegű tárgyalásai során 1935-től kezdve több ízben felmerült annak a lehetősége, hogy az 1848-as zászlók, vagy a zászlók egy részének visszaadása esetén a magyar kormány szabadon bocsátaná, illetve kiutasítaná az országból az életfogytiglanra ítélt Rákosi Mátyást.[485]

Az 1848-as zászlók hazahozatalára irányuló törekvések átmenetileg holtpontra jutottak amiatt, hogy a magyar kormány 1939 elején csatlakozott az antikomintern paktumhoz. A szovjet kormány az antikomintern paktumot egyes békeszerető országok, köztük a Szovjetunió ellen irányuló agresszív célú politikai egyezménynek tekintette, ezért 1939. február 2-án megszüntette budapesti követségét, s csupán a közvetett diplomáciai érintkezésre volt hajlandó. Február 5-én a moszkvai magyar követség beosztottait is hazarendelték.

Az 1939. augusztus 23-i szovjet—német megnemtámadási szerződés nyomán előállt új helyzet, valamint a Szovjetunió kormányának a szovjet—magyar közös határ létrejöttekor a magyar kormányhoz intézett üzenete Magyarország határainak tiszteletben tartásáról, lehetőséget nyitott a két ország kapcsolatainak normalizálására. A Szovjetunió 1939. szeptember 24-én helyreállította a közvetlen diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, három nappal később pedig Kristóffy

481 Hadt. Múz. 1945 előtti irattár, 144/Kt/1934. sz. Megtalálható: Hadt. Múz. Adattár: 78—72 sz.
482 Uo. — A moszkvai magyar követség 289/1935. sz., 1935. május 20-án kelt jelentése. Másolat.
483 Uo. — A moszkvai magyar követség 13/Főn—1938. sz., 1938. június 10-én kelt szigorúan bizalmas jelentése. Másolat.
484 Uo. — A moszkvai magyar követség 204/biz. sz., 1938. október 12-én kelt jelentése. Másolat.
485 Ua. mint a 483. sz. jegyzet.

József, a moszkvai új magyar követ átadta megbízólevelét Kalinyinnak, a Legfelsőbb Tanács elnökének. Kalinyin a követ bemutatkozásakor hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió fejleszteni kívánja Magyarországgal a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat. Ennek a szándéknak a jegyében született meg az első szovjet—magyar kereskedelmi szerződés.

1941 januárjában a szovjet kormány maga ajánlotta fel a magyar kormánynak, hogy az 1848-as honvédzászlókat visszaadja Magyarországnak. Ez a döntés egyrészt a Szovjetunió békés külpolitikájából és ennek megfelelően a jószomszédi viszonyra irányuló törekvéséből következett, másrészt kifejezte a szovjet népnek a magyar nép és szabadságharcos múltja iránti megbecsülését is.

A szovjet kormány döntésével kapcsolatban a Magyar Távirati Iroda a következőket jelentette Berlinből:

„A Berliner Börsenzeitung jelenti Budapestről, hogy az orosz kormány visszaadja Magyarországnak a szabadságharc folyamán zsákmányolt magyar zászlókat. Budapest véleménye szerint — írta a lap — ebben a cselekedetben is a Magyarország és a Szovjetunió közötti baráti kapcsolatok jutnak kifejezésre."[486]

Hasonló hangnemű telefonjelentést küldött az *Új Nemzedék* római munkatársa is:

„Az olasz sajtó arról ad hírt, hogy a szovjet kormány felajánlotta a magyar kormánynak az 1849-ben zsákmányolt magyar zászlók visszaadását . . . A budapesti kormány az orosz kormánynak ezt az udvariassági gesztusát köszönettel vette tudomásul és rámutatott azokra a kitűnő kapcsolatokra, amelyek Magyarországot nagy északi szomszédjához fűzik.[487]

Jellemző, hogy a magyar lapok többsége a szovjet kormány döntésével kapcsolatban csak a német és az olasz sajtóreagálásokat idézte, de a Szovjetuniónak ezt a lépését saját maga nem értékelte. Elvétve akadt csak olyan sajtómegnyilvánulás, amely az igazi nemzeti érdek és a társadalmi haladás szemszögéből vizsgálta a zászlók hazatérését és azt vallotta, hogy a 48-as zászlók „. . . a magyar nemzeti szabadság és állami függetlenség szimbólumai . . . nem élettelen, kihűlt ereklyék, hanem eleven valóságok, mert a Szabadság eszméje, melyért őket valaha fennen lobogtatták, nem múló divat, nem sápadt kísértetté halványuló korszellem".[488]

A szovjet és a magyar kormány képviselői között lezajlott előzetes tárgyalások után, 1941. március 20-án Moszkvában, a Vörös Hadsereg Központi Házában került sor a 48-as honvédzászlók ünnepélyes átadására. Az átadási ünnepségen szovjet részről jelen volt Szoboljev külügyi népbiztoshelyettes, Tyulenyev hadseregtábornok, Trubeckoj altábornagy, Geraszimov vezérőrnagy, Moszkva helyőrségparancsnoka, Pityerszkij, a Forradalmi Múzeum megbízott vezetője és mások. Kristóffy József magyar követ és Faraghó Gábor tábornok, katonai attasé

[486] Magyar Nemzet, 1941. január 11.
[487] Új Nemzedék, 1941. 7. sz.
[488] Magyar Nemzet, 1941. január 14.

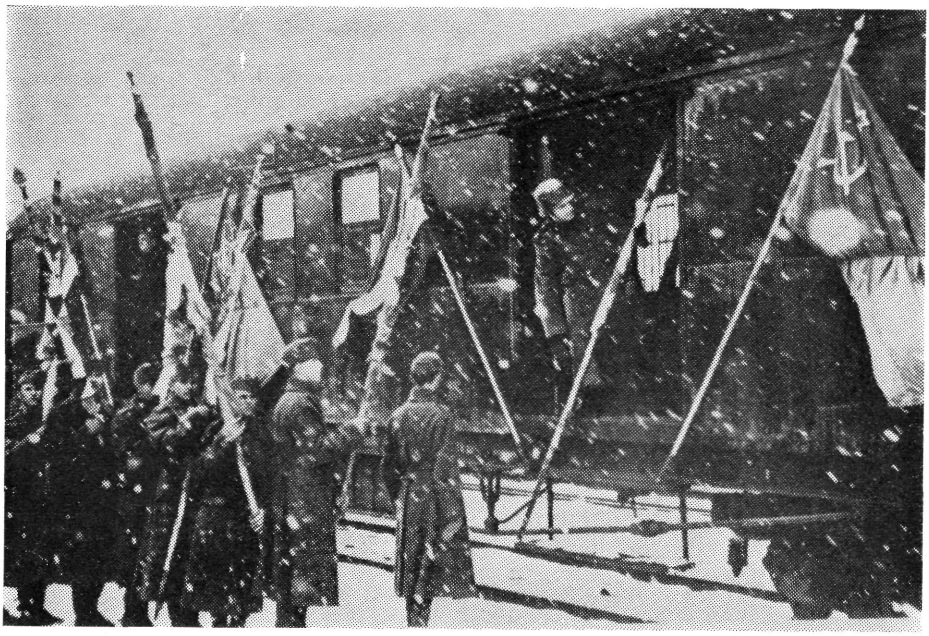

A visszaadott 48-as zászlókat 1941. március 23-án Lavocsnéban berakják a különvonatba

megérkezésekor a zenekar a Himnuszt és az Internacionalét játszotta. A díszszázad parancsnokának jelentése után a magyar követ és az attasé ellépett a díszszázad és a zászlós század arcvonala előtt.

A zászlókat a szovjet kormány nevében Tyulenyev hadseregtábornok adta át a Kristóffy József magyar követnek. Az átadás közben ismét eljátszották a két ország himnuszát. A zászlók visszaadásáról szóló okmányok aláírása után Tyulenyev hadseregtábornok és Kristóffy József követ mondott beszédet.

Az átadott 56 zászlóval még aznap este elindult a különvonat Moszkvából a Kijevi pályaudvarról a szovjet—magyar határra. A vonat indulásakor a kivonult díszszázad tisztelgett. A különvonaton elhelyezett zászlóknál szovjet tiszti iskolások álltak díszőrséget. A vonattal utazott Dragon ezredes és Szemjonov alezredes, szovjet vezérkari tisztek, valamint Faraghó Gábor tábornok, katonai attasé.

A különvonat március 23-án érkezett meg Lavocsnéba, a határállomásra. Oda futott be aznap délután az a szerelvény is, amely a zászlók átvételére kirendelt 17 tagú magyar tiszti küldöttséggel és díszőrséggel 22-én indult el Budapestről. A magyar küldöttséget Ljaktyerov Nyikolaj ezredes, budapesti szovjet katonai attasé is elkísérte.

Az ünnepélyes átadás Lavocsne fellobogózott vasútállomásán zajlott le, ahol a magyar tiszti küldöttség megérkezésekor már felsora-

koztak a kivezényelt szovjet alakulatok; a zászlós század, a zenekar, egy díszszakasz és a zászlókat kísérő szovjet tiszti iskolások raja. Velük szemben állt föl a zászlók átvételére kirendelt 28 honvéd. Geraszimov ezredes a szovjet kormány nevében e szavakkal adta át a zászlókat Schweitzer István altábornagynak, a magyar tiszti küldöttség vezetőjének:

„A szovjet kormány elhatározta, hogy azokat a zászlókat, amelyek a magyar szabadságáért folytatott, de kedvezőtlen kimenetelű harcok után az oroszok birtokába kerültek, visszaadja Magyarországnak."

Schweitzer altábornagy válaszában többek között ezeket mondotta:

„A magyar kormány a legmagasabbra értékeli a szovjet kormánynak azt az elhatározását, hogy a szabadságért vívott harcunk szerencsétlen kimenetele után orosz kézre került honvédzászlókat visszaadja. Biztosíthatjuk az orosz nemzetet, hogy ezt a gesztusát a magyar nemzet sohasem fogja elfelejteni."

Schweitzer István magyar nyelvű köszöntő szavai után Geraszimov ezredes még hozzátette:

„Ez az emlékezetes nap bizonyára méginkább kimélyíti a két nép közötti jóviszonyt."[489]

Ezután felhangzott a magyar Himnusz és a szovjet katonák a kezükben tartott 48-as lobogókat a magyar honvédeknek adták át, akik elhelyezték azokat a különvonaton. Az átadási ünnepséget a kivonult szovjet alakulatok díszmenete zárta be.

A sarló-kalapácsos szovjet vörös zászlóval és a magyar lobogóval díszített különvonat délután 3 órakor indult vissza Magyarországra. A zászlósvonat útvonalába eső állomásokon: Volócon, Szolyván, Szentmiklóson, Munkácson, Hatvanban stb. ezrek és ezrek ünnepelték mély megilletődöttséggel a Szovjetunióból hazatért szabadságharcos ereklyéket. Azokon az állomásokon, ahová a vonat éjszaka érkezett, a lakosság fáklyákkal és gyertyákkal fogadta.

A különvonat március 21-én reggel 9 órakor a Himnusz hangjai mellett futott be a Keleti pályaudvarra, ahol hatalmas tömeg jelenlétében, ünnepélyesen fogadták. A Keleti pályaudvarról a zászlókat a Hősök terére vitték, majd onnan megindult a menet a Várba, a Görgei-szoborhoz. Amikor a Bólyai Akadémia zászlóvivő díszszázada a Lánchídra ért, a Dunán a folyamőrség őrnaszádja 21 díszlövést adott le a szabadságharcos lobogók tiszteletére. A Görgei-szobornál rendezett ünnepségen részt vett a kormány többi tagja és megjelent Saranov szovjet követ is. Az ünnepség végén Littay András tábornok vette át a honvédség nevében a 48-as zászlókat, amelyeket a Hadimúzeumban helyeztek el.[490]

A Szovjetuniónak az 1848-as honvédzászlók visszaadásával Magyar-

[489] Magyar Katonai Szemle, 1941. 775—777. o., Pesti Hírlap, 1914. március 25.

[490] A korabeli napilapok több hasábos cikkekben számoltak be a honvédzászlók budapesti fogadtatásáról; Reggeli Magyarország, 1941. március 25., Esti Kurír, 1941. március 24., Magyarország, 1941. március 24., Pest, 1941. március 24., Kis Újság, 1941. március 25., Pesti Hírlap, 1941. március 25., Népszava, 1941. március 25., Nemzeti Újság, 1941. március 25., Friss Újság, 1941. március 25., Újság, 1941. március 25., Magyar Nemzet, 1941. március 25., Függetlenség, 1941. március 25., Esti Újság, 1941. március 24., stb.

ország iránt kinyilvánított baráti gesztusát az ország haladó erői nagyra értékelték.

„Az antifasiszta magyar tömegek a Szovjetuniónak ezt a lépését úgy értékelték, mint Magyarország függetlenségének és szabadságának elismerését — emlékezett vissza Kállai Gyula. — A zászlók Budapestre érkezésének napját a munkásság lelkesedése valóságos ünnepnappá avatta. A katonai díszszázadot, amely a Keleti pályaudvarról a magyar nép szabadságszeretetének élő szimbólumait a Várba vitte, Budapest dolgozói lelkes, örömteli hangulatban követték, s a hosszú útvonalon melegen tüntettek a magyar—szovjet barátság mellett. A Tanácsköztársaság bukása óta ekkor csendültek fel először Magyarországon nyilvánosan az Internacionálé hangjai."[491]

A *Népszava* „A zászlók visszatérnek" című vezércikkében üdvözölte és méltatta a szabadságharcos lobogók hazatérését. „A magyar szabadságharcosok kezéből — írta többek között a lap — 1849-ben két önkényuralkodó hadserege kicsavarta azokat a forradalmi zászlókat, amelyek alatt Petőfi Sándorok és Táncsics Mihályok az ország demokratizálását követelték. A levert forradalom után a polgárság elvesztette forradalmi lendületét, a parasztok és a munkások helyett a felette álló osztályokkal szövetkezett, romantikus mázzal vonta be a szabadságharc emlékét, és tudatosan küldte feledésbe azokat a radikális reformeszméket, amelyeket az elragadott zászlók jelképeztek.

A zászlók most visszatérnek. Visszatérnek, és vissza kell hozniok a régi márciusi szellemet is, vissza kell hozniok a szabadság gondolatot, vissza kell hozniok az egyenlőség elvét, amely azóta megnőtt, kiterebélyesedett, és már nemcsak a politikai, de a gazdasági területre is érvényes kell hogy legyen, vissza kell hozniok a testvériség eszméjét, amely a fejlődés során új értelmet nyert, és ma már a kollektív társadalmi munkát jelenti. Egy olyan korban, amelyben tort ül a demagógia, és amelyben politikai divattá lett a gondolatok meghamisítása, a szabadságeszme elsikkasztása, úgy jönnek vissza ezek a zászlók, mint a lelkiismeret. Ennek a lelkiismeretnek fel kell ráznia a közvéleményt, vissza kell adnia a már-már elveszett társadalomtudatot. A visszaküldött zászlókkal együtt vissza kell térnie a gondolatnak és a harci szellemnek is."[492]

Az uralkodó osztályok — különösen azok szélsőséges fasiszta rétegei — a 48-as honvédzászlók hazatérését természetesen saját reakciós céljaik érdekében igyekeztek kihasználni. Egyrészt mindent elkövettek, hogy a szovjet kormány baráti gesztusának jelentőségét csökkentsék és gátat vessenek a Szovjetunió iránti rokonszenv fokozódásának, másrészt arra törekedtek, hogy a szabadságharc után 92 évvel visszatért honvédlobogók gerjesztette őszinte, hazafias érzéseket a nacionalizmus medrébe tereljék. Március 28-án például 25 nyilas képviselő azzal az ürüggyel jelent meg a Hadimúzeumban, hogy a honvédzászlókat akarják lefényképezni, ugyanakkor azonban „saját

[491] Esti Hírlap, 1966. március 22.
[492] Népszava, 1941. március 23.

magukról készítettek csoportképeket a zászlók között, azt a látszatot keltették, mint hogyha ezzel a fényképezéssel propaganda célokat szolgálnának, melyhez hátterül a Hadimúzeumot és ezen belül a szabadságharci zászlókat használták volna."[493]

A honvédzászlók visszaadását Bartha Károly szolgálaton kívüli táborszernagy, honvédelmi miniszter 1941. március 23-án a honvédség nevében az alábbi levélben köszönte meg Tyimosenko szovjet tábornagynak, hadügyi népbiztosnak:

„Tábornagy Úr!

Abban a pillanatban, amidőn Nagyméltóságod szíves közbenjárására 1848—49-es szabadságharcunk zászlói visszatértek magyar földre, van szerencsém Önt arra kérni, hogy fogadja a m. kir. hadsereg legőszintébb köszönetét és az én személyes hálámat ama lovagias tettért, amellyel Ön ezeket az értékes katonai ereklyéket nekünk visszaadni szíves volt.

Fogadja Nagyméltóságod megkülönböztetett tiszteletem kifejezését."[494]

A Szovjetunióból visszatért 1848—49-es zászlókat a Hadimúzeum igazgatósága 1941. március 25-én délelőtt bemutatta a tudományos élet meghívott képviselőinek.

A moszkvai Forradalmi Múzeumnak a zászlókhoz mellékelt jegyzéke[495] szerint az átadott 56 zászló hovatartozásilag így oszlott meg:

Görgei-hadtest[496]	18 db
Vécsey-hadtest	1 db
Bem-hadtest	18 db
Kazinczy-hadosztály	1 db
Ismeretlen hadtest	18 db

A visszakapott zászlók között 35 szabványos honvédzászló volt, ezek közöl 6-nál az országcímert korona nélkül tüntették fel, tehát vagy olyan alakulatoké lehettek, amelyek 1849. április 14-e után eltávolították zászlójukról a királyi koronát, vagy amelyeket a detronizációt követően állítottak fel. A zászlók közül 6 szabványos zászlón a fegyverletétel során végrehajtott megcsonkítás nyomai látszottak. Ugyancsak 6 zászlón megyecímer szerepelt. A zászlók közül csak néhánynál lehetett a használó alakulatot megállapítani.

Ezek a következők voltak:

50. honvédzászlóalj (Hunyadi-csapat)
10. (Vilmos-) huszárezred (2 zászló)

493 Hadt. Múz. 1945 előtti irattár. 192/Kt./1941. sz., Megtalálható: Hadt. Múz. Adattár: 78—72. sz.

494 Hadt. Múz. 1945 előtti irattár. HM 26 155 (Elnöki/B.) osztály 1941. A francia nyelvű eredeti okirat hitelesített fordítása. Megtalálható: Hadt. Múz. Adattár: 78—72. sz.

495 A jegyzék megtalálható: Hadt. Múz. Adattár: 78—72. sz.

496 A Görgei-hadtest megjelölésen itt természetesen nem csupán a feldunai hadseregből alakult VII. hadtestet kell értenünk — ezt a hadtestet egy ideig Görgei vezényelte, de 1849 áprilisában már Gáspár tábornok, később pedig Pöltenberg tábornok volt a hadtest parancsnoka — hanem az I., a III. és a VII. hadtestből álló egész feldunai hadsereget, amelynek főparancsnoka Görgei volt.

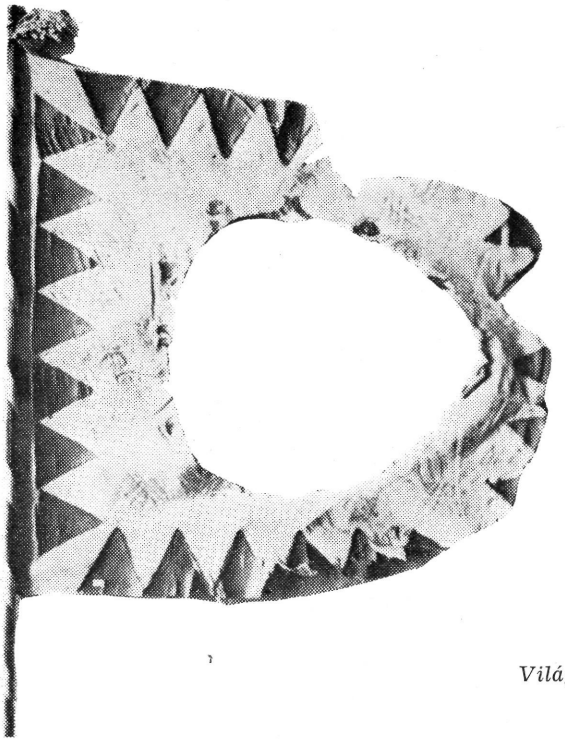

Világosnál megcsonkított honvédzászló

Bécsi Légió
Tolna megyei nemzetőrség
Torda—Aranyos megyei nemzetőrség (2 zászló)
Bocskai-csapat lovas önkéntesei, vagy a
17. (Bocskai-) huszárezred.

A zászlókból 10, piros—fehér—zöld alapszínű, 2 pedig vörös színű volt. A piros—fehér—zöld zászlókból 7 lobogón semmilyen felirat nem szerepelt, 3 zászlón pedig a következők:

„Borúra derű"
„Győzni vagy halni"
„Éljen a haza — Keszthely m. város közönsége 1848"

Az 56 zászló közül egyetlen egyre III. osztályú érdemrend volt tűzve. Az együttes helytállásáért kitüntetett honvédzászlóalj — hadrendi száma nem deríthető ki — a Görgei-hadtesthez tartozott.

13 zászlóra erősítettek egy vagy több zászlószalagot. A szalagok egy részén szerepelt csak felirat, ezek az alábbiak:

„Hazánkért Szabadságunkért"
„Győznek vagy meghalnak a hazáért"
„Hazáért Szabadságért Alkotmányért"
„Előre A Hazáért"

„X. huszárezred 1848. október 8."

„A független hazáért!" „A Vilmos huszárok zászlaja"

A 35 szabványos zászlón belül is 12 féle típust lehetett megkülönböztetni, ami arra vall, hogy 1848—49-ben a reguláris alakulatok zászlóinál az egyöntetűséget csak bizonyos fokig sikerült elérni.

A Szovjetunió 1941-ben a szabadságharcos lobogók visszaadásával nemcsak baráti közeledésének és a magyar nép szabadságharcos múltja iránti megbecsülésének akarta tanújelét adni, hanem egyúttal figyelmeztetni is kívánta az ország akkori vezetőit, hogy veszélyes útra léptek, amikor a hitlerista Németországgal szövetkeztek.

„Az 1848-as zászlók visszaadása — írta Révai József — figyelmeztetés volt Magyarország akkori urai felé, ne engedjetek a német csábításnak, ne hallgassatok a német szirénhangokra."

A horthysta vezető körök azonban nem vették figyelembe a jóindulatú figyelmeztetést, nem változtattak az országot háborúba, pusztulásba vivő külpolitikai irányvonalukon. A 48-as zászlók visszaadása után néhány hónappal Magyarország a fasiszta Németország oldalán háborút kezdett a Szovjetunió ellen.

1945-ben a Magyarország felszabadításáért küzdő szovjet csapatok a dunántúli Somlóvár községben találtak rá azokra a 48-as honvédzászlókra, amelyeket 1941-ben kormányuk Magyarországnak visszaadott. E zászlók — és velük együtt a Hadimúzeumnak Somlóvárra kitelepített teljes zászlógyűjteménye — a Vörös Hadsereg hadizsákmánya lett, és kiszállították a Szovjetunióba. A Szovjetunió azonban nem szándékozott ezeket a magyar nemzeti ereklyéket magának megtartani. A szovjet kormány 1948-ban, Magyarország felszabadításának 3. évfordulója és az 1848—49-es szabadságharc centenáriuma alkalmából, az 1848-as honvédzászlókat másodszor is visszaadta Magyarországnak.

A zászlók ünnepélyes visszaadására az 1948. április 4-i felszabadulási ünnepség keretében, a Hősök terén került sor. Az ünnepség első részében Tildy Zoltán köztársasági elnök, Szakasits Árpád miniszterelnökhelyettes és Puskin, a Szovjetunió nagykövete mondott beszédet, méltatva az ország felszabadulásának jelentőségét. Ezután Kuraszov vezérezredes, az ünnepségre érkezett szovjet tiszti küldöttség vezetője, a szovjet kormány nevében az alábbi szavakkal adta át a zászlókat:

„A szovjet nép mindig nagyra értékelte a magyarság forradalmi hagyományait és igyekezett e néppel barátságban élni. Ennek megnyilvánulása volt 1941-ben is a 48-as zászlók átadása. De Magyarország régi urai nem becsülték meg a szovjet kormány baráti közeledését. A szovjet hadsereg a német és magyar fasizmussal vívott harcokban visszaszerezte a magyar szabadságnak e drága ereklyéit azoktól, akik mindent elpusztítottak, ami a magyar nép hősi múltjára emlékeztet.

Az új magyar demokrácia reményt nyújt arra, hogy külső vagy belső reakciós erőknek nem fog sikerülni Magyarországot újra a kül-

földi imperializmus eszközévé süllyeszteni. A szovjet nép meggyőződése, hogy ezek a zászlók végre igazi gazdáik, a magyar nép kezébe kerülnek és azokat, mint a magyar függetlenségnek és a szovjet nép barátságának jelképét fogják őrizni."[497]

A 203 hadi zászlót, köztük a szabadságharcos lobogókat, a honvédség nevében Pálffy György altábornagy a honvédség felügyelője vette át és köszönte meg. Pálffy altábornagy Kuraszov vezérezredes szavaira a következőképpen válaszolt:

„Ebben az ajándékban, mi honvédek, demokratikus honvédségünk eddigi megtett útjának értékelését és további fejlődésébe vetett bizalmat látjuk és köszönjük. Büszkék vagyunk arra, hogy a mi kezünk ragadja meg és emeli magasra ezeket a szabadságért és függetlenségért vívott harcokban vérrel megszentelt zászlókat. Ígérjük, hogy méltóak leszünk e nagy hagyományokhoz, ápoljuk és tovább fejlesztjük a magyar szabadságharcos katonaerényeket. Büszkék vagyunk arra, hogy ezeket a zászlókat a fasizmust legyőző és hazánkat felszabadító hadseregtől, a békének, szabadságnak és emberi haladásnak sziklaszilárd és legyőzhetetlen őrzőjétől vettük át. Ígérjük, hogy méltóak leszünk a világ legnagyobb és legjobb hadseregének szövetségére, s a magunk helyén megbízható őrei leszünk népünk szabadságának, függetlenségének, boldogabb jövőjének és békéjének."[498]

A beszédek elhangzása után ágyúlövések hangja és az ünnepségre felvonult budapesti dolgozók százezreinek lelkes éljenzése közepette vették át a Honvéd Kossuth Akadémia növendékei a szovjet katonáktól a 48-as honvédzászlókat és a többi magyar hadi zászlót. Az átadási ünnepséget az Andrássy úton (ma Népköztársaság útja) megrendezett díszszemle követte. A díszmenet élén az 1848—49-es szabadságharc lobogóit vitték. A díszmenet után a honvédalakulatok a visszakapott hadi zászlókkal a Szabadság téri szovjet hősi emlékmű előtt tisztelegtek.

Az 1948. április 4-én visszakapott zászlókat ideiglenesen a Nemzeti Múzeumban helyezték el. 1948 szeptemberében, a „100 éves a Honvédség" ünnepi hét keretében, a néphadsereg vette át azokat. 1948. szeptember 12-én az 1848—49-es szabadságharc hadi zászlói végleges és méltó helyükre, a Hadtörténeti Múzeumba kerültek.

*

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlóiról, azok történetéről — amint jelen tanulmány adatainak hézagossága is bizonyítja — még korántsem rendelkezünk kerek, egész, befejezett ismeretekkel. Igen számottevő még a fehér folt, a megfejtésre váró probléma, de szerfelett sok a felkutatásra érdemes adat is.

A további kutatómunka egyik feltétele annak a pontos felmérése, hogy az országban, főleg a fővárosi és vidéki múzeumokban és más kultúrintézményekben, milyen 1848—49-es zászlóemlékeket őriznek.

497 Szabad Nép, 1948. április 6.
498 Uo.

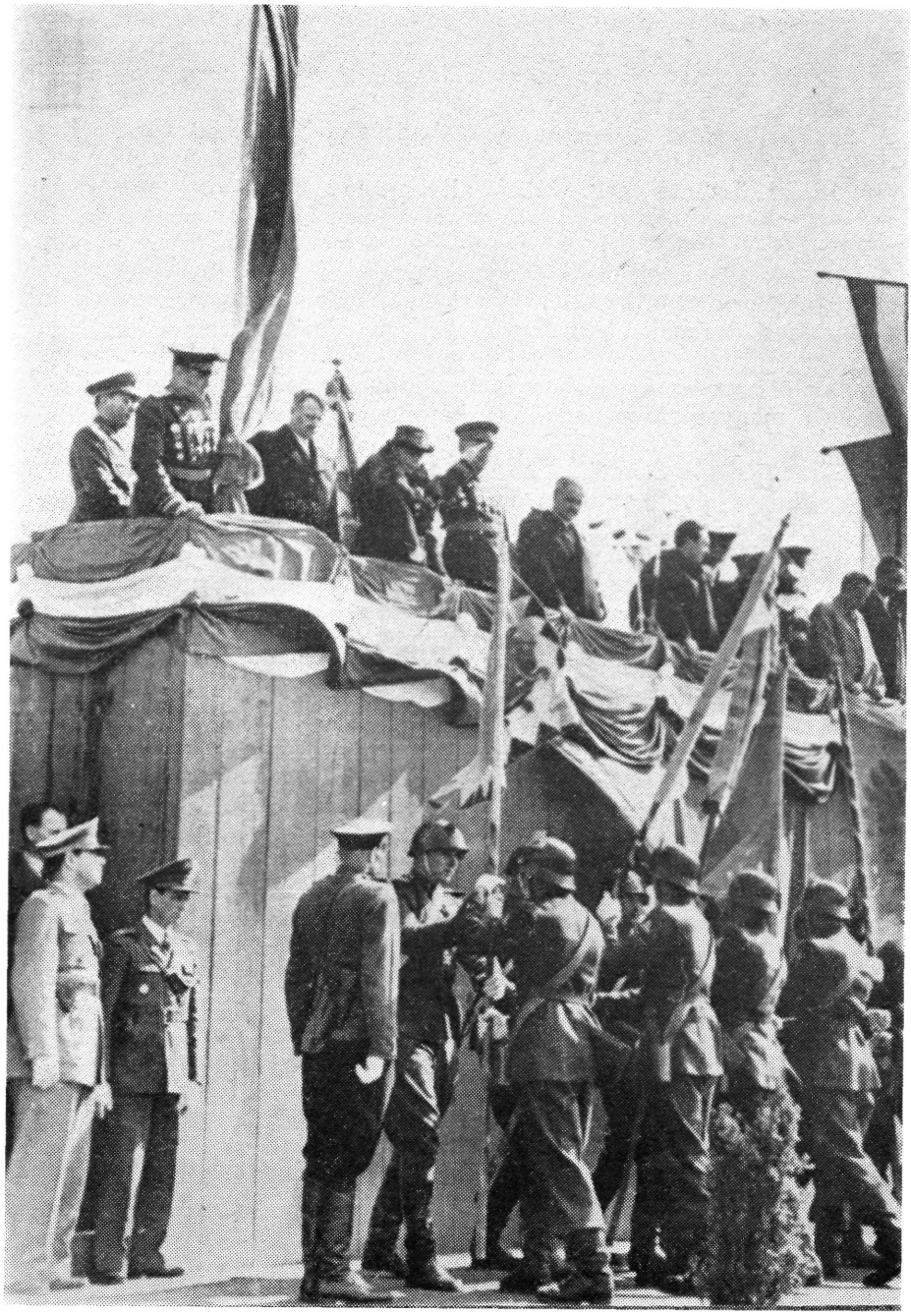

A 48-as zászlók átadási ünnepsége 1948. április 4-én a Hősök terén

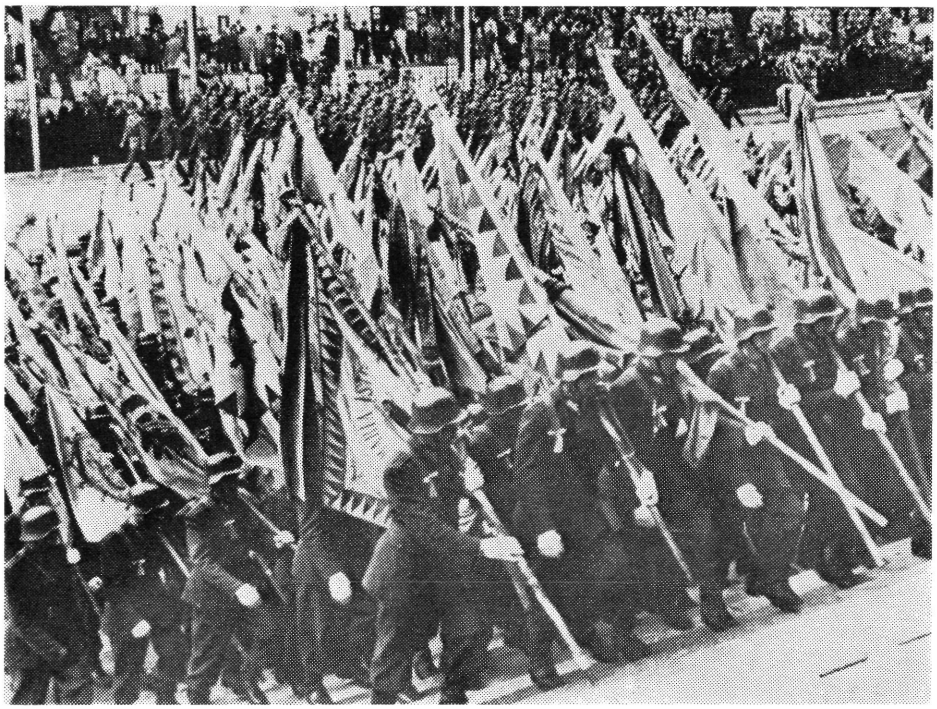

A Szovjetuniótól visszakapott honvédzászlókat 1948. április 4-én beviszik a Nemzeti Múzeumba

Itt jegyzem meg, csupán példaképpen, hogy a debreceni Déri Múzeum gyűjteményében, a debreceni Református Kollégium könyvtárában, illetve múzeumában, továbbá a szombathelyi Savaria Múzeumban néhány olyan ismeretlen honvédzászló található, melyeknek kiléte megállapítható lenne. Állításom illusztrálására utalok egy példára; a Déri Múzeum gyűjteményében van egy szabványos lovassági zászló, amelynek zászlószalagján a következő felirat olvasható: „Szent-Iványi-Jezermiczky Katalin — 1848. évi október 1.". A névből és a dátumból a zászlót használó 1848-as huszáralakulat bizonyára kideríthető.

A nemzetőrség, a népfelkelés, gerillacsapatok, de még a honvédsereg zászlóira is feltehetően vannak adatok a különböző fővárosi és vidéki levéltárak — főleg a városi és a megyei levéltárak — 1848—49-es iratanyagában.

Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő nemzetőr- és honvédzászlók javarészéről már említést tettünk, de nem szóltunk még két olyan honvédzászlóról, amelyek hovatartozása nem ismert ugyan, kilétük megállapítása azonban nem tekinthető reménytelennek. Az egyik zászlót[499] 1873-ban Jókai Mórnak küldte meg a

[499] Leltári száma: 0163/Z1.

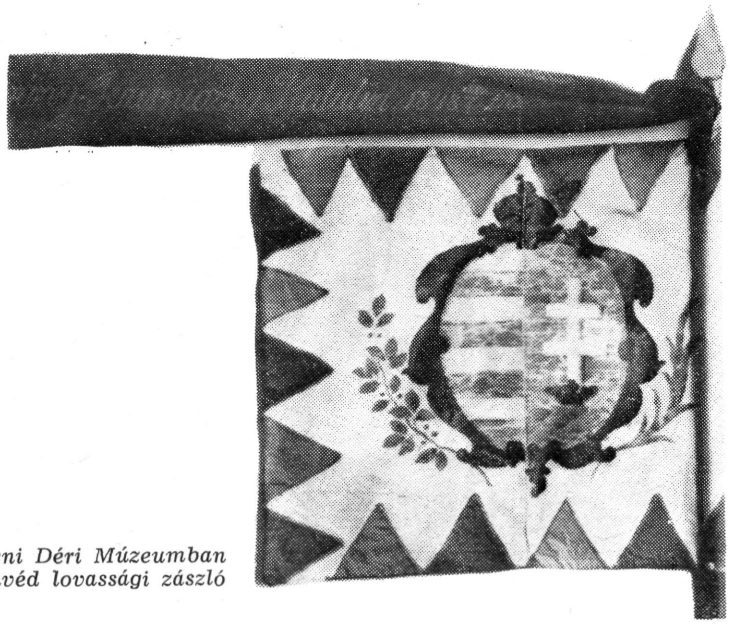

A debreceni Déri Múzeumban őrzött honvéd lovassági zászló

csehországi Mseno helységből egy Ulicius nevű szatócs — küldeményéhez cseh nyelvű levelet is mellékelve. Ebből kiderült; a zászló 1851-ben egy Jani János nevű bujdosó 48-as honvédtől került hozzá. A bújdosó, aki beteg volt és nyomorgott, alakulatának a szabadságharc bukásakor megmentett zászlóját 10 forintért zálogba adta Uliciusnak és ígéretét vette, hogy azt 3 évig nem fogja kiadni a kezéből. Végül felhatalmazta a kereskedőt, ha 3 évig nem váltja ki a zászlót, küldje el azt Magyarországra Kossuthnak, aki akkorra már bizonyára otthon lesz, de ha nem lenne, juttassa el valakinek, akit arra méltónak talál. A bújdosó többé nem jelentkezett és 22 év múltán Ulicius választása Jókai Mórra esett.[500] Jókai az igen jó állapotban levő, szabványos honvédzászlót 1876-ban a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta,[501] az pedig 1936-ban átadta a Hadimúzeumnak.

A másik zászlót[502] Eszék várának 1849. február 13-i feladásakor Gutta József eszéki szabó rejtette el. A zászló tőle először a zombori dalárdához, majd Hevesi Károlyhoz, végül pedig Hollán Ernőhöz került, aki azt 1899-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[503] A zászló hovatartozásának megállapításához részben a fent említett személyek esetleg előkerülő visszaemlékezései, részben pedig az eszéki vár őrségét képező alakulatok[504] története nyújthatnak adatokat.

500 Vasárnapi Újság, 1873. július 6.
501 Kalauz . . . 84. o.
502 Leltári száma: 0044/Z1.
503 Kalauz . . . 83. o.
504 Eszék védőrsége a vár feladásakor 1849. február 13-án: 36. honvédzászlóalj, 41. honvédzászlóalj, 2. gyalogezred 3. osztálya, 51. honvédzászlóalj, 60. gyalogezred 6. osztálya, 50. honvédzászlóalj, 3. osztálya, 1. vadászezred 1. osztálya.

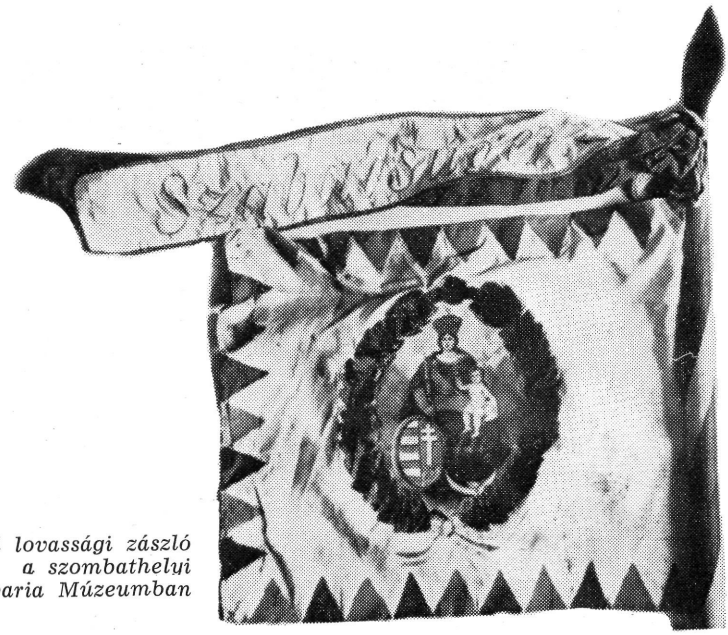

Honvéd lovassági zászló a szombathelyi Savaria Múzeumban

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van néhány olyan nem szabványos zászló is, amelyekről elegendő adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy több-kevesebb kutatómunkával fény derülhessen múltjukra, történetükre. Az 1930-as években Zomborról került Budapestre, 1958-ban pedig a múzeum gyűjteményébe az a zászló, amelyet Karácson István hordozott a délvidéki hadszíntéren. A családi hagyomány szerint a zászló két napig ott lengett Szenttamás sáncain is, végül pedig Perczel tábornok a zászlótartónak ajándékozta. Ebben az esetben a zászlótartó neve a kiindulópont, ahonnan elindulhatunk, hogy megtaláljuk azt a népfelkelő, vagy nemzetőralakulatot, esetleg honvédzászlóaljat, amely e zászló alatt küzdött. Ez a zászló[505] figyelemreméltó azért is, mert különbözik minden más 48-as zászlótól. A selyemből varrt zászlólap közepén ugyanis egy olyan applikált címer van (csak a zászlólap egyik oldalán), amelyben az úgynevezett vágások nem váltakozva piros—fehérek, hanem a nemzeti színt adják. Ugyancsak a nemzeti színekből rakták össze a címer fölé helyezett magyar koronát is. A zászlólap szabad széleit különben, a szabványos zászlókéhoz hasonlóan, vörös és zöld háromszögek szegélyezik.

Ugyancsak a Délvidékről, Bajmok községből származik a Hadtörténeti Múzeum egy másik zászlója, mely még 1941-ben került gyűjteménybe.[506] A fecskefark szabású, piros—fehér—zöld selyemzászlóra csupán a történelmi jelentőségű forradalmi esztendőre, 1848-ra utaló „48-as" számot festették. A zászló története egy Herger nevű huszár-

505 Leltári száma: 0672/Z1.
506 Leltári száma: 0166/Z1.

főhadnaggyal forrt össze, aki a harctéren állítólag állandóan magánál hordozta a zászlót. A szabadságharc végén az üldöztetés elől menekülve végül is kénytelen volt megválni a zászlótól; Újvidéken az őt bújtató Pekló Jakabnak ajándékozta. Nem valószínű, már csak a zászló külalakjára való tekintettel sem, hogy a lobogót harcba vitték volna. Az azonban feltétlenül érdekli a kutatót: mi tette a zászlót olyan becsessé Herger főhadnagy számára, akiről viszont azt kellene megtudni, melyik huszáralakulatnál szolgált.

*

Az 1848—49-es magyar szabadságharc zászlóemlékei viszonylag nagy számban találhatók külföldi múzeumokban is. A 48-as hadi zászlókkal, azok történetével kapcsolatos kutatómunkát tehát külföldre is ki kell terjeszteni. Elsősorban annak a felmérése fontos, mely külföldi országokban, hol és milyen 1848-as zászlóereklyét őriznek. Ez a felmérés, ha nem is száz százalékos eredménnyel, már megtörtént Romániában,[507] ahol hazánkon kívül legtöbb 48-as magyar zászlóemlék van. Ennek az a magyarázata, hogy az 1848—49-es honvédcsapatok zöme Erdély, tehát a mai Román Szocialista Köztársaság területén rakta le a fegyvert, illetve bomlott fel.

Az eddigi, de a még korántsem befejezett romániai zászlókutatás mérlege: a jelentősebb erdélyi múzeumok közül csak a kolozsvári és az aradi múzeumban őriznek 1848-as magyar hadi zászlókat; amíg azonban a kolozsvári múzeum gyűjteményében csak néhány ilyen tárgy van, addig az aradi múzeum gyűjteményében igen sok zászlóemlékét őrzik a magyar szabadságharcnak.

A kolozsvári múzeum 1848-as zászlói korábban az Erdélyi Múzeumegyesület gyűjteményében voltak. Az egyesület régi leltári nyilvántartásának feldolgozása még kezdeti stádiumban van, s így a Kolozsváron található 48-as magyar zászlóanyag történeti adatai egyelőre nem szerezhetők meg. A kolozsvári múzeumban van, többek között, a nagyfelvinci nemzetőrség zászlója,[508] továbbá egy „Sajtó = Szabadság Nemzeti-Őrsereg Egyenlőség" feliratú zászló,[509] amely azonban nem hadi lobogó, hanem politikai zászló. Itt őrzik egy huszárezred zászlójának töredékét, a zászlólap szegélyrészének egybefüggő három oldalát. Annak kiderítése, hogy a zászlómaradvány melyik huszárezred zászlójából származik, a jövő feladata.[510]

Az aradi múzeum 1848—49-es gyűjteményében 9 honvéd- és nemzetőrzászló, illetve politikai zászló, valamint 32 zászló- és zászlószalagmaradvány található. Aradon őrzik a csóri és a gyaraki nemzetőrök zászlóját,[511] továbbá a 29. és az 55. honvédzászlóalj zászlóját.[512] Ezek-

[507] A tanulmány szerzője 1972 júniusában több jelentős erdélyi múzeumban kutatott 48-as zászlók után.
[508] Kolozsvári múzeum, az Erdélyi Múzeumegyesület leltára: 318. sz.
[509] Uo. 320. sz.
[510] Uo. 518. sz.
[511] Aradi múzeum, 1848—49-es gyűjtemény leltára, 827. sz., 814. sz.
[512] Uo. 744. sz., 763. sz.

nek az alakulatoknak a zászlójával a tanulmány a korábbiakban már foglalkozott.

A battonyai nők készítette „1848 Éljen a magyar független felelős ministerium" feliratú, piros-fehér-zöld színű posztózászlót[513] Fekete Nándorné ajándékozta a múzeumnak 1892-ben. Az aradi múzeumnak még két másik 1848-as politikai zászlója is van. Mindkettő nemzetiszínű; az egyiken[514] „Éljen a hadügyminiszter! Éljen az alkotmány!" a másikon[515] „Éljen Boczkó Dániel!" felirat szerepel.

Az aradi múzeum 1848—49-es gyűjteményében az alábbi honvédalakulatok zászlójából származó foszlányok találhatók:

Dévai honvédzászlóalj[516]
4. honvédzászlóalj[517] (2 db)
15. honvédzászlóalj[518] (2 db)
18. honvédzászlóalj[519]
20. honvédzászlóalj[520]
28. honvédzászlóalj[521]
37. honvédzászlóalj[522]
49. honvédzászlóalj[523] (2 db)
104. honvédzászlóalj[524]
112. honvédzászlóalj[525] (3 db)
127. honvédzászlóalj[526]

A 4. és a 15. honvédzászlóalj zászlójáról a tanulmány korábban úgy emlékezett meg, hogy a szabadságharc bukása után mindkét zászlót megmentették, ugyanakkor az aradi múzeumban őrzött foszlányok a zászlók szétdarabolását tanúsítják. Az ellentmondás csupán látszólagos, mindkét zászlóalj ugyanis megosztva vette ki részét a szabadságharcból és a fél-fél zászlóaljaknak saját zászlójuk volt.

A 28. zászlóalj lobogójának foszlányát Frigyes Imre főhadnagy őrizte meg. Az alakulat zászlójára eddig nem volt semmilyen adat; az Aradon levő foszlány azt tanúsítja, hogy a zászlót a fegyverletételkor szétszabdalták.

A Kölcsey Egyesület ajándékaként került az aradi múzeum gyűjteményébe a 112. zászlóalj zászlójának 3 darabja.[527] A 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred 1. zászlóaljából alakult 112. honvédzászlóalj zászlóját tehát nem a cári csapatok kezébe, amint ezt a tanulmány korábban állította, hanem szétszabdalták.

513 Uo. 143. sz.
514 Uo. 134. sz.
515 Uo. 861. sz.
516 Uo. 892. sz.
517 Uo. 933. sz.
518 Uo. 894. sz.
519 Uo. 913. sz.
520 Uo.
521 Uo. 895. sz.
522 Uo. 930. sz.
523 Uo. 948. sz.
524 Uo. 931. sz.
525 Uo. 950. sz.
526 Uo. 932. sz.
527 Lásd az 525. sz. jegyzetet

A 127. zászlóalj lobogójának egy darabját Vaszil József aradi lakos ajándékozta a múzeumnak.

Az aradi múzeumban Rózsa Sándor szabadcsapatának zászlójából is őriznek egy piros—zöld posztódarabot.[528]

Az 1848—49-es gyűjteményben nyilvántartanak több olyan zászlófoszlányt is, amelyeknél nem ismeretes, melyik alakulat zászlójából vágták ki őket. Feltehető, hogy az a 2 foszlány,[529] amelyeket Ocsovszky Vilmos huszárfőhadnagy adott be a múzeumba, huszárzászló darabjai.

Tudomásunk szerint Románián kívül Csehszlovákiában, a Szovjetunióban és Jugoszláviában is őriznek 1848-as magyar hadi zászlókat, tehát az 1848-as zászlóemlékek felmérését ezeknek az országoknak a múzeumaiban is el kell végezni. A csehszlovák, a szovjet, a jugoszláv és más külföldi levéltárakban is lehetnek hasznosítható zászlótörténeti dokumentumok. A Szovjetuniótól 1941-ben visszakapott 56 honvédzászlóra vonatkozóan valószínűleg érdekes és értékes írásos és fényképdokumentumokra bukkanhatna a kutató a moszkvai Forradalmi Múzeumban. Nincs kizárva, hogy Ausztriában is fellelhetők még 48-as magyar zászlóemlékek. A bécsi Kriegsarchiv anyagában folytatott kutatómunka is több jelentős zászlótörténeti dokumentumot tárhatna fel.

Nyugat-Európában, Ausztrián kívül főleg az Olaszországban végzett kutatómunka hozhatna komoly eredményeket. A magyar szabadságharc bukása után ugyanis a magyar honvédek és tisztek több zászlót is magukkal vittek Olaszországba, amely közismerten az 1848-as magyar emigráció egyik központja volt. A Hadtörténeti Múzeum fotóarchívumának egyik fényképe egy olyan zászlót ábrázol, amelyet a szabadságharc bukásakor Triesztbe menekítettek. Ezt a zászlót feltehetőleg még ma is ott őrzik.

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ:

БОЕВЫЕ ЗНАМЕНА РЕВОЛЮЦИИ И ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1848—49 ГОДА

ЧАСТЬ III

Резюме

В первой половине III части своей статьи (I часть была напечатана в журнале Хадтёртенельми Кёзлеменьек, № 4 1971; II часть в этом же журнале за текущий год, № 2) автор описывает знамена егерских и гусарских полков, а также знамена иностранных легионов. Из знамен 5-ти, хотя и не полностью укомплектованных егерских полков армии гонведов сохранились данные лишь о знаменах 1 егерского полка. Одно из знамен 1 егерского полка было вручено полку 15 апреля в Дебрецене. Знамя 2 дивизиона полка, сформировавшегося в Марамарошсигете, в 1967 году попало в коллекцию Военно-исторического Музея. Во время подавления освободительной борьбы знамя было спасено капитаном Мандич Пал.

528 Uo. 913. sz.
529 Uo. 294. sz.

Из знамен 18 гусарских полков гонведов 1848 года автор сообщает данные лишь о знаменах 10-ти полков. Во время капитуляции 10 гусарского полка (Вильгельма) у деревни Вилагош знамена попали в руки русских царских войск, одно из таких дивизионных знамен хранится в Военно-историческом Музее. В коллекции музея можно найти также знаменную ленту одного из дивизионов 16 гусарского полка (Каяла), а также кусок знамени ковалерийского дивизиона (под командованием подполковника), входившего в состав того же полка, он был спрятано старшим сержантом Имре Вальтером при капитуляции. Кроме того в коллекции музея хранится еще несколько знамен гонведской ковалерии от 1848—49 года, которые были возвращены Советским Союзом в 1941 году, однако по этим знаменам невозможно выяснить название части, которой они принадлежали.

В Венгрии хранится всего одно знамя иностранного легиона, участвовавшего в освободительной борьбе; это знамя Венского Легиона, самоотверженно сражавшегося в Трансильвании, оно было передано Венгрии в 1941 году советским правительством. В 1848—49 году в самом большом численном составе сражались за свободу венгерского народа поляки. Польский Легион, численный состав которого составлял около трех тысяч человек, имел несколько знамен. Знамя сформированного осенью 1848 года в Будапеште под руководством майора Высоцки Йёзеф (ставшего позже генералом) войска польского, размером примерно двух эскадронов, которое можно считать ядром Польского Легиона, было освящено в торжественной обстановке 26 ноября 1848 года во дворе Национального Музея. Войско Высоцкого впервые пошло с этим знаменем в бой в декабре 1848 года у Арада. Это знамя во время подавления освободительной борьбы было спасено и в насстоящее время находится в коллекции Варшавского Военно-исторического Музея. Сохранилось также и знамя Итальянского Легиона, сформировавшегося весной 1829 года; в 1920 годах оно хранилось в Ниголинском замке семьи Монти.

В дальнейшем в статье рассматривается судьба венгерских боевых знамен 1848—49 года после подавления освободительной борьбы. Говоря о знаменах, попавших в царскую Россию, автор указывает, что до 1918 года венгерские официальные органы по своей «тактичности» в отношении венских правительственных кругов и династии, а позже — по крайне мере до 1930 года — из-за ожесточенной ненависти режима Хорти к Советскому Союзу не предприняли никаких шагов для того, чтобы возвратить эти знамена на родину. Автор статьи — высоко оценивая дружественный жест Советского Союза по отношению к венгерскому народу, — подробно останавливается на возвращении боевых знамен, времен освободительной борьбы 1848—49 года, хранившихся в Советском Союзе и переданных Венгрии в 1941 и 1948 годах.

Заключительная часть статьи анализирует значение дальнейшей исследовательской работы в связи с венгерскими боевыми знаменами времен 1848—49 года и возможности ведения её как у нас на родине, так и за границей.

ZOLTÁN KEREKES:

DIE KRIEGSFAHNEN DER REVOLUTION UND DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848/49

III. TEIL

Resümee

In der ersten Hälfte des III. Teils seiner Studie (den I. Teil siehe in Hadtörténelmi Közlemények, Jg. 1971. Nr. 4., den II. Teil im Jg. 1972. Nr. 2.) überblickt der Verfasser die Fahnen der Jäger- und Husarenregimenter der 1848/49er Honvédarmee sowie die der ausländischen Legionen. Die Honvédarmee hatte 5 Jägerregimenter (wenn auch nicht mit vollem Stande); alle hatten Fahnen, doch sind nur über die Fahne des 1. Regiments Daten erhalten geblieben. Eine seiner

Fahnen wurde am 15. April 1849. in Debrezin geweiht. Die Fahne der in Máramarossziget gebildeten 2. Abteilung dieses Regiments gelang 1967 in die Sammlung des Ungarischen Kriegsgeschichtlichen Museums. Sie wurde beim Sturz des Freiheitskampes vom Hauptmann Pál Mandics gerettet.

Von dem 18 Husarenregimentern der Honvédarmee berichtet der Verfasser nur über die Fahnen von 10 Regimentern. Von den Fannen des 10. Regiments (Wilhelm-Husaren), die bei der Waffenstreckung von Világos in die Hände der zaristischen Armee gerieten, wird eine Abteilungsfahne im Kriegsgeschichtlichen Museum aufbewahrt. In demselben Museum befindet sich das Fahnenband der einen Abteilung des 16. (Károlyi-) Husarenregiments sowie ein Fetzen der Fahne der Oberstleutnants-Abteilungs desselben Regiments, den der Wachtmeister Imre Walther bei der Waffenstreckung zu sich genommen hat. Übrigens befinden sich in der Sammlung des Museums noch mehrere Kavalleriefahnen der Honvédarmee 1848/49, die Ungarn 1941 von der Sowjetunion zurückerhielt, doch konnte nicht festgestellt werden, welchen Formationen sie gehörten.

Von den Fahnen der ausländischen Legionen des Freiheitskampfes wird derzeit nur eine in Ungarn aufbewahrt, und zwar die, der in Siebenbürgen selbstaufopfernd kämpfenden Wiener Legion, die 1941 von der Sowjetunion Ungarn übergeben wurde. Am ungarischen Freiheitskampf 1848/49 nahmen in größter Anzahl Polen teil. Die fast 3 Regimenter umfassende Polnische Legion hatte mehrere Fahnen. Die Fahne der unter der Führung des Majors (später Generals) Josef Wysocki im Herbst 1848 in Budapest gebildeten 2 Kompanien umfassenden polnischen Truppe, die als Kern der Polnischen Legion betrachtet werden kann, wurde am 26. November 1848 im Hofe des ungarischen Nationalmuseums unter großen Feierlichkeiten geweiht. Diese Fahne wurde von der Formation Wysockis im Dezember 1848 bei Arad zum erstenmal ins Feuer getragen. Bei der Niederschlagung des Freiheitskampfes wurde diese Fahne gerettet und befindet sich derzeit im Kriegsgeschichtlichen Museum in Warschau. Auch die Fahne der im Frühjahr 1849 gebildeten Italienischen Legion ist erhalten geblieben; 1920 war sie im Schloß der Familie Monti in Nigoline verwahrt.

Im weiteren befaßt sich die Studie mit dem Schicksal der ungarischen Kriegsfahnen von 1848/49 nach dem Sturz des Freiheitskampfes. Bezüglich der in das zaristische Rußland geratenen Fahnen legt der Autor dar, daß die ungarischen offiziellen Kreise zur Rückführung dieser Fahnen vor 1918 aus „Taktgefühl" den Wiener Regierungskreisen und der Dynastie gegenüber, später aber, zumindest bis zum Anfang der 1930er Jahre infolge der scharfen Sowjetfeindlichkeit des Horthy-Regimes keine Schritte unternommen haben. Der Verfasser befaßt sich dann eingehend mit der Rückgabe der in der Sowjetunion aufbewahrten Fahnen des Freiheitskampfes in den Jahren 1941 und 1948 und würdigt diese freundschaftliche Geste der Sowjetunion dem ungarischen Volk gegenüber.

Schließlich analysiert der Verfasser die Bedeutung bzw. die Möglichkeiten der weiteren Forschungsarbeit bezüglich dieser Kriegsfahnen im In- und Ausland.

A CSÁSZÁRI NÉMETORSZÁG FEGYVERSZÜNETI KÉRELMÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

FARKAS MÁRTON

A német hadsereg főhadiszállásán — a belgiumi Spa-ban — 1918. szeptember 29-én reggel Ludendorff tábornok, a hadműveletek irányításáért közvetlenül felelős első főszállásmester, v. Hindenburg tábornagy, vezérkari főnök, v. Hintze külügyi államtitkár és v. Heye vezérkari ezredes előtt az alábbi nagy fontosságú kijelentést tette: „A (katonai) győzelem teljesen kizárt dolog, sőt a hadsereg helyzete az azonnali fegyverszünetet követeli meg annak érdekében, hogy a katasztrófa elkerülhető legyen." — „Minden órai késedelem súlyos veszélyeket hordoz magában."[1] A jelenlevők Ludendorff tábornok helyzetértékelésével egyetértettek. Az ezt követő megbeszélésen, amely II. Vilmos császár, v. Hintze, v. Hindenburg és Ludendorff részvételével zajlott le, a tábornok megismételte fenti kijelentését, majd ezt követően v. Hintze államtitkár a „felülről végrehajtandó forradalommal" kapcsolatos javaslatait terjesztette elő, amely — úgymond — tartalmában bizonyos belső reformokat, liberálisokból és szociáldemokratákból álló kormányt, rövid időn belül fegyverszünetet és a béke mihamarabbi megkötését jelentené s kiválóan alkalmas volna az ún. „alulról jövő forradalom" elkerülésére, mely „megsemmisüléssel fenyegeti a birodalmat, a monarchiát, a dinasztiát és Németországot kiszolgáltatja az ellenségnek."[2]

*

Kevés olyan mozzanata, eseménye van az emberi történelemnek, amely a kortársi vélemény és utókori ítélet annyi „megértő" és „elutasító" változatát termelte volna ki, mint az imperialista háború elvesztését nyíltan elismerő ludendorffi bejelentés és a vesztes háború káoszából való menekülés lehetőségeit kereső Hintze-i program.

Ma már áttekinteni is nehéz az ezzel kapcsolatos tengernyi irodalmat, amely a két világháború közötti időben, különösen Németország-

1 Deutsches Zentralarchiv, (továbbiakban DZA.) Potsdam, Reichskanzlei, Krieg, Nr. 2495. Bl. 74. *E. Ludendorff:* Meine Kriegserinnerungen, 8. Aufl., Berlin 1922., 583. o.
2 DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg Nr. 2495. Bl. 75.

ban megszületett. Az említett időszak német irodalma megegyezett abban, hogy 1918. szeptember 29-e a német uralkodó osztályok ama kétségbeesett kísérleteinek volt bevezető aktusa, amely a története legválságosabb szakaszába jutott imperialista Németország megmentéséhez kereste a kivezető utat. De áthidalhatatlannak tűntek a véleménykülönbségek annak megítélésében, hogy milyen gazdasági, társadalmi, politikai és katonai okok késztették, illetve kényszerítették a legfelső katonai-politikai vezetést a szóban forgó történelmi lépés megtételére, s az említett vezetés az okokat, s az annak nyomán előállott konkrét helyzetet helyesen és kellően mérlegelte-e? Nem kevés véleményeltérés mutatkozik a helyzet megoldását célzó intézkedéseket illetően sem, sőt az előbbiekkel együtt éppen azok képezik a szenvedélyes viták tárgyát. Míg a weimari demokrácia történeti irodalmának egy része erre vonatkozóan, ha nem is az ab ovo elutasítás álláspontjára helyezkedett, a reakciós-fasiszta történetírás a nemzetárulás bűneseteinek minősítette azokat az objektív körülményeket, amelyek Ludendorff „idegösszeomlásához" és a szeptember 29-i „kétségbeesett lépéshez" vezettek. E tétel felállítása után már nem volt nehéz eljutni a végső konklúzióhoz: Németország a belső árulás következményeként jutott a „novemberi bűnözők" kezére s lett a külső ellenség és a „bolsevik—szociáldemokrata felforgatók" áldozatává. Ebben az összefüggésben persze nem volt túl könnyű feladat a katonai-politikai, mindenekelőtt a háborút vesztett katonai vezetést a mártíromság piedesztáljára emelni. Ez a törekvés azonban évről évre erősödött márcsak azért is, mert a háborúra készülő fasiszta Németország ideológiailag nem nélkülözhetette a Hindenburg—Ludendorff-féle katonai vezetés „rehabilitását". A rehabilitáció a történelmi tények tudatos meghamisításával bizonyos mértékig sikerült is és a hadvezetőség a „novemberi káosz" mártírjaként glorifikálódott.

A második világháború utáni német történetírás eredményei — 1918 teljes problematikájáról, a szocialista és kapitalista világrendszer éles konfrontációjának hű tükörképei. Míg a Német Demokratikus Köztársaság marxista történettudománya a német nép 1918-as sorsfordulóját alapvetően befolyásoló katonai-politikai döntések egymásutánját s velük a junker-nagytőkés osztályszövetséget leginkább reprezentáló hadvezetőség tevékenységét a maguk valóságában közelíti meg, addig a nyugatnémet történetírás — hatalmas apparátus felsorakoztatásával — szinte kizárólag annak az alapkoncepciónak a látószögéből nézi az eseményeket, amely a novemberi forradalmat vérbe fojtó Ebert—Groener ellenforradalmi szövetség, tehát a jobboldali szociáldemokrácia és a hadvezetőség között létrejött szövetség perspektívájában igazolja a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség 1918. szeptember—októberi tevékenységét. Már pedig ez semmi mást nem jelent, mint a német nép igazi érdekeinek feltüntetni a junker-nagyburzsoá Németország megmentésének „heroikus tettét", amely bár csak 1919 első felének Noske-i ellenforradalmával sikerült, de amelyhez a német szocialista forradalmi erők megsemmisítésének s a háborút vesztett német imperializmus feltámasztásának érdekében — a tettek

ellentmondásossága és bonyolultsága ellenére is — a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség rakta le az első köveket.[3]

A Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség és a vele szövetkezett politikai vezetés (benne a szociáldemokrata politika) tetteinek sora történelmi realitás. De a tettek igazsága a háborút vesztett, s történelmük legsúlyosabb válságába eljutott uralkodó osztályok igazsága, mely homlokegyenest ellenkezett a német *nép* (s vele együtt az európai népek) és a *német nemzet* igazi érdekeivel. A marxista történettudomány — köztük a hadtörténelem tudománya — éppen azt tekinti napjaink legfontosabb feladatának, hogy a tettek nép- és nemzetellenességét a maguk valóságában és igazában feltárja s érzékeltesse a német uralkodó osztályok (s azok exponenseinek) nem lebecsülhető erőfeszítéseit és uralkodási művészetét, amellyel saját és más népeket elnyomó imperialista rendszerüket megmentették. Ez az igény késztetett arra, hogy az 1918-as háború végi forradalmi időszak hadvezetőségi tevékenységét vizsgálat alá vegyük. E tanulmányunkban mindenekelőtt a német imperializmus stratégiai vereségének és a hátországi néptömegek, valamint katonatömegek ezzel párhuzamosan megszülető forradalmi erjedésének felismerését követő katonai-politikai döntések kiérlelésének és meghozatalának folyamatát tekintjük át, amelynek egyik főszereplője a német hadvezetőség volt. Törekvésünk természetesen korántsem a teljesség igényeinek kielégítésére irányul, mint ahogy azzal is tisztában vagyunk, hogy a legfelső hadvezetés 1918. őszi tevékenységének megértetése nem merülhet ki az említett két hónap eseményeinek felvázolásával, hiszen e tevékenység eredményei október—november havában érnek be, majd 1919 ellenforradalmának véres győzelmében csúcsosodnak ki. Az elkövetkezendő idők feladatának tekintjük, hogy az ezzel kapcsolatos kérdésekre is megkíséreljük a válaszadást.

A defenzív stratégia és a diplomáciai manőverek taktikájának kialakítása az 1918. augusztusi hadászati vereség és belső forradalmi erjedés időszakában (1918. augusztus 8.—1918. szeptember 4.)

A legfelsőbb német hadvezetés 1918. szeptember 29-i fellépése az azonnali fegyverszünetért és az ellenféllel kötendő béke mielőbbi létrehozásáért a háború történetének legnagyobb meglepetéseként hatott a hivatalos német közvéleményre. A meglepetés óráiban — noha a hadvezetőség kezdeményezéseit csak viszonylag szűk körök ismerték — a német uralodó osztályok csoportjaiban teljes zűrzavar uralkodott. Abban mindenki egyetértett, hogy az 1916. augusztus óta a katonai-politikai vezetést korlátlanul kezében tartó Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség a katonai és politikai helyzet olyan fordulata nyomán kényszerült az említett döntés meghozatalára, mely

[3] A kérdés historiográfiája még összeállításra vár.

kívülről (és belülről) a császári Németország további sorsát tehette kérdésessé. Az uralkodó körök nem egy képviselője a helyzet hirtelen rosszra fordulását az antant szeptember 15-i balkáni áttörésével hozta kapcsolatba, mely a Németország és szövetségesei délkelet irányból történő hátbatámadásának közeli veszélyét rejtette magában.

Amennyire igaz volt a balkáni antant áttörés végzetes volta, a hadvezetés kérdésében jórészt tájékozatlan politikai vezető réteg kevésbé érzékelte, hogy a német hadsereg a stratégiai vereséget, amely a további események meghatározója volt, tulajdonképpen nem a Balkánon, hanem jóval előtte, 1918. július 18-án és augusztus 8-án a nyugati arcvonalon, Franciaországban szenvedte el. Mindezt az ellenségen kívül egyelőre csak a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség tudta közvetlenül felmérni, továbbá azok a frontparancsnokok, akiknek csapatai az ellenség megújuló támadásainak tüzében a fokozatos felmorzsolódás sorsára jutottak. Mert július 18-án, majd augusztus 8-án nem egy szokványos ellentámadásról volt szó az ellenség részéről, hanem a hadászati kezdeményezésnek végleg az antant által történt megragadásáról az ellen a német hadsereg ellen, amely az 1918. március 21-én megindított és négy ízben sikertelenül megismételt offenzíva kudarca után az anyagi és élőerő elhasználódás óriási volta miatt a teljes kimerültség állapotába jutott. A Villèrs—Cotterètsnél, majd a Villèrs—Bretenneux-nél kibontakozó antant sikerek nyomán a német erők Somme és Oise közötti arcvonala szétszakadt s az egész német hadsereg, a naponkénti áttörés veszélyét elhárítandó, általános — hadászati — visszavonulásra kényszerült.[4]

A katonai vereség óráiban a cselekvéseiben szinte megbénult hadvezetőség erejéből csak egy szigorú vizsgálat elrendelésére futotta, mely néhány nap múlva a frontalakulatok és a hátország kezdődő forradalmi erjedésének, antimilitarista és antiimperialista, „bolsevik-spartakista" eszmékkel való „megfertőződésének" és telítődésének kétségbevonhatatlan bizonyítékait szolgáltatta. Talán legmegdöbbentőbb az augusztus 8-i ellenséges csapás helyén harcoló 41. gyaloghadosztály parancsnokának jelentése volt, mely szerint az alakulatok nagy része „csődöt mondott", fegyvereit eldobálta s különböző háborúellenes, valamint „bolsevista jelszavakat kiabálva" a harcokból önkényesen kivonta magát.[5] Más jelentések arról számoltak be, hogy az ellenséges előnyomulás feltartóztatására indított csapatok állománya az arcvonalak mögött tízezer számra szökik meg, s a belgiumi és észak-franciaországi vasútállomások tele vannak „lógósokkal". Mások a frontra érve „hazaárulók gyanánt" viselkednek, az ellenségnek

[4] Das Werk der Untersuchungausschusses der deutschen verfassungsgebenden Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919—1926/30: Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918. 4. Reihe im Werk des Untersuchungsausschusses. II. k.; *B. Schwertfeger:* Die politischen und militärischen Verantwortlichkeiten im Verlauf der Offensive von 1918, II. rész, 222. o. (továbbiakban UDZ: Die Ursachen . . .)

[5] *P. Scheidemann:* Der Zusammenbruch, Berlin, 1921., 185—186. o. — A hadosztályparancsnok közölte a hadvezetőséggel: a kérdéses alakulatokat összeszedni nem tudták, ezért az ellencsapás megindítható nem volt. A parancsnok elrendelte ún. feketelisták felállítását, amelyek alapján a vétkeseket a Szolgálati Szabályzat 85. §-a alapján statáriális eljárás alá vonják és halálra ítélik.

harc nélkül adják meg magukat.[6] A szökevényeknek csak kisebb része elszász-lotharingiai vagy lengyel nemzetiségű. A megbízhatatlanok között igen sok az Ukrajnából átvezényelt és „bolsevik eszméktől megfertőzött" elem,[7] akik ha nem szöknek át, a bevetésre indulókat „sztrájktörők", „háborút meghosszabbítók" jelzőkkel bélyegzik meg és demoralizálják.[8] Mindeme „lelki rombolás" oda vezet, hogy a nyugati arcvonal élőereje rohamosan csökken, s a fronton keletkezett réseket betömni nem tudják.[9]

A hadseregnek ez a meginduló lemorzsolódási folyamata egyformán érintette a front- és a hátországból erősítés gyanánt érkező alakulatok sorait.[10] De az augusztus 8-át követő napok jelentései arra is utaltak, hogy a hátországi alakulatok és a lakosság körében — a szabadságolt katonák által elterjesztett katonai vereség hírének hatására — a háború és vámszedői elleni gyűlölet forrpontjához érkezett, amit „radikális elemek felforgató tevékenységükben ügyesen kihasználtak."[11] Ha az elkeseredés nyílt kitörése egyelőre nem is volt tapasztalható, Ludendorff v. Haeften ezredesnek augusztus 13-án tett kijelentésében a „külső és belső összeomlás" lehetőségét villantotta fel, „amennyiben nem teremtenek rendet a hátországban".[12]

A katonai és hátországi helyzetnek ilyetén való állása rendkívüli mértékben meglepte a hadvezetőséget s maga Ludendorff, aki július 18-a óta — az antant első ellencsapása óta — többször is felajánlotta lemondását,[13] Hindenburggal együtt napokig tanácstalan volt.[14] A „konstruktív megoldások" keresésének eme rövidzárlatában Ludendorff csupán az „ideológiai" ellenoffenzíva újult erővel való megindításának elrendelésére volt képes, amelynek nyomán a német nagytőke és porosz nagybirtok prominens személyiségei, így G. Stresemann, v. Stein hadügyminiszter, Fr. Naumann lelkesítő beszédeikkel igyekeztek a katonai vereségről és a pattanásig feszült belső helyzetről elterelni a figyelmet. Ludendorff kérésére csakhamar felzárkózott melléjük a jobboldali szakszervezetek számos vezetője (köztük Legien) és a szakszervezeti sajtó a hadvezetőség iránti feltétlen bizalom és

6 UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 96. o.
7 DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg: Aufklärungstätigkeit Nr. 2440. Bl. 116.
8 UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 223. o.; Lásd még *A. Niemann:* Kaiser und Revolution Berlin, 1921., 177. o.
9 A hadsereg nagyméretű lemorzsolódására derít fényt a hadvezetőség (OHL) egyik szeptember végi összesítése. E szerint augusztus és szeptember hónapban egyedül a nyugati fronton a 446 000 főnyi összveszteségből a foglyok száma 233 200-at tett ki. (UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 66. o.)
10 Vö. Der Weltkrieg 1914—1918., hrsg. v. Bundesarchiv, 14. k. (Die Kriegführung an der Westfront) Koblenz 1956., 565—567. c. — A jelentések egyértelműen megcáfolják a későbbi „tőrdöfés" elmélete kitalálóinak azon állításait, hogy a hadsereg említett folyamata kizárólag a front mögötti és a hátországi tartalékcsapatok köréből indult meg. Ezek a jelentések a világháború utáni évtizedekben hozzáférhetetlenek voltak, mivel a „hivatalos" történetírás mértékadó személyiségei többnyire a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség embereiből kerültek ki, s nemcsak a birodalmi levéltárat, hanem a kutatóintézeteket is kezükben tartották. (Lásd erre nézve: Weltwende 1917. herausgeben v. H. Rössler, Göttingen. 1965., 39. o.)
11 DZA. Potsdam, Reichsminister des Innern, Nr. 12 479, Bl. 43—47-ben találhatók a Generalkommandók erre vonatkozó jelentései. Ezeket a jelentéseket a hadvezetőség kérésére az ún. Kriegsamt szeptember 3-án összesítette. (A jelentéseket kivonatosan közli a Politik im Kreig 1914—1918, Berlin, 1964. c. kiadványa, 245—247. o.)
12 UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 225. o.
13 *W. Groener:* Lebenserinnerungen herausgegeben Fr. Frhr. Hiller von Gaertingen, Göttingen, 1957., 435. o.
14 Vö. *A. Rosenberg:* Die Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik, Frankfurt am Main, 1955., 213. o.

lojalitás kifejezésével igyekezett a helyzetét szilárdítani.[15] Ennek az „ideológiai ellenoffenzívának" szerves részét képezte az a rágalomhadjárat, amit Ludendorff nyomására a berlini szovjet-orosz követség ellen kezdeményeztek, azt állítva, hogy a követség személyzete „bolsevista felforgató tevékenységet folytat és a teljes anarchiát készíti elő."[16]

A Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség természetesen tisztában volt azzal, hogy a császári Németország sorást nem az „ideológiai ellenoffenzíva" dönti el, hanem sokkal inkább olyan katonai, politikai és diplomáciai intézkedések sorozata, melyek hozzásegíthetnek a válság feloldásához. A fenti intézkedések azonnal meghozatala a hadvezetőség vállait nyomta, márcsak azért is, mert az ún. politikai vezetés (a kormány, a Reichstag és a pártok) a diktátor Ludendorff mellett mind ez ideig szóhoz sem juthatott. A konkrét tennivalók sürgetése a trónját féltő II. Vilmostól indult ki, aki az augusztus 8-a utáni napokban enyhe kritikával illette a hadvezetőség eddigi tevékenységét és szemére hányta Ludendorffnak — ha közvetett formában is — a katonai vereséget, sőt kifejezte ama véleményét, hogy Németország elérte teljesítőképességének határát és a háborút mindenképpen be kell fejeznie.[17] A császár ezután augusztus 13-ra koronatanácsi ülést hívott össze Spa-ba, melyen v. Hindenburg, Ludendorff, v. Berg udvari tanácsos és a trónörökös vett részt. Mielőtt a megbeszélésre sor került volna, Ludendorff v. Hintzehez fordult s „keresetlen szavakkal" bevallotta a háború megnyerésének kilátástalanságát, sőt egy viszonylag elviselhető befejezését is az ún. *defenzív* („Durchhalten") stratégiára való sikeres áttéréstől tette függővé.[18]

V. Hintzére Ludendorff közlése szinte megsemmisítőleg hatott, annál is inkább, mert elődjét, Kühlmannt, Ludendorff néhány hete azért buktatta meg, mert az egyik reichstagi nyilatkozatában — éppen a Reims térségében meghiúsult utolsó offenzíva nyomasztó hatása alatt — sejttetni engedte, hogy a béke elérése nem kizárólag a fegyvereken múlik. Ludendorff mostani, Hintze előtti kijelentése messze túlment a „defetista Kühlmann" akkori nyilatkozatán.

A kijelentést követő kétnapos koronatanácsot Ludendorffnak a politiai vezetéssel szembeni „keserű szemrehányásai" és a hátország elleni vádaskodásai uralták, amelyek később a felelősségáthárítás igen jó eszközeinek bizonyultak. Hintze azonban a „konstruktív intézkedések" meghozatala céljából Németország reménytelen katonai helyzetére terelte a figyelmet, hangsúlyozva a szövetségesek összeomlás

15 DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg: Aufklärungstätigkeit Nr. 2440, Bl. 117.
16 Uo. Bl 119.
17 Vö. *A. Rosenberg:* i. m. 213. o.
18 „Július közepén azt mondtam Önnek, biztos vagyok benne, hogy a jelenlegi offenzívával az ellenség erejét megtörjük, és békére kényszerítjük. Ezt a biztonságot többé nem érzem ... talán a defenzív stratégiával tudnánk az ellenséget harci elszántságban megrendíteni" (UDZ: Die Ursachen ... 4. Reihe, II. k., 223. o.) — Schwertfeger ezredes a parlamenti vizsgálóbizottság előtt v. Hintze írásbeli feljegyzéséből idézte Ludendorff szavait. Egyébként Ludendorff háború után megjelent műveiben akkor tett kijelentéséről hallgatott, illetve v. Hintzet rágalmazással vádolta, noha ezeket a szavakat v. Haeften ezredes és Mertz ezredes előtt is megismételte. (Vö.: *E. Ludendorff:* Kriegführung und Politik. Berlin, 1922., 297. és köv. oldalak.)

előtti állapotát és a semlegesek elfordulását. Ludendorff Hintze szavaira a „defenzív stratégiát" helyezte kilátásba, mint olyan eszközt, amely alkalmas az ellenség győzelmi akaratának megtörésére. Hindenburg egyetértett Ludendorffal, II. Vilmos pedig utasította Hertlinget Németország utolsó tartalékainak mozgósítására. Mindemellett szükségesnek tartotta egy olyan „megfelelő időpont megragadását, amelyben az ellenséggel való megegyezés elérhető". Hertling egy lépéssel még továbbment: szerinte „alkalmas pillanatban diplomáciailag kell megkezdeni a szálak szövögetését az ellenséggel való megegyezést illetően". Abban mindannyian egyetértettek, hogy ebből a szempontból Spanyolország vagy Hollandia segítségét kell majd igénybe venni. De „egy ilyen alkalmas pillanatot csak a legközelebbi nyugati katonai sikerek adnának".[19]

A koronatanács ülése ezzel be is fejeződött. Jegyzőkönyv csak utólag készült róla, amit Ludendorff ellenőrzött. Mint az később — a háború után — kiderült, Ludendorff Hindenburg tábornagynak a tanácsülésen elmondott szavai egy részét meghamisította. A Hindenburgnak tulajdonított egyik mondat eredetileg így hangzott: „Hindenburg tábornagy *reméli,* hogy *mindezek ellenére* (még) francia földön sikerül megkapaszkodni s ezáltal akaratunkat végülis az ellenségre rákényszeríteni". Ludendorff a „reméli" és a „mindezek ellenére" szót törölte, s az előbbi szó helyére a „kijelenti" szót írta. Ezzel a mondat értelme teljesen megváltozott.[20]

A koronatanács ülése — a Ludendorff hamisítással együtt — az események további menetére roppant jelentőséggel bírt. Mindenekelőtt az vált meghatározóvá, hogy a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség egyeduralma a katonai vereség és a hátországi helyzet kiéleződése ellenére töretlen maradt. Ami a hadvezetőség részéről új elemként jelentkezett, az kétségkívül a *katonai győzelem stratégiájának elvetése* és a Ludendorff által javasolt *„defenzív stratégia" elfogadtatása* volt. Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert a hadvezetőség a katonai vereség nyílt elismerésére lényegében nem volt hajlandó, és az imperialista Németország esélyeit — még az oly kétségbeejtő általános katonai és politikai helyzet ellenére is — a valóságnál jóval kedvezőbben ítélte meg. Ez a saját lehetőségeit túlbecsülő és a valóságot tudomásul venni nem hajlandó voluntarizmus a rabló német imperializmus lényegéből fakadt, közelebbről azoknak a legagresszívabb monopoltőkés köröknek és porosz junkereknek szemléletéből, akik a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség mögött álltak (a H. Stinnes- és Krupp-csoport, továbbá az Alldeutscher Verband stb.), s akik a hátországi nyomort és elkeseredést csupán propaganda és rendőrügynek tekintették, csakúgy mint a hadsereg „megrendszabályozását" és „megkapaszkodását". A tárgyaláson — a

[19] A koronatanács kétnapos ülésének lefolyását lásd UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. 226—227. o.; *A. Rosenberg:* I. m. 215. o.

[20] Ludendorff a hamisítást csak az „Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916—1918, Berlin, 1920. c. művében (továbbiakban *Ludendorff:* Urkunden . . .) ismerte el. (Lásd: i. m. 502. o.) — Egyébként Hindenburg haláláig nem tiltakozott szavai meghamisítása miatt.

hadvezetőség győzelme ellenére — új elemként jelentkezett a Hintze részéről megnyilvánult s egyelőre bátortalan ellenszegülés, amely a német uralkodó osztályok „józanabb" csoportjainak nézeteit tükrözte, és a katonai vereség következményeit mérlegelve az ellenség felé teendő békelépés számára igyekezett előkészíteni a talajt. Az uralkodó osztályok e csoportjai a Reichstag pártjainak interfrakcionális bizottságán keresztül maguk mögött tudták a szociáldemokraták támogatását, annál is inkább, mert maga a „többségi" szociáldemokrata párt vezetősége: Ebert, Scheidemann, Dávid s a többiek messzemenően egyetértettek a „megegyezéses" békével (Verständigungsfrieden), a belső forradalmi feszültség mihamarabbi felszámolása s ezzel a Hohenzollern monarchia megmentése érdekében.[21]

A hadvezetőség álláspontjának győzelme a koronatanács ülésén az antanthoz való közeledés konkrét lépéseit egyelőre kizárta és a háború kíméletlen folytatását eredményezte. Mindez pedig a német nép további szenvedéseinek és véráldozatainak lett eredője, de ugyanakkor a forradalmi erjedés újabb lendületének is a hátországban és a hadseregben egyaránt.

A koronatanács ülésén elfogadott hadvezetőségi irányvonal nyilvánult meg az Osztrák—Magyar Monarchia vezetőivel augusztus 15-én lezajlott tanácskozásokon is, jóllehet IV. Károly király és császár, Burián külügyminiszter és Arz vezérkari főnök az azonnali békeajánlat kikényszerítésének gondolatával érkeztek.[22] A német hadvezetőségre a „Monarchia népei szenvedéseinek ecsetelése" IV. Károly és Burián által hatástalan maradt, csakúgy, mint Arz vezérkari főnök elemzése az osztrák—magyar hadsereg szétesés előtti állapotáról. A hadvezetőséget ugyanakkor felbőszítette Burián terve egy „Mindenkihez!" intézendő felhívásról, amelyben az osztrák—magyar külügyminiszter az antant képviselőit bármelyik semleges állam területére invitálta volna, hogy „kötetlen eszmecsere útján előbbre hozzák a régen óhajtott béke ügyét." Ludendorff, akit még a gondolata is felháborított annak, hogy az ellenség előtt bevalljáik a katonai vereséget, illetve, hogy a Monarchia tegye meg a kezdeményező lépéseket, ha már a háborúból való kiutat keresik, felhívás helyett osztrák—magyar csapatokat követelt a nyugati arcvonalra, amit IV. Károly és Arz — Hindenburg „rendíthetetlen nyugalmának" hatása alatt — hosszas habozás után meg is ígért. Bármennyire optimista volt azonban Ludendorff ezt követő helyzetelemzése, a felbomlás előtt álló Habsburg monarchia képviselői ismételten előhozták a „béke ügyét". A békével kapcsolatos minden elképzelést azonban eleve kizárta a katonai helyzet feltétlen megjavulását, tehát a „durchhalten"

[21] A Reichstag többségi pártjai mögött meghúzódó tőkés körök s szociáldemokrata támogatóik kompromisszumos békére törekvése 1917. júliusától volt napirenden. A februári orosz polgári demokratikus forradalom és az Egyesült Államok áprilisban bekövetkezett hadba lépésének nyomán megfogalmazott békeresolutiójuk a Hindenburg—Ludendorff-féle katonai diktatúra merev falába ütközött és Bethmann-Hollweg kancellár bukásához vezetett. Az 1918. évi utolsó nagy német offenzíva kudarca ezeket a köröket aktivizálta s a Spa-i koronatanács ülésén Hintze Ludendorffal való szembenállásában voltaképpen törekvésük nyilvánult meg, annak ellenére, hogy Hintze személyesen nem az emberük volt.

[22] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 228. o.

stratégia sikerét remélő s emiatt az imperialista háborús célok bizonyos revízióját is elvető német hadvezetőség.[23] Az Osztrák—Magyar Monarchia vezetői nem tehettek mást, minthogy belenyugodtak a német hadvezetőség kérlelhetetlen álláspontjába és a „durchhalten" stratégiát — legalábbis látszólag — magukévá tették.[24] Hintze azonban nagyon jól ismerte a Monarchia reménytelen helyzetét és tudta: IV. Károly és környezete csak arra vár, hogy a legelső pillanatban hátat fordítson Németországnak s az antantnak felajánlott különbékével kilépjen a háborúból. (A Monarchia vezetőinek ebbeli szándékát az antant imperialisták bolsevizmus iránti félelme is táplálta, amely a középkelet-európai térségben a reakciós Habsburg állam fenntartásának reményével kecsegtetett.)

De vajon Németország adhatott-e ilyen előnyt a Habsburg monarchiának? Nyilván az ezzel kapcsolatos kétség motiválta Hintzének azt a lépését, hogy még aznap — holland közvetítéssel és Ludendorff háta mögött — Wilson amerikai elnökhöz fordult és felajánlotta Belgium semlegességének garantálását, mint a közeledés bevezető aktusát. És szinte ezzel egyidőben a belga kormánynál is kapcsolatot keresett. Négy nappal utána pedig a kormány berlini ülésén — a koronatanács határozata ellenére — a konkrét diplomáciai akció megindítására kért felhatalmazást.[25] Payer alkancellár az akció sikerét a hadvezetőség annexiós követeléseinek feladásától tette függővé. Erre viszont Ludendorff (aki Hintze lépéséről felháborodottan értesült) még augusztus 21-én sem volt hajlandó. Hintze Ludendorff ellen a Reichstag burzsoá-nagybirtokos pártjainál keresett támaszt: augusztus 21-én a „józanabb nagytőkés körök" bizalmát is élvező pártvezetők előtt adott tájékoztatójában igyekezett azokat maga mögött felsorakoztatni és a békeakció ügyének megnyerni. A pártvezetők körében azonban leküzdhetetlen félelem uralkodott egy ilyen akció *azonnali* megindítását illetően, mivel úgy érezték, hogy annak menthetetlenül belpolitikai következményei lennének. A pártvezetők tekintélyei, gr. *Westarp* és *G. Stresemann* osztoztak Hertling kancellár aggodalmában: a pattanásig feszült belső helyzet robbanása nem állna meg a „demokratikus, parlamentáris rendszerű alkotmányos monarchiánál", hanem a „bolsevista anarchiában" csúcsosodna ki. Így az

[23] A hadvezetőség még ekkor is ragaszkodott a német imperializmus annexiós terveihez: Belgium német vazallus állammá tételéhez, Észak-Franciaország stratégiailag és iparilag fontos területének annektálásához (Longwy—Briéy-i vasércmedence, Metz térsége), Lengyelország területéből pedig a Bug—Narew vonal kiszakításához és Kelet-Poroszország csatolásához, továbbá az új lengyel állam gazdasági, politikai és katonai függéséhez. A tanácskozáson a Baltikum, Ukrajna területeinek annektálását nem érintették, mert a résztvevők figyelme a nyugati arcvonalra s ezzel az antantra koncentrálódott. (Vö. UDZ: Die Ursachen . 4. Reihe, I. k., 22—23. o. — Vita a bizottság 1925. május 26-i ülésén v. Kuhl gyalogsági tábornok szakértői referátumáról.)

[24] A német hadvezetőség követelésének a Habsburg monarchia kénytelen volt eleget tenni, miután a német fél a gazdasági és katonai segítség megtagadásával fenyegetőzött. A júliusi piavei katonai vereség után a Habsburg állam jobban félt az esetleges német represszáliáktól, mint a háború továbbfolytatásától. (Vö. *Farkas Márton:* Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. Budapest, 1969., 213. o.)

[25] Hintze később azt állította, hogy a koronatanács ülésének szellemében járt el. Az ülés határozata ugyanis a hadsereg javuló helyzetétől, illetve elhárítási sikerétől tette függővé „a szálak szövögetését" — a valóságban az akció megindítását. Ezek a sikerek Hintze szerint augusztus 19-ig bekövetkeztek: a német ellenállás fokozatosan megszilárdult, s az antant előnyomulása lefékeződött. (Vö. *Ludendorff:* Urkunden . . . 514. o.)

egyetlen szociáldemokrata Ebert kivételével, aki az azonnali akció sikerének lehetőségét hangoztatta — amennyiben az antant államok munkáspártjait is bekapcsolnák —, a pártvezetők nem álltak ki Hintze mellett, hanem Payert kérték fel, vegye rá a hadvezetőséget a hadicélok mérséklésére, mivel az az antanthoz vezető, s nagy gonddal kiépítendő híd fontos tégláit jelentheti.[26]

A hátországi robbanástól való félelem a hadvezetőség pozícióját erősítette, amelynek a kezében a hadsereg volt. De Burián osztrák—magyar külügyminiszter augusztus 23-i közlése is hozzájárult ahhoz, hogy Hintze békeakciójának kérdése egyelőre lekerült a napirendről. Burián ugyanis megismételte „Mindenkihez!" intézendő javaslatát, mivel a Monarchia vezetői a háború továbbfolytatását kilátástalannak ítélték meg.[27] A Spa-i megállapodások „felelőtlen negligálása" a Monarchia részéről magát Hintzét is a hadvezetőség karjaiba kergette, illetve a Buriánnal folytatandó vitában Ludendorff szószólójává tette. A helyzet megoldása így változatlanul a hadvezetőség privilégiuma volt és Ludendorff élt is ezzel: a hadicélok mérséklésével kapcsolatos Payer-akciót simán leszerelte. Payer augusztus 25. és 27. között Avesnes-ben, a hadvezetőség operatív főhadiszállásán adta elő Ludendorffnak a pártvezérek kérését, de a tábornok *gyakorlatilag semmiféle engedményre nem volt hajlandó.* Elzárkózásának közvetlen oka nemcsak Hintze átmeneti veresége és a pártvezetők visszakozása volt, hanem a nyugati hadszíntéren beállott viszonylag nyugalmi állapot is. Ez utóbbi Ludendorffot és Hindenburgot egyaránt optimizmussal töltötte el. Sajátos viszont, hogy Payer Ludendorffnak Belgium német kontroll alatti önállóságáról szóló kitételét a „megegyezéses békére" való hajlandóságnak értékelte[28] és Berlinbe visszatérve a burzsoá-nagybirtokos pártok, valamint a többségi szociáldemokrata párt vezetőit ebben a szellemben tájékoztatta.

A Payer-féle előadás után sokak szemében úgy tűnt, mintha a hadvezetőség és a Reichstag pártjai a teendőket illetően teljesen egy vágányra kerültek volna és csupán az Osztrák—Magyar Monarchia tervezett akciója zavarja meg a dolgok fejlődését. Ezt kiküszöbölendő, augusztus 30-án Hintzét Bécsbe küldték, hogy mindenképpen tartsa vissza Buriánt ilyen „felelőtlen lépéstől", hiszen a nyugati arcvonal megszilárdulása fokozódik. Az abból adódó optimizmust még az sem zavarta meg, hogy augusztus 29-én Ferdinánd bolgár cár a főhadiszálláson tett látogatás alkalmával országa további harcát kilátástalannak ítélte és újabb német segítséget kért. Hindenburg tábornagy segítség helyett optimizmusából adott, hangsúlyozván, hogy a háború sorsa a nyugati arcvonalon dől el, ahol a dolgok egyre kedvezőbben alakulnak. Hindenburg helyzetmegítélésében kétségkívül benne volt a Spa-i koronatanács ülésen elfogadott defenzív stratégia sikerének érzete, amit szeptember első napjaiban Hintze bécsi tárgyalásainak

[26] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 236—237. o.
[27] Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg, Staatsmin. Prot. 90. a — B. II. 2. b. — Nr. 6. Bd. 167. Bl. 292.
[28] A. Rosenberg Ludendorff és Payer vitáját a hullámokba merülő hajón vívott sakkpartihoz hasonlítja. (Lásd: i. m. 217. o.)

eredményessége, nevezetesen az, hogy Buriánt sikerült kiáltványa két héttel történt elhalasztására rábírnia, még fokozott is.[29]

A hadvezetőség optimizmusa nem kerülte el az agg Hertling kancellárt sem. Hertling szeptember 3-án a porosz minisztertanács ülésén általános helyzetértékelést adott, amelynek során kifejezte mértékadó körök ama óhaját, hogy meg kell találni azt a járható utat, amely az ellenséggel való megegyezéshez elvezethet. „*Egy békeajánlatot (azonban) nem lehet, illetve nem szabad tenni,* mert azt ellenségeink galádul visszautasítanák. Ezzel szemben olyan szálakat kellene szövögetni s minden olyan alkalmat megragadni, amelyek célhoz vezetnének lehetőleg semleges, vagy arra alkalmas személyiségeken keresztül. Az ellenségnek pedig kb. azt kellene mondani: »Látjátok, nem tudtok legyőzni bennünket, Németország létjogosultságát és helyét a nap alatt kétségkívül győzelmesen fogja megtartani a rája kényszerített védelmi háborúban; de mi mindig készek vagyunk egy tisztességes békét kötni, mint ahogy azt a német kormány már ismételten és egyértelműen kifejezésre juttatta.«"[30] Majd röviden szólt azokról az intézkedésekről, így többek között az ún. Felvilágosító Szolgálat felállításáról, amelyek célja a „hátországi nyomott hangulat paralizálása és az ellenséges propaganda romboló hatásának ellensúlyozása."[31]

Hertling ezúttal is a hadvezetőség szószólójának bizonyult, s a minisztertanácson elhangzott tájékoztatója nem hagyott kétséget afelől, hogy a háborúból való kiút s a Hohenzollern monarchia fenntartásának egyetlen letéteményesét a hadvezetőségben s nem a birodalmi kormányban vagy a Reichstag pártjaiban látja. A minisztertanács ezt követő vitája a hadvezetőség iránti bizalom megismételt kifejezése volt abban a szavakkal is megfogalmazott reményben, hogy az *ellenség rákényszerítése a békére és a „hátországi bajok" felszámolása mihamarabb sikerülni fog.*

Hertling beszéde és a minisztertanács ülése hűen tükrözte a szeptember elejére kialakult általános hangulatot.

Aligha vitatható, hogy a kétségbeesés és a reménykedés párharcában az utóbbi kerekedett felül. A politikai vezetés emberei a megnyugvás vizeire hajóztak s fokozatosan a hadvezetőségnél lábra kapott optimizmus rabjaivá váltak. A német hadsereg visszavonulásának lefékeződő üteme, illetve a Franciaországban való megkapaszkodás mindjobban feltáruló lehetősége a német uralkodó körök magabiztossága gyors növekedésének irányába hatott és a Spa-i tanácskozásokra mindenki csupán abban az összefüggésben emlékezett, amit Hertling szavai fejeztek ki pontosan: „Látjátok, nem tudtok legyőzni

29 UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe. I. k., 23—27. o.

30 Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg, Staatsmin. Prot. 90. a—B. II. 2. B— Nr. 6. Bd. 167. Bl. 291.

31 DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg, Aufklärungstätigkeit Nr. 2440. Bl. 168—169. — A hozott intézkedés az ún. „Hazafias oktatás" csődjének beismerése. Az új szervezet Hintze közvetlen irányítása alá került. A politikai (hátországi) propagandáért Deutelmoser tanácsos, a hadseregen belüli felvilágosító munkáért v. Haeften ezredes lett a felelős. Mindketten Hintze külügyi államtitkártól közvetlenül kapták az utasításokat. Hertling a szervezet felállításáról szeptember 8-án tett jelentést II. Vilmosnak, aki a hadvezetőséggel együtt igen nagy reményeket fűzött annak tevékenységéhez. (Lásd: uo. Bl. 194—195.)

bennünket", „de mi mindig készek vagyunk egy tisztességes békét kötni".

E szavak a válság leküzdése érzésének voltak csalhatatlan jelei és a katonai helyzet fokozatos megsziládulásáról szóló hadvezetőségi jelentések, valamint a hátországi elnyomó apparátus bíztató hírei a tömegmozgalmak erejének alábbhagyásáról, egyre inkább feledtették a diplomáciai manőverek megindításának szükségességét, viszont annál jobban az uralkodó körök emlékezetébe idézték a ludendorffi defenzív stratégia sikerét. Mindez pedig a várakozás kényelmes álláspontjára való helyezkedésre csábított: a német imperializmus úgy érezte, várhat a békével, pontosabban: *van ideje kivárni az ellenség békekezdeményezését.* Hogy ezt néhány titkolt vagy alig titkolt diplomáciai akcióval siettetni lehet, az sem ront semmit a német fél tekintélyén, sőt erősíti a szövetségesek és a semlegesek rokonszenvét. Eme túlontúli optimista remények a hadvezetőséggel szembeni nyugtalanság és bizalmatlanság érzését is feledtették. Így a hadvezetőség pozíciója az augusztusi megingás után ismét szilárd volt. Ludendorff nem is késlekedett, hogy a megnövekedett bizalmat a kormány, a Reichstag és a pártok fölötti politikai győzelemmé érlelje. Mielőtt azonban erre sor került volna, az antant csapatok szeptember 3-ig újabb nagyerejű támadása kis híján az összeomlás szélére sodorta a német hadsereget.

Diplomáciai manőverek a defenzív stratégia kudarcának árnyékában (1918. szeptember 4.—1918. szeptember 29.)

Szeptember 4-én Hindenburg tábornagy váratlanul táviratot küldött v. Winterfeldt ezredesnek, a legfelső hadvezetőség berlini képviselőjének, amit az azonnal Hertling kancellárnak továbbított. A tábornagy a táviratban közölte: „az antant tankokkal folytonosan megújított támadásai következtében beálló német erőelhasználódás igen magas, amit a beérkező tartalékkal pótolni nem tudnak. Ennek ellenére remélem (Hindenburg — F. M.), hogy a helyzetet tartani tudjuk, mivel az ellenség is súlyos veszteségeket szenved. Mégis, ebben az esztendőben már aligha lehet az ellenséget úgy megrendíteni, hogy azáltal egy döntő fordulat végérvényesen és gyorsan elérhetővé váljék.[32]

Hindenburg szavai mögött a nyugati arcvonalon küzdő német hadsereg újabb nagy veresége húzódott meg: a brit hadsereg szeptember 2-án Arras és Cambrai között kis híján felgöngyölítette az arcvonalat és a 17. német hadseregparancsnokságnak minden energiájára szüksége volt, hogy a visszaözönlő csapatokat megállítsa.[33]

Az újabb vereség a ludendorffi defenzív stratégia kudarcát vetítette előre — s vele a háború befejezésével kapcsolatos minden eddigi

[32] DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg Nr. 2398/12 Bl. 82.
[33] Der Weltkrieg 1914—1918, 14. k., 585. o.

remény megsemmisülését. Maga Ludendorff a vereség óráiban cselekvéseiben annyira megbénult, hogy Hindenburg Heye ezredest rendelte melléje. II. Vilmos császár pedig belebetegedett a front eseményeibe. Csupán Hindenburg tartotta magát, aki csakhamar megtalálta az új helyzethez idomuló taktikát: táviratában nem említett konkrét eseményeket, csak általánosságokban beszélt, s ez a megfogalmazás a kormányt és a birodalmi kancellárt a dolgok valóságos állásáról nem világosította fel, sőt a távirat utolsó mondatában a hadműveletek 1918 utáni kitolódásának kilátásba helyezésével a helyzet komolyságát elködösítette és a hadvezetőség nélkülözhetetlenségét szuggerálta. Mindezeknek az események további alakulásában nem kis szerepe volt.[34] Szeptember 7-én azután egy pillanatra úgy látszott, hogy a hadvezetőség onnan kap segítséget, ahonnan a legkevésbé várta: Cramon tábornok, a hadvezetőség összekötő tisztje az osztrák—magyar hadsereg főparancsnokságánál kérdést intézett Ludendorffhoz: hová irányítsák azt a négy osztrák—magyar hadosztályt, amelyet a Spa-i tanácskozáson IV. Károly király a nyugati arcvonalra ígért? Hindenburg és Ludendorff Cramon táviratából a Habsburg szövetséges támogató készségét olvasta ki, habár mindketten tisztában voltak a kérdéses hadosztályok felhasználhatatlanságával.[35] Volt azonban Cramon táviratában számos nyugtalanító elem is, többek között az a kérdésfeltevés, hogy a hadvezetőség mikor kezdi meg a béketárgyalásokat? Erre más választ hirtelenében nem tudtak adni, mint azt, hogy a kérdést Hintzével kell megtárgyalni, akit szeptember 10-ére a főhadiszállásra kértek.

A megbeszélés a jelzett időben rendkívül feszült légkörben zajlott le, amelyet az említett újabb katonai vereségen kívül Hintze Bécsben szerzett kedvezőtlen benyomásai árnyékoltak be: habár 2 héttel sikerült is elhalasztani a Burián-akciót, annak letelte után a Monarchia kiugrásával kellett számolni. Nem kevésbé bénítólag hatott több német hadosztály kényszerű feloszlatásának ténye (mivel azok sem harci erejüket tekintve, sem morálisan nem voltak többé együtt tarthatók), továbbá Ébertnek, a többségi szociáldemokrata párt vezetőjének kétségbeesett hangú levele a birodalmi kancellárhoz a hátországi nyomor elviselhetetlenségéről és egy forradalom kibontakozásának közeli lehetőségéről.[36]

A megbeszélés a fentebb vázolt események hatására a hadvezetőség „durchhalten" stratégiájában szemmelláthatóan fordulatot hozott: a hadvezetőség, miután rádöbbent a remélt katonai siker lehetetlenségére, *késznek mutatkozott a diplomáciai akció megindítására valamelyik semleges államon keresztül, amennyiben a kezdeményezés Németország részéről indul ki.* Ennek feltétele viszont az volt, hogy

[34] Hintze szeptember 3-án helyzetelemzést kért Hindenburgtól. Hindenburg válasza semmitmondó volt, jóllehet a 17. hadsereg vereségéről már pontos ismeretei voltak. Az általa adott helyzetelemzés késztette Hertlinget a minisztertanács ülésén elmondottakra.

[35] *Ludendorff:* Urkunden . . . 515. o.

[36] DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg Nr. 2436. Bl. 174. — Ebert levelében világosan értésére adta Hertlingnek: ők, a szociáldemokraták nem tudják tartani a tömegeket, ha a konstruktív intézkedések nem következnek be.

Burián tervezett akcióját egyszer s mindenkorra leállítsák. Hindenburg még aznap táviratot intézett Cramon tábornokhoz és utasította: közölje Buriánnal, hogy „Ausztria—Magyarország tervezett jegyzékének elküldéséhez nem járul hozzá". A továbbiakban Hindenburg egy ilyen lépést a nyugaton harcoló hadseregek szempontjából végzetesnek ítélt meg, de kifejezte egyetértését az „eszmecsere" haladéktalan megindításával kapcsolatban valamelyik semleges hatalmon keresztül.[37] Ezt követően Hintze Berlinbe táviratozott a külügyi hivatalnak, arra utasítván, hogy a bécsi követség intézzen jegyzéket az osztrák—magyar kormányhoz és közölje: Őfelsége és a hadvezetőség egyetértenek egy demarche azonnali megindításával valamelyik semleges államnál. A követség ugyanakkor szólítsa fel a Habsburg államot a csatlakozásra, illetve az akció támogatására. Hintze egyben kérte a külügyi hivatalt, a fentiekről tájékoztassa Hertling birodalmi kancellárt.[38] (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a döntés meghozatalánál II. Vilmos nem volt jelen. A császár ebben az időpontban Ludendorff kérésére az esseni Krupp Műveket látogatta meg, ahol a munkások teljes részvétlensége mellett a további kitartásra buzdított.)[39]

Persze mindez nem jelentette az azonnali békeakció megindítását. Csupán arról volt szó, hogy a hadvezetőség egy lépést tett abba az irányba, amit Hintze már augusztus végén javasolt. Ha a hadvezetőség most meg is tette ezt a lépést, még mindig csak a „szondírozás" álláspontján volt, mivel a durchhalten stratégia eredményességében változatlanul bízott. Az „eredményességet" pedig újabb intézkedésekkel igyekezett biztosítani. Utasítására v. Stein hadügyminiszter szeptember 13-án elrendelte a hadba nem vonultak (alkalmatlanok s különböző indokkal kiszuperáltak) kíméletlen átfésülését és a hadsereg rendelkezésére bocsátását. A mozgósítás ezúttal a tisztviselő rétegeket sem kerülte el; az 1894—1900-as évfolyam bevonulását azonnal, az 1882—1893-as évfolyamét 1918. december 31-ig tették kötelezővé, míg az 1870—1882-es évfolyamot készenlétbe helyezték.[40] A hadvezetőség számítása szerint a felgyógyult sebesültek, a kiszuperáltak és az új évfolyamok állományába tartozó személyek bevonultatása minimálisan 1 millió embert jelentett, akiket kizárólag a nyugati arcvonalon kívántak felhasználni.[41]

De az arcvonalakról időközben beérkezett újabb jelentések a hadvezetőség idegeit ismét kemény próbára tették: az elleség a Rupt és Mosel között Pont-a-Moussontól nyugatra megindított támadása az

[37] *Ludendorff:* Urkunden . . . 516. o.

[38] A távirat szövegét közli *Ludendorff:* Urkunden . . . 516. oldalon.

[39] A császárnak a munkások előtt tartott beszédét szinte valamennyi újság közölte. A bombasztikus kitételekkel és frázisokkal tarkított beszéd nemcsak ellenszenvet, hanem nagy felháborodást is váltott ki az éhező munkásság körében. II. Vilmos első ízben találkozott munkásokkal — a Hohenzollern monarchia pusztulása előtti hónapban. Beszédét e szavakkal fejezte be: „Harcolni akarunk és kitartani az utolsóig. Az Isten megsegít bennünket. És aki ezt akarja, válaszoljon hangos igennel! (az első sorok igennel válaszolnak) Köszönöm nektek. Ezzel az igennel a tábornagyhoz sietek . . . Isten segítsen bennünket! Ámen. Legyetek boldogok emberek!" (A beszéd szövegét lásd: DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Krieg. Aufklärungstätigkeit Nr. 2440. Bl. 237.)

[40] DZA. Potsdam, Reichskanzlei. Krieg 2398/12. Bl. 90—91.

[41] V. Stein hadügyminiszter tájékoztatása a porosz minisztertanács 1918. szeptember 16-i ülésén. (Lásd: Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II. Merseburg, Staatsmin. — Prot. 90. a. — B. II. 2. b. Nr. 6. Bd. 167. Bl. 304.)

ún. St. Mihiel ív kényszerű kiürítéséhez vezetett, s ami legfájdalmasabban éreztette hatását, az az ott harcoló német csapatok teljes csődje volt.[42] A következő nap még nagyobb meglepetéssel szolgált. Burián István, osztrák—magyar külügyminiszter IV. Károly jóváhagyásával és szövetségesei megkérdezése nélkül, szeptember 14-én jegyzéket intézett a hadviselő és semleges államokhoz, amelyben javasolta, hogy „nem kötelező megbeszélések egy semleges helyen kezdessenek meg, hogy azt tanulmányozzák, nem volna-e lehetséges a béke?"[43]

Burián lépése villámcsapásszerűen érte a német hivatalos közvéleményt. A megütközést, méginkább azonban a háború elveszítésének felismerését a gyorsan kiadott sajtóközlemények sem tudták eloszlatni. De különösen megrázkódtató volt a szövetséges Habsburg állam akciójának hatása a német dolgozó tömegekre. A szeptember 16-án összeült porosz minisztertanácsi ülésen a munkásosztály „rossz hangulatát" úgy jellemezték, mint amely egy szelepre vár, hogy azon a felgyülemlett keserűség robbanásszerűen kitörjön. A Rajna-vidéken, Westphaliában s egyéb ipari körzetekben nyílt összeütközésre került sor a munkások és a hatóságok között, Ebert szociáldemokrata vezető — Legiennel és a szakszervezetek más jobboldali vezetőivel együtt — arról tájékoztatta a kormány nem egy tagját, hogy forradalmi események kitörése küszöbön áll.[44]

A hadvezetőség szeptember 16-án Hintze jelenlétében foglalkozott a Burián-lépéssel. A megbeszélés kezdetben a Habsburg—Bourbon—Pármai-ház árulásának szidalmazásától volt hangos. Különösen Ludendorff ragadtatta el magát, aki a katonai intervenció gondolatát is többször felvetette. Hindenburg tábornagy azonban csakhamar a „józanabb irányba" terelte a súlyos helyzetből kivezető út megtalálását. E fellépésével önkéntelenül is Hintzének „adta át a terepet", aki javaslatokat terjesztett elő a német állásfoglalás kialakításáról. Az elfogadott határozat kimondta, hogy a szövetséges Habsburg állam akcióját nem célszerű s nem is szabad árulásnak megbélyegezni, sőt „politikusan" hangsúlyozni kell azokat a „nemes szándékokat", amelyek a Burián-jegyzék elküldését motiválták. Emellett azt is kifejezésre kell juttatni, hogy Németország soha nem fog nehézségeket támasztani oly lépésekkel szemben, amelyek a békéhez vezethetnek el. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a jegyzék eredményességéhez nagyon is sok kétség fér. Mindenesetre Németország a jegyzék eredményességét nagy figyelemmel fogja kísérni, s amennyiben az reményt keltő, azaz a jegyzéket az ellenség kedvezően fo-

[42] UDZ: Die Ursachen ... 4. Reihe, II. k., 264. o. — Nieman szerint Ludendorff a hír hatására teljesen elvesztette önuralmát. (Lásd: i. m. 183. o.)

[43] DZA. Potsdam, Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswärtige Angelegenheiten Bd. 16., Bl. 2. — *Ludendorff:* Urkunden ... c. művében közli az osztrák—magyar sajtóban megjelent hivatalos kommüniké szövegét, amely többek között kimondja: az Osztrák—Magyar Monarchia a hadviselő felekhez fordult, hogy „szabad eszmecsere útján együttesen vizsgálják meg, adva vannak-e olyan feltételek, amelyek a béketárgyalások közeljövőben történő megindítását kilátásba helyezhetik." (I. m. 517—520. o.) — A kommüniké hivatkozott Balfour angol külügyminiszter, L. George angol miniszterelnök több nyilatkozatára, mindenek előtt azonban Wilson amerikai elnök február 12-i és július 14-i beszédére, amelyek alkalmasak a konkrét tárgyalások alapelveinek kialakítására.

[44] Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II. Merseburg, Staatsmin. — Prot. 90. a—**B.** II. 2. b. — Nr. 6. Bd. 167., Bl. 302.

gadja, Németország lesz az első hatalom, amelyik leül a béke (tárgyalások) asztalához.[45] (Az antant hatalmak Burián jegyzékét szeptember 27-én elutasították.)

A határozat meghozatala után úgy döntöttek, hogy azt először Törökország és Bulgária kormányaival közlik, és csak *azután* tájékoztatják az osztrák—magyar kormányt. Ugyanakkor döntés született Winterfeldt ezredes azonnali informálásáról is azzal az utasítással, hogy mindezt óvatos formában hozza a burzsoá-nagybirtokos pártok és a „többségi" szociáldemokrata párt vezetőinek tudomására. A tanácskozás ezzel még nem ért véget, a továbbiakban v. Stein hadügyminisztert egy „kerüljön amibe kerül, a pénz nem számít!" szemlélettel minden eddiginél nagyobb hátországi propaganda megindítására kötelezték.[46] A hadvezetőség emellett a fronthadsereg „megrendült bizalmát" azzal akarta helyreállítani, hogy a császárt az arcvonalak közelébe küldte „lelkesítő beszédek tartására".[47]

Nem kétséges: a hadvezetőség fogcsikorgatva nyelte le a Burián-féle keserű pirulát, s kénytelen volt tudomásul venni a nem Németország által kezdeményezett békeakciót. Mindez a ludendorffi durchhalten stratégia kudarcának egyfajta beismerését jelentette — mind a német közvélemény, mind a külföld szemében. A hadvezetőség diktatúrája ennek ellenére még mindig sértetlen maradt, s Németország sorsának alakulása továbbra is a hadvezetőségtől függött, amellyel szemben a „politikai" vezetés, értsd: a kormány és a Reichstag meg sem kísérelte az események kézbevételét, sőt a német nép szenvedésének fokozására hozott újabb kíméletlen intézkedéseket ellenvetés nélkül magáévá tette.

Közben a Berlinbe utazott Hintze aznap tájékoztatta a porosz minisztertanácsot a Spa-i megbeszélésről.[48] Még tartott a minisztertanács ülése, amikor már Ludendorff asztalán feküdtek az első jelentések az antant csapatok szeptember 15-i balkáni áttöréséről.

A Balkánon kibontakozó események néhány nap alatt katasztrófává terebélyesedtek: mialatt a felbomlott bolgár hadsereg számos egysége Szófia ellen vonult, hogy megdöntse a németbarát cári rezsimet és a háborúnak véget vessen, a német hadvezetőség nem volt abban a helyzetben, hogy az eseményeket feltartóztathassa, mivel a német hadsereg csaknem egész ereje a nyugati arcvonalon volt lekötve és az augusztus 8-i „fekete naptól" kezdve a megújuló antant támadások tüzében a teljes felmorzsolódás előtt állt.[49] Viszont az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregére sem lehetett számítani: hadosztályainak többsége a délnyugati (olasz) fronton várta a szövetségesek offenzívá-

[45] A határozatot lásd Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg. 90. a—B. II. 2. b. — Nr. 6. Bd. 167., Bl. 301—302.

[46] DZA. Potsdam, Reichskanzlei, Aufklärungstätigkeit Nr. 2440. Bl. 244. — A mondott utasítással a Hintze irányítása alatt éppen csak megindult propagandakampányt igyekeztek alátámasztani, de Ludendorff hátsó gondolata a prapagandaakció irányításának teljes kézbekaparintása volt.

[47] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 246. o.

[48] Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg. Staatsmin. — Prot. 90. a—B. II. 2. b. — Nr. 6. Bd. 167., Bl. 318.

[49] Uo. 319—322. o.

ját, miközben sorait a példátlan arányú szökési hullám és lázadások sorozata apasztotta.[50]

Szeptember 18-tól a német hadvezetőség erőfeszítései arra irányultak, hogy a Balkánon levő csapatokkal, továbbá az időközben a Krím félszigetről és a hátországból útnak indított néhány (erősen „leharcolt") hadosztállyal, amelyhez később a nyugati arcvonalon szánt négy osztrák—magyar hadosztályból három csatlakozott, az ellenség támadó lendületét lefékezzék és az adott lehetőségeken belül egy többékevésbé szilárd elhárító arcvonalat építsenek fel, amely mindaddig kitart, míg a Habsburg monarchia által kezdeményezett békeakció eredményhez nem vezet. Másik igen sürgős feladatát a hadvezetőség Bulgária háborúból való kilépésének megakadályozásában látta, amit német csapatok Szófiába történő azonnali bevonulásától remélt. Ez utóbbi, ha meg is történt és a forradalmi eszmékkel telítődött bolgár alakulatokat megakadályozta egy szocialista jellegű forradalom kirobbantásában, a cár trónját megmenteni és az új burzsoá kormány fegyverszüneti kérelmét elhárítani nem tudta. (A fegyverszünetet szeptember 29-én írták alá az antanttal.)[51]

Mindezt súlyosbította, hogy Bulgária antant megszállása után a bukaresti békét nem ratifikált Románia támadásával a központi hatalmak ellen napról napra számolni kellett, ami a Romániában állomásozó Mackensen-féle hadseregcsoport sorsát pecsételte meg. E katonai helyzet várható politikai következményei pedig szinte beláthatatlanok voltak, különösen az Osztrák—Magyar Monarchiában, amelynek népei ugrásra készen álltak az évszázados Habsburg-elnyomás megsemmisítésére. S vajon azok a forradalmak, amelyek a Monarchia népei körében érlelődtek, megállnak-e majd Németország keleti határán? S nem következik-e be magában Németországban a tőkés-nagybirtokos osztályuralom megdöntésére kész népforradalom? Vajon milyen erőt tud akkor szembeállítani a nagyburzsoá-junker osztályszövetség a forradalommal szemben? Elég lesz-e a hátországban tartott fegyveres erő: a rendőrség és a hátországi csapatok, különösen akkor, ha a „bolsevik eszmékkel" fertőzött hátországi alakulatok egy része — vagy többsége — a forradalom mellé áll? Kire támaszkodjék a junker-nagytőkés társadalom, nem arra a fronthadseregre-e, amelyik minden aggasztó hír ellenére még mindig a hadvezetőség kezében van és a porosz hagyományok szellemében legjobban bevethető a „hátországi anarchia ellen?" De ez a harcoló hadsereg, amely az antant sorozatos csapásai révén a felmorzsolódás útjára lépett, és a jelentésekből kitűnően a „spartacista-szocialista fertőzés"[52] bénítja harcképességét, megmenthető-e, illetve a hadvezetőség által továbbra is kézben tartható-e, s majdan bevethető-e a hátország ellen, hogy

50 *Farkas Márton:* i. m. 193—198. o.

51 A délkeleti arcvonal kiépítésével kapcsolatos erőfeszítéseket lásd: Der Weltkrieg 1914—1918. 14, k., 630—632. o. és *Arz:* Zur Geschichte des grossen Krieges 1914—1918. Wien, 1924., 300—301. o.

52 A „spartakista-szocialista fertőzés" elnevezés Ludendorfftól származik. Ludendorff számára minden háborúellenes jelszó és békekövetelés a forradalmár Spartacus szövetséghez kapcsolódott, ahooz a szövetséghez, amely a Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg vezetésével legkövetkezetesebben harcolt az imperialista háború befejezéséért.

aztán vele magát a Hohenzollern császárságot, az imperialista Németországot mentsék meg?

Szeptember 24-ig a hadvezetőség kétségbevonhatatlanul megbizonyosodott a háború végleges elvesztéséről. Ezt a bizonyságot nemcsak a balkáni katasztrófa, hanem a nyugati arcvonalon harcoló hadsereg egymást követő újabb vereségsorozata erősítette. Szeptember közepe óta az angol hadsereg támadását kiterjesztete a Scarpe és a Somme folyók között, majd 20-ig felőrölte a német védelem egyik legerősebb védelmi rendszerét Arrasnál. A francia hadsereg az Aisne és Oise folyók közötti térségben nyomult előre, az USA hadsereg a St. Mihiel könyök birtokba vétele után északra és északkeletre terjesztette ki támadását. A hadvezetőség szeptember 25-ig az ún. Siegfried-állásokban vonta vissza a német haderőt és kíméletlen rendszabályokkal igyekezett megállítani a csapatok körében megindult bomlási folyamatot.[53]

A hadvezetőség gondolatvilágában talán még soha nem foglalt el olyan központi helyet a hadsereg további sorsa, mint ezekben a napokban. Maga Hindenburg és Ludendorff úgy érezte, hogy a rabló német imperializmus eladdig oly precíz szerkezete és feltétlen eszköze óhatatlanul kicsúszik kezükből. A balkáni eseményeket is elsősorban ebből az összefüggésből nézték, és a szeptember 26-án Hintzének küldött táviratban hangsúlyozták: az intézkedések egyik fontos célja a Habsburg monarchia „megtartásával" a „romboló anarchizmus" veszélyének lokalizálása mind a hátországban, mind a hadseregen belül.[54] A délkeleti arcvonal kiépítésére hozott intézkedésekkel egyidőben a tiszteknek kiadott parancs pedig egy kellő pszichikai hatás elérésének gondolatával is fogant: a még mindig akcióképes erő látványos demonstrálása erősíthette a bizalmat a hadvezetőség iránt, másrészt a tiszti állomány uralmának szinte korlátlanná tétele az ellenség támadásaitól szenvedő harci alakulatok bomlási jelenségeinek feltartóztatását segíthette elő.

Alig egy nappal a parancs kiadása után azonban a hadvezetőség felismerte, hogy ilyen lélektani hatásvadászat felett eljárt az idő. A nyugati arcvonal hadserege egyre gyorsuló mozgással s bomlási jeleinek szaporodásával vonult visszafelé, figyelembe sem véve a hadvezetőségnek az ellenség soraiban dühöngő tüdőpestisről terjesztett olcsó propagandáját. A hadvezetőség szeptember 26-án táviratilag kérte Hintze külügyi államtitkárt Spa-ba azzal az elhatározott szándékkal, hogy a katonai összeomlást a maga valóságában feltárja előtte és az ellenség felé teendő lépés részleteinek megtárgyalásával párhuzamosan Hintzében „egy, a német társadalom valamennyi rétegét reprezentáló új kormány" szükségességének felismerését ébressze fel, mivel Ludendorff tudta, hogy az ellenség nem fog tárgyalni a jelen-

[53] Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstillstandes, 1918, Berlin, 1927. 2. Aufl. Abt. Nr. 10/c. Szeptember 25-én Ludendorff a nyugati hadsereg tisztjeinek kiadott parancsában az egész tiszti állományt elmarasztalta a vereségek és a legénység körében tapasztalható defetista magatartás miatt. A parancs súlyos büntetéseket helyezett kilátásba a „kishitűségbe esett" tisztek ellen és követelte az állások „minden téren" való megtartását, ugyanakkor a tiszteket az eddiginél jóval korlátlanabb hatalmi jogkörrel ruházta fel a legénység fölött. (Lásd: uo. Nr. 10/d.)

[54] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 248. o.

legi kormánnyal. Bölcs előrelátás is érlelte egy „széles bázison alapuló" kormány gondolatát, mert a pártok — főleg a baloldali pártok — „beszállása a süllyedő hajóba" az összeomlásért való felelősséget levette volna a katonai diktátorokról és azt a „politikai vezetés" számlájára írta volna.

A gondolat nem volt új. Hertling kancellár ezt a megoldást már szeptember elején javasolta Ludendorffnak, de akkor ő még mereven elzárkózott. A katonai összeomlás napjaiban azonban maga is a legjobbnak ezt a megoldást tartotta: „a levest most egyék meg azok, akik azt nekünk teleaprították" — mondta egy későbbi nyilatkozatában.[55]A pártok bevonása egy új kormányba a továbbiakban igen jó lehetőséget kínált a „haza védelmének" meghirdetésére, mely viszont a hadsereg „megrendült egységének és harci erejének" helyreállításában játszhatott volna döntő szerepet. Márpedig, ha mindez rövid idő alatt sikerül, az ellenség előtti kapitulációt elkerülhetik, s ezzel nemcsak a hadsereg menekül meg a széteséstől, hanem egy „méltányos béke" és a hátország „megrendszabályozásának" lehetősége is megteremtődik.

Hintze külügyi államtitkár a hadvezetőség táviratának vételekor lényegében már azonos plattformon állt Hindenburggal és Ludendorffal, ha közvetlen indítékai mások is voltak. Amiben teljesen egyetértettek, az Németország önálló, tehát a Habsburg monarchia akciójától független békekezdeményezésének közeli megindítása volt. Hintze szeptember 21-én vetette fel először Ludendorffnak a Wilsonnal való direkt kapcsolatok felvételét, amire az szeptember 24-én egyetértőleg válaszolt, hangsúlyozva az „alkalmas pillanat" bevárását. Hintze Ludendorff akkori válaszából jogosan következtetett a katonai katasztrófa tényére s felmérte annak hátországi várható következményeit, annál is inkább, mivel a porosz minisztertanács szeptember 27-én Berlinben megtartott ülése, melyet eredetileg a balkáni események s az azokkal kapcsolatos intézkedések megvitatására hívtak össze, a hátország fékentartására eddig használt és csődöt mondott eszközök elvetéséről beszélt és lényegében elfogadta a Reichstag interfrakcionális bizottságának javaslatát a porosz választójog reformjáról és a demokratikus parlamentáris rendszer egyes elemeinek közeli életbe léptetéséről. Volt azonban a minisztertanácsi ülésnek egy olyan mozzanata, amely Hintzét szinte magával ragadta: az ülésen közölték, hogy a „többségi" szociáldemokrata párt szeptember eleje óta nem tudni hányadszor, ismét határozatot hozott a birodalmi kormányba való belépésről s ezt a határozatot sajtója napvilágra hozta.[56]

A többségi szociáldemokrata párt döntése nem érte váratlanul a porosz minisztertanács résztvevőit, hiszen a junker-nagytőkés osztályszövetség lakáj szerepét betöltő párt háború előtti és alatti politikájának volt logikus következménye: a nyilvánvalóvá vált katonai vere-

[55] A v. Thaer: Generalstabsdienst an der Front und in der OHL 1915—1919. hg. von Siegfried A. Kachler, Göttingen. 1958., 235. o.
[56] Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg, Saatsmin. — Prot. 90. a—B. II. 2 b. — Nr. 6. Bd. 167. Bl. 321.

ség és a hátország forradalom előtti állapota csatasorba állította a pártot a hatalomban való közvetlen részesedésért, hogy a *hatalmon belül* — szövetségben a nagybirtokkal és nagytőkével — az elvesztett háborúból amilyen gyorsan csak lehet, a kivezető utat megtalálják és felülről hozott „liberális" reformokkal, amelyek a militarista-imperialista Németország gazdasági, politikai és társadalmi rendszerét „demokratikus" mázzal vonták volna be, a készülő népforradalmat elkerüljék.[57]

A minisztertanácsi ülés menetében a szélsőségesen konzervatív elemek a többségi szociáldemokrata párt kormányba lépését elfogadták. (A minisztertanács tagjai között természetesen nem egy olyan személy akadt, aki tüstént felajánlotta lemondását, de azzal voltaképpen félre állt és szabad utat engedett a szociáldemokrata akciónak.)[58]

A porosz minisztertanács ülését követő napon — szeptember 28-án — Hintze gondolatvilágában így világosan és véglegesen kirajzolódott a válság politikai megoldásának útja, mely nemsokára „a felülről végrehajtott forradalom" doktrínájában fogalmazódott meg. Hintze azonban akkor még nem tudta, hogy a valamennyi párt képviselőjét magában foglaló „demokratikus kormány" megalakítását és bizonyos „demokratikus reformok" bevezetését a hadvezetőséggel hogyan s miképpen tudja elfogadtatni, mert a Ludendorfftól kapott táviratban a politikai válság megoldásának módozatairól még csak célzás sem volt. A hadvezetőség várható magatartására azonban csakhamar fény derült. Szeptember 28-án Berlinbe érkezett v. Winterfeldt ezredes, aki a Spa-i főhadiszállásról Ludendorff személyes üzenetét hozta Hertling kancellárnak. Az üzenet a hadvezetőség kifejezett óhaját tartalmazta egy „széles bázison" alapuló kormány mielőbbi létrehozására.[59] Hertling kancellár, aki szinte megkövülten állt a katonai diktátor ekkora pálfordulásának láttán, Hintzével együtt nyomban Spaba utazott és másnap részese volt annak a tanácskozásnak, amelyen a hadvezetőség, közelebbről Ludendorff bejelentette a háború elvesztését, s az 1916 óta tartó katonai diktatúra csődjét. Ludendorff egyben nyomatékosan követelte a Wilsonnal való kapcsolat felvételét egy azonnali fegyverszünet és a béketárgyalások megindítására, továbbá egy széles bázison alapuló új kormány megalakításával olyan alkotmányjogi változások bevezetését, amelyek alkalmasak mind az ellenséggel való kompromisszumos megegyezésre, mind a fenyegető népforradalom elkerülésének útján a hadsereg s ezzel az imperialista Hohenzollern monarchia megmentésére.

[57] A többségi szociáldemokrata párt döntésének hátteréről van szó, vö.: *Scheidemann:* I. m. 179—182. o.

[58] Mindezt lásd Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II. Merseburg, Saatsmin. — Prot. 90. a—B. II. 2. k. — Nr. 6. Bd. 167. Bl. 322.

[59] Politik im Krieg 1914—1918, Berlin, 1964., 248. o.

Az azonnali fegyverszüneti kérelem és a „felülről végrehajtandó forradalom" koncepciójának megszületése

A hadvezetőség Spa-i főhadiszállásán szeptember 29-én tartott megbeszélést egy bizalmas eszmecsere előzte meg Ludendorff, v. Hindenburg tábornagy, v. Heye ezredes és v. Hintze között. Ennek kapcsán a tábornok a katonai vereség nyílt elismerésével együtt az azonnali fegyverszünet elküldése mellett szállt síkra, sőt hozzátette: minden órai késedelem súlyos veszélyeket hordoz magában.

Hintze külügyi államtitkár az elképedéstől eleinte éppen úgy szóhoz sem tudott jutni, mint Hertling kancellár előző napon Ludendorff üzenetének vétele után. Hintzének nem voltak illúziói a katonai helyzetet illetően, sőt tudta, hogy a vereség bekövetkezett és az ellenséggel való kapcsolat felvétele immár aligha tűr halasztást. De azt, hogy a dolgok ilyen rosszul álljanak, hogy maga a mindenható diktátor ismeri el a teljes csődöt és követeli az *azonnali fegyverszünetet*, erre még az edzett külügyi államtitkár sem volt felkészülve. Hirtelenjében nem is tudott mondani semmit: az elvesztett háború, a német imperializmus megsemmisítő veresége s mindezek várható külső-belső következménye miatti aggodalom, sőt rémület megbénította Hintzét.[60]

De csakhamar összeszedte magát és Ludendorffhoz intézett szavai a kétségbeejtő helyzetből való menekülés alternatíváit tükrözték. Hintze szerint mindenekelőtt a belső helyzet tisztázása volt égető kérdés, amit az alkotmányos intézmények teljes negligálásával megteremtett nyílt katonai diktatúra (Ludendorffal az élen) vagy a félreformok, reformok demokratikus mázát viselő, „felülről végrehajtott forradalom" képes megoldani. Ludendorff azonnali válasza a második megoldást szorgalmazta,[61] sikerének feltételét azonban nyomatékosan a sürgős fegyverszünetben jelölte meg. A közbeszóló Hindenburg hozzátette: természetesen Briey és Longwy birtoklásához ragaszkodni kell. Ludendorff azonban ellentmondott: „arra most már nincs idő!"[62] — felkiáltással megismételte a fegyverszüneti kérelem mielőbbi elküldését és sürgette a „felülről való forradalom" koncepciójának megfelelő, „széles bázisú" kormány megalakítását, amely mint *„nemzeti egységkormány"* a szociáldemokratákig és a szakszervezetekig terjed.

Az eszmecserét követő megbeszélés II. Vilmos elnöklete alatt Hindenburgon, Ludendorffon és Hintzén kívül Hertling kancellárral, v. Roedern államtitkárral. Radowitz államtitkárral, v. Winterfeldt ezredessel és v. Berggel, a civilkabinet főnökével bővült. Délelőtt 11 órakor Ludendorff előadta a hadvezetőség „visszavonhatatlan követelését" az

60 UDZ: Die Ursachen ... 4. Reihe, II. k., 260. o.

61 Hintze a felülről végrehajtott forradalom koncepciójáról később így vallott: „A felülről való forradalmat mindenekelőtt olyan eszköznek tekintettem, amellyel elejét lehet venni az alulról jövő forradalomnak; ez utóbbit a mi helyzetünkben öngyilkosságnak tartottam. Hintze szavait idézi Schwertfeger szakértői véleményében. (Lásd UDZ: Die Ursachen ... 4. Reihe, II. k., 262. o.)

62 UDZ: Die Ursachen ... 4. Reihe, II. k., 261. o. — Maga Ludendorff lepődött meg legjobban, hogy Hindenburg gondolatvilágában még mindig ott állt a két fontos vasérctelep birtoklásának vágya.

azonnali fegyverszüneti kérelemről, majd Hintze vázolta a „felülről végrehajtandó forradalommal" kapcsolatos elképzeléseit. A Ludendorff szavai nyomán teljesen összetört, de önuralmát fokozatosan visszanyerő II. Vilmos az előadottakkal egyetértett és felszólította Hintzét: lépjen érintkezésbe Wilson amerikai elnökkel s tegyen javaslatot egy békekonferencia összehívására az elnök januárban meghirdetett 14 pontja alapján.

Hertling kancellár a nemzeti egységkormány alakítását azonban visszautasította, és a legkisebb alkotmányjogi változást is szerencsétlenségnek minősítette. Hertling, aki szeptember elején még maga javasolt egy ilyen megoldást Ludendorffnak, szeptember végén az „anarchiába süllyedés" veszélyeként értékelte a tábornok követelését. Egyébként is azzal az elhatározással érkezett Spa-ba, hogy egy ilyen kísérletet mindenképpen meghiúsít. Felfogásában vele utazó fia, Radowitz államtitkár és Winterfeldt ezredes is megerősítették, utóbbiak azzal az alig titkolt szándékkal, hogy az agg Hertlinget, akit a „kibontakozás" akadályának tartottak, a birodalmi kancellária éléről eltávolítják. Hertling bejelentése lemondási szándékáról azonban II. Vilmosnál nem kis megütközést váltott ki, hiszen a császár a kancellár szavát úgy értelmezte, hogy „a parlamentarizmusra" való áttérés és a békekötés nem annyira sürgős dolog. De Hintze és a hadvezetőség más véleményen volt. Így a rákövetkező nap, szeptember 30-án megjelent császári rendelet — amit a lapok azonnal közöltek — felmentette Hertlinget és intézkedett a „parlamentarizmus" bevezetéséről.[63] (Sajátos, hogy a többségi és függetlenségi szociáldemokrata lapok csakhamar a „demokrácia győzelmeként" értékelték a császári rendeletet.)

A Spa-i tanácskozás résztvevőinek azonban meglehetős gondot okozott Hertling utódlásának kérdése. Vajon ki lehet az a személy, aki a kormány élén ezt a sorsdöntő kettős feladatot a siker reményével tudja megoldani? A tanakodás nem tartott sokáig, Hintze és a hadvezetőség csakhamar megegyezett Max badeni nagyherceg személyében, akinek kancellárságát Conrad Haussmann, a nemzeti liberális párt egyik vezető alakja régóta sugalmazta.

Max badeni nagyherceg — II. Vilmos egyik rokona, szolgálaton kívüli porosz tábornok — „liberális nézeteiről" volt ismert s mint a hadifogoly ügyek intézője, a háború alatt többször megfordult Svájcban és Svédországban. Ez alkalmakat bizonyos antant körökkel való kapcsolatokra is felhasználva 1918 kora tavaszán eljutott a liberális burzsoázia „megegyezéses béke" koncepciójáig, s abbeli nézeteit 1918. március 20-án Hartling kancellárhoz intézett emlékiratában fejtett ki. [Emlékirata később Ethischer Imperialismus néven vált ismertté.][64]

[63] DZA. Potsdam, Reichskanzlei. Krieg. Nr. 2495. Bl. 76.

[64] Scheidemann visszaemlékezéseiben elmondja, hogy Max egyidőben a parlamentalizmus és a megegyezéses béke elszánt ellenfele volt. Ezt látszik igazolni a Scheidemann által idézett levél, amit Max nagybátyjához, Hohenlohe herceghez írt 1918. január 12-én. Max a levélben többek között a Reichstag többségi pártjainak 1917. július 19-i resolutióját, amelyet a februári orosz polgári demokratikus forradalom hatása alatt az antanthoz vezető megbékélés egyik mérföldkövének szántak, a „berlini kánikula" következményének bélyegezte meg. (I. m. 183. o.)

Környezetéhez nem kisebb személyiségek tartoztak, mint H. Warburg, hamburgi bankár, H. Delbrück, a neves történész, H. v. Haeften ezredes, a hadvezetőség képviselője a külügyi hivatalban, W. Solf, gyarmatügyi államtitkár és David, jobboldali szociáldemokrata vezető.[65]

Jelölése a kancellári tisztségre sem a császár, sem a hadvezetőség, sem Hintze részéről nem váltott ki ellenvetést. A kérdés csupán az volt, hogy a Reichstag pártjai, amelyek soraiból az új kormány előállhatott, elfogadják-e személyét? A tanácskozás végül is úgy döntött, hogy Roedernnek azonnal Berlinbe kell utaznia s Payer alkancellárral együtt a pártok vezetőit meg kell győznie nemcsak Max személyének elfagadásáról, hanem az új kormány azonnali megalakításáról is, mivel a fegyverszüneti kérelem elküldése az antanthoz csak azon keresztül lehetséges.[66]

Amennyire egységesnek volt mondható a tanácskozás álláspontja a leendő kancellár személyére vonatkozólag, annyira összeütköztek a nézetek az új kormány tárcáinak elosztásában. II. Vilmos hallani sem akart arról, hogy a tárcák a pártok képviselői között oszoljanak meg, hanem tárcanélküli államtitkárok bevonását sürgette. A hadvezetőség a császár elképzelésével szemben azonnal oppozícióba vonult és Hintze is bejelentette lemondását. A tanácskozás kudarcát Roedern közvetítő javaslatával kerülték el: hívják össze Berlinben a porosz minisztertanácsot s az tegyen javaslatot, milyen „tárcákra eresszék be a pártok képviselőit, mindenekelőtt a szociáldemokratákat"? A javaslat elfogadásáakor Hintze megkérdezte: mivel a pártokkal való tárgyalások elhúzódhatnak, nem volna-e célszerű az új kormány megalakítását két héttel elhalasztani s egyben megvárni a katonai helyzet esetleges javulását? Ludendorff indulatosan válaszolt: a katonai helyzet annyira komoly, hogy itt mindenféle halogatás naponta tízezrek életébe kerül.[67]

A tanácskozás befejezése után nem sokkal Hintze és Roedern államtitkárok von Bussche vezérkari őrnagy kíséretében Berlinbe utaztak. Utóbbi Ludendorff különleges felhatalmazását bírta a pártvezetők „kíméletlenül őszinte informálásáról", amelynek kapcsán azok rádöbbentése a katonai helyzet valóságos állására semmi mást nem eredményezhet, mint a tábornok által követelt „nemzeti egységkormány" haladéktalan létrehozását.[68]

A vonatban Bussche részletesen informálta Hintzét és Roedernt a pártvezetők előtt tartandó helyzetelemzésének tartalmáról. Bussche szavai csak fokozták mindkettőjük amúgyis nyomott hangulatát. 21 óra 40 perckor Hintze még a vonatról táviratilag utasította v. Stumm

65 *J. S. Drabkin:* Die NovemberRevolution 1918 in Deutschland. Berlin, 1968., 82. o.

66 Elhangzott az is, hogy maga Ludendorff utazzék Berlinbe. Ő azonban a frontesemények közelére hivatkozott, amelyek miatt Spaban kell maradnia. Valószínűbb azonban, hogy a politikai vezetőknek való parancsosztogatást Spa-ból sokkal inkább biztosítottnak látta.

67 Deutsches Zentralarhiv. Hist. Abt. II. Merseburg. Staatsmin. — Prot. 90. a—B. II. b. — Nr. 6. — Bd. 167. Bl. 326—330. — Ludendorff álláspontját később ezekkel a szavakkal indokolta: „A háború el volt veszítve, azon már semmit sem lehetett változtatni... Helyzetünk egyre inkább csak rosszabbodott, nem pedig javulhatott." (Der Weltkrieg 1914—1918, 14. k., 634. o.)

68 *A. Rosenberg:* i. m. 219. o.

külügyi államtitkárt: közölje az Osztrák—Magyar Monarchia és Törökország kormányával, hogy Németország új kormányának megalakulása pillanatában azonnali békekonferencia összehívására tesz javaslatot Wilsonnak és a tárgyalások alapjául elfogadja annak 14 pontját. Hintze táviratát 20 perc múlva Ludendorff Avesnesbe küldött utasítása követte: táviratában elrendelte a hadvezetőség vezérkari tisztjeinek október 1-i értekezletét, amelyen a hozott határozatokat kívánta személyesen ismertetni a hadsereg vezetőtestülete előtt.[69]

Ludendorff gondolatai ezen az éjszakán Hintze és Roedern misszió-jának várható eredményeire összpontosultak. Reggelre kétségei merültek fel a sikert illetően s ezek ösztökélték arra, hogy szeptember 30-án írásos helyzetelemzést adjon II. Vilmosnak.[70] Az elemzés új dolgokat ugyan nem tartalmazott, de az általános helyzet írásban rögzítve még sötétebbnek tűnt és II. Vilmos szinte a teljes összeroppanás állapotába jutott el. Ludendorff tulajdonképpen ezt akarta: a császár egyre csak az elemzés utolsó mondatát ismételte („az ellenségeskedések befejezésének eljött az ideje") és táviratilag parancsolta meg a birodalmi kancellárnak és a külügyi államtitkárnak az új kormány mielőbbi létrehozását, amelynek feladatát az „azonnali békelépések megtételé"-ben jelölte meg. S a parancsban kifejezett utalás volt arra, hogy a feladat az új kormányé és *nem a hadvezetőségé*.

Ennek az utalásnak igen nagy jelentősége volt: a hadvezetőség feje fölül elhárult az esetleges kudarc miatti felelősség s az minden terhével a leendő új kormány vállaira szakadt.

Ludendorff aktivitása nem ismert határt: még délelőtt 10 és 11 óra között telefonon hívta fel Haeften ezredest (aki a hadvezetőség összekötője volt a külügyi hivatalban), s határozott hangon utasította: azonnal vegye fel a kapcsolatot Payer alkancellárral, a Reichstag pártjainak „bizalmasával" és sürgesse nála az új kormány megalakítását.[71] Ludendorff az előző napi megbeszélés részleteiről v. Haeftent nem informálta, csupán annyit jegyzett meg, hogy II. Vilmos elfogadta Hertling lemondását és rendeletet adott ki a „parlamentarizmus" bevezetéséről.

V. Haeften Ludendorff utasítása szerint azonnal felkereste Payert. Megbeszélésük az egyetértés jegyében folyt: mindketten hangsúlyozták Max nagyherceg kancellári megbízatásának szükségességét, amelynek kapcsán Haeften nyomatékosan kifejezte a hadvezetőség ezzel kapcsolatos óhaját.[72] Nem sokkal utána Hindenburg, majd Ludendorff aláírásával távirat érkezett, amely „minden órai késedelem" következményét ezer és ezer német katona halálában jelölte meg.[73]

A hadvezetőségnek a német katonák sorsával kapcsolatos és meglepetésszerűen feltámadt aggodalmának terheivel Payer a Reichstag ún. Főbizottságának ülésére sietett, amit a Spa-i tanácskozások lefo-

[69] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 270—271. o.
[70] Lásd: v. Eulitz tábornok ezzel kapcsolatos feljegyzését. Idézi *Ludendorff:* Urkunden . . . 524—552. o.
[71] *Ludendorff:* Urkunden . . . 527—528. o.
[72] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 281. o.
[73] *Drabkin:* i. m. 79. o.

lyásáról — v. Haeftentől nyert információk alapján — tájékoztatott. Ezután Payer a Reichstag pártjainak vezetői előtt ismertette az új kormány megalakításával és az azonnali fegyverszüneti és békekérelem sürgős elküldésével kapcsolatos hadvezetőségi óhajt, amit azok általános meglepetéssel fogadtak. Ez nyilvánvalóan abból következett, hogy a pártvezetők a katonai helyzet állását kimerítően még most sem ismerték s egyelőre nem értették Hindenburg és Ludendorff felette gyors „kapitulációjának" okát. Az értetlenség és tanácstalanság óráiban azonban minden ellenvetés nélkül hozzájárultak ahhoz, hogy Payer Dessauba táviratozzék Max nagyhercegért.[74] Még tartott Payer tájékoztatója, amikor a porosz minisztertanács ülése megkezdődött és Roedern „drámai szavakkal" ecsetelte a „kétségbeejtő helyzetet" s jelölte meg ugyanakkor — Ludendorff utasítása szerint — „a német nép egységét" visszatükröző olyan új kormány megalakításának feladatát, amely Németország „valamennyi politikai áramlatát átfogja a szociáldemokratákig és a szakszervezetekig". Roedern közlésében nyomatékosan hangsúlyozta: a hadvezetőség azon a véleményen van, hogy az általános helyzet rendkívül komoly, ezért egyetlen napot, órát nem szabad elvesztegetni. Majd rátért az egyes pártoknak adandó miniszteri tárcák kérdésére, amit nagy vita után azzal zártak le, hogy Őfelsége II. Vilmos az új kormányban legfeljebb egy tárcanélküli miniszteri stallumot s néhány államtitkári posztot juttasson a pártoknak. Végül a minisztertanácsi ülés határozatot hozott Hintze lemondási kérelmének visszautasításáról (mivel Hintze ama indokát, hogy „reakciós" múltja miatt nem alkalmas az új kormányba, megalapozatlannak tartotta), s kérdést intézett Roedernhez és Hintzéhez: vajon a hadvezetőség már az elkövetkező napokban azonnali békeajánlatra törekszik? Roedern és Hintze válasza egyértelmű volt: ha az új kormány létrejön, a fegyverszünet és béke felajánlása tüstént bekövetkezik.[75]

A berlini kormányszintű események így végeredményben a ludendorffi koncepciónak megfelelően játszódtak le: a burzsoá és szociáldemokrata pártok vezetői ellenállás nélkül alávetették magukat a hadvezetőség akaratának s ezzel voltaképpen késznek mutatkoztak a „katasztrófa" miatti felelősség önkéntes vállalására. Ezen túlmenőleg — megint csak a hadvezetőség akarata szerint — továbbra is kiszolgáltatták magukat a katonai vezetésnek, és annak cinkosaivá váltak. A porosz minisztertanács pedig szekundált a hadvezetőség elképzeléseinek érvényre juttatásában.

Ludendorff a berlini eseményekről eképpen tájékozódva a porosz minisztertanács ülésének befejeződésével szinte egyidőben különvonatával Spa-ból Avesnesbe, a hadvezetőség hadműveleti osztályának állandó tartózkodási helyére robogott. Hogy mi lehetett ennek az utazásnak az igazi célja, az a vezérkari tisztek előtt tartott beszédéből csakhamar kiderült. Ludendorff bevezetőjében kijelentette: „... a

74 Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg, Statsmin. — Prot. 90. a—B. II. 2. b. — Nr. 6. — Bd. 167., Bl. 326.
75 Uo. 327—329.

háborút megnyerni már nemcsak hogy lehetetlenség, de sokkal inkább és elkerülhetetlenül a végleges vereség áll az ajtók előtt. A szövetségesek máris »kiestek« vagy nemsokára a hűtlen elhagyás útjára lépnek." Majd így folytatta: „saját hadseregünk (pedig), sajnos, már a spartakista-szocialista eszmék mérgével van megfertőzve." Várható ezek után, hogy az ellenségnek a legközelebbi időben sikerülni fog egy döntő jelentőségű győzelmet elérnie, s aztán „a nyugati arcvonal hadserege utolsó tartását is elveszti és teljes felbomlásban özönlik át a Rajnán — a forradalmat hozva Németországba. Ezt a katasztrófát mindenképpen el kell kerülni." Ezért követelte ő (Ludendorff) egy fegyverszünet azonnali megkötését.[76]

Ludendorff szavai a jelenlevőkre „leírhatatlan" hatással voltak: „miközben beszélt, csöndes sóhajok és nyögések törtek elő a jelenlevőkből és sokuk, talán legtöbbjük arcát akaratlanul is könnyek borították el."[77]

Valóban, szinte hihetelen, hogy azok a tisztek, akik a hadsereg minden rezdülését közvetlenül érzékelték és a német imperializmus teljes katonai veresége szemük előtt bontakozott ki, elvakult voluntarista szemléletükben Ludendorff keresetlennek tűnő, valójában azonban jól átgondolt szavait elhangzásuk pillanatában egyszerűen nem tudták hová tenni: akik még mindig álomvilágban éltek, ez álomvilág legfőbb nesztorának a kérlelhetetlen valóságot feltáró mondatai előtt megsemmisülve, tanácstalanul álltak. Pszichikai „összeomlásuk" azonban a hadvezetőség számára a „reményteles jövő" fényét villantotta fel: a vezérkari tisztek lelki szemeiben a felbomlott „forradalmi hadsereg" hazaözönlésének és a „teljes anarchiába süllyedésének" fenyegető képe e „szörnyűség" minden erővel történő megakadályozását sugallta. Ez pedig nem jelentett mást, minthogy a fegyverszünettel sürgősen véget vessenek a külső háborúnak és a „spartakista-szocialista fertőzéstől" szenvedő hadsereget rendbe szedve, a fertőző gócokat kiirtsák a gócok színhelyén, a hátországban.

Így az avesnesi intermezzó a hadsereg vezető testületeinek a hadvezetőség iránti megingathatatlan bizalmát és hűségét biztosította. A cél elérése sikerült s Ludendorff azzal az érzéssel utazott vissza Spa-ba, hogy a hadsereg vezető garnitúrája szilárdan a hadvezetőség mögött állva „meg fogja tenni kötelességét" s erősíti Ludendorff pozícióját az elkövetkező napok nehéz harcaiban.

A „népkormány" létrejötte, a fegyverszüneti kérelem és békeajánlat elküldése (1918. október 1—5.)

A hadvezetőség várakozásával ellentétben az új kormány megalakulása nem következett be a „Ludendorff parancsát" követő órák leforgása alatt. Ludendorff pedig azzal az érzéssel utazott Avesnesbe,

[76] Politik im Krieg 1914—1918, Berlin, 1964., 248. oldalon idézi A. v. Thaer feljegyzését Ludendorff beszédéről.
[77] Uo. 248—249. o.

hogy visszatérte után az új kormány listáját találja a hadvezetőség asztalán. Ezt annál is inkább feltételezte, mert még elutazása előtt, szeptember 30-án délelőtt, erre vonatkozó parancsot adott telefonon a Berlinben tartózkodó Haeften ezredesnek. Haeftent nem is érhette a késedelmeskedés vádja, hiszen minden erőfeszítését tüstént latba vetette Payer alkancellárnál. Október 1-én Bussche őrnagy is akcióba lépett, miután Ludendorff telefonhívása őt is elérte. A tábornok Bussche előtt megismételte Haeften ezredesnek adott utasítását és felszólította Payer alkancellár „megpuhítására" az új kormány mielőbbi létrehozása érdekében.[78]

Payer azonban nehézségekre hivatkozott. Mindenekelőtt arra, hogy Max badeni nagyherceg egyelőre csak kancellárjelölt, de nem kancellár. Ez a körülmény pedig az új kormány megalakítását napokig elhúzhatja. Ludendorff Busschétől informálódva Hindenburg előtt karrieristának bélyegezte Payert, mivel — úgymond — a kancellárságra tör s ezzel szánt-szándékkal szabotálja a kormányalakítást. Hindenburg — felháborodva is, meg aztán az új kormány létrehozását is sürgetendő — nyomban táviratozott Payernek. Ebben 24 óra haladékot adott a békeajánlat elküldésére. Mint táviratában közölte: „Ha ma este 7—8 óráig bizonyosra lehet venni Max badeni nagyherceg kormányalakítását, egyetértek a békeajánlat elküldésének holnap délelőttre való elhalasztásával. Ha azonban a kormányalakítás valamilyen ok miatt kétségessé válik, a békeajánlat elküldését az ellenséges kormányoknak még ma éjszaka szükségesnek tartom."[79]

A hadvezetőség zsarolására Hintze még aznap válaszolt: „Az új kormány megalakítása előreláthatólag ma, október 1-én éjszaka (megtörténik). Azután a békeajánlat még ugyanazon éjszaka elküldhető. A katonai helyzet a legerősebb nyomást gyakorló eszköz, az ostoba és követelődző pártokkal szemben."[80]

Amennyire megnyugtató volt Hintze válaszának első része, annyira elgondolkoztatta az utolsó mondat Hindenburgot és Ludendorffot. E mondatból ugyanis arra lehetett következtetni, hogy „Berlin" a hadvezetőség *kényszere alatt* hajlandó cselekedni, vagyis a felelősséget a hadvezetőségre akarja hárítani. Vajon ki adhatott a dolgoknak ilyen fordulatot?

Néhány órának kellett eltelnie és a kérdésre választ kaptak. Bussche késő este telefonon beszélt Spa-val és a hadvezetőséget a közben Berlinbe érkezett Max nagyherceggel folytatott tárgyalásairól tájékoztatta. Mind mondotta, Max nem igényelte a részletes információt az általános helyzetről, kérdései csupán arra szorítkoztak, vajon tényleg olyan sürgős-e a fegyverszünet, mint ahogy az a jelenlevő Payer, Hintze és Roedern előadásaiból kitűnik? Bussche hangsúlyozta Ludendorff előtt, hogy benyomása szerint Max csupán egy „általános" béke-

78 *Ludendorff:* Urkunden . . . 528. o.
79 Uo. 529. o.
80 Uo. 532. o.

ajánlat megtevésére hajlandó és korántsem arra a konkrét lépésre, amit Ludendorff követel.[81]

Busschénak könnyű volt felismernie, hogy Max nem kívánja magát szolgalelkűen alávetni a hadvezetőség akaratának, s egyszerűen nem óhajtja megosztani, vagy vállaira venni a német közvélemény előtt a „nemzeti katasztrófáért" való felelősséget, amit Ludendorff a „levesbe aprítóknak" szánt. Max badeni nagyherceg ebbeni szándékával a német nagytőke és nagybirtok ama csoportjainak felfogását tette magáévá, amelyek szabadulni igyekeztek a vesztes háborút szimbolizáló hadvezetőségtől és az ellenséggel való megegyezés lehetőségeit a szélsőséges militaristák háttérbe szorulásával egyidőben bevezetett belső „demokratikus átalakulás"-sal keresték. Ezek a körök jó ideje felmérték a „nyugati demokráciák"-nak a béketárgyalásokkal kapcsolatos elképzeléseit is, amelyek korántsem arra mutattak, mintha a „demokratikus jogok" harcosainak magukat kikiáltó antanthatalmak hajlandónak mutatkoznának olyanokkal egy tárgyalóasztalhoz ülni, akiket propagandájuk — évek óta — e jogok sárba tipróinak és az „emberiség elleni szörnyű gaztettek" elkövetőinek bélyegzett meg.

Max, badeni nagyherceg már a Buscheval való tárgyalásra is azzal az elhatározással ült le, hogy az ellenséggel való megegyezés esélyeit nagymértékben növelő „demokratikus átalakulásra" helyezi a súlyt, amelynek első lépése kétségkívül az új „népkormány" megalakulása volt. Ez utóbbi végeredményben a hadvezetőségnek is megfelelt, magának Ludendorffnak naponta többször ismétlődő táviratai és telefonhívásai bizonyították ezt.[82] De a „népkormány" *legelső feladatának* megítélésében Max és Ludendorff felfogása között lényeges különbség volt, amely csak fokozódott a tárgyalás során, mivel Max a Ludendorff által megjelölt első feladattal, vagyis a fegyverszünet és békeajánlat azonnali elküldésével mereven szembefordult. Aki ismerte a hadvezetőség utóbbi években gyakorolt korlátlan hatalmát, amelynek nem tetsző politikusok sorra áldozatul estek, Max szembefordulásában hallatlan esetet látott. Ludendorff azonban október 1-én már *nem volt abban a helyzetben, hogy Max lázadását megtorolja*, sőt — mint ahogy Scheidemann megjegyezte — „kénytelen volt lenyelni azt."[83]

Max érezve és tudva, hogy a hadvezetőség bizonyos értelemben személyének van kiszolgáltatva, több olyan taktikai húzást csinált a Busschéval való tárgyalás során, amelyek alkalmasnak mutatkoztak a hadvezetőség bizonyos értelemben vett „alávetésére". Így többek között tanácstalanságot, zavartságot mutatva Bussche előtt, felvetette a kérdést: tulajdonképpen mit akarnak tőle, hiszen még ki

[81] Bussche ezzel kapcsolatos későbbi írásbeli feljegyzését közli *Ludendorff:* Urkunden . . . 530. oldalon.

[82] Roedern október 2-án a porosz minisztertanács ülésén kissé gúnyosan jegyezte meg, hogy október 1-én délelőtt Ludendorff háromszor is telefonált és többek között de. 10 órában jelölte meg a kormányalakítás határidejét. (Lásd: Deutsches Zentralarchiv. Hist. Abt. II. Merseburg, Staatsmind. — Prot. 90. a—B. II. 2. b. — Nr. 6., Bd. 167., Bl. 330.)

[83] *Scheidemann:* i. m. 184. o.

sincs nevezve kancellárnak? A meglepődött Busschéből önkéntelenül is kitört a gyors válasz: ezen nagyon könnyen lehet segíteni! Azonnal érintkezésbe fog lépni a hadvezetőséggel, hogy az éppen Berlin felé tartó császár különvonatát valahol állítsák meg és II. Vilmos telefonon nevezze ki Maxot kancellárrá.[84]

Max csak most értesült a császár berlini útjáról, amely Ludendorff műve volt, azzal a céllal, hogy a berlini „akadékoskodókat" a császári tekintéllyel háttérbe szorítsa. Max viszont éppen abból a szempontból ítélte meg kedvezőnek a császár berlini jelenlétét, hogy ezzel a gyenge akaratú II. Vilmos kikerül Ludendorff ellenőrzése alól. A Bussche-féle javaslatot tehát a leendő kancellár elfogadta s csupán amiatt voltak aggodalmai, hogy Ludendorff egy ilyen szokatlan lépés megtételére, nevezetesen a császári különvonat feltartóztatására és az ő telefonon történő kinevezésére hajlandó lesz-e?

Alig másfél órával a tárgyalás után a Bussche-féle kezdeményezés eredményesen végződött: a kényszerhelyzetben levő Ludendorff Kölnben feltartóztatta a császári különvonatot és II. Vilmossal telefonon kineveztette Max badeni nagyherceget birodalmi kancellárrá.

A Busschéval való megbeszélés után Max kapcsolatot keresett a többségi szociáldemokrata párt vezetőjével, Eberttel, miután Payeren keresztül a pártok személyével kapcsolatos kedvező döntéséről értesült. (Max kancellár a pártvezetőkkel való tárgyalást mind a kormány megalakítása, mind a hadvezetőséggel szembeni további taktika szempontjából igen fontosnak tartotta.)[85] Az Eberttel való találkozás eredményes volt: a nagytőkés-nagybirtokos rendszer megmentésének szociáldemokrata elkötelezettjei készségüket mutatták a „népkormányba" való belépésre és a következő napokon foganatosítandó, Max által javasolt lépések megtételére.

Miközben Max kancellár Eberttel tárgyalt, Ludendorff nehéz órákat élt át Spa-ban. A tábornok egyelőre elaltatta haragját Max kancellárral szemben s úgy döntött, hogy a hadvezetőség Berlinben tartózkodó képviselőit, Haeftent és Busschét újabb akciókra mozgósítja. Éjfélkor telefonon hívta fel Haeftent és utasította: azonnal keresse fel a kancellárt és kényszerítse a békeajánlat elküldésére.[86] Utasítását azzal toldotta meg, hogy végrehajtására Haeftennek éjjel $^1/_2$1-ig sort kell kerítenie. Ezt követően magához rendelte a Spa-ban tartózkodó Lersner tanácsost és táviratot küldetett vele Berlinbe, a külügyi hivatalba. A távirat „példátlanul álló" utasítást tartalmazott, nem kevesebbet, mint azt, hogy a külügyi hivatal Bernen keresztül közölje az USA elnökével, Wilsonnal a Németország részéről teendő fegyverszünet és békeajánlat közeli érkezését s a közlés gyorsítása érdekében vegye igénybe a svájci kormány segítségét, s ha kell — Chiffrejét is.[87] Ludendorff azonban még egy másik táviratot is kikényszerített

[84] *Ludendorff:* Urkunden . . . 530. o.
[85] Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II. Merseburg Staatsmin. Prot. 90. a—B. II. b. — Nr. 6. Bd. 167., Bl. 336.
[86] Lásd: Haeften ezzel kapcsolatos írásbeli feljegyzését *Ludendorff:* Urkunden . . . 531. o.
[87] UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 278. o.

Lersnertől ugyanerre a címre. A táviratban az állt, hogy a bécsi német követség szólítsa fel az osztrák—magyar kormányt, készüljön fel Németország és a Habsburg monarchia még „ma (tehát október 2-án) bekövetkező" közös lépésére Wilsonnál és a német fogalmazásban megszerkesztett jegyzéket ne csak elvileg, hanem formailag is fogadja el.[88]

Ludendorff akcióival párhuzamosan Berlinben is lázas munka folyt: Payer vezetésével — függetlenül Max szándékaitól — megindult a Wilsonnak küldendő jegyzék megfogalmazása és a szöveg első változata a hajnali órákra készen állt. A jegyzék szerint Németország felkéri az USA elnökét, vegye kezébe a béke ügyét, német részről elfogadják Wilson január 8-i beszédében s későbbi üzeneteiben megfogalmazott programját a béketárgyalások alapjául. További vérontás elkerülése céljából a német kormány kéri az azonnali fegyverszüneti tárgyalások megindítását.[89] A szöveget Max kancellár elé terjesztették, aki úgy döntött, hogy azt délelőtt 10 órakor a pártvezetőkkel meg kell vitatni, akik 9 órakor úgyis összegyűlnek, Bussche vezérkari őrnagy helyzetelemzésének meghallgatására.

Max kancellár október 2-án reggel még nem is sejtette, hogy a helyzetjelentésnek milyen leírhatatlan hatása lesz a pártvezetőkre. Egyelőre azzal volt elfoglalva, hogy Haeften 8 órakor kezdődő ostromát visszaverje. Haeften ugyanis éjjel $^1/_2$1 helyett csak a jelzett időben tudott Max kancellárral érintkezésbe lépni. A megbeszélés nem sokáig tartott. Haeften megismételte Ludendorff már többször kifejezésre juttatott kívánságát, és a jegyzék szövegének elkészülte ismeretében Maxot az aláírásra igyekezett rávenni. A kancellár, aki idő közben értesült a külügyi hivatalba érkezett táviratokról, s csak az utolsó pillanatban tudta megakadályozni a Bernnek szóló távirat elküldését, kereken megtagadta az aláírást — főleg arra hivatkozva, hogy a pártvezérek a jegyzék tartalmáról csak azután fognak nyilatkozni. Haeften nem tehetett mást, mint tudomásul vette Max közlését és sürgősen jelentette Ludendorffnak.[90]

Az események további alakulására döntő befolyást gyakorolt az a helyzetelemzés, amelyet Ludendorff utasítására Bussche 9 órakor tartott a Reichstag pártjainak vezetői számára, s amely alaposan megingatta Maxnak a hadvezetőséggel szembeni pozícióját is. A tájékoztatón megjelent gróf Westarp (Konzervatív Párt), Gamp (Birodalmi Párt), Stresemann (Nemzeti Liberális Párt), Gröber (Centrum Párt), Fischbeck (Haladó Párt), Ebert (Többségi Szociáldemokrata Párt), Haase (Független Szocialista Párt) és Seyda (a birodalmi gyűlés lengyel nemzetiségi frakciójának vezetője) megkövülten hallgatta a háború elvesztésének, a példátlan arányú katonai vereségnek szakszerűen összeállított elaborátumát. A felolvasás befejező mondatai az azonnali gyors cselekvést szuggerálták: „A német hadsereg még elég

88 *Ludendorff:* Urkunden . . . 528. o.
89 Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II. Merseburg. Staatsmin. Prot. 90. a—B. II. 2. b. — Nr. 6. Bd. 167., 339. o.
90 *Ludendorff:* Urkunden . . . 533. o.

erős ahhoz, hogy az ellenséget hónapokon keresztül feltartsa, hogy helyi sikereket érjen el és az antantot újabb áldozatokra kényszerítse. De minden egyes nap közelebb hozza az ellenséget céljához s egyre kevésbé ösztökéli arra, hogy velünk egy elviselhető békét kössön. Ezért semmi időnek nem szabad veszendőbe mennie."[91]

A katonai helyzetről elhangzott Bussche-féle ismertetés tudatosan „feketébb" volt a valóságnál, a vezérkari őrnagy szenvtelen előadásmódja a „fekete valóságot" pedig egyenesen tragikussá festette. A hallgatóságban ennek következtében pontosan az az érzelmi hatás bontakozott ki, amit a hadvezetőség a tájékoztatótól várt.

A pártvezérek többsége először szóhoz sem tudott jutni. A bénultság perceinek oldódása után a keresű szemrehányás szavai törtek elő a résztvevőkből: a hadvezetőséget főleg a konzervatív pártok vezetői marasztalták el azért a „mulasztásért", hogy sem őket, sem a német közvéleményt nem világosította fel korábban a valóságos helyzetről. A szavak végül is abba az irányba kanyarodtak, hogy a pártok — a hátországi aggasztó helyzet miatt — kénytelenek magukat alávetni a hadvezetőség iniciatíváinak, vagyis a pártok önálló kezdeményezéséről szó sem lehet, nem beszélve arról, hogy a hadvezetőség eltávolítása, illetve a pártok részéről a béke és a belső átalakulás folyamatának megragadása fel sem merült. Bizonyos önállóságot csupán a két szociáldemokrata vezető, Ebert és Haase árult el, akik külföldi kapcsolataik révén a valóságos katonai helyzetről többékevésbé informáltak voltak, de ez az önállóság is csupán azt jelentette, hogy a válság megoldásával kapcsolatos elképzelésük Max kancellár felfogásához közeledett.

A helyzetelemzés után ismertették a Wilsonnak küldendő jegyzék provizorikus szövegét, amelyhez Bussche (!) és gr. Westarp fűzött megjegyzést. Mindkettő kifogásolta Wilson 14 pontjának sima elfogadását és Németország kiszolgáltatott helyzetének nyílt feltárását. A Buschétól telefonon informált Ludendorff viszont 12 óra 20 perckor küldött táviratában azt emelte ki, hogy Wilson 14 pontja csak a tárgyalások *alapjául* fogadható el. Ebéd közben Ludendorff visszatért a szöveg kérdésére Lersnerrel való beszélgetése kapcsán s állítólag abban állapodott meg vele, hogy Lersner telefonon kéri a külügyi hivatalt: a fegyverszünettel kapcsolatosan passzusból töröljék az „azonnal" szót. A telefonbeszélgetés 14 óra 20 perckor zajlott le, amelynek kapcsán Lersner meg sem említette az „azonnali" szó törlését. Márpedig ismerve Ludendorff erőszakosságát, Lersner nem merte volna megkísérelni Ludendorff szavainak elhallgatását.[92]

Miközben a Wilsonnak küldendő jegyzék szövegének értelmezése és javítása fölötti vita folyt, Berlinben a Bussche-féle tájékoztató minden részlete nyilvánosságra került. A hatás éppoly leírhatatlan volt, mint a pártvezérek esetében. Berlin munkásnegyedeiből meg-

91 *Rosenberg:* i. m. 220. o.
92 Ludendorff az egészet minden bizonnyal később találta ki, hogy a hadvezetőség felelősségét csökkentse. (Az epizódot lásd: *Ludendorff:* Urkunden . . . 535. o.)

mozdulásokat jelentettek, a tömegek nyílt kitörésének veszélye óráról órára fenyegetőbbé vált.[93]

A kormányalakítási tárgyalások mindezek miatt meggyorsultak, amit Haeften újabb fellépése is befolyásolt. Ludendorff embere Max kancellárt azonban már nemcsak arra akarta rávenni, hogy az új kormányt azonnal alakítsa meg, hanem arra is, hogy a jegyzék elküldésének tényét jelentse be a Reichstag október 5-re kitűzött ülésén. Október 2-ának délutánján nagy nehezen sikerült egy kormánylistát összeállítani, amit este 6 órakor a szövetségi tanács ülésén az elnöklő II. Vilmos elé terjesztettek. A császárt az új kormány csak a jegyzék azonnali elküldése szempontjából érdekelte. Max kancellár viszont továbbra is azon az álláspontón volt, hogy a jegyzéket elküldeni egyelőre nem célszerű, mert a „békére törekvő kormány megalakulása áldozatul esne a fegyverszüneti és békekérelem kiváltotta szenzációnak.[94] Max ebbeni felfogásában nem kis szerepet játszott a tömegektől való félelem, azoktól, akik a Wilsonnak küldött jegyzék hatása alatt minden bizonnyal az utcára vonulnak s akiket azután az új kormány képtelen lesz az utcákról visszaszorítani. Amellett Ludendorff helyzetjelentésében sem bízott, s emiatt ragaszkodott más tábornokok véleményének megkérdezéséhez. Ez utóbbira még akkor este sort kerített, habár nem sok eredménnyel, mivel a meghallgatott Mudra és Gallwitz tábornok Ludendorff álláspontját megcáfolni nem tudta.[95]

Október 2-án este voltaképpen semmiben sem jutottak előre. A császár ugyan megerősített egy kormánylistát, de az nem volt az új kormány. A pártok vadászata a miniszteri tárcák után lehetetlenné tette a kormány végleges összeállítását. Max kancellár ennek alapján egy szűkebb kabinet, a „háborús kabinet" összeállítása mellett döntött, amely az ún. stabil emberekből állt. Ezek közé tartozott maga a kancellár, Payer alkancellár, Solf és Trimborn államtitkár, Friedeberg, a porosz minisztertanács elnöke és Scheüch tábornok, az új hadügyminiszter. A „háborús kabinet" reprezentálta október 3-tól a végrehajtó hatalmat. (A kormány végleges megalakítása a pártok képviselőiből október 16-ig elhúzódott.)[96]

Mivel a „háborús kabinet" óráról órára ki volt téve a hadvezetőség, közelebbről Ludendorff ostromának, szükségesnek látszott, ha a kancellár maga lép kapcsolatba a hadvezetőséggel.

Az első telefonbeszélgetés Max és Hindenburg tábornagy között október 3-án zajlott le. A kancellár csodálkozását fejezte ki a hadvezetőség pánikszerű követelődzése felett. Hindenburg, bár korántsem állt szándékában beosztottját dezavuálni, Max meggyőző érvelése nyomán eleinte ingadozott. De aztán a mellette álló Ludendorff nyomására megismételte a fegyverszünet és békeajánlat azonnali elküldésének kérését. Max kancellár erre több kérdést intézett Hinden-

93 *Scheidemann:* i. m. 176. o.
94 UDZ: Die Ursachen . . . 4. Reihe, II. k., 297—298. o.
95 *Scheidemann:* i. m. 184—185. o.
96 *Drabkin:* i. m. 83. o.

burghoz. Az első kérdés arra kért választ, hogy a hadvezetőség meglátása szerint mennyi ideig tartható fel az ellenség a német határokon túl? A válasz kitérő volt. Hindenburg szerint az ellenség feltartóztatása sok tényezőtől függ. Elméletileg elképzelhető a harcok elhúzódása 1919 tavaszáig anélkül, hogy az ellenség német területre lépne. Erre azonban semmi garancia nincs. A kancellár második kérdése így hangzott: a hadvezetőség valószínűnek tartja-e a teljes katonai összeomlást s ha igen, mikor várható az? Jelenti-e az egyben a katonai ellenállás végét? Hindenburg feltételeket emlegetett, amelyek révén a teljes katonai összeomlást elkerülhetik. A kancellár végül megkérdezte: ezek szerint a katonai helyzet oly kritikus, hogy azonnali akció kezdendő a fegyverszünet és béke céljából? Hindenburg egyértelműen igennel válaszolt. Max kancellár azonban nem elégedett meg a szóbeli válasszal, hanem utolsó kérdésére írásbeli választ követelt. Hindenburg tábornagy azt nemcsak megígérte, hanem még aznap délután eljuttatta Berlinbe. A tábornagy a válaszban többek között a következőket írta: „A legfelső hadvezetőség ragaszkodik a szeptember 29-én (vasárnap) közölt követeléséhez az ellenségnek adandó békeajánlat azonnali elküldéséről... A helyzet napról napra éleződik s ez a legfelső hadvezetőséget súlyos döntésekre kényszeríti. Mindezen körülményeket figyelembevéve, a harcot abba kell hagyni, hogy a német népet és szövetségeseit céltalan áldozatoktól megkíméljük. Minden egyes nap elmulasztása bátor katonák ezreinek életébe kerül."

A történelmi felelősséget így magára vállaló hadvezetőség levelének kézhez vétele után Max újabb kérdést intézett Hindenburghoz: vajon a hadvezetőség tisztában van-e azzal, hogy az általa követelt békeakció megindítása automatikusan magával hozza a gyarmatok, Elszász-Lotharingia és a keleti, lengyel többségű tartományok elvesztését? Hindenburg válasza meglepő volt és csodálkozást keltett. A tábornagy kijelentette: „...elviselhetetlen békefeltételek esetén az utolsó emberig harcolunk!" A telefonkagylót Max kancellár kezéből kiragadó Roedern államtitkár indulatosan válaszolt: „egy 65 milliós népet nem lehet kényszeríteni az utolsó emberig való harcra!"[97]

Hindenburg kijelentését nem lehetett másként értelmezni, mint úgy, hogy a háborút vesztett hadvezetőség az ellenséggel való tárgyalást még mindig az egyenlők pozíciójából képzeli el, ami egyben az imperialista célok változatlan fenntartását (esetleg némi redukcióját) jelenti. Ha pedig ez nem volna lehetséges, a hadvezetőség folytatni akarja a harcot az ellenség „elviselhetetlen feltételei" miatt „mélységesen csalódott" és a hadvezetőség mögé „egységesen felzárkózott" német néppel. Tehát egy sajátos kiadású „levé en masse"-al a harcok végtelenségig való kitolását szorgalmazza egy kompromisszum reményében, miközben a német népet az utolsó szál emberig feláldozza és vállalja Németország teljes elpusztításának rizikóját is.

A hadvezetőség eme „hazárdjátéka" végsőig megdöbbentette Max

97 *A. Rosenberg*: i. m. 221. o.

kancellárt — a „háborús kabinet" valamennyi tagjával és a miniszteri tárcákon osztozkodó pártvezetőkkel együtt. Pedig a hadvezetőségnek Hindenburg válaszából kitűnő koncepciója eddigi taktikájának volt logikus következménye és semmiesetre sem keltette az újdonság szenzációját. Hiszen Bussche őrnagy tájékoztatójának egyik utolsó mondata is utalt erre a koncepcióra. Feltételezhető, hogy az akkori döbbenet hatása alatt észre sem vették. A hindenburgi válaszok fényénél Max és a szűkebb kabinet előtt a hadvezetőség által annyiszor emlegetett értelmetlen harc szinte teljesen kilátástalannak tűnt és azzal is mindnyájan tisztában voltak, hogy négy év rettenetes véráldozata után nem lehet folytatni a harcot egy olyan néppel, amely előtt a háború elvesztését annak legfőbb előidézői és vámszedői nyíltan beismerték, s amely ugrásra készen áll a tőkés-nagybirtokos imperialista kizsákmányoló rendszer sírjának megásására, ha újabb véráldozatokra kényszerítik.

Max kancellár október 3-ának délutánján — ha egészen más közvetlen indítékok alapján is — a fegyverszüneti és a békeajánlat azonnali elküldésének döntéséhez jutott el és utasítást adott Payernek a szöveg végleges megfogalmazására. Amikor ezt a döntést kialakította és ezt az utasítást kiadta, a wilsoni pacifizmus iránti illúzióitól is befolyásoltan, az ellenség elviselhető békefeltételeiben reménykedett, amelyeket azzal is elősegíteni igyekezett, hogy a következő napokban az állami, hivatalos propaganda nagy erővel ráállt a Max-féle „demokratikus népkormány" népszerűsítésére. Németországban és külföldön egyaránt.

Mivel a szövetséges kormányokkal az egyetértés a jegyzéket és annak elküldését illetően csakhamar létrejött, 1918. október 3-ról 4-re virradó éjszaka, 1 óra 40 perckor Németország jegyzékét Bernen keresztül továbbították Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének. A jegyzékhez fenntartás nélkül csatlakozott az Osztrák—Magyar Monarchia és Törökország is. A jegyzék elmondta, hogy „A német kormány felkéri az Amerikai Egyesült Államok elnökét, vegye kezébe a béke helyreállításának ügyét, hozza valamennyi hadviselő állam tudomására ezt a megkeresést és hívja fel azokat meghatalmazottak elküldésére a tárgyalások megindítása céljából. (A német kormány) elfogadja az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1918. január 8-i kongresszusi üzenetében és későbbi megnyilatkozásában, így a szeptember 27-i beszédében felállított programot, mint a béketárgyalások alapját. A további vérontás elkerülése végett a német kormány kéri egy azonnali általános fegyverszünet létrehozását.[98]

A jegyzék elküldését követő október 4-e a német uralkodó osztályok és az őket támogató szociáldemokrata pártok körében a felszabadultság, egy kínzó gondokkal teli reménytelenségtől való megszabadulás érzésének jegyében telt el. S ettől az érzéstől nem volt mentes a hadvezetőség sem.

A felszabadultság érzése kinek-kinek a saját érdeke szerinti derű-

[98] UDZ: Die Ursachen 4. Reihe, II. k., 316. o.

látással, optimista reménnyel párosult. Mert mit jelentett volna a háborúnak egy kedvező békével történő befejezése a „népkormány vezette" junker-nagytőkés Németország számára? Nemcsak a békét, az elvesztett imperialista háború lezárását, hanem a hatalmi pozíciók és tulajdonviszonyok megtartásának lehetőségét is a háború kárvallottjaival, a legtöbb áldozatot hozottakkal, a forradalmi eszméktől immár „megmételyezett" dolgozó tömegekkel szemben. Ez a remény is tükröződött Max kancellár október 5-i reichstagi beszédében, amelyben többek között bejelentette: békejegyzéket küldött Wilsonnak, kérve, vegye kezébe a béke ügyét s lépjen érintkezésbe a hadviselő államokkal a tárgyalások megindítása céljából. Szilárdan meg van győződve — mondta —, hogy Wilson eszméi az általános békét hozzák; hiszi, hogy a német nép méltányos, igazságos békét kap, de ki kell mondja azt is, hogy a német nép az igazságtalan béke ellen életre-halálra harcolni fog, nemcsak a fronton, hanem a hátországban is.[99]

Max utolsó mondatával az új kormány elszántságát akarta hangsúlyozni egy igazságtalan béke visszautasításában és nyomást akart gyakorolni az antanthatalmakra. Maga sem vette észre, hogy szavai ugyanzok voltak, amelyekkel Hindenburg tábornagy két nappal ezelőtt fenyegetődzött.

*

Az október 4-én Wilsonnak elküldött jegyzék, illetve Max kancellárnak ezzel kapcsolatos bejelentése a Reichstag október 5-i ülésén egy rendkívül jelentős szakaszt zárt le az imperialista világháborúban vereséget szenvedett császári Németország történetében. Bevezetőnkben ezt a szakaszt a német imperializmus stratégiai vereségének és a hátországi néptömegek, valamint katonatömegek ezzel párhuzamosan megszületett forradalmi erjedésének felismeréséből adódó katonai-politikai döntések kiérlelésének s meghozatalának neveztük. E históriai eseménysor kezdeményezője s részbeni végrehajtója, illetve a szóban forgó döntések végrehajtatója az a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség volt, amely a kettős — külső-belső —, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája nyomán különösen veszélyes folyamatból helyesen ismerte fel az imperialista Németország külső és belső összeomlásának katasztrofális veszélyét: a nagyhatalmi állás pusztulásával egyidőben bekövetkező társadalmi forradalom lehetőségét. Mindkettő elkerülése a junker-nagytőkés kizsákmányoló rendszer létérdeke volt. Ebben az uralkodó osztályok valamennyi rétege, továbbá az osztálykizsákmányolás megmentésének egyéb elkötelezettjei, a többségi (és független) szociáldemokrata pártok vezetői a hadvezetőséggel egyetértettek. A veszély felismerése és tudatosodása tekintetében az 1916. augusztusa óta diktátori hatalmat gyakorló hadvezetőség és a politikai vezetést valójában csak szimbolizáló „polgári szervek" és intézmények (kormány, Reichstag és a pártok) között lé-

[99] *Ludendorff:* Urkunden . . . 544—545. o.

nyeges fáziseltolódás volt. Ezt mindenekelőtt az imperialista háború deriválta, melynek irányítása a hadvezetőség kezében összpontosult és az ún. „politikai vezetés" tevékenysége a hadvezetőség által hozott döntések, végrehajtásának alátámasztásában realizálódott. Mindez persze nem jelentette azt, hogy az uralkodó osztályoknak meghatározott csoportjai, amelyeket az „orosz példa" különösen nyugtalanított, nem álltak volna éles oppozícióban a hadvezetőség diktatúrájával, annál is inkább, mert a hadvezetőség az imperialista nagytőke és nagybirtok legagresszívebb köreinek exponenseként a rabló háborút a „va banque játékig" vitte el, amely a nagytőke és nagybirtok mérsékeltebb szárnyának megítélése szerint — Németország utolsó tartalékainak egyidejű feláldozásával — 1918 nyarán a stratégiai vereség és a hátországi nyomor, a szociális elégedetlenség kirobbanásának legfőbb előidézője lett. Az uralkodó osztályok csoportjai, továbbá a dolgozó tömegekkel szorosabb kontaktusban álló szociáldemokrata pártok *mindenekelőtt a hátországi feszültséget érzékelték* s minden igyekezetük arra irányult, hogy a hadvezetőség diktatúráját *befelé* mérsékeljék, illetve felszámolják, s ezzel az osztályelnyomó rendszert veszélyeztető belső elnyomást megszüntessék, illetve az ellenséggel való megegyezés esélyeit növeljék. Ez a politikai irányvonal, amely a porosz választójog kiterjesztésének, szociális engedményeknek, bizonyos reformok követelésének demagógiájával vagy tolerálásával párosult, továbbá az ellenséghez vezető út különböző változatait kereste, még akkor is érvényben maradt, amikor az imperialista háború végleges nagy fordulata bekövetkezett és a hadászati kezdeményezés az antant kezébe csúszott át.

A katonai helyzetben augusztus elején beállott fordulatnak a hadvezetőség először nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. A valóságra akkor döbbent rá, amikor a hadsereg alakulatainak belső erjedéséről szóló, valamint a hátországi tömegek azzal párhuzamosan észlelhető, fokozott élességű antimilitarista és rezsimellenes mozgalmairól tudósító jelentések feküdtek az asztalán. Mindezek arra késztették, hogy a háborút elveszettnek s a németországi belső helyzetet a forradalom előtti Oroszország állapotához hasonlónak tekintse. De az augusztus végéig—szeptember elejéig terjedő időszakban szilárdan meg volt győződve a hagyományos terrormódszerek és ideológiai ráhatás arcvonalbeli és hátországi eredményességéről, amelytől a helyzet feltétlen megszilárdulását várta, csakúgy, mint az ún. defenzív stratégia sikerét, amely viszont a „kompromisszumos béke" lehetőségét villantotta fel" — az egyenlők pozíciójából. A hadvezetőség elképzeléseit a „politikai vezetés" egyik exponense, Hintze külügyi államtitkár zavarta meg, aki a német imperializmus kétségbeejtő helyzetét reálisan értékelve akaratlanul is a hadvezetőséggel szemben felsorakozó uralkodó osztályok nézeteinek lett kifejezője és a diplomáciai manőverek taktikájának meghirdetésével objektíve a hadvezetőség korlátlan hatalmát megrendítő belső hatalmi harc kezdeményezője lett — a német imperializmus rendszerének megmentése reményében. Hintze pozícióját a hadvezetőséggel szemben részben

a katonai helyzet állandó rosszabbodása (amelyet a széthullás előtt álló Habsburg állam kilátástalan helyzete csak fokozott), részben a hátországi belső állapotok kiéleződése erősítette. A hadvezetőség azonban szeptember elejére a hintzei koncepciót átmenetileg teljesen háttérbe szorította, aminek kézzel fogható oka az ellenség támadásának időleges kifulladása és a forradalmi munkáspárttal nem rendelkező tömegek mozgalmainak alábbhagyása volt. Így szeptember első napjaiban a hadvezetőség helyzete kifelé és befelé egyaránt stabilizálódott; a diplomáciai manőverek elindítására nem került sor, sőt úgy tűnt, hogy a Ludendorff által meghirdetett defenzív stratégia sikere egyszer s mindenkorra leveheti azokat a napirendről s a német imperializmus az erő pozíciójából tudja kikényszeríteni a kompromisszumos békét, amely viszont a junker-nagybirtokos osztályszövetség szélsőséges elemeinek belső megerősödését teszi lehetővé.

A szeptember első napjaiban elszenvedett újabb nagyarányú katonai vereség azonban ennek a lehetőségnek egyszer s mindenkorra véget vetett. Az ennek nyomán pozíciójában megrendült hadvezetőség hirtelen taktikát változtatott. Az új taktika hangsúlyozott részét a diplomáciai manőverek megindításába való belenyugvás képezte — már akkor a hadsereg megmentésének és a hadvezetőség kezében való maradásának hátsó gondolatával a hátország „megrendszabályozásának" perspektívájában. A szeptember közepéig tartó belső harcok a jól átgondolt taktika érvényesítésének hű kifejezői voltak.

E taktikát azonban két esemény zavarta meg: Burián váratlan és sikertelennek bizonyuló jegyzéke, továbbá az antant balkáni áttörése, amelyek hatását az ellenség megismétlődő nyugati sikerei fokozták. A hadvezetőség defenzív stratégiája és a diplomáciai manőverek gyakorlata végérvényesen összeomlott. A kudarc nemcsak a katonai diktatúra bukását, hanem a hadvezetőséggel oppozícióban levő uralkodó csoportok törekvéseinek vereségét is jelentette: az imperialista Németország szeptember végére történelmének legnagyobb válságába került. A válság mélyülésének és forradalmi válsággá való átnövésének feltételei a hadsereg bomlási folyamatának felgyorsulásával s a hátországi dolgozó tömegek antiimperialista és háborúellenes mozgalmainak ugrásszerű megnövekedésével érlelődtek.

A belső és külső válság kiéleződésének napjaiban a német hadvezetőség radikális lépésekre szánta el magát. Ludendorff szeptember 29-én „kapitulált" az események előtt: követelte az azonnali fegyverszünet és békeajánlat elküldését egy olyan új „nemzeti kormány" által, amely az uralkodó osztályok és kiszolgálóik széles skáláját fogta át. A „kapituláció" tartalmában a külső háború minél gyorsabb lezárását, s rajta keresztül a legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg „megmentését" jelentette, amely hadsereg további funkciója a hadvezetőség gondolataiban a belső rendszert fenyegető társadalmi forradalom elhárításával azonosult, perspektivikusan pedig az új revansháború megvívásával volt egyenlő. De a „kapituláció" feltételezte a tömegekkel szemben az uralkodó osztályok egységét, közös frontját — beleértve magát a hadvezetőséget is és mindezek szimbólumának kellett

lennie annak az „új nemzeti kormány"-nak, amely demokratikus látszatreform-törekvéseivel az ún. „felülről való forradalom taktikájával" nemcsak a dolgozó tömegek mozgalmait szerelhette le, hanem az antant szemében is egy új, „igazságos békét" érdemlő Németországot reprezentálhatott.

A szeptember végi—október eleji napok lázas tevékenysége e kettős cél mihamarabbi elérésének jegyében fogant. A kezdeményezés mindvégig a hadvezetőség kezében volt és az uralkodó osztályok valamenynyi csoportja, továbbá a szociáldemokrata pártok a dolgozó tömegek forradalmától való félelmükben, a Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség iniciatíváit elfogadták. A Max-féle „népkormány" megalakulásáig és a Wilsonnak küldendő jegyzék megfogalmazásáig tartó út természetesen nagyon is göröngyös volt és a belső ellentétek, hatalmi harcok annak sikerét sokszor veszélyeztették. De október elején együtt állt a „háborús kabinet", amely ugyan megpróbált ellenállni a hadvezetőség durva beleavatkozásának s eközben igyekezett a vesztes háború miatti felelősség terheit a volt katonai diktátorokra hárítani, tényked ésében azonban a hadvezetőség függvénye maradt. Így voltaképpen nemcsak minden kérdésben engedett, hanem azok megoldásának tempójában is túlnyomórészt a hadvezetőség akaratának korlátlan érvényre jutását tűrte el.

Az október elején foganatosított lépések eredményességébe vetett hit az uralkodó osztályok körében — így a hadvezetőségben és a Max-vezette, szociáldemokratákkal megerősített „népkormány"-ban rendkívül erős volt. Jóllehet a súlyos nézeteltérések a „nemzeti egység" szimbolizálta „népkormány" és a hadvezetőség között napról napra előjöttek, az ellenséggel való kompromisszumos békének és a forradalom elkerülésének reménye a derűlátás közös érzését keltette. Az optimizmus október elejei felülkerekedésekor az uralkodó osztályok csupán két dolgot nem vettek számításba: a győztes imperialista hatalmak kérlelhetetlenségét a legyőzött német imperializmussal szemben és az orosz példa által lelkesített német dolgozó tömegek ébredő forradalmi elszántságát saját elnyomóik elpusztítására. A „népkormány" megalakulását és a békeajánlat elküldését követő hetek bizonyították, hogy a hadvezetőség és a kormány kétségbeesettt erőfeszítései a „külső-belső béke" megmentésére kezdettől fogva kilátástalanok voltak.

A hadvezetőség, a régi, majd az új kormány kétségbeesett törekvései, az uralkodó osztályok csoportjainak, pártjainak, az őket támogató szociáldemokratáknak útkeresései jelezték „az elnyomók válságát", az osztálykizsákmányolás fenntartása eddigi formájának (a hadvezetőség diktatúrája) csődjét. És a válság bekövetkeztének tagadhatatlan tényeit szolgáltatták az imperialista háború elesettjei és legtöbb áldozatot hozói, a dolgozó tömegek, amelyek nem voltak hajlandók tovább tűrni a junker—nagytőkés osztályszövetség elnyomó hatalmát. Ha a háború előidézőivel és vámszedőivel szembeni gyűlölet eddig csak sporadikus kitörésekben is fogalmazódott meg részükről, a Spar-

tacus Szövetség október 7-i berlini birodalmi konferenciája a munkás- és katonatanácsok felállításának meghirdetésével, a fegyveres felkelés és a köztársaság megteremtésének programjával a küszöbön álló forradalom vátesze volt. Mint ahogy Lenin írta október 3-án: „Németországban politikai válság robbant ki. A kormány és a kizsákmányoló osztályok pánikszerű fejetlensége a maga teljességében feltárult az egész nép előtt. Egycsapásra megmutatkozott, hogy a katonai helyzet reménytelen és hogy az uralkodó osztályok a dolgozó tömegektől semmi támogatást nem kapnak. Ez a krízis vagy a forradalom kezdetét jelenti, vagy mindenesetre azt, hogy a tömegek számára most már nyilvánvalóvá vált: a forradalom elkerülhetetlen és küszöbön áll."[100]

МАРТОН ФАРКАШ:

К ИСТОРИИ О ЗАПРОСЕ ПЕРЕМИРИЯ СО СТОРОНЫ КАЙЗЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ

Резюме

В статье дается обзор процесса созревания военно-политических решений, последовавших после осознания стратегического поражения германского империализма и назревавшего параллельно с этим революционного брожения народных масс в тылу и солдатских масс на фронте. Временной границей этого ряда исторических событий является начало августа 1918 года и поворит, совершившийся в сентябре—октябре месяцах; главным участником и инициатором решений является высшее военное руководство Германии.

Указанный период был кануном самого большого до тех пор внешнего и внутреннего (революционного) кризиса юнкерско-капиталистической Германии, который мог бы стать роковым для нее не только в силу внешних последствий утраты положения крупной державы, но с обострением антиммилитаристической и антикапиталистической борьбы угнетенных масс, переносивших все тяготы войны, проектировал в будущем гибель самого классового общества. Стратегическая задача отражения этой двойной угрозы определила деятельность военного руководства Гинденбурга — Людендорффа, репрезентировавших главным образом внешнюю и внутреннюю политику господствующих классов Германии.

Тактику достижения упомянутой стратегической задачи, реализовавшуюся в военно-политических решениях и их осуществлении, военное руководство полагало обрести в предложенном в конце концов противнику заключении немедленного перемирия и во введении конституционной монархии путем т. н. «революции сверху». Эта тактика внешнего и внутреннего кризиса сложилась в сложной обстановке серьезной внутренной борьбы между военным руководством и ставшими в оппозицию к нему более трезвыми капиталистическими кругами, крайних репрессий, примененных против трудящихся масс, а также под всё более стабилизировавшемся влиянии становившегося всё более ясным поражения в войне.

В период, который можно назвать первым периодом в процессе этой истории, между 8 августа—4 сентября 1918 года был сделан переход к дефензивной стратегии и была создана тактика дипломатических маневров, которые с «позиции равных сил» ставили своей целью заключение компромиссного мира с противником, благоприятное завершение внешней войны в целях уничтожения внутренних револю-

100 *W. I. Lenin:* Schreiben an die gemeinsame Sitzung des Gesammtrussischen Zentralexekutivkomitees und des Moskauer Sowjets mit Vertretern der Betriebskomitees und der Gewerkschaften. Werke, Bd. 28. Berlin, 1959., 90. o.

ционных сил. Стремление военного руководства такого характера в конечном итоге было принят группами правящих классов и их приспешниками, а также большинством социал-демократов. Крах этой тактики был вызван прежде всего военными и дипломатическими факторами, а также совместным влиянием провала террористических мер, призванных задержать революционное созревание трудящихся масс. Грандиозный провал тактики военного руководства, который смел также и военную диктатуру (Людендорффа), существовавшую с августа 1916 года, охватывал собой несколько недель с 4 по 29 сентября 1918 года. «Нервное расстройство» Людендорффа 29 сентября было началом создания новой тактики, считавшейся военным руководством окончательной, в частности формулировка запроса о заключении немедленного перемирия (при сдаче «позиции равноправных») с вынужденным признанием проигрывания империалистической войны, вслед за чем вскоре последовала замена форм правленя абсолютной монархии конституционной монархией, программа «революции сверху», сформулированной государственным секретарем иностранных дел Хинтце. Внутренние условия практического проведения в жизнь новой тактики по сути дела были осуществлены до 5 октября и прежде всего по инициативе военного руководства: создание «народного правительства» Макса, органа «революции сверху» после введения «парламентаризма» 30 сентября (репрезентировавшего единство господствующего класса с привлечением социал-демократов) было делом рук военного руководства, также, как и внешние условия, — направленная Вильсону нота с предложением заключения перемирия. Так как эффективность этого шага ожидалась позже, в промежуточный период военным руководством были приложены немалые усилия в интересах того, чтобы уже тогда подготовить армию против трудящихся масс, противников «конституционного преобразования». Одновременно внутриполитическая борьба внутри правящих классов, проходившая в первые дни октября, ставила под угрозу новую тактику. Но признание оппозиционными кругами того факта, что непринятие новой тактики откроет шлюзы революции, привело к их капитуляции перед военным руководством.

Однако события последующих недель показали, что эта новая тактика также была обречена на провал: проблемы испытывавшего кризис общества можно было решить только путем революции и немедленного прекращения войны.

Совместные усилия военного руководства и господствующих классов в последние месяцы 1918 года умножились, хотя они уже не могли задержать надвигавшейся ноябрьской революции. Замена Людендорффа, ставшего в тягость и правящим классам, Гроэнэром свидетельствовала о необходимости новых форм обострившейся борьбы с революционными силами. От контрреволюционного союза Гроэнэра — Эберта до кровавой контрреволюции Носке было еще далеко, но в ожесточенной борьбе за «спасение» эксплуататорского капиталистического общества и за сохранение статуса великой державы военное руководство оказалось самым злостным врагом трудящихся масс, более того палачом их.

MÁRTON FARKAS:

ZUR GESCHICHTE DES WAFFENSTILLSTANDSERSUCHENS DES KAISERLICHEN DEUTSCHLANDS

Resümee

Die Studie zeigt das Heranreifen der militärpolitischen Entscheidungen, die im Ersten Weltkrieg der militärischen Niederlage des deutschen Imperialismus und der damit zusammenhängenden revolutionären Gärung unter den Volksmassen des Hinterlandes und unter den Soldatenmassen Rechnung trugen. Zeitlich umfasst sie die historischen Ereignisse vom Anfang August 1918 bis zum Oktober 1918. Das Hauptaugenmerk gilt dabei der Obersten Heeresleitung (OHL), die auch der eine Hauptinitiator dieser Entscheidungen war.

Der erwähnte Zeitabschnitt war der Vorabend der bis dahin größten äußeren und inneren Krise des monopolkapitalistischen und großagrarischen Deutschlands. Diese Krise konnte nicht nur durch die äußeren Folgen des Verlustes der Großmachtstellung bedeutungsvoll werden. Sie warf mit der Verschärfung des antimilitaristischen und antikapitalistischen Kampfes der alle Lasten des Krieges tragenden unterdrückten Volksmassen auch den Schatten des Untergangs der Klassengesellschaft voraus. Die strategische Aufgabe der Abwehr der zweifachen Gefahr prägte die Tätigkeit der Hindenburg—Ludendorffschen Heeresleitung, die die äußere und innere Politik der deutschen herrschenden Klassen weitgehend bestimmte. Die Oberste Heeresleitung hoffte, die erwähnte strategische Aufgabe, die sich in militarpolitischen Entscheidungen und deren Durchführung realisierte, durch ein Waffenstillstandsersuchen und innenpolitische Reforme, die sog. „„Revolution von oben" zu meistern. Diese Taktik der Bekämpfung von der äußeren und inneren Krise hatte sich in einem komplizierten Prozeß schwerer innenpolitischen Kämpfe zwischen der Obersten Heeresleitung, dem Auswärtigen Amt, der Parteien, der Reichstagmehrheit und nicht zuletzt der sich dieser entgegenstellenden, nüchtern denkenden kapitalistischen Kreise herausgebildet.

Als erste Periode in diesem geschichtlichen Prozeß kann der Übergang zur defensiven Strategie und zur Taktik diplomatischer Manöver betrachtet werden (8. August—4. September), der von einer Position des scheinbaren militärischen Gleichgewichts ausgehend einen Kompromißfrieden anstrebte, um nach Außen den Krieg günstig abschliessen und im Inneren die revolutionären Kräfte vernichten zu können. Das diesbezügliche Bestreben der Heeresleitung stieß bei den verschiedenen Gruppen der herrschenden Klassen und den ihnen verpflichteten Mehrheitssozialisten im Endergebnis auf Verständnis. Doch kam diese Taktik in erster Linie infolge militärischer und diplomatischer Faktoren sowie des Fehlschlagens der gegen die revolutionäre Gärung unternommenen terroristischen Maßnahmen zur Anwendung. Das offensichtliche Versagen der bisherigen Taktik der Heeresleitung, das die Beseitigung der seit 1916 bestehende ludendorffsche Militärdiktatur notwendig machte. wurde in der Zeit vom 4. bis 29. September augenscheinlich. Der „Nervenzusammenbruch" Ludendorffs am 29. September war der Beginn der Herausbildung der neuen, von der Heeresleitung akzeptierten Taktik, die mit dem notgedrungenen Eingeständnis des verlorenen imperialistischen Krieges durch das Ersuchen um sofortigen Waffenstillstand und der Ablösung der absolutistisch-monarchistischen Herrschaftsformen durch ein parlamentarisches Regierungswesen verbunden war. Das zuletzt genannte Programm der „Revolution von oben" wurde dabei vom Staatssekräter Hintze entwickelt und von Ludendorff gebilligt.

Die inneren Bedingungen für die praktische Durchführung der neuen Taktik wurden bis zum 5. Oktober im wesentlichen und vor allem auf Grund der Initiative der Heeresleitung verwirklicht. Im Sinne der „Revolution von oben" kam es zur Bildung einer sogenannten „Volksregierung" des Prinzen Max von Baden. Entsprechend dem angestrebten „Parlamentarismus" wurden Vertreter der Reichstagmehrheit, also auch der SPD zu Minister ernannt. All das war ebenso ein Werk der Heeresleitung, wie des Auswärtigen Amtes und sollte die Absendung einer Note an Wilson ermöglichen, die das Ersuchen um Waffenstillstand enthielt. Zunächst stieß diese neue Taktik auf erbitterten innenpolitischen Widerstand. Doch erkannten die herrschenden Klassen, daß die Nichtannahme der neuen Taktik zum Ausbruch der Revolution führen könnte. Die Ereignisse der folgenden Wochen zeigten aber, daß auch diese neue Taktik zum Scheitern verurteilt war, denn die Probleme der in eine Krise geratenen Gesellschaft konnten nur durch eine Revolution und die sofortige Beendigung des Krieges gelöst werden. Bald zeigte sich, daß im Kamof gegen die revolutionären Kräfte neue Formen notwendig waren. Zum gegenrevolutionären Bündnis Greener—Ebert und zu der militärischen Gegenrevolution unter Noskes Führung war zwar noch ein weiter Weg, doch im erbitterten Kampf um die Rettung der ausbeuterischen kapitalistischen Gesellschaft und um die Erbaltung des Imperialismus hat sich die Oberste Heeresleitung von vornherein als entschlossener Feind der werktätigen Massen erwiesen.

A HORTHY-HADSEREG TÁBORI TÜZÉRSÉGÉNEK ANYAGI-TECHNIKAI ÁLLAPOTA 1940-BEN, A HÁBORÚBA LÉPÉS ELŐTTI IDŐSZAKBAN

DOMBRÁDY LÓRÁND

Az 1938-ban meginduló hadseregfejlesztés során a vezetés nagy figyelmet szentelt a tüzérség kiépítésének. A meglevő, minőségileg gyenge és kis számú tüzérség alkalmatlan volt mind védelmi, mind pedig támadó feladatok végrehajtására. A békeszerződésben előírt korlátozások, de elsősorban az anyagi források hiánya miatt a fejlesztés igen vérszegény volt. Bár egyes rövidebb időszakokban — a húszas évek végén, a harmincas évek közepén — mutatkozott némi nekilendülés, ami néhány tucat kisebb űrméretű löveg gyártását eredményezte. A hadsereg lövegeinek jelentősebb részét még a világháborús anyagból mentették át. Most megnyílt a lehetőség a tüzérség fejlesztésére, azonban itt is jelentkeztek mindazok a nehézségek, amelyek hatásaként a tüzérség is — hasonlóan más fegyvernemekhez — lényegesen lassabban fejlődött, azaz megközelíteni sem tudta az elképzelt és kívánt szintet. A korlátozott anyagi lehetőségek mellett a technikai felkészületlenség, a megfelelő lövegtípusok kiválasztásának és megvásárlásának nehézségei, a szűk és nehezen bővíthető löveggyártási kapacitás, a szakemberhiány — mind-mind azt eredményezték, hogy az előállítás a tervezettnél lényegesen lassabban indult meg és meglehetősen vontatottan haladt; ily módon a még szerény célkitűzéseket is hiányosan, csak nagy határidő eltolódással valósították meg. (Meg kívánjuk jegyezni, hogy *csak* a szorosan vett tábori tüzérséggel foglalkozunk. A páncéltörő és aknavető tüzérséget, amely a Horthy-hadseregben nem tartozott a tüzérség szervezésébe, nem érintjük. Mellőzzük a légvédelmi tüzérséget is. A szervezési kérdéseknél mindig a hadi hadrendet vizsgáljuk, mivel a löveggyártásnak ennek szükségleteit kellett kielégítenie.)

*

A tábori tüzérség hadrendjének alapjait a „Huba"-hadrend előkészítő megbeszélésein — 1938 márciusában — rakták le. Ekkor határozták meg fejlesztésének fő irányait is.

A három ezredes gyaloghadosztályoknak a „Huba"-hadrend keretében elérendő célként egy-egy három osztályból és 9 ütegből (köztük 3 üteg közepes) álló tüzérezredet írtak elő. A hadtest tüzérségének 2 gépvontatású közepes tüzérosztályt szántak. A fővezérség közvetlen tüzérségét pedig 21 cm-es nehéz tarackokkal kívánták felszerelni.[1]

A VKF 1939. május 1-én kelt tervezete már ennél is tovább ment: a hadosztályok 4 osztályos tüzérezredének felállítását tervezte a „Huba"-hadrend végcéljaként. Itt már a hadtest tüzérsége is 3 osztályos ezred (6 könnyű, 3 közepes tarackos üteg).[2]

Mivel a hadvezetés támadó hadműveletek megvívására készült, fontos követelményként állították a tüzérség elé, hogy képes legyen a gyalogság, a gyors és a többi fegyvernem hatásos támogatására. Ennek elengedhetetlen előfeltétele a mozgékonyság, a gyors tűzkészültség, valamint a megfelelő tűzgyorsaság és tűzerő elérése volt. Az élő célok és harckocsik leküzdését a könnyű (7,5 és 10,5 cm), míg a hevenyészett, tábori és állandó erődítések rombolását a közepes és nehéztüzérségnek (15 és 21 cm-es) szánták.

A könnyűtüzérség anyagának egységesítése mellett — „a környező államok államerődítésének előrehaladott voltára való tekintettel" — alapelvként fogadták el a közepes és nehéztüzérség számának lehetőség szerinti növelését. Az erődök rombolásának fő eszközét a tüzérségben látták, mivel úgy vélték, hogy kis államok hadseregében a költséges, 4—5 év alatt elavuló, harcban fölötte sérülékeny, így rövid élettartamú és nehezen pótolható repülőgépek szerepét a lényegesen olcsóbb, ugyanakkor lassabban elavuló és átalakítható, az ellenséges behatásnak kevésbé kitett, nagy hordtávolságú és meredek röppályájú, nagy romboló hatású lövegeknek kell átvenni.[3]

A tüzérség fejlesztése során — természetesen — nemcsak a szomszéd államok erődítéseit kísérték figyelemmel, hanem azok tüzérségét is. A csehszlovák hadsereg széthullását követően a román hadsereg került előtérbe és vált a fejlesztés mértékévé. Amíg a csehszlovák tüzérséggel az összehasonlítás elszomorító képet mutatott, a román hadsereg lényegesen gyengébb tüzérsége már mérce lehetett a magyar katonai vezetés számára.

Az 1938-ban mintegy 28 hadosztályból álló román hadsereg tüzérsége 311 könnyű- és 42 nehézütegből állt. Ezek azonban meglehetősen elavult, első világháborús német, osztrák, francia és cseh, főként könnyű tábori ágyúkkal és tarackokkal rendelkeztek. Azonban az ekkor induló 5 milliárd leies hadsereg-korszerűsítési munkálatok keretében megkezdődött a tüzérség átszervezése és modernizálása. Egységesítették a szervezést, minden hadosztály (3 ezred) 2 tüzérezredet kapott,

1 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) Az 1938. február 16-i hadseregvezetőségi értekezlet jegyzőkönyve, szám nélkül.
2 HL. HM. Eln. 3/a. 1939/3766. sz.
3 HL. HM. Eln. VI—I. 1938/9083. Hr. sz.; *Kunczfalussy Jenő:* A nehéztüzérség időszerű kérdései. Magyar Katonai Szemle (továbbiakban MKSZ.), 1941. 12. sz. 559. o. — A szerző feltevése szerint egy 500 lövés élettartamú lövegcső — 100 kg-os lövedéket alapul véve — 50 000 kg robbanóanyagot juttat az ellenséges állásokba. Ezt egy bombázógép ötven bevetéssel tudja végrehajtani, de elpusztulásának 50 százalékos veszélyével.

2—2 osztállyal, egyenként 3 könnyű ágyús (7,5 cm) és 2 könnyű tarackos (10,5 cm) üteggel. A hadosztály közepes löveget nem kapott, csak a hadtest tüzérezrede, melynek 2 osztálya közül az egyik 3 közepes (15 cm) tarackos üteggel rendelkezett. Ugyanakkor a mennyiségi fejlesztéssel együtt megkezdték az elavult löveganyag lecserélését, egységes 7,5, 10,5, 15 és 22 cm kaliberű francia, de elsősorban Škoda gyártmányú lövegek vásárlásával. 1939-től a magyar politikai és katonai vezetés rosszallása és tiltakozása ellenére német jóváhagyással és segítséggel megindult a korábban rendelt csehszlovák lövegek szállítása is, ami erősen megnövelte a román tüzérség ütőképességét. A mennyiségi növekedésen túlmenően, ami az egy gyalogezredre eső ütegek számában még mindig nem múlta felül a magyar tüzérséget, elsősorban az új típusú Škoda-lövegek jelentette minőségi fejlődés izgatta a magyar vezérkart, ezen belül is különösen a hadsereg közvetlen nehéztüzérség 22 cm-es Škoda nehéz tarackjai.[4]

A tüzérség kiépítésének a fentiekben vázolt tervezete azonban csak több éves távlatban megvalósítható elképzelés volt. A „Huba" I. hadrend szerényebb célt tűzött ki. Az 1939. január 15-ig megvalósítandó első ütemként, elsősorban a már meglévő löveganyaggal a hadtestek önálló dandárait 2 osztályos (békében 1), 6 üteges tüzérséggel kellett ellátni. (1. sz. ábra.) Ez a hadrend még nem sokban különbözött az 1937/38-as szervezéstől, amelyik az első világháborúból maradt, valamint a későbbiek során ismertetésre kerülő szerény löveggyártás eredményeképpen rendelkezésre álló anyaggal már kialakította a gyalogdandárok 3 üteges tüzérosztályait. Igaz, ezek felszerelésében nagy szerepet játszottak a 7,5 cm-es hegyi és 8 cm-es tábori ágyúk, kevés volt a könnyű tarack. Az ütegek nagy része 2 löveges volt. Mozgósítás esetén az osztályok ikresedése nem volt lehetséges. Az osztályok kis része rendelkezett 15 cm-es 2 vagy 4 löveges, negyedik üteggel. A gépvontatású tüzérséget mindössze 10, főként 2 löveges, 15 cm-es üteg képviselte.[5]

A feladat tehát gyakorlatilag ennek a hadrendnek a teljes kiépítése volt. Növelte a megoldás nehézségét, hogy a Felvidék visszacsatolása miatt a dandárok száma hattal meg is szaporodott.[6]

Az ütegek felszerelése 7,5 cm-es fogatolt és málházott hegyi, 8 cm-es 5/8 és 18 M. tábori ágyúkból, valamint 14 és 14/a M. 10 cm-es, 14 M. 15 cm-es fogatolt közepes tarackokból állt. A 37 M. 10,5 cm-es tarackokkal csak kb. 10 üteget tudtak ekkor felszerelni.

A 36 határvadász ütegnek csak 1/3-a rendelkezett lövegekkel.

Az első ütemben vették tervbe a hadtest közvetlenek tüzérosztályainak felszerelését is 31 M. 15 cm-es gépvontatású tarackokkal.[7] Ez azonban csak később, az új lövegek elkészülte után vált lehetségessé. Ekkor még csak néhány, korábbról meglevő löveg állt rendelkezésre, így ezek az ütegek is fogatoltak voltak.

[4] VK. Lapszemle, 1938. 7. és 1939. 5. száma, valamint a VKF. 1. 1940. szám nélküli összefoglalója.
[5] HL. HM. Eln. 1/a. 1937/10 000. sz.
[6] HL. HM. Eln. VKF. 1. 1938/3639. sz.
[7] HL. HM. Eln. VI—I. 1938/9083. Hr. sz.

	1-18. ö.dd.	19-24. ö.dd.
BÉKE	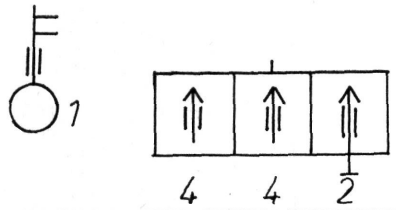	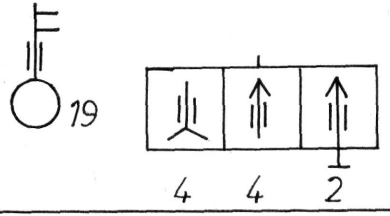
Fr.	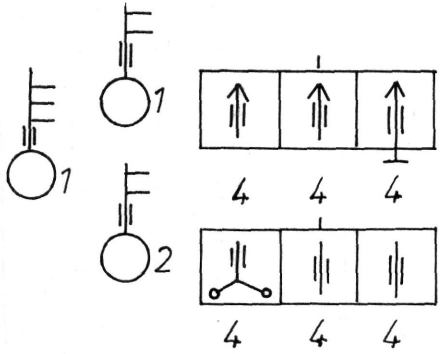	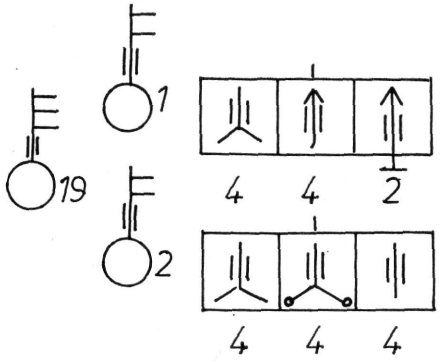

1. sz. ábra

Nagy súlyt fektettek a gépkocsizó és lovasdandárok gépvontatású osztályainak felállítására. A gépkocsizó dandárokba 5—5 gépvontatású 10,5 cm-es tarackos üteget, míg a lovasdandárokba 4—4 10,5 cm-es gépvontatású tarackos és 4—4 hegyi, illetve lovassági ágyús üteget kívántak folyamatosan beállítani.

A könnyű tarackos ütegeknek 37 M. gépvontatású lövegekkel való felszerelése folyamatosan azok beérkezése arányában történt. Így kezdetben 31 M. 10,5 cm-es gépvontatású közepes ágyúk, valamint gépvontatásra átalakított 14/a M. 10 cm-es tarackok voltak a gépkocsizó dandároknál. A 2. gépkocsizó dandár például 1939 júniusában sürgette ez utóbbiak mielőbbi lecserélését, mivel a tarack „nincs rugózva, szétrázódik, gépvontatásra nem alkalmas".[8] A 10,5 cm-es ágyúk jobban beváltak ugyan, azonban ebből a lövegtípusból csak kb. 2 ütegre való készült a harmincas évek közepén, s gyártását beszüntették. Hasonlóképpen elégedetlenek voltak a 18 M. ágyúkkal a lovasdandárok is. Az 1. lovas tüzérosztály 1939 májusában 18 M. 8 cm-es hibás lövegeit — megfelelő tarack híján — legalább a lovas tüzérségnél, „az első világháborúban jobban megfelelt" 5/8 M. ágyúra kérte cserélni. A 18 M. lövegeken — a HTI véleménye szerint is — „a kifáradás jelei mutatkoznak, hibák tömege jelentkezik, ami a lövegek hadihasználhatóságát erősen kétségessé teszi, ezért lecserélésük indokolt".[9] Ha a lovasdandárok 18 M. lövegeit a nem kevésbé elavult 5/8 M. lövegekkel le is cserélték, a 18 M. löveg kivonásáról a gyalogdandárok tüzérségéből azonban szó sem lehetett mindaddig, míg kellő számú új 10,5 cm-es tarack nem áll rendelkezésre.

A fővezérség közvetlen tüzérség hadrendje ekkor még kiforratlan volt. A tüzérségi szemlélő javaslatát, valamint a hadrend kiépítését, később, a 21 cm-es tarackok rendszeresítésével és gyártásával foglalkozó fejezetben tárgyaljuk.

Az 1939 nyarán kiélesedett román—magyar ellentét következtében a hadseregvezetés igyekezett gyorsítani a felszerelési program végrehajtását. A tüzérség hadrendjének kiépítését is siettetni kellett, aminek azonban ellentmondott, hogy a közepes tarackok gyártása lassabban indult a vártnál; a könnyű tarackok gyártását pedig egyáltalán nem sikerült megindítani. Ilyenformán a hadrendi kereteket hiányokkal tudták csak felállítani. Növelte a nehézségeket, hogy a régi, elhasználódott lövegek állandóan meghibásodtak, s azokat egy-egy gyakorlat után a javító műhelyekbe kellett szállítani. A tüzérosztályok igyekeztek kiselejtíteni agyonhasznált és javított lövegeiket — természetesen hiába.

A „Huba—I.—A." hadrend („H—I—A") felemelt követelményeivel összhangban levő, 1939. október 1-én életbe lépő átszervezési rendelet a tüzérség kiépítését 1940. április 1-i határidővel a következőkben határozta meg: valamennyi béke tüzérosztály 2. ütegét 37 M. 10,5 cm-es lövegekkel kell ellátni, ami lehetővé teszi az 1—18. dandárok kivo-

[8] HL. Eln. 3/a. 1939/26 333. sz.
[9] HL. Eln. 3/a. 1940/24 450. sz.

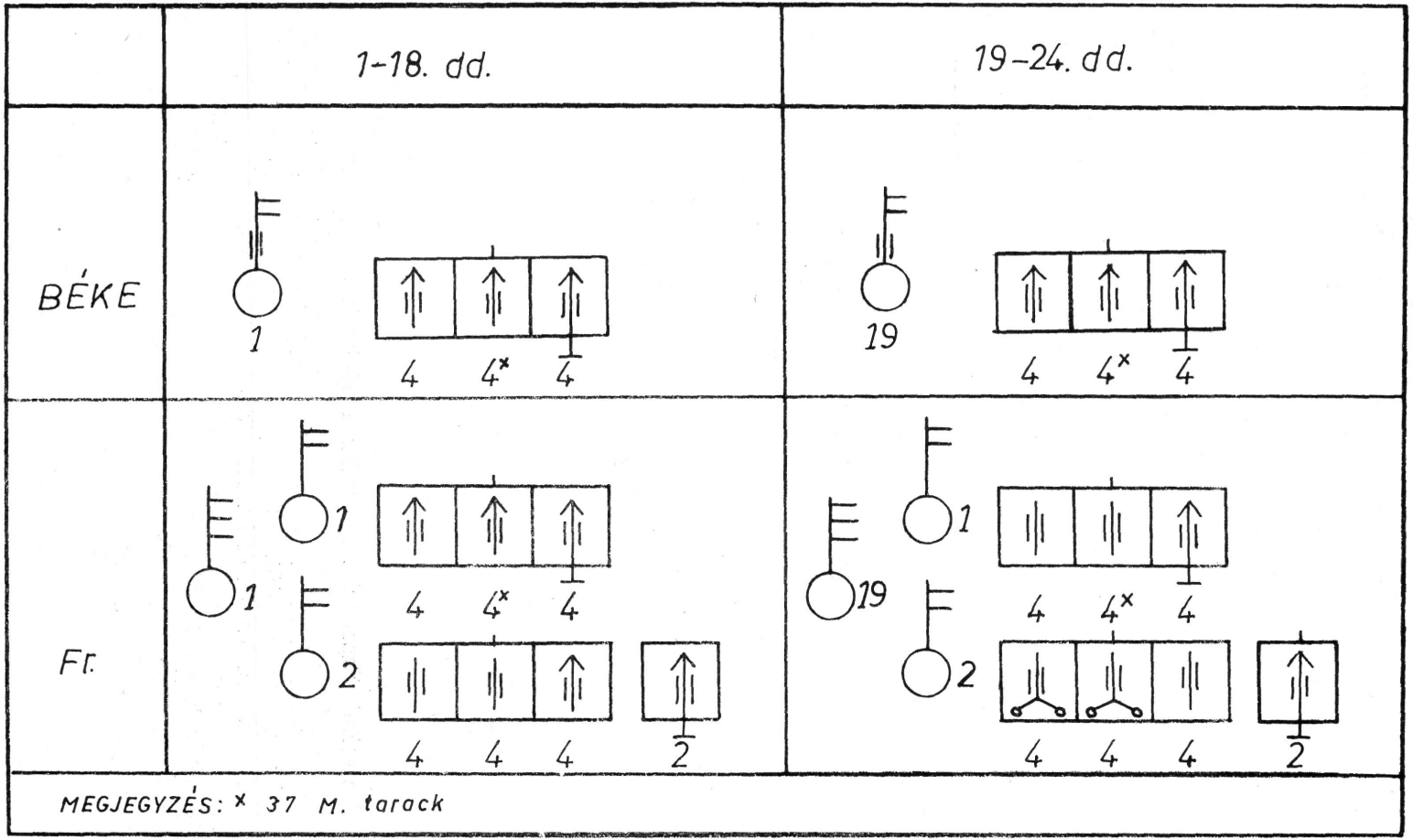
1-18. dd.
19-24. dd.
BÉKE
1
4 4x 4
19
4 4x 4
Fr.
1
1
4 4x 4
2
4 4 4 2
19
1
4 4x 4
2
4 4 4 2
MEGJEGYZÉS: x 37 M. tarack

2. sz. ábra

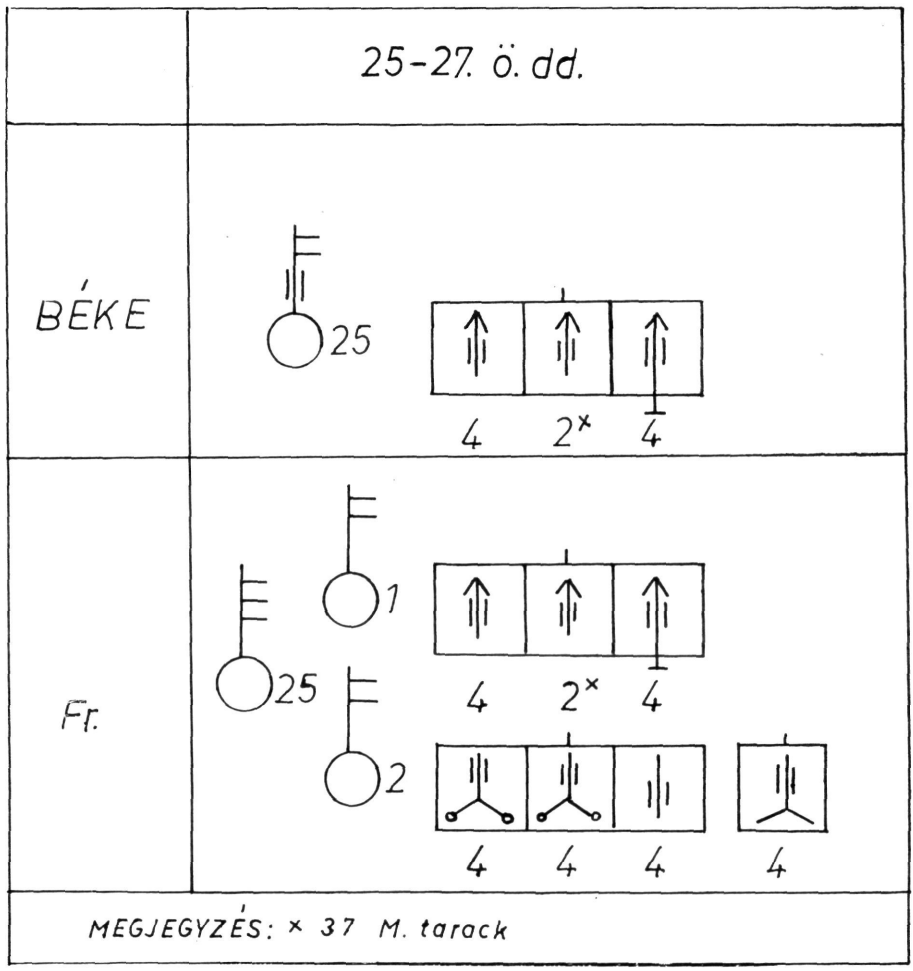

3. sz. ábra

nuló tüzérségéből a hegyi ágyús ütegek kivonását, a 19—24. gyalogdandárok málházott hegyi ágyús ütegét pedig folyamatosan fogatoltra kell átcserélni. Ezzel lehetővé válik a 34 határvadász üteg, valamint a felálló hegyi dandár 3 ütegének hegyi ágyúkkal való felfegyverzése. Szerepelt az átszervezésben a 15 cm-es tarackos ütegek anyagának kiegészítése, valamint pótütegként egyelőre 2 löveggel, 1940. szeptember 1-től 4-el, az osztályok hetedik ütegének felállítása. (2. sz. ábra.)

A hadtest közvetlenek 2 üteges kivonuló gépvontatású tüzérosztálya felszerelésének kiegészítése határidő nélkül szerepelt, ugyanígy a 3 nehéz tüzérosztály felállítása is.[10]

[10] HL. HM. Eln. VKF. 1. 1939/4182. sz.

A gyorshadtest gépkocsizó és lovasdandárok gépvontatású ütegeit egységesen 37 M. tarackkal kellett ellátni.

Az 1940 októberében életbe lépő 1940/41. évi hadrend az új lövegek szállításának elmaradása miatt maximalistának, végrehajthatatlannak bizonyuló előző „H—I—A" hadrendfejlesztés befejezését tűzte ki célul. A gyalogdandárok tüzérosztályai számának növeléséről, a löveganyag minőségi cseréjéről anyagiak híján szó sem lehetett.

Növelte a nehézségeket a IX. hadtest tüzérségének felállítása, melynek 1940. november 20-ig kellett megtörténni. Az új ütegeket a megszűnő 18 határvadász üteg hegyi ágyúival, valamint a kiszállításra váró 37 M. könnyű és 14/39 M. új közepes tarack anyaggal látták el. A még szükséges anyagot a tüzérosztályoktól elvett (pótütegként szereplő) lövegekből állították össze.[11] (3. sz. ábra.)

Az erdélyi bevonulás erősen megviselte a lövegparkot. A HM novemberben jelentést kért a tüzéranyag állapotáról. A hadtestek jelentéseiből kitűnik, hogy a löveganyag és a tüzér optika komoly károsodást szenvedett. Volt olyan tüzérosztály, amelyik löveganyagának 50 százalékáról jelentette, hogy kisebb-nagyobb javításra szorul. A tüzérség anyagának kb. 40 százaléka nem volt hadrafogható. Az amúgy is régi, avult anyag (18 M. és 5/8 M. ágyúk, 14/a M. tarackok) állapota tovább romlott. Pótlásukról, illetve cseréjükről egyelőre szó sem lehetett. A kivonuló hadrend mögött a központi tartalékot csak néhány hegyi ágyús üteg képezte, más lövegfajtából sem központi, sem pedig csapattartalék nem állt rendelkezésre.

A hadrendfejlesztés vázlatos áttekintése után (lásd az 1. sz. táblázatot) megkíséreljük összesíteni a kivonuló „Fr." hadrend (mozgósítás) ütegeinek, valamint ezek lövegeinek számát, illetve a lövegtípusok szerinti megoszlást. Az adatok, ha kisebb eltérések a lövegtípusok számánál lehetségesek is, megközelítő pontossággal mutatják a tüzérség 1940. év végi állapotát, ami 1941 első felében, a Szovjetunió elleni hadba lépéséig lényegében nem változott.

(A légvédelmi tüzérség anyagát nem szerepeltetjük.)

A táblázatból kitűnik, hogy — a légvédelmi ágyúk és gépágyúk nagyobb számán kívül — a löveggyártás teljesítménye minimális volt, és a vásárolt lövegekkel együtt is csak arra volt elég, hogy a hadrendbővítések (VIII. és IX. hadtest) során szükségessé vált löveganyagot biztosítsa, valamint a tüzérosztályokat 1 üteggel bővítse, s a hadrendben szereplő hegyi ágyús ütegek számát csökkentse.

*

E rövid áttekintés után térjünk rá szorosabban vett témánk, a tüzérfegyverzet biztosításának problémáira.

Löveggyártás már korábban is folyt Diósgyőrben. Az „Új" gyárnak nevezett löveg- és lőszerüzem szerves része volt a MÁVAG diósgyőri üzemének. A HM az évek során tekintélyes tőkét invesztált be az üzembe, mely csak 1933-ban olvadt be teljesen a MÁVAG-ba. Abból a célból, hogy a HM érdekei és irányítása biztosítva legyen, a gyár igaz-

11 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/62. 350. sz.

A löveg típusa	Az ütegek száma	A lövegek száma	Ebből új (1938 utáni) beszerzés	
			vétel	gyártás
14 és 14/a M.* 10 cm-es könnyű tarack	45	180	—	—
37 M. 10,5 cm-es fogatolt könnyű tarack	34	136	40	—
37 M. 10,5 cm-es gépvontatású könnyű tarack	19	76	44	—
14 és 14/35 M. 15 cm-es közepes tarack	27	108	—	—
14/39 M. 15 cm-es közepes tarack**	25	100	—	100
31 M. 15 cm-es gépvontatású közepes tarack	19	76	—	30
39 M. 21 cm-es nehéz tarack	4	8	8	—
18 M 30,5 cm-es mozsár	5	5	—	—
5/8 és 18 M. 8 cm-es könnyű ágyú*	48	192	—	—
31 M. 10 cm-es gépvontatású közepes ágyú	2	8	—	—
15 M. 7,5 cm-es málházott hegyi ágyú	13	52	—	—
15/32 és 15/35 M. 7,5 cm-es fogatalt hegyi ágyú	41	164	—	—
Összesen	282	1105	92	130

* A két lövegfajta közötti megoszlás kb. 50—50 százalék.
** A 14/39. M. tarackból ez a mennyiség kb. 1940. év végéig készült el.

1. sz. táblázat

gatóját a HM nevezte ki. Az általunk vizsgált időszakban az igazgató Bézler Károly hadmérnöki szolgálatot teljesítő (hmszt.) alezredes volt.[12] A gyár 1938 előtt csak kis és közepes lövegek gyártására volt berendezkedve. A húszas-harmincas években meglehetősen kevés löveget készítettek, csak a 7,5 cm-es hegyi, valamint a 40 mm-es légvédelmi gépágyúkból termeltek nagyobb mennyiséget.[13] Az ok elsősor-

[12] HL. VKF. Eln. 1. 1939/4036. sz.
[13] HL. HM. Eln. VI—I. 1935/105. 607. sz.

ban nem a békeszerződés tiltó rendelkezéseiben, hanem az anyagi eszközök hiányában keresendő. A harmincas évek derekán — a gyenge foglalkoztatottság következtében — felmerült a lövegüzem leállításának gondolata is, amit azonban elvetettek. Sőt, tervek készültek a kapacitás növelésének módjára abból a célból, hogy a gyár alkalmasint kész legyen a nagyarányú sorozatgyártásra való átállásra.[14]

A gyárban a 30-as években — a HTI közreműködésével — kísérleti munka is folyt. Ezek során egyrészt az első világháborús löveganyag korszerűsítésével, másrészt új típusok kikísérletezésével igyekeztek kialakítani a honvédség egységesített korszerű tüzértechnikáját. Elsősorban a meredek röppályájú, élő célok ellen és rombolási feladatok megoldására egyaránt alkalmas könnyű és közepes taracko k kialakítása állt az erőfeszítések középpontjában.

A szerkezetileg és ballisztikailag egyaránt igen rossz, de akkor a honvédség fegyverzetében fő löveganyagként szereplő világháborús 14 M. 10 cm-es tarack a., b. és c. változatát alakították ki, azonban ezek egyike sem felelt meg a várakozásnak.[15] Ennek ellenére — jobb híján — a 14/a M-ból a harmincas évek első felében közel 100 db készült. A sikertelen kísérletek láttán a HM 1936-ban úgy döntött, hogy a német hadseregben 1935-ben rendszeresített, a hadosztály tüzérség fő löveganyagát alkotó 10,5 cm-es — fogatolt és gépvontatásra alkalmas — tarackok gyártási jogát vásárolják meg, a magyar tarackkal a kísérleteket pedig hagyják abba. Miután azonban kiderült, hogy a németek nem adják át a gyártási jogot, a kísérletek folytatódtak.

A közepes tarack kérdését is a 14 M. 15 cm-es háborús tarack korszerűsítésével igyekeztek megoldani. Az elavult löveg csövét meghosszabbították és ezt egyensúlyozandó csőszájfékkel látták el, amivel a hordtávolságot sikerült megnövelni. Több megoldás kipróbálása után sikerült a csőszájféket úgy rögzíteni, hogy az nem repült le lövésnél a csőről.[16] A lőtávolság növelését szolgálták a hatásosabb lőporok készítését, valamint a 15 cm-es gránátok alakjának jobb kialakítását célzó kísérletek is. Az így nyert 14/35 M. változatból 1938 előtt csak néhány darabot gyártottak. Rájöttek ugyanis, hogy a löveg még további módosításra szorul. Ennek munkálatai elhúzódtak, ami egyik oka volt a 15 cm-es tarackok késedelmes gyártásának.

A terpesztett talpszárú, rugózott, a 14 M. tarackkal azonos lőszert lövő 31 M. 15 cm-es gépvontatású közepes tarack is modernizált, gépvontatásra alkalmassá tett löveg volt — s 1938 előtt a honvédség egyetlen gépvontatású tábori tarackja.

Az 5/8 és 18 M. világháborús könnyű tábori ágyúk olyan gyenge konstrukciójú lövegek voltak, amelyeknek modernizálása lehetetlennek bizonyult, s ennélfogva kihalásra ítéltettek, mégis nagy számban szerepeltek a hadrendben, mivel lecserélésük a 10,5 cm-es tarackok híján egyelőre nem volt lehetséges.

A 15 M. málházott hegyi ágyún csak annyi változtatás történt, hogy

14 Uo.
15 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/35 201. sz.
16 Uo.

1931-ben fogatolttá alakították át, s mintegy 160 db-ot gyártottak belőle.

A 21 cm-es tarackkal kapcsolatos kísérletek nem folytak, bár ilyen űrméretű tarack bevezetése és gyártása szerepelt a távlati tervekben. Ezt elsősorban olasz licenc alapján kívánták megoldani. A vizsgált időszakban ugyanis eléggé szoros kapcsolat alakult ki az olasz hadsereggel. A magyar—olasz fegyverkezési bizottság tárgyalásai során a felek kölcsönösen bemutatták egymásnak tüzérségi anyagukat, illetve ismertették kísérleteiket. Ezek során merült fel a szerkesztés alatt álló 21 cm-es olasz nehéz tarack átvételének gondolata, ami a későbbiek során realizálódott is.[17]

Kísérletek folytak a 47 mm-es csőszájfékes gyalogsági (páncéltörő) ágyúval és 7,5 cm-es tarackkal is.[18]

A lövegüzem kísérleteket folytatott és ezek sikere után viszonylag nagy szériát gyártott a 8 cm-es légvédelmi ágyúból és a 40 mm-es gépágyúból. Ez utóbbiból versenyképes, külföldre is szállítható típust sikerült 1936-ban kivitelezni.

A fegyverkezési program 1938-ban nagy feladatok elé állította a lövegüzemet.

A VKF döntése értelmében a tábori tüzérség részére csak 7,5, 10,5, 15, 21 és 30,5 cm űrméretű lövegeket akartak rendszeresíteni és gyártani. Az adott űrméretekhez, amennyiben már korábbról nem álltak rendelkezésre, meg kellett keresni a megfelelő lövegtípusokat, amelyek alkalmasak a gyártásra és a tábori tüzérség anyagának egységesítésére. Alapelvként szögezték le, hogy az összes lövegtípus hazai gyártására be kell rendezkedni. Ez önmagában helyes elképzelése volt, azonban végrehajtását akadályozta, hogy a sokasodó negatív tapasztalatok ellenére is német és olasz segítséggel számolt.

A „H.I." 95,5 milliót irányzott elő tüzérségi fegyverzet és felszerelés beszerzésére. Ebből az összegből 40 db 37 M. 10,5 cm-es könnyű, 156 db 14/35 M. fogatolt, 20 db 31 M. gépvontatású 15 cm-es közepes és 48 db 21 cm-es nehéz tarackot, valamint 32 db 29 M. 8 cm-es légvédelmi ágyút és 151 db 36 M. 40 mm-es gépágyú megrendelését tervezték.[19] Ahhoz, hogy ilyen mennyiségű tüzértechnika — kiegészítve a külföldre menő gépágyú szállításokkal — három év alatt elkészíthető legyen, a löveggyártás kapacitását három-négyszeresére kellett volna emelni. Ekkor — 1938 márciusában — még nem dőlt el, hogy a diósgyőri gyár kapacitását emelik-e fel erre a szintre, vagy egy új lövegüzemet is felállítanak és megosztják a termelést. Az Iparügyi Minisztérium véleménye szerint az ekkor még északról (Csehszlovákia irányából) veszélyeztetett, légierővel könnyen elérhető Diósgyőr helyett a Dunántúlon, Paks és Dunaföldvár környékén kell az új üzemet telepíteni, mely elsősorban megmunkálással foglalkozna, míg a nyers- és félkész anyagok gyártása továbbra is Diósgyőrben történne.[20] Ké-

17 Uo.
18 Uo.
19 HL. Eln. VKF. 1938/2278. sz.
20 Uo.

sőbb, az északi veszélyeztetettség megszűnte után, a Győrben létesítendő megmunkáló üzem terve került előtérbe.[21]

A lövegüzem már márciusban megkezdte az előkészületeket a megmunkáló és szerelőműhely kapacitásának emelésére, hogy a várható nagy feladatoknak eleget tehessen. Teljesítményüket az ekkor kb. havi 90 000 munkaóráról 1939. január 1-ig 140 százalékkal, havi 230 000 munkaórára kívánták növelni. Ehhez a megmunkáló műhely 470 fős szakmunkás gárdáját 1120 főre, míg a szerelőműhelyét 180-ról 460 főre szándékoztak emelni. A 250 db-os megmunkáló és szerszámgép parkot pedig 335 új gép beszerzésével akarták kiegészíteni.

A csőgyártás terén valamivel jobb volt a helyzet. A kovácsműhely csőgyártó kapacitása átlagosan napi egy cső volt, nagy csövekből (15 cm-től) 20, közepesből (7,5—10,5 cm-ig) 30, míg 40 mm-es csövekből 80 db-ot tudott havonta elkészíteni. Ez a mennyiség egyelőre elégséges volt, mivel meghaladta a megmunkáló műhely kapacitását. A megmunkáló kapacitás emelésével párhuzamosan azonban napi 3 cső gyártására akartak berendezkedni.

A bővítésekhez 13,5 millióra volt szükség, ami meghaladta a MÁVAG erejét. Ezért a HM-től sürgősen 7,5 millió P előleget kértek — 5,1 milliót a gyártáshoz szükséges nyersanyagok, míg 2,4 milliót az üzem bővítésére, a szükséges szerszámgépek beszerzésére.[22]

A III. Csfség egyetértett a kéréssel, és az előleg azonnali átutalását javasolta, mivel a kapacitás emelésére és a szükséges lövegek gyártására oly rövid idő áll rendelkezésre, ami nem tűr semmiféle halasztást, illetve fennakadást. Ennélfogva az előleg megtagadása a gyártási tervet felborítja. Kérték a Pénzügyminisztériumot, hogy a még el nem fogadott hadfelszerelési program terhére legkésőbb júniusban 40 millió pengő előleget bocsásson a HM rendelkezésére, hogy ebből más sürgős kiadások mellett a lövegüzem előlegét is biztosíthassák.[23]

A Pénzügyminisztériumnak fenntartásai voltak a MÁVAG előleggel kapcsolatosan. Véleményük szerint ez csak akkor adható meg, ha a tervezett megrendelés már realizálódott, azaz a HM az árakban a gyárral megállapodik és a megrendelés írásban megtörténik.

Beregffy Károly — akkor III. csoportfőnök — elítélte a PM „érthetetlen" állásfoglalását, mint, ami „tarthatatlan és az ügyet megbénítja. A MÁVAG megkapta az utasítást, melynek lényege, hogy azonnal kezdje meg a kapacitás emelést. A megrendelést szóbelileg megkapta. A Püm nem akadályozhatja meg a honvédség idejében való felkészültségét, miért is sürgős magasabb beavatkozást javasolok".[24] Ez utóbbi meg is történt a HM részéről, s így elhárult az akadály az előleg megadása elől még a rendelések végleges tisztázása és írásos rögzítése előtt.

A lövegüzemben meginduló, a kapacitás emelését célzó munkálatokról csakhamar kiderült, hogy azok sokkal vontatottabban folynak

21 Országos Levéltár (továbbiakban OL.). K. 258. PM. Eln. „H Res".
22 HL. HM. Eln. III. Csfség. 1938/12 926. sz.
23 Uo.
24 Uo.

a reméltnél. A MÁVAG júliusban 1 564 500,— P értékben megrendelte a szükséges gépeket Németországból. Ezek szállítása azonban meglehetősen lassú volt. A német cégek ugyanis — a szokott módon — váratlan nehézségekre hivatkoztak, és nem tartották be a vállalt határidőket.[25] A szakmunkás létszám gyarapítása sem ment a kívánt tervszerűséggel. „Reaktív szakmunkásainak munkaképessége az 5—10 évi munkanélküliség után oly nagymérvben csökkent, hogy az így előállított többteljesítmény számításba alig jöhet" — panaszkodott a lövegüzem.[26] De nem kis gondot jelentett az új munkások beállítása és betanítása is. Az a veszély fenyegetett, hogy még, ha a gépek időben megérkeznek is, azokat szakmunkások híján nem tudják kihasználni. A létszámemelés tervezésénél eredetileg csak egy műszakkal számoltak. Folyamatos termelés (két 12 órás műszak) esetén viszont a megmunkáló üzemben a tervezett 485 gépre műszakonként csak 1,1 szakmunkás jutott. Azonban, mivel bizonyos gépek kezelése egynél több szakmunkást kívánt, volt olyan üzemrész, ahol 2—3 gépre jutott egy fő.

A tervezettnél tehát lényegesen több szakmunkásra volt szükség. Természetesen emelkedett a segédmunkások száma is. Csak a megmunkáló és szerelőműhely létszáma egy év alatt kb. 3600 fővel, több mint 4000 főre gyarapodott, s még további munkásokra volt szükség.[27]

Időközben folytak a tárgyalások a HM és a MÁVAG között a „Huba I." követelményekben meghatározott tüzérségi anyag megrendeléséről, azok árának alakításáról, s a konkrét gyártási tervről. A MÁVAG áprilisban tette ajánlatát: a 14/35 M. 15 cm-es tarackot 99 700, a 31 M. gépvontatású tarackot 180 000, míg a 8 cm-es légvédelmi ágyút 145 000, a 40 mm-es gépágyút 64 000 pengőért vállalja.[28] A 10,5 cm-es és a 21 cm-es tarackra nem tudott ajánlatot tenni, mivel ezek lincencei, ennélfogva szerkezeti rajzaik sem álltak rendelkezésre. (Eredetileg a diósgyőri lövegüzem gyártott volna még 50 páncéltörő ágyút és 128 aknavetőt is, amiről azonban hamarosan kiderült, hogy vásárlás útján szerzi be a HM. Ennélfogva ez le is került a napirendről és nem szerepelt a gyártási tervben.)

A gyártási határidőkkel kapcsolatosan a MÁVAG szeptemberben közölte, hogy a bővítés már látható elhúzódása miatt a gyártás késve indulhat meg, így a HM által kívánt ütemezést (lásd a 2. sz. táblázatot) nem tudja betartani.[29]

Bár végleges gyártási tervük még nincs, de előreláthatóan a december 31-ig kért 40 db 37 M. 10,5 cm-es tarack csak 1939. november 1-re készül el, 156 db 15 cm-es tarack közül is csak 85 gyártható le 1939. december 31-ig, míg a fennmaradók csak 1940. június 1-ig leszállíthatók. A légvédelmi ágyúk és gépágyúk folyamatos előállításában fennakadás nem lesz.[30]

25 HL. HM. Eln. 3/a. 1938/30 100. sz.
26 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/6869. alsz. (Eln. 3/a., 1938/41 145.)
27 HL. Eln. VKF. 1. 1939/4077. sz.
28 HL. HM. Eln. 3/a. 1938/21 177. sz.
29 HL. HM. Eln. III. Csfség 1938/13 926. sz.
30 Uo.

A löveg típusa	A-ütem 1938. XII. 31.	B-ütem 1939. XII. 31.	C-ütem 1940. XII. 31.
37 M. 10,5 cm-es könnyű tarack	40	—	—
14 35 M. 15 cm-es fogatolt közepes tarack	—	156	—
31 M. 15 cm-es gépvontatású közepes tarack	—	—	20
36 M. 40 mm-es légvédelmi gépágyú	20	98	33
29 M. 8 cm-es légvédelmi ágyú	28	4	—
21 cm-es nehéz tarack	—	—	48
Összesen	88	258	101

2. sz. táblázat

A gyártási tervtől eltérő 160 gépágyú, 40 légvédelmi ágyú és 26 db 15 cm-es gépvontatású tarack, április 4-i szóbeli megrendelését csak szeptember 30-án rögzítették írásban, némi módosítással. Ebben már 186 gépágyú és 500 cserecső, változatlan tételként, 40 légvédelmi ágyú és 26 db 15 cm-es gépvontatású tarack szerepelt.[31]

A HM megrendelést, a MÁVAG irányárainak elfogadásával, 23 782 000 P értékben adták ki.[32]

A megrendelést kiegészítették 180—180 db közepes tarackhoz szükséges lövegtalp és csőkocsi mozdonnyal, valamint csőfélkocsival, 30 db a gépvontatású közepes tarackhoz szükséges mozdonnyal, valamint a légvédelmi tüzérség számára 50 lőszer félkocsival, 15—15 műszer- és kábelkocsival. Szerepeltek még benne különféle tartalékalkatrészek. Ez utóbbiak szállítási haridejét 1939 közepében határozták meg, amit azonban a MÁVAG még az alvállalkozók bevonása révén sem tudott betartani.[33]

A 15 cm-es fogatolt tarack megrendelését egyelőre nem adták ki, mivel egyrészt a megrendelő mennyiség bizonytalanná vált, másrészt a korábban gyártott 14/35 M. lövegeknél olyan hibákat fedeztek fel, amelyek feltétlenül módosításra szorultak. Az ezzel kapcsolatos munkálatok a lövegüzemben és a HTI-nél párhuzamosan, egymástól függetlenül folytak. A 10,5 cm-es tarack gyártása sem indulhatott meg, mivel időközben bebizonyosodott, hogy gyártási jogának átadása elől a németek elzárkóznak. A 37 M. könnyű tarack néven rendszeresített

31 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/6869. alsz. (Eln. 3/a. 1938/14 392.)
32 HL. HM. Eln. III. Csfség. 1939/13 641. sz.
33 HL. HM. Eln. 3/a 1940/6869. alsz. (Eln. 3/a. 1938/21 803.)

lövegből 1936—37-ben 96 fogatoltat és 32 gépvontatásút már vásároltak, s tulajdonságai megfelelőnek bizonyultak.[34] Így alkalmasnak látszott a honvédség könnyű tarack problémájának megoldására. Mivel a hadvezetés szándékában állt a meglevő elavult 10 cm-es tarackok és 8 cm-es ágyúk lecserélése is, nagy szériára volt szükség. Több száz löveg vásárlás útján való beszerzést túl költségesnek látszott, másrészt a hadsereg alapvető löveganyagának utánpótlása ily módon bizonytalan lett volna, ezért mindenképpen hazai gyártásra kellett berendezkedni.

A német féllel a tárgyalások heteken át folytak a gyártási jog átadásáról. Maga Markotay Jenő, a MÁVAG vezérigazgatója utazott 1938 tavaszán Berlinbe, hogy a tarackot gyártó Rheinmetall—Borsig céggel tárgyaljon. A HM képviselői is több ízben kapcsolatot teremtettek a céggel és a német hadügyminisztériummal — eredménytelenül. A Rheinmetall—Borsig nem kapott engedélyt a licenc átadására.[35] Így aztán maradt a bizonytalan vásárlási lehetőség, vagy pedig más megoldás után kellett nézni.

A svéd Bofors Művek hajlandónak mutatkozott rendelkezésre bocsájtani 10,5 cm-es tarackját, amely gép- és fogatolt vontatásra egyaránt alkalmas, a németnél könnyebb s annak lőszere lőhető belőle. A lövegnek Magyarországra való szállítása és csapatpróbája közel egy évet vett igénybe. Végre 1939 októberében a próbát végrehajtó tüzér lőiskola kedvező véleményt adott: a tarack tulajdonságai nem maradnak el a 37 M. tarack mögött.[36] Ennek ellenére a gyártási jog megvásárlására nem került sor. A HTI vezetésével folytatott magyar könnyű tarack kísérletek ugyanis eredménnyel biztattak. Az egyszer már abbahagyott kísérleteket ugyanis 1938 elején felújították. Igyekeztek felhasználni a német tarack meglevő szerkezeti rajzait és a vele szerzett tapasztalatokat. A VKF nagy reményeket fűzött a kísérletekhez, s ily módon az újabb német vásárlást is leállította azok befejezéséig.

Az új magyar 10,5 cm-es tarack bemutatójára 1940. március 27-én került sor Hajmáskéren. A VKF, tekintettel a löveg fontosságára, több hónapos gondos (vontatási és lövésszaki) próbát rendelt el. A III. Csoportfőnökség (a 3/a. osztály javaslatára) túllicitálva a HTI-it is, júniusban végrehajtandó 1500—2000 km-es, fokozott igénybevételt jelentő vontatási és 1500—2000 lövésből álló lövésszaki próbát rendelt el, mivel — mint az az indoklásban olvasható — „a löveg bevezetésénél egy döntő lépés előtt állunk és annak kipróbálása nagy gondot és körültekintést igényel"... „Ezért javasoljuk a löveget egy, a szokásosnál nagyobb igénybevételnek kitenni, amikor is nagyobb valószínűség és lehetőség van arra, hogy a rejtett hibák kibújjanak. A cél egy olyan, mondhatni tökéletes löveg, amely előrelátóan 25—40 éven át (!! sic) minden kívánságnak tartósság, lőszabatosság szempontjából megfelel."[37] Mondani sem kell, hogy az itt felsorolt elvárások

[34] HL. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. A/4/III. sz.
[35] HL. HM. Eln. 3/a. 1938/13 127. sz.
[36] HL. Eln. VKF. l. 1939/4810. sz.
[37] HL. HM. Eln. 3/a. 1940/14 633. sz.

erősen túlzottak — s hihetetlen szűklátókörűségre vallottak. A 10 760 m hordtávolságú, csőszájfékes, nem terpesztett, hanem szekrényes lövegtalpú tarack nem haladta meg a 37 M. tarack lőtávolságát (10 765 m), de egyéb tulajdonságait sem. Ugyanakkor a német hadsereg számára már a 37 M. taracknak új, 12—13 000 m hordtávolságú utódait gyártották. Bár „40 M. könnyű tarack" néven a löveget rendszeresítették a honvédségnél és gyártására is sor került, lényegében egy, már a születése pillanatában elavult fegyvert sikerült készíteni.

Ilyenformán 1940 végéig nem kerülhetett sor a magyar könnyű tarack gyártására. Maradt a legszükségesebb tüzértechnika német beszerzésének útja.

A korábban rendelt lövegek szállítása és hadrendbe állítása 1939 tavaszán befejeződött.[38] A „Huba —I—A" hadrend szükségletének kielégítésére a Győrffy-Bengyel altábornagy vezetésével 1939. áprilisban Németországban járt bizottság 40 fogatolt (á 45 500,— P) és 44 gépvontatású (á 40 261,— P) tarackot, valamint 597 990 P értékben különböző pótalkatrészeket és lövegfelszereléseket vásárolt.[39] A 84 tarack szállítása 1940. áprilisáig meg is történt, s még a nyár folyamán ki is került a csapatokhoz.[40] A különböző osztály- és ütegfelszerelések, szerelékes ládák stb. azonban csak meglehetős késéssel érkeztek, ami nem kis nehézséget okozott a csapatoknál. A lövegek javításához szükség volt a szerkezeti rajzokra is. Ezeket azonban több hónapos sürgetés után is csak részletekben adták át a németek, a teljes anyag még 1940-ben sem állt rendelkezésre. Így akarták megakadályozni, hogy azokat a magyar tarack szerkesztésénél hasznosítani tudják.

Mint az eddigiekből is kitűnik, az 1938-as évben a lövegüzem elsősorban önmaga bővítésével volt elfoglalva. Ekkor kizárólag csak légvédelmi ágyú és gépágyú gyártás folyt. A honvédség részére az év végéig mindössze 30 gépágyú, 4 légvédelmi ágyú készült. 60 gépágyút angol, holland és finn megrendelésre készítettek. Ezen kívül lövegek nagyjavításával és a könnyű, valamint a nehéz tarack kísérletekkel foglalkozott az üzem.

Élesen vetődött fel 1938 nyarán a lövegüzem külföldi szállításainak kérdése. A MÁVAG már 1936-tól — igyekezve biztosítani a lövegüzem foglalkoztatottságát — a svéd Bofors Művek révén légvédelmi gépágyú szállításokat vállalt. A Bofors-tól rendelt gépágyúk egy részét a MÁVAG gyártotta Anglia, Hollandia, Norvégia számára. A HM látva a lövegüzem gyenge kapacitását, a VKF javaslatára lépéseket tett, hogy a további külföldi szállításoknak elejét vegye és ezzel is biztosítsa a honvédség igényeit. A MÁVAG erélyesen tiltakozott az

[38] HL. HM. Eln. 3/a. 1939/9690. sz.
[39] HL. HM. Eln. 6/k. 1939/34 083. sz.
[40] HL. HM. Eln. 3/a. 1940/6199. sz.
Fogatolt és gépvontatású lövegek érkezése:
1939. IX. 2. 10. db fogatolt, XI. 20. 20 db gépvontatású
1939. IX. 26. 10 db fogatolt,
1939. XI. hó 10 db fogatolt,
1940. I. 19. 10 db fogatolt, IV. 2. 24 db gépvontatású.

Iparügyi Minisztériumban és a HM-ben. A Svédország számára készített és szállításra kész 30 gépágyú visszatartása folytán a további szállításoktól és így 6,5 millió P bevételtől esik el a gyár. „Az összeg kimaradása az üzem fenntartását is súlyosan veszélyezteti, főleg azonban megakadályozza azt, hogy a MÁVAG a honvédelmi szempontból fontos löveg- és lőszergyárának tervezett bővítését a honvédelmi kívánalmaknak és ütemnek megfelelően végrehajtsa"[41] — írták, s azt is tudomására hozták az illetékeseknek, hogy a Bofors az éppen folyó licenc tárgyalások során (harckocsi, lövegek) éreztetné rosszallását. A külföldi szállítások ügye egész a Minisztertanácsig eljutott, ahol gazdasági megfontolásokból kedvező fogadtatásra talált.

A nagyobb vihart elsősorban nem a folyamatban levő rendelések engedélyezése körüli vita okozta, hanem a MÁVAG-nak az a bejelentése, hogy megegyezett a Bofors Művekkel 250 gépágyúnak 1939. október és 1940. június közötti szállításában. Ezen kívül 1939-ben még 30 db-os finn megrendelést is hajlandó volt vállalni.[42] A HM úgy látta, hogy a MÁVAG oly nagy gondot fordít külföldi szállításaira, ami már a saját felfegyverzési program végrehajtását veszélyezteti. Épp ezért a tervezett külföldi szállításokat csak abban az esetben volt hajlandó engedélyezni, ha a saját programban határidő eltolódás nem lesz; s a MÁVAG a külföldi megrendelést az e célra épülő, különálló lövegüzemében gyártja le.

Az új lövegüzemet Győrben, a volt győri ágyúgyár területén, részben annak meglevő, akkor raktárul szolgáló épületeiben akarták felállítani. Az üzem a tervek szerint havi 150 000 órás munkateljesítménnyel 25 gépágyú hidegmegmunkálását és szerelését végezte volna. A vezérkar sürgetésére bámulatos gyorsasággal akarták létrehozni, hogy ezzel a külföldi megrendelések folyamatosságát biztosíthassák. Az elképzelések szerint ez 13 millió pengős (10 millió gépi felszerelés, 3 millió építkezés) beruházással volt végrehajtható. Azt remélték, hogy az új üzem már 1939 júliusában termelni fog.[43] Ugyanakkor a HM 1939 végéig még további 30 000 munkaórás kapacitás emelést kért a diósgyőri üzemben is. Mindez, ha megvalósul, a két üzem összesen havi 410 000 munkaórára emelte volna a megmunkáló és szerelő kapacitást.

Ezek a tervek minden realitást nélkülöztek. Képtelenség volt ilyen követelésekkel előállni akkor, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy még az eredetileg tervezett 140 százalékos diósgyőri bővítés sem vihető végbe 1939. áprilisig a gépek szállításának késése, az építkezések elhúzódása miatt, nem beszélve a Diósgyőrben is égető szakmunkáshiányról. A katonai vezetés szokásához híven elképesztő szűklátókörűséggel, fenyegetőzésektől sem visszariadva igyekezett az ipart belehajszolni meggondolatlan kapacitás emelésekbe. A lövegüzemi kapacitás emelésének ily mértéktelen felduzzasztása szorgalmazásánál sem

41 OL. Mt. jkv. 1938. IX. 24.
42 HL. HM. Eln. 3/a. 1938/93 743. sz.
43 Uo.

tették megfontolás tárgyává, hogy vajon az ország gazdasági lehetőségei meddig és milyen mértékben képesek biztosítani a hadianyag- és ezen belül a löveggyártási kapacitás további kihasználtságát. Nem számoltak a külpolitikai helyzet várható fejleményeivel, amelyek semmi reményt nem nyújtottak az export lehetőségek fenntartását illetően. Végül nem számoltak Németország ama szándékával, amely nem segíteni, de tudatosan elsorvasztani igyekezett a délkelet-európai, így a magyar gépipart is, s ennélfogva a szerszámgépek és ipari berendezések szállítását elsősorban a politikai zsarolás eszközéül szánta.

Időközben az események alakulása, a Felvidék visszacsatolása és a Románia elleni fokozott készülődés meggyorsította a hadseregfejlesztési program végrehajtását. Elkészült a „Huba—I—A" program, amely nemcsak gyorsította, hanem ki is bővítette a hadianyagok gyártását. Ennek ellenére a „H—I—A" cikkjegyzékében meglehetősen kevés tüzérségi anyag szerepelt, ami váratlanul alatta maradt az eredeti, már ismert elképzeléseknek. A már folyamatban levő légvédelmi ágyúgyártáson kívül, 156 db 15 cm-es közepes tarack helyett csak 100 db-ot rendeltek, 1940. áprilisi szállítással. A 26 gépvontatású 15 cm-es tarack megrendelést is csak 4 db-bal egészítették ki. Ugyanakkor végleg törölték a megrendelendők közül a 37 M. 10,5 cm-es tarackot. A 48 db 21 cm-es tarack helyett is most csak 26 majdani gyártását helyezték kilátásba.[44] A páncéltörő ágyú és aknavető gyártást licenc híján végleg elejtették, a vásárlás mellett döntöttek. Mivel mindez nem állt arányban a folyamatban levő fejlesztéssel, a HM igazolásként sejtetni engedett későbbi nagyarányú megrendeléseket, amelyekre a lövegüzemnek készen kell állnia.

Az 1939. februárban összehívott III. csoportfőnöki értekezleten Markotay, a MÁVAG igazgatója közölte, hogy egyelőre, a jelenlegi havi 10 löveges kapacitás mellett, szó sem lehet a lövegeknek a kívánt határidőig való elkészítéséről. Győrffy-Bengyel csoportfőnököt meglepte a bejelentés. Azt hitte, a lövegüzemben folyó munkálatok lényegesen előbbre tartanak, hiszen nem sokkal előbb a MÁVAG még új lövegüzem felállításáról beszélt, ennek révén kívánva elnyerni a HM beleegyezését a nagyarányú külföldi megrendelésekhez. Feltette a kérdést: vajon hány löveget tud 1940. április 1-ig a gyár elkészíteni, figyelembe véve, hogy a felemelt kapacitást 1939. április végéig el kell érjék.

Markotay kifejtette, hogy a kérdésre még nem tud határozott választ adni, mivel „a kapacitás emelés nem történt program szerint, a német szállítás eldugulása miatt a gépek nem jönnek be". Emiatt a kapacitás emelése jelenleg havonta 9000 és 23 000 munkaóra között hullámzik. Márciusig a gépi berendezéseknek is legfeljebb kb. 60 százaléka készülhet el.[45]

A győri munkálatok előrehaladtak, de hiányzik 4 millió, amit a MÁVAG sajátjából fedezni nem tud, s „képtelen a létesítéshez több pénzt rendelkezésre bocsájtani, mert a diósgyőri lövegüzem bővítése

[44] HL. HM. Eln. III. Csíség. 1939/13 641. sz.
[45] Uo.

is már hatmillió pengőt emésztett fel". A HM előlegezze az összeget. Ebből 2,2 millió a telep megvásárlására, a többit a gépi berendezésekre szükséges. Az értekezlet megállapította, hogy tulajdonképpen csak 1,8 millióról van szó, mivel „Győri Ipari RT részvényeinek zöme tulajdonképpen állami kézben van és tisztán minisztériumok közti átírásról van szó".[46] Amennyiben beérkeznek a szerszámgépek és októberre sikerül a kapacitást havi 230 000 munkaórára emelni, úgy már 1940. augusztusban befejezik a szállítást, ellenkező esetben azonban csak szeptember végén.[47]

Mindezek figyelembevételével, valamint a kilátásban levő külföldi megrendelések számbavételével 1939 márciusában a következő gyártási tervet alakította ki a MÁVAG:

100 db 14/39. M. 15 cm-es tarack	1940. IV—VIII.
30 db 31. M. gépvontatásos 15 cm-es tarack	1940. IV—VIII.
76 db 29. M. 8 cm-es légvédelmi ágyú	1939. III—1940. X.
156 db 36. M. 40 mm légvédelmi gépágyú	1939. IV—1940. II.
440 db 36. M. 40 mm-es cserecső	1940. III.
160 db 36. M. 40 mm-es gépágyú külföldi megrendelésre	1939. III—XII.

Természetesen a lövegmozdony és csőkocsi megrendelések is eltolódtak. Csak 1940 első felében ígérte szállításukat a MÁVAG.[48] Ezek gyártásába bekapcsolódott a Mezőgazdasági Gépgyár is.

A gyártási terv részletesebb bontását mellőzzük, mivel az havonta változott, és nyomon követni szinte lehetetlen. A megrendelések összege (leszámítva a külföldit) 32 142 000 pengőt tett ki, ami nem túlzottan nagy, ha figyelembe vesszük, hogy a bővítésre 26 milliót készült befektetni a MÁVAG. Emellett előrevetítette árnyékát annak veszélye, hogy mikor az üzem a VKF időközbeni igényeinek megfelelően eléri a havi 300 000-en felüli munkaóra kapacitást, nem kap megfelelő megrendeléseket. Egyelőre kb. 1940 augusztusig volt ellátva megrendeléssel.

Azonban a kapacitásemelés adta problémákon kívül más is akadt. Már szóltunk róla, hogy a 15 cm-es fogatolt tarack javításra szorult. A munkálatokat a lövegüzem és a HTI külön-külön, egymással párhuzamosan folytatta. Mint Bézler Károly, a lövegüzem igazgatója az értekezletet tájékoztatta: a löveg folyadékfékjének átszerkesztése megtörtént, próbalövéseket végeztek. A lövészeten a löveg léghelyretolójának tömítése azonban nem bizonyult tökéletesnek, így a próbát március elején meg kell ismételni. A HTI szintén elkészült a maga fékmegoldásával, s márciusban sor kerül a próbára. Emellett némi átalakítás vált szükségessé a csőnél is.

A munkálatok elhúzódtak, s csak 1939. május 22-én kerülhetett sor a 100 löveg végleges megrendelésére, amikor végre a MÁVAG készítette csővel és fékkel a lőkísérletek eredményesen befejeződtek. A

[46] HL. Eln. VKF. 1. 1939/3894. sz.
[47] HL. Eln. VKF. 1. 1938/3242. sz.
[48] HL. HM. III. Csfség 1939/13 641. sz.

HTI a saját konstrukcióját elejtve javasolta a 14/39. M. MÁVAG-löveg előállításának azonnali megkezdését.[49]

A 21 cm-es tarack gyártásának kérdése izgalomba tartotta a HM-et és a MÁVAG-ot egyaránt. Mivel azonban a gyártásra való felkészülés, ennek szakmai, anyagi kihatásai folyamatos tárgyalások témája, a tüzérség korszerűsítésének egyik sarokpontja volt, külön fejezetet szentelünk a kérdésnek.

Amivel nem számoltak, bekövetkezett. A háború kitörése és kiszélesedése, az ország teljes német orientációja lehetetlenné tette a nyugatra menő fegyverszállításokat, és a főként onnan érkező nyersanyagok sorsa is kétségessé vált. Németország a háború kitörése után azonnal éreztette rosszallását a magyar „szövetségesnek" a lengyel kérdésben mutatott magatartása miatt, ami a hadianyag-szállítások időleges leállításában mutatkozott meg.

Bár a szállítások a politikai és gazdasági engedmények hatására később tovább folytak, ez újabb időzavarba hozta az egész hadianyag-, így a löveggyártást is. Amellett, hogy a szükséges gépek még nagyobb késéssel érkeztek és a gyártási kapacitás emelése lelassult, a német kapcsolatok szorosabbá tételével, gyakorlatilag lezárultak a nyugati szállítások lehetőségei.

A kialakult új helyzetről tárgyalt az 1939. szeptember 14-én összehívott értekezlet, ahol Győrffy-Bengyel altábornagy a löveggyártás helyzetét taglalva megállapította, hogy a 40 mm-es gépágyú és a 8 cm-es légvédelmi ágyú gyártása a kívánalmaknak megfelelően folyik. A külföldre szánt gyártást is folytatjuk, mondotta, de csak addig, „míg nem leszünk kénytelenek azt magyar szükségre fordítani".[50]

A továbbiakban már csak a nehézségekről szólhatott a csoportfőnök. A 14/39 M. 15 cm-es lövegek gyártása került a gondok középpontjába. Kiderült ugyanis, hogy 1940. áprilisáig csak 12 készülhet el a szükséges 50 helyett. A csőgyártás kapacitása sem emelkedett, mivel a napi termelés még mindig 1 cső a megkívánt 3 helyett. Különösen élesen vetődött ez fel most, amikor rohammunkával kellett volna a 15 cm-es csöveket gyártani. (Mint ismeretes, a lövegcsővel folyó kísérletek miatt korábban a csövek gyártása sem indulhatott meg.)

A MÁVAG csak ígéretekkel tudott előhozakodni, miszerint november 1-ig kettőre, 1940 közepétől 3 csőre emelik a kapacitást.

Az értekezleten felkérték Bézler Károly igazgatót, hogy mindent tegyen meg a lövegüzem termelésének meggyorsítása érdekében. A MÁVAG-gal, valamint az Iparügyi Minisztériummal keressék meg azokat az alvállalkozókat, amelyek a löveggyártásba még az eddiginél is nagyobb kapacitással tudnak bekapcsolódni. Amennyiben a belföldi kapacitás így sem volna megfelelő, úgy kezdjenek tárgyalásokat a német Göring Művekkel is.

[49] HL. HM. Eln. VKF. l. 1938/3242. sz.
A 100 löveg szállításának határideje a HM-mel történt megegyezés után:
1940. áprilisban 50 db.
1940. júniusban 25 db.
1940. augusztusban 25 db.
[50] HL. HM. Eln. III. Csfség 1939/48 323. sz.

A szabad kapacitásoknak ez a kétségbeesett keresése összefüggésben állt a német szerszámgépek szállításának fenntebb jelzett leállításával. Ezzel kapcsolatosan maga Győrffy-Bengyel altábornagy tárgyalt Clodiussal, a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetőjével, s kérte, hogy „a magyar vállalatok által a hadianyaggyártáshoz megrendelt gépeket is fennakadás nélkül szállítsa Németország".[51]

A MÁVAG csakhamar újabb 8 millió előleg folyósítását kérte, hogy legsürgősebb kiadásait fedezni tudja. 1939 végére ugyanis a MÁVAG lövegüzeme válságba került. Eddig az időpontig már 20 milliót fektettek be beruházásokba, ugyanakkor a 32 milliós HM megrendeléseknek még negyedét sem gyártották le. Minimálisra csökkentek és bizonytalanná váltak a külföldi szállítások. Ugyanakkor az ország gazdasági helyzete is arra utalt, hogy a folyamatban levő megrendelések legyártása után a beruházási program lezárul. Ilyen körülmények között a tervezett győri üzem feleslegessé vált, a fejlesztés leállt. A MÁVAG igazgatósága nyugtalanul szemlélte a helyzetet, s nem tudott úrrá lenni rajta.

Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter októberben tájékoztatta a Minisztertanácsot a MÁVAG helyzetéről.[52] A gyár 15 millió pengős pénztári hiány következtében fizetési nehézségekkel küzd, a munkások bérének fizetése is bizonytalanná vált. Ennek okai a már végrehajtott vagy folyamatban levő nagyarányú beruházások, amelyek fedezete teljesen bizonytalan, nem tudni eddig is, „milyen pénzeszközökből teljesítették, milyen természetűek és kik az egyes hitelezők". A beruházások nagy része mind a pénzügyminiszter, mind a Minisztertanács előtt ismeretlen, erre engedélyt nem adtak. Javasolta Reményi-Schneller a Minisztertanácsnak a MÁVAG pénz- és vagyonkezelésének részletes vizsgálatát, valamint azok felelősségre vonását, akik engedélyezték a beruházásokat, s ezzel a vállalat inmobilitását előidézték. „Intézményesen biztosítandó, hogy a jövőben a felelősség nélküli gazdálkodás lehetősége megszűnjön"[53] — mondotta befejezésként a pénzügyminiszter.

A vizsgálat a Minisztertanács hozzájárulásával meg is indult, s annak időszakára felfüggesztették Markotayt, a MÁVAG vezérigazgatóját, és a további beruházásokat leállították. Ez azonnali tiltakozásra késztette Werth Henriket, aki december 10-én a löveggyártás helyzetét elemző emlékirattal fordult a honvédelmi miniszterhez.[54]

A vezérkar főnöke a lövegüzem kapacitásának emelését indokolva kifejtette: nagymérvű fejlesztésre volt szükség, hogy a honvédség távlati igényeit a lövegüzem ki tudja elégíteni. Sajnos, a MÁVAG-on kívül álló okokból a fejlesztés lassúbb volt a vártnál, és így egyes lövegfajták, köztük a 15 cm-es tarackok gyártása késik. Értesülései szerint az első 50 tarack csak 1940. július 1-re várható. De elmaradás lesz

51 Uo.
52 OL. Mt. jkv. 1939. X. 20.
53 Uo.
54 HL. VKF. M—l. 1939/10 129. sz.

a légvédelmi ágyúk szállításában is. „Bár ez a késedelem a honvédség harcértékét éppen a jövő év tavaszára várt újabb külpolitikai feszültség idejére érezhetően csökkentette, mégis bele kellett nyugodnom, mert a lövegüzem erősebb fejlesztését a kormány megfelelő tőke beruházással nem tette lehetővé ... Felesleges bővebben kifejtenem, hogy a 24 közepes üteg, valamint a légvédelmi ágyúk hiánya mit jelent éppen ebben a kritikus időszakban" — fenyegette meg a kormányt a vezérkar főnöke, majd a továbbiakban kifejtette, hogy a jövőben sem látja biztosítottnak a „Huba II." hitelkeretében megrendelendő anyagok sürgős legyárthatóságát.[55]

A jövőre nézve követelte Werth, hogy a MÁVAG-ban a felelős vezető nélküli állapotot azonnal szüntessék meg, a régi vezérigazgatót, akit eddigi munkájáért „nem az állásától való felfüggesztés, hanem a legnagyobb dicséret illeti meg", helyezzék vissza, mert csak így látja biztosítékát annak, hogy a „Huba II." keretében várható megrendelések gyártását idejekorán végrehajtják. A halogatás végzetes következményekkel járhat. „Tény az — írta —, hogy a hadrend fejlesztési és ezen keresztül a kormány külpolitikai célkitűzéseit a csak pénzügyi szakszempontok által vezetett közegek eljárása a legkomolyabban veszélyezteti."[56] Ezután e közegek „bűneit" sorolja fel — pontokba foglalva: a lövegüzem kovácsműhelyében a már elhatározott beruházások leállítása következtében 3—5 hónapi késés lesz; a megmunkáló üzem 330 000 óra havi kapacitás növelés helyett csak kb. 280 000 órára képes és ekkor a Németországban rendelt munkagépek szállítását leállították; a diósgyőri gyár más részlegeiben is mutatkozó lemaradás károsan befolyásolja az ország egész hadiiparát, mivel a gyár több más vállalattal kooperál; a „kicsinyes adminisztrációs szempontok által vezetett pénzügyi ellenőrzés" a honvédség fejlesztését és ezzel az ország külpolitikai célkitűzéseit veszélyezteti.

Nyomatékosan kérte Werth a honvédelmi minisztert, eszközölje ki megfelelő helyen, hogy a „MÁVAG vezérigazgatóját, akinek rátermettsége közismert és aki a honvédség szükségleteit nemcsak átérezte, hanem mindent el is követett, sőt a felelősség vállalásától sem riadt vissza, állásába a pénzügyi ellenőrző közegek korlátozó tevékenységének beszüntetése mellett azonnal és teljes hatáskörrel helyeztessék vissza". Továbbá, azonnal bocsásson az állam a MÁVAG rendelkezésére további 30 millió állami kölcsönt, hogy a honvédségi szállításokhoz megfelelő forgótőkéje legyen. Ez egyben pótolná a kieső külföldi szállításokból származó jövedelem elmaradását. A MÁVAG pénzügyi helyzetét egy bizottság vizsgálja felül, majd ennek megtörténte után a lövegüzemet emeljék ki a MÁVAG kötelékéből és mint önálló RT-t helyezzék a HM ellenőrzése alá. Ugyanakkor egy HM bizottság a pénzügyi vizsgálattól függetlenül vizsgálja meg, hogy a fejlesztési tervek végrehajtása biztosított-e, és a jövőben milyen beruházások szüksége-

55 Uo. 6 db 31 M. 15 cm-es gépvontatású tarack, 28 db 14/39. M. 15 cm-es tarack, 60 db 40. M. 10,5 cm tarack, 12 db 29. M. 8 cm lgv. ágyú, 80 db 36. M. 40 mm-es gépágyú, 110 db 40. M. 40 mm-es harckocsi ágyú.

56 Uo.

sek. A gyár külföldi szállításai az események következtében leálltak, ami komoly nyereségkiesést jelentett, és így a gyárnak fizetési nehézségei támadtak. A MÁVAG öt év alatt 48 milliót ruházott be, ami szép teljesítmény és azt eredményezte, hogy ma egyáltalán hadiiparral rendelkezik az ország. A vezérkar főnöke véleménye szerint a gyár különben sem deficites, hanem csak inmobil, amint a fenti módon segíteni kell.[57]

Werth Henrik tehát a maga szokásos módján minden pénzügyi és gazdasági megfontolást félredobva követelte az ország teljes gazdaságának a hadsereg szolgálatába állítását, és minden felmerülő nehézségért a kormányt és a körülötte csoportosuló, a fegyverkezést akadályozó „okvetetlenkedőket" marasztalta el.

A katonai és polgári vezetés ellentétéből az előbbi került ki győztesen. Az iparügyi miniszter 1940. január 19-én, a pénzügyminiszterrel „egyetértőleg", tájékoztatta a Minisztertanácsot, hogy a MÁVAG deficitjéért senki sem felelős, az csupán a kiesett külföldi szállításokból eredő remélt bevételek elmaradása következtében lépett fel. Ezért kérte a Minisztertanács jóváhagyását, hogy a MÁVAG halasztathatatlan fizetésének teljesítése céljából 3,3 millió pengő előleget rendelkezésre bocsáthassanak. A Minisztertanács hozzájárult az előleg megadásához ekkor és a következő hónapokban is, amikor további előleget kértek a MÁVAG részére.[58] A kormány tehát meghátrált és engedni kényszerült, mivel maga a kormányzó is támogatta a katonai vezetés önkényeskedésig fajuló akcióit. Ebből ered Teleki Pál miniszterelnök és Werth közismert ellentéte, mely odáig fajult, hogy Teleki lemondását ajánlotta fel Horthynak. Teleki 1940. szeptember 1-én Horthyhoz írt leveléből többek között félreérthetetlenül kirajzolódik a MÁVAG deficit ügyének Werth által erőszakolt előzménye és folytatása is, ami nem volt egyedülálló a maga nemében: „Az állami gépgyáraknál különböző katonai fórumok olyan beruházások eszközlését erőszakolták, amelyekre az üzem vezetősége a pénzügyi fedezetet előteremteni nem tudta, amikor a vezetőség erre utalt, a katonai álláspont az volt, hogy a beruházásokat csak csinálják meg, a fedezetről gondoskodni majd a pénzügyminiszter kötelessége, de ezt a Pénzügyminisztériummal letárgyalni, sőt a Pénzügyminisztériummal közölni is elmulasztották... Ennek a dolognak során az üzem vezetőségét hadbírósági eljárással is fenyegették azon esetre, ha nem alkalmazkodik a törvényellenes eljáráshoz."[59]

A MÁVAG vezérkarának ily módon való tisztázása után tovább folytak az erőfeszítések, hogy a lövegüzem tervét mielőbb végrehajtsa. Megsürgették a német gépszállítmányokat, intézkedéseket tettek a szükséges nyersanyagok biztosítására, s leállították a külföldi szállításokat. 1940 elején már elérték a havi 280 000 munkaóra teljesítményt, az előkészületek abba a stádiumba jutottak, hogy a tarackok sorozatgyártása is megkezdődhetett.

[57] Uo.
[58] OL. Mt. jkv. 1940. I. 19.
[59] *Horthy Miklós* titkos iratai. Budapest, 1962., 243. o.

1939-ben már elkészült a „Huba—I—A" megrendelésekből 136 gépágyú, 40 légvédelmi ágyú, 8 gépvontatású 15 cm-es tarack, valamint 136 db 40 mm-es cserecső. A külföld számára kb. 60 (pontosan nem állapítható meg) gépágyút szállítottak.[60]

Az 1940. évre maradt:

50 gépágyú, 100 db 15 cm-es fogatolt tarack, 22 db 15 cm-es gépvontatású tarack, 40 db 8 cm-es légvédelmi ágyú, 24 gépágyú Finnország részére.[61]

A „Huba II." keretében tervezett beszerzésekből mindössze 64 gépágyú szállítása esett 1940-re. Ehhez jött még 60 db 15 cm-es cső szállítása az olaszoknak, valamint a lőszer és csőfélkocsik szállításának befejezése.

Ha a megmunkáló és szerelő műhelyben csak havi 300 000 munkaórával számolunk (bár további teljesítmény emelés 350 000 órára kilátásban volt, az összesen évi 3 600 000 munkaóra. Ha a megrendelt és gyártás alatt álló anyaghoz szükséges időt összeadjuk, az alábbi eredményt kapjuk:

138 db gépágyú (á 5000 óra)	690 000 munkaóra
100 db 15 cm-es fogatolt tarack (á 8000)	800 000 munkaóra
22 db 15 cm-es gépvontatású tarack (á 14 000)	392 000 munkaóra
40 db légvédelmi ágyú (á 16 000)	640 000 munkaóra
180 db csőfélkocsi 14 M.	480 000 munkaóra
30 db 31 M. csőfélkocsi	120 000 munkaóra
összesen:	3 122 000 munkaóra[62]

A felfejlesztett lövegüzem foglalkoztatottsága tehát nem volt biztosítva. Áprilisban már e tárgyban összeült értekezleten megerősítették, hogy a 21 és 10,5 cm-es tarackok gyártása jó esetben csak 1941-ben kerül sorra, ugyanakkor a kapacitás még tovább növekszik. Nem sokat változtatott a helyzeten, hogy az üzem folyamatosan kapott megrendeléseket pótalkatrészekre és lövegek nagyjavítására.

A lövegüzem kimutatása szerint a januárban még 100 százalékos foglalkoztatottság decemberre 55 százalékra fog visszaesni, és amennyiben újabb rendeléseket nem kapnak, 1941-ben tovább zuhan.[63]

A szabad kapacitás levezetésére alkalmasnak látszott további gépágyúszállítás külföldre, amennyiben vevő jelentkezik és a HM engedélyezi. Ehhez a HM azzal a megkötéssel volt hajlandó hozzájárulni, ha hozzanyagot adnak a megrendelők, mivel saját nyersanyag külföldi szállítások céljára nem állt rendelkezésre.[64] Így ezek a szállítások meg is hiúsultak.

Győrffy-Bengyel altábornagy — ekkor már katonai főcsoportfőnök — a Minisztertanácson, 1940. április 27-én kénytelen volt bejelen-

60 HL. HM. 3/a. 1939/67 226. sz.
61 Uo.
62 HL. VKF. 1. 1939/4891. sz.
63 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/24 316. sz.
64 Uo.

teni, hogy a „HM rendelések elfogyásával azzal kell számolni, hogy nagyarányú munkátlanság és munkanélküliség fog beállni."[65] Ez természetesen a teljes magyar iparra érvényes volt, de ha lehet, még fokozottabban a lövegüzemre, mely amikorra nagy anyagi áldozatok árán elérte a kívánt kapacitást, a remélt foglalkoztatottsága elmaradt.

A „Huba—I—A" megrendeléseket folyamatosan szállította 1940-ben a lövegüzem. A légvédelmi ágyúk és gépágyúk már májusban, az utolsó gépvontatású 15 cm-es tarack szeptemberben, míg a 15 cm-es fogatolt tarackok utolsó darabjai, csőkocsikkal együtt, csak decemberben kerültek ki a csapatokhoz.

*

A tüzérszemlélő 1938 nyarán tanulmányt készített a tüzérség fejlesztéséről. Kiindulópontként a szomszédos államok erődítéseinek áttörési lehetőségeit vizsgálta. Ekkor még az északi szomszéd erődvonalának áttöréséhez szükséges eszközök álltak elsősorban vizsgálódása középpontjában. Egy évvel később viszont már a román erődrendszer áttörésének lehetőségei kerültek előtérbe.

A tanulmány célja annak megállapítása volt, hogy mennyi tüzérségi erő, lőszerkiszabat szükséges az erődövek áttöréséhez, s milyen békeelőkészületek szükségesek a megfelelő tüzértechnika és lőszer idejekoráni beszerzéséhez, a nehéz tüzéregységek felállításához.

Az elégséges tüzér erő megállapításánál az egyvonalas erődrendszer 7—8 km-es szakaszának lerombolása szolgált alapul. Ebben a szélességben 20 erőddel számolva, a szemlélő szerint, 18 közepes és nehézüteggel (72 löveg) volt elképzelhető a hatásos tűz, ha a lőszerhatás az erődök ellenálló képességét meghaladja.[66]

A feltevésnél — mint erről már szóltunk — a tüzérszemlélő a csehszlovák és az 1938-as román erődítési rendszert vette alapul, amely a fenti erődsűrűségnek felelt meg. Ennél lényegesen erősebbnek bizonyult a későbbiekben a kiépülőben levő román Károly-vonal, amely 1938-ban ugyan 70 km hosszúságban még csak 80, 1939-ben 190, 1940 nyarán pedig már kb. 320 betonerődből állt.[67] Ennek az egyvonalas mélységben még ki nem épített vonalnak minden 1 km-es szakaszára tehát átlagosan 4 erőd jutott, így a 20 erőd sűrűséggel nem 7—8, hanem már 4 km szélességben kellett számolni. A 7 km szélességű átjáró nyitásához tehát a tervezett ütegek duplájára volt szükség.

A tüzérszemlélő tanulmányában az 1938-as állapotoknak megfelelően kérte a közepes és nehéztüzérség sürgős fejlesztését, illetve a korszerű nehéztüzérség megteremtését. Elsősorban tüzér felső vezetés — fővezérség törzsébe tüzérparancsnok — létrehozását kívánta, mely „a hadvezetőséggel állandó érintkezést tart fenn, szándékait és

65 Uo.
66 HL. Eln. VKF. 1. 1938/3017. sz.
67 *Szabó László:* Pillantás a „Carol-vonal"-ra. MKSZ. 1941. 2. sz. 471. o.

elgondolásait ismeri és annak szellemében mindenféle békebeli előzetes számvetést megtesz, másrészt nagyobb tüzércsoportok vezetésébe önmagát begyakorolja . . ."[68] Szükségesnek tartotta továbbá, a gyors felriasztás érdekében, a közepes és nehéztüzérségi lőszernek az előrelátható alkalmazási terület közelében való centralizálását, a hadszíntér időbeni szemrevételezését, az oda vezető utak, műtárgyak előkészítését a nehéz löveganyag zavartalan és gyors előrevonásához.

A VKF 1938 nyarán létrehozta a hajmáskéri tüzértábor parancsnokság helyett a „101. tüzérségi parancsnokság"-ot, amelynek feladatául a fővezérség közvetlen tüzérség kiképzésének vezetését, az új nehéztüzérség felállítását jelölte ki.[69]

A tanulmányban lefektetett elvek alapján 1 kilométeren 8—9 csősűrűséggel számolva tett javaslatot a tüzérszemlélő a szervezésre és löveganyag beszerzésekre. Legkevesebb 48 db 21 cm-es nehéz tarack hadrendbe állítását javasolta, amit közepes, 15 cm-es tarackokkal kb. egyharmad arányban egészítenek ki. Tekintettel arra, hogy a 21 cm-es tarackok a terepen szétszórt erődökre úgy is többnyire ponttüzet lőnek, a jobb vezethetőség érdekében a nehéztüzérségnél 2 löveges ütegek felállítását javasolta. A „Fr." hadrendet — 48 löveget véve alapul — így 7 nehéz tüzérosztályból (à 3 üteg, 42 löveg) álló fővezérség közvetlen tüzérségre tervezte. A fennmaradó 6 löveg mint tartalék és kiképző üteg egészítette volna ki a hadrendet. Hatásosabbnak és a célnak jobban megfelelőnek tartotta azonban a tüzérszemlélő 60 tarack beszerzését és 9 tüzérosztály felállítását.[70]

A VKF egyetértett a javaslattal és 1938 novemberben kiadta az utasítást a nehéz tarackok beszerzésére, s a javasolt hadrend felállításának megkezdésére. Ennek megfelelően a „Huba I." cikklistán 48 db 21 cm-es nehéz tarack szerepelt.

A béke szervezésben 3—3 21 cm-es üteget egy-egy osztály kötelékben kívántak összefogni, míg a hetedik üteg két egylöveges 30,5 cm-es üteggel képez egy osztályt. „Fr." esetén a 21 cm-es ütegek megháromszorozódnak és két-két 3 üteges osztályt állítanak fel, míg a 30,5 cm-es ütegek ikreződés folytán önálló osztályt képeznek. A honvédség birtokában volt akkor 5 db 30,5 cm-es világháborús mozsár, amelyeknek szaporítását nem tervezték.[71] Beszerzésre az olaszok 21 cm-es tarackját ajánlotta a HTI, melynek kísérleteit és szerkesztését az olasz—magyar együttműködés keretében már korábban figyelemmel kísérték, s átadásáról tárgyalások folytak. Az olaszok a gyártási jogot hajlandók voltak átadni. Felvetődött a német beszerzés lehetősége is, amit azonban a németek szokásos elzárkózása miatt elvetettek. A MÁVAG biztatására kapcsolatot teremtettek a Bofors Művekkel, amely szintén foglalkozott egy 21 cm-es nehéz tarack kialakításával. Már megtörtént a megállapodás az olaszokkal, amikor 1939 májusában azzal a feladattal küldték ki Svédországba Emánuel László

[68] HL. Eln. VKF. 1. 1938/3017. sz.
[69] Uo.
[70] HL. Eln. VKF. 1. 1938/3356. sz.
[71] HL. Eln. VKF. 1. 1938/3664. sz.

őrnagyot, hogy ott a löveg szerkesztését tanulmányozza, és próbálja a szerkesztőket olyan irányba befolyásolni, hogy az olasz lőszer lőhető legyen az új tarackból. Lelkére kötötték Emánuelnek, tartsa titokban, hogy az olasz tarackból már rendelés történt.[72]

A MÁVAG ugyanis vállalta, hogy saját költségén megszerzi a Bofors-tarack gyártási jogát és berendezkedik a gyártására. A próbalöveget 1940. július 1-re ígérték, majd megrendelés esetén 1941. május 1-re 4, szeptember 1-re újabb 4 db szállítását. A MÁVAG azt kérte, hogy amennyiben a HM nem tart rá igényt, úgy a Bofors-löveget baráti és semleges államoknak eladhassa. A HM örömmel üdvözölte a gondolatot, mivel így a honvédség esetleg 2 lövegtípus közt válogathat. A 3/a. osztály kétségét fejezte ki az export igények realizálhatóságát illetően, ez azonban nem szegte a MÁVAG kedvét. Az ügy a későbbiek során elhalt, a gyártásra nem került sor.[73]

Az olasz tarack előállításával a MÁVAG lövegüzemét bízták meg. Addig azonban míg a gyártásra a lövegüzem felkészül, a legszükségesebb mennyiséget Olaszországból rendelték meg.

Megrendeltek még 1938 őszén 8 tarackot azonnali szállításra. Egy kísérleti löveget az olaszok el is küldtek. Kiderült, hogy módosításra van szükség. Többek között a tarack csőfékje és helyretoló rugója nem szabályozható.

Ami a magyar gyártást illeti, a HTI az olasz szerkezeti rajzok megérkezésétől számított 9—10 hónapra ígérte, hogy azokat átrajzolja, sokszorosítja és a lövegüzem rendelkezésére bocsátja. A MÁVAG 1938 decemberben közölte, hogy a szükséges csőfúró és csiszológépek beszerzése legalább 12 hónapot vesz igénybe. Így a HM, ha a megrendelést mielőbb kiadja és előleget (170 000 P) ad, úgy az első 4 tarackot 1941 februárra tudják szállítani, a többit (36 db) 1943 közepéig.[74]

A MÁVAG-nál 12 tarack megrendelését vették tervbe azzal a kívánsággal, hogy azt lehetőleg 1941 májusában szállítsák.[75]

Az olasz tarackok szállítása késett. Az olasz fél bejelentette, hogy sajnálatos, de azonnali szállításról szó sem lehet. Két tarackot 1939 májusig, míg a további hatot az év végéig tudják küldeni. Ugyanakkor a magyar gyártás eltolódása miatt a vezérkar 1939. februárban úgy döntött, hogy amennyiben az olaszok vállalják, még 6 tarackot rendelnek meg, hogy 1940. április 1-én a „Huba—I—A" hadrend felállásának időpontjában, legalább 14 nehéz tarack álljon rendelkezésre.[76]

Időközben intézkedés történt a 21 cm-es tarackok lőszerbeszerzéséről. Itt is az azonnali olasz megrendelés, majd a későbbiek során megindítandó magyar gyártás mellett döntöttek. A WM gyár vállalta a 21 cm-es lőszerek gyártását. Hosszas vita után 1939. februárban a lövegek alapfelszerelését 120 lövésben állapították meg csövenként. A

72 HL. Eln. 3/a. 1939/3894. sz.
73 HL. Eln. VKF. 1. 1939/3313. sz.
74 HL. Eln. 3/a. 1938/90 979. sz.
75 HL. Eln. VKF. 1. 1939/3313. sz.
76 Uo.

javadalmazást egyelőre mindössze csövenkénti 40 lövésben határozták meg. A romboló és repesz gránátok arányát — tekintettel az erőd rombolási feladatokra — 4:1 arányban állapították meg.[77]

Márciusban bizottság sietett Olaszországba, hogy a szállításokat sürgesse. Nem lettek sokkal okosabbak. Azt kellett tapasztalják, hogy az olasz hadiipar nehézségekkel küzd, nemcsak export kötelezettségeinek nem tud határidőre eleget tenni, de saját hadserege szállításaival is elmaradt. A korábban rendelt 8 tarack eredeti szállítási határidejét előrehozni nem tudják, s az utóbb rendelt 6 db-ról pedig képtelenek megmondani, mikor fogják szállítani.[78]

A tarackok árát illetően is kellemetlen meglepetés érte a kint járt küldöttséget. Caraccino altábornagy közölte a végleges árat rögzíteni kívánó magyar kollégáival, hogy a tarack ára a korábban megadott 1 870 000 líra helyett 2 370 000 líra, időközben ugyanis „drágulások" miatt 500 000 lírával emelni kellett. Ezenkívül kérte a Caraccino, hogy mintegy viszonzásként 200 db 15 cm-es csőkészlet szállítását vállalja a MÁVAG, mert az számukra fontos és sürgős volna![79]

A bizottság nem tehetett mást, elfogadta a megemelt árat, hiába próbált az olasz löveg hibái miatt szükségessé vált átszerkesztésből eredő többletkiadással érvelni.

Május végén az olaszok közölték, hogy az első tarack útban van. Ugyanakkor a többi tarackról az a hír érkezett, hogy késni fognak. A HM erre Olaszországba küldte Harmos Zoltán ezredest, hogy ismételten sürgesse meg a tarackok és lőszerek szállítását.[80]

A III. csoportfőnök látva a nehéz tarackok szállításának bizonytalanságát, felszólította a HTI-t, hogy a 30,5 cm-es mozsarak elavult futóművének modernizálásával kapcsolatosan tegyen mielőbb javaslatot. Az 5 mozsár ugyanis jobb híján fontos fegyverré lépett elő a Románia ellen készülődő hadsereg számára, szállíthatóságukat mielőbb biztosítani kellett.[81]

Az Olaszországból érkező 21 cm-es lövegek fogadására igyekezett felkészülni a lövegüzem is. Az olasz löveg hasonló alkatrészét ugyanis a lövegüzem által készített folyadékfékkel akarták kicserélni, és azzal kiküldeni a csapatokhoz. A folyadékfék elkészítése azonban egyre késett. Június végére ígérték, majd ezt októberre módosították, végül 1940 decemberre el is készültek, s megkezdődhetett felszerelésük a lövegekre.[82]

A HM 1939 augusztusában adott megrendelést a MÁVAG-nak 12 tarackra, egyelőre lövegtaliga és csőkocsi nélkül. Az ár és határidő kérdést egyelőre nyitva hagyták, mivel addig nem tudták megállapítani, míg a HTI által módosított és átrajzolt dokumentáció nem állt rendelkezésre. Ily módon pontos kalkulációt sem lehetett csinálni. Az olasz rajzok azonban késve, részletekben érkeztek. A HTI szeptem-

77 HL. Eln. 3/a. 1939/12 771. sz.
78 HL. Eln. III. Csfség. 1939/15 565. sz.
79 Uo.
80 HL. Eln. VKF. 1. 1939/3894. sz.
81 Uo.
82 HL. Eln. 3/a. 1941/3833. alsz. (Eln. 3/a. 1939/35 855.)

ber 20-ig, majd november 1-ig ígérte a rajzokat, amennyiben azok utolsó darabig megérkeznek.[83] Mindenesetre hamar bebizonyosodott, hogy a HM által 1941. december 31-ig óhajtott szállításokról szó sem lehet.[84]

A MÁVAG az előkészületek kiadásaira való hivatkozással, addig is, míg a gyártás megindulhat, a megrendelés vétele után azonnal 1,5 millió pengő előleget kért és kapott.[85]

A rajzok és szerszámgépek sürgetésére közben Olaszországba ment az immár ki tudja hányadik bizottság.[86] A trackok az olasz megítélés szerint is rosszul sikerültek, ezért az olasz HTI is változtatásokat szándékozott eszközölni, egy új típust szerkeszteni. Egyes alkatrészek rajzát most már ezen a címen tartották vissza. A hitegetések, tárgyalások tovább folytak, a MÁVAG gyártási előkészületei egy helyben topogtak.

A HTI-nek az 1940. áprilisi állapotról adott helyzetképe szerint, ekkor a HTI birtokában volt az olaszok által módosított cső- és lövegzár rajzain kívül (ez utóbbiak már a lövegüzemben) a 250 alkatrész rajza közül 208, ezek azonban oly elrendezésben, hogy szinte minden rajzcsoport hiányos volt. A meglevő vázlatok átrajzolása a megfelelő módosításokkal a HTI-ben és Diósgyőrben megfeszített erővel folyt.[87]

A vezérkar, bár a gyártás megindítása egyre késett, s az újabb olasz rendelések sem biztattak sikerrel, hiszen a közben leszállított 8 lövegnél többre egyhamar nem lehetett számítani, nem mondott le a nehéztüzérség erősítéséről.

A III. Csoportfőnökség 1940. februárban vázolta a helyzetet. Megállapította, hogy a honvédségnél 59 nehéz és közepes (főként közepes) löveg áll szemben 200 könnyűvel. Ez az 1:4 arány messze van az ideális 1:1, de még a kis államoknál elfogadható 1:2 aránytól is. Az erődök elleni támadás pedig szükségessé teszi a nehéztüzérség számának alapos emelését.[88]

Ezért javasolták újabb 26 löveg megrendelését. Ezzel a MÁVAG-nál összesen 38 löveget rendelnének meg. Bézler, a lövegüzem igazgatója szerint ez a mennyiség 1941 (18 db) és 42-ben (20 db) legyárthatő, ha a rajzok és a szerszámgépek a MÁVAG-ba még 1940 márciusban megérkeznek.[89]

A költségkihatással kapcsolatban a III. Csoportfőnökség megállapította, hogy a lövegek ára, „miután még árajánlat rendelkezésünkre nem áll (az olasz rajzok zöme csak most érkezik be, s csak azok átvizsgálása után tehet a MÁVAG árajánlatot), tehát becslés szerint" egy löveg az üteg- és osztályfelszerelés költségeinek egy lövegre eső hányadával együtt kb. 450 000, a 26 löveg együttesen 11 700 000,— P.

83 HL. HM. Eln. 3/a. 1941/3833. alsz. (Eln. 3/a. 1939/42 127.)
84 Uo.
85 Uo.
86 Uo.
87 HL. HM .Eln. 3/a. 1941/3833. alsz. (Eln. 3/a. 1940/22 564.)
88 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/8821. sz.
89 Uo.

Ehhez hozzászámítva a vontatók és a szükséges lőszer árát, az egész költség kihatása 22,7 millió P, amit a VKF kívánságának megfelelően a „Huba II." hitelen kívül, a rendes évi HM költségvetésből kell fedezni.[90]

Amennyiben a terv megvalósul, úgy a könnyű- és közepes, illetve nehéztüzérség aránya némileg javulna: 3,5:1. (52 db 21 cm-es, 5 db 30,5 cm-es, 282 db 15 cm-es tarack = 339:1200 10,5 cm-es és azon aluli lövegekhez.)

A fentiek értelmében 1940. július 5-én meg is rendelt a HM újabb 14 korszerűsített nehéz tarackot a MÁVAG-tól. Árukat csőkocsival és szállítótengellyel együtt nem végleges 380 000—500 000 pengőben szabták meg. A korábban — 1939. augusztus — megrendelt 12 db-bal együtt már 26-ot szerettek volna munkába venni, azonban a gyártás nem indulhatott meg, mert a teljes rajzdokumentációt (egy év leforgása alatt) még mindig nem kapták meg. Így körülbelüli gyártási határidőt sem tudott adni a gyár. Minden attól függött, mikor érkeznek be a rajzok. Egyelőre csak előkészítő és jelentéktelen részmunkák folytak. A munkának teljes intenzitással való megindítása elsőrendű érdeke volt a lövegüzemnek, hiszen „a 21 cm-es tarackok gyártása a tervezett program szerint már 1940-es foglalkoztatásuknak is gerincét képezte."[91] A gyártás azonban az év végéig nem indult meg. A III. Csoportfőnökség októberben is a még hiányzó szerkezeti rajzok további késéséről tett jelentést. Az olasz HTI — mint ezt a Budapestre érkező katonai delegáció közölte — még egyes alkatrészek átszerkesztésével nem készült el, de ha kész lesz, azonnal küldik.[92] Különös helyzet alakult ki. Az eredeti tarack rajzainak már a HM birtokában levő részén a magyar HTI végzett átszerkesztéseket, a visszatartott rajzokon viszont az olaszok dolgoztak, tehát a két HTI egymástól függetlenül igyekezett egy, az eredetinél használhatóbb löveget kialakítani. Mire ugyanis az olasz hadsereg szakemberei is felfedezték az átszerkesztés szükségességét, már elküldték a rajzok jelentős részét. Bizonyossá vált, hogy magyar gyártású lövegről 1941 első felében nem lehet beszélni és teljesen bizonytalan, hogy egyáltalán mikorra készülhet el az első széria. A hadseregvezetés hibát követett el, amikor — engedve a HTI-nek — egy kellően ki nem tapasztalt löveget megvásárolt. Ez hiba volt akkor is, ha a jobb híján kényszerhelyzet állt fenn.

Időközben, 1940 nyarán, forrpontra jutott a román—magyar viszony. A honvédség katasztrófálisan gyenge tüzérséggel vonult fel a Románia elleni támadásra. A nehéztüzérséget a 15 cm-es tarackokon kívül — ezek is hiányosak voltak az ütegeknél — mindössze 8 db 21 cm-es tarack és 5 db 30,5 cm-es mozsár alkotta.

Harci alkalmazásukra nem került sor, mivel a támadás szerencsére nem következett be. Ha visszatekintünk a tüzérszemlélő korábbi szá-

90 Uo.
91 HL. HM. Eln. 3/a. 1941/3833. alsz. (Eln. 31/1940/48 315.)
92 HL. HM. Eln. 3/a. 1941/3833. alsz. (Eln. 3/a. 1940/59 333.)

mításaira, s az áttöréshez általa szükségesnek vélt minimális nehézlöveg mennyiséget összevetjük az 1940 nyarán rendelkezésre álló lövegszámmal, kétséget kizáróan megállapítható, hogy az áttörés sikeres végrehajtása — még nagy véráldozatok árán is — bizonytalan volt.

Az 1939. október 1-én életbe lépő szervezés szerint megalakult a 101. és 102. fővezérség közvetlen nehéztüzérosztályok 2—2 ütege. Ekkor még abban reménykedett a hadvezetés, hogy az osztályok 3. ütege is rövidesen felállhat az újabb olasz rendelés (6 löveg) révén. Ezeket az olaszok kezdetben 1940 tavaszára, majd — mivel új típus kialakításához fogtak — októberre ígértek, ebből azonban csakhamar 1941 októbere lett.[93] A modernizált járóművű 30,5 cm-es mozsarakat a 103. tüzérosztályba állították be.

Az olasz tarackok közül hat még 1939 őszén, majd kettő 1940. januárban érkezett meg.[94]

A megérkezett és „39 M. nehéz tarack" elnevezéssel rendszeresített lövegek közül egy a HTI birtokában maradt, hetet pedig az 1940 februárjában a tüzérosztályoknak adtak ki, hogy az addigra felkészített keret a kiképzést megkezdhesse.[95] A 101. tüzérosztály ütegei 2—2, míg a 102. osztálynak csak 1 ütege kapott 2 tarackot, a 2. ütegnek csak 1 jutott.[96]

A kiképzés megindulása után csakhamar kellemetlen meglepetések érték az osztály- és ütegparancsnokokat, amelyek hátráltatták a kiképzést.

Egy ideig nélkülözni kellett a lövegek irányzó berendezését. A lövegek szállításának megindulásakor ugyanis az olaszok váratlanul közölték, hogy a végleges irányzékok csak másfél év múlva készülnek el, az új típusú olasz löveggel egyidőben. Addig „ideiglenesen a 15 cm-es Škoda lövegtávcsövet szerelik fel az oldal irány megadására, a magassági irányt pedig szintezős negyedelővel oldják meg".[97] A HTI sürgősen intézkedett, hogy a löveghez a 14/a M. tarackhoz használt irányzékot és az 5/8 M. ágyú lövegtávcsövét alakítsák át és szereljék fel, az olasz anyagot pedig küldjék vissza. A két intézkedés közül csak az előbbi valósult meg, „mert a 3/a. osztály közölte a HTI-vel, hogy tapintatosan kell eljárni, az anyag Olaszországba vissza nem szállítható, s a „jövőre nézve sem kell bolygatni a megrendelést".[98]

Áprilisban a tüzérosztályok jelentették, hogy a kiképzés zavartalansága szükségessé teszi a valószínűleg már a tarackok vasúti szállítása alatt előállt kisebb hibák rendbehozatalát.

Később a lövegzárak mozgó alkatrészeinél is hibák jelentkeztek. A júliusi első éleslövészet során berágódásokat tapasztaltak.[99] A HM utasította a Fegyvergyárat a szükséges alkatrészek elkészítésére, s a

93 HL. Eln. VKF. 1. 1940/4251. és HM. Eln. 3/a. 1940/22 589. sz.
94 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/698. sz.
95 Uo.
96 Uo.
97 HL. HM. Eln. 3/a. 1939/48 170. sz.
98 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/15 654. sz.
99 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/51 865. sz.

zárak rendbehozatalára. Jól jellemzi a helyzetet, hogy a munka során kitűnt, a kapott rajzok nem egyeznek a zár és elsütő berendezés részeinek valóságos méreteivel, amelyek megmunkálásának durvasága és pontatlansága okozta a súrlódást és ennek következményeként a berágódásokat. De sürgették az ütegek a folyadékfékek mielőbbi kicserélését is a magyar konstrukciójúra. Az olasz folyadékfék ugyanis nem volt szabályozható, így pedig használatával a 45°-nál nagyobb csőemelkedés esetén a legnagyobb töltettel nem lehetett lőni.[100]

Törések és átszerkesztést igénylő hibák jelentkeztek a menetek során a lövegtalpnál és csőkocsinál egyaránt.[101]

Akadályozta a kiképzést és a karbantartást, hogy csak többszöri reklamáció után, áprilisban érkeztek meg a lövegfelszerelések és pótalkatrészek. Igaz, ekkor fölös mennyiségben is. Mivel az olaszok már nem óhajtották ezt a régi konstrukciót gyártani, a raktáron levő alkatrészeket igyekeztek kiárusítani. Például a „soha el nem rongálható ütőszegtestből lövegenként 15 db-ot küldtek".[102]

Kérdésessé vált az olasz gránátok használata is. A repeszgránát pl. a legnagyobb töltettel való lövésnél egyszerűen eltört, csőrobbanás fenyegetett. A romboló gránát az olaszoknál sem készült el. Ily módon a tarackok teljes egészében a WM gyár által készített lőszerre voltak utalva.[103]

A 102. tüzérosztály parancsnoka július 1-én 10 pontban összegezte az előfordult hibákat és az általa legfontosabbnak vélt módosításokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a lövegek hadihasználhatók legyenek. A hibák szabályszerű használat közben fordultak elő, „így ezeket menet-, vagy tűzkésztétel, illetőleg tűzharc alatt bármikor megismétlődhetnek" — figyelmeztette feletteseit az osztályparancsnok.[104]

Az igazi próba azonban az erdélyi bevonulás volt, amikor az ütegek kb. 1000 km-t tettek meg különböző minőségű utakon.

Az eredmény — amint az osztályparancsnokok októberi jelentéseiből kitűnik — lesújtó volt. „Az anyag hadihasználhatósága szempontjából feltárja mindazon szerkesztési hiányosságait, hibáit, amelyek kiküszöbölése nélkül a csapat a jövőben sok nehézségbe ütközne . . .", „. . . különösen a 21 cm-es anyagról bizonyosodott be annak jelenlegi hadra nem foghatósága, mert még sok alapvető hibával terhelt" — olvasható a hibákat hosszan soroló jelentések sommázatában.[105]

Miután az ütegek visszatértek a békehelyőrségbe, a HM megtiltotta további mozgatásukat, majd elrendelte a lövegek felülvizsgálását és a meghibásodottaknak Diósgyőrbe való beszállítását.[106] Az 1940. év végén tehát nemcsak a további lövegek beszerzésének ideje volt bizonytalan, hanem a meglevők is a javítóműhelyekben várták, hogy hadihasználhatóvá alakítsák őket.

*

100 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/36 088. sz.
101 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/33 402. sz.
102 HL. HM. Eln. 3/a. 1940/22 589. sz.
103 HL. Eln. VKF. l. 1939/5294. sz.
104 HL. Eln. 3/a. 1940/38 880. sz.
105 HL. Eln. 3/a. 1940/66 552. sz.
106 HL. HM. Eln. 3/a .1940/117 095. sz.

KIMUTATÁS A RENDSZERESÍTETT LÖVEGEG FŐBB ADATAIRÓL

A löveg neme	Hegyi ágyú	Könnyű tábori ágyú		Közepes ágyú*	Könnyű tarack			Közepes tarack			Nehéz tarack	Mozsár
mintája	15/35 M.	18 M.	5/8 M.	31 M.	14 M. 14/a M**	37 M.	40 M.	14 M.	14/39	31 M.	40 M.	16 M.
Űrméret (cm)	7,5	8	8	10,5	10	10,5	10,5	15	15	15	21	30,5
Lőtávolság legnagyobb (m)	7600	8400	7000	19 500	8900	10 675	10 760	8600	10 700	14 600	15 100	12 500
Cső hossza (mm)	1115	2297	2295	5250	1930	2941	2148	2100	3220	3600	5000	3600
Lövedék kezdősebessége (m/mp)	350	508	500	835	390	475	471	340	380	580	—	380
A tüzelő löveg súlya (kg)	613	1330	1020	5995	1400	1985	1550	2765	—	5995	15 021	23 100
Löveg hossza (mm)mm	3570	4320	4350	8600	4650	6100	4892	5600	—	7100	7100	—
A szállítás módja	málházott 6-os fogat	6-os fogat		gépvontatás	6-os fogat, vagy gépvontatás		gépvontatás	2 hatos fogat 2 egységben		gépvontatás 2 egységben		gépvontatás 3 egységben

Megjegyzés:

* Néhány darab elkészülte után gyártását a 30-as évek közepén leállították.
** Csak egy kis részét alakították át gépvontatásúra.

3. sz. táblázat

A fentiekben nem tértem ki a löveggyártásban fontos szerepet betöltő alvállalkozók tevékenységére. Közülük néhány, mint a MOM, Gamma, melyek a tüzér optikát gyártották, vagy a Gazdasági Gépgyár és a Fegyvergyár, amelyek a csőkocsik és lövegalkatrészek gyártásába folytak bele, jelentős szerepet játszott. Az alvállalkozók bekapcsolódásának, bonyolult szerepének elemzése külön tanulmány tárgya lehet. Hasonlóképpen nem foglalkoztam a tüzérségi lőszer gyártásának szerteágazó kérdésével sem.

Ami a tüzérség fejlesztésére 1938—40 között, a fegyverkezési program befejezéséig kiadott összeget illeti, ennek pontos, részletező feltárása a költségek sokrétűsége, a különböző kimutatások pontatlan és hiányos volta miatt nem lehetséges. A gyártott lövegek elszámolása 1940 végéig nem történt meg, a kapacitás-fejlesztés költségei sem kevésbé bizonytalanok. A legtöbb pénzt ebben az időszakban a különböző lövegjavítások — mozgósítások után —, tartalék csövek és alkatrészek gyártása a meglevő lövegparkhoz és különböző, a tüzérség fenntartását célzó kiadások emésztették fel. Ezek áttekintése szinte lehetetlen.

Egy 1941. januárban készült kimutatás szerint csak a beruházási hitelekből (a légvédelmi tüzérséggel együtt) 104,5 milliót költöttek a tüzérségre, lényegesen többet a tervezettnél és lényegesen kisebb eredménnyel.[107]

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy a győri hadseregfejlesztési program más fegyvernemekhez hasonlóan, nem sokat változtatott a tüzérség minőségi és mennyiségi állapotán sem. A löveggyártási kapacitás növelése ellenére sem sikerült a dandárok tüzérosztályainak számát szaporítani, az elavult löveganyagot kicserélni. Nem változott a tüzérség összetétele, változatlanul kevés volt a közepes és szinte nullával egyenlő a nehézütegek száma. Ilyen körülmények között a tüzérség és ezen keresztül az egész hadsereg ütőképessége nem növekedett, s már a szomszédos Csehszlovákia, illetve Románia megerődített határai elleni támadás is, amennyiben erre sor kerül, katonailag megalapozatlan és kalandor vállalkozás lett volna. Még inkább elmondhatjuk ezt a Szovjetunió elleni hadba lépésről.

ЛОРАНД ДОМБРАДИ:

МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОЛЕВОЙ АРТИЛЛЕРИИ ХОРТИСТСКОЙ АРМИИ В 1940 ГОДУ, В ПЕРИОД ПЕРЕД ВСТУПЛЕНИЕМ В ВОЙНУ

Резюме

В статье дается всеохватывающий обзор усилий, сделанных в период 1938—1940 годов в интересах развития полевой артиллерии Хортистской армии.

В вводной части статьи автор описывает организацию, техническое состояние полевой артиллерии до 1938 года, затем характеризует основные целеустановки по

[107] HL. HM. Eln. III. Csfség. 1941/6603. sz.

ее развитию: главное стремление военного руководства к принятию на вооружение соответствующих, пригодных для различных задач — в том числе и для борьбы против укреплений — типов орудий, как можно скорейшее начало их серийного производства, чтобы сделать возможным увеличение в желаемой, соответствующей агрессивным планам мере количества артиллерийских дивизионов и батарей. Большое внимание было уделено развитию артиллерии большой и средней мощности, едва имевшейся в боевом порядке армии Выполнению планов, началу развития сильно мешал тот факт, что ожидаемая итальянская и немецкая помощь и на этот раз далеко не соответствовала ожиданиям. Не удалось получить соответствующих типов орудий, и таким образом хортистское военное руководство было вынуждено встать на путь главным образом модернизации орудий времен первой мировой войны. Недоставало также и промышленных емкостей, которые были бы в состоянии вести серийное производство средних и тяжелых орудий. Развитие его — не в последнюю очередь в результате частых перерывов поставок немецких инструментальных станков — даже несмотря на большие капиталовложения было осуществлено лишь с опозданием. В это время уже недостаток материальных средств, обращаемых на производство орудий, а также технические проблемы, имевшие место в случае производства тяжелых гаубиц, препятствовали использование имевшихся мощностей, что привело почти к материальному банкротству орудийной завод МАВАГ, — к тому же угрожала безработица. В таких условиях удалось наладить производство лишь весьма небольшого количества орудий, в первую очередь среднего калибра, что воспрепятствовало развитию полевой артиллерии в предусмотренном масштабе. И в дальнейшем катастрофически малым оставалось количество орудий большой и средней мощности.

Автор статьи в отдельной главе рассматривает неудачные попытки, сделанные в целях производства тяжелых гаубиц.

В качестве окончательного вывода автор статьи констатирует: для развития Хортистской армии, в том числе и артиллерии, не было соответствующих материально-технических условий, которые далеко отставали от требований, предъявляемых к современной армии. Однако это положение не воспрепятствовало тому, чтобы Хортистская армия была использована для решения задач, далеко превышавших её силы.

LÓRÁND DOMBRÁDY:

DIE MATERIELLE-TECHNISCHE LAGE DER FELDARTILLERIE DER HORTHY-ARMEE IM JAHRE 1940, VOR DEM EINTRITT IN DEN WELTKRIEG

Resümee

Die Studie gibt ein übersichtliches Bild der in den Jahren 1938—1940 gemachten Anstrengungen zur Entwicklung der Feldartillerie der Horthy-Armee.

Einleitend skizziert der Verfasser die Organisation, den technischen Zustand der Feldartillerie vor 1938, arwähnt dann die wichtigsten Zielsetzungen der Entwicklung: die Heeresleitung war hauptsächlich bestrebt, für verschiedene Aufgaben — so auch für den Festungskrieg — geeignete Geschütztypen zu systemisieren, und so bald als möglich ihre Serienerzeugung zu beginnen, um zu ermöglichen, die Zahl der Artillerie-Abteilungen und Batterien in einem durch die aggressiven Pläne erforderlichen Maße zu vermehren. Großes Gewicht wurde auf die in der Heeresorganisation kaum vorhandene mittlere und schwere Artillerie gelegt. Die Durchführung der Pläne, der Beginn der Entwicklung wurde durch den Umstand stark erschwert, daß die erhoffte deutsche und italienische Unterstützung auch diesmal weit hinter den Erwartungen zurückgeblieben ist. Es war nicht möglich, entsprechende Geschütztypen zu erhalten, so war die militärische Führung gezwungen, den Weg der Modernisierung der hauptsächlich im ersten Weltkrieg verwendeten Geschütze zu beschreiten. Auch bestand keine Kapazität zur Serienerzeugung von mittleren und schweren Geschützen. Die

Entwicklung konnte — nicht zuletzt infolge der öfteren Unterbrechung der deutschen Werkzeugmaschinenlieferungen — trotz der großen Kapitalinvestitionen nur verspätet verwirklicht werden. Dann wurde die Ausnutzung der Kapazität durch den Mangel an für die Geschützbeschaffung verfügbaren Mittel sowie im Fall der schweren Haubitzen durch technische Probleme behindert, wodurch der Geschützbetrieb der MÁVAG (Ungarisches staatliches Eisen- und Stahlwerk) an den Rand des materiellen Konkurses geriet — es drohte Arbeitslosigkeit. So konnte man nur ziemlich kleine Mengen von Geschützen erzeugen, in erster Linie mittleren Kalibers, die Entwicklung der Feldartillerie im geplanten Maße war aber nicht durchführbar. Die Zahl der zur Verfügung stehenden Geschütze mittleren Kalibers und der schweren Geschütze war auch weiterhin katastrophal gering.

In einem separaten Abschnitt befaßt sich der Verfasser mit den erfolglosen Versuchen zur Herstellung schwerer Haubitzen.

Als Schlußfolgerung stellt der Autor fest, daß die materiellen-technischen Vorbedingungen zur Entwicklung der Horthy-Armee, innerhalb dieser der Artillerie nicht gegeben waren, diese weit hinter den an eine moderne Armee gestellten Anforderungen zurückblieben, was jedoch nicht verhinderte, die Horthy-Armee zur Lösung von Aufgaben einzusetzen, die ihre Kräfte überstiegen.

KÖZLEMÉNYEK

AZ ELLENÁLLÁSI ÉS PARTIZÁNMOZGALOM KUTATÁSÁNAK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

GAZSI JÓZSEF

A felszabadulás közelmúltban lezajlott 25. évfordulója, a kerek negyedszázad, alkalmat kínál arra, hogy megvizsgáljuk, mi történt az elmúlt években a magyar antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom kutatása terén; milyen feladatokat végeztünk el, s hol vannak még kisebb-nagyobb, helyenként kiáltó elmaradások.

1945 óta 146 olyan önálló munka jelent meg, amelyek témájuknál fogva kapcsolatban állnak a vizsgált területtel. Ezek műfajilag az okmány- és forrásgyűjtemények, tudományos értekező feldolgozások, monográfiák, visszaemlékezés-kötetek, memoárok, népszerű történeti munkák, bibliográfiák és valóság ihlette irodalmi feldolgozások csoportjába sorolhatóak. Az újságokban, folyóiratokban is sok száz — részben még nem ismert — feldolgozás kapott helyet.

Az intenzív tudományos kutatás a témában a hatvanas évek elejétől indult meg. Az utóbbi 10 évre esik a megjelent munkák több mint fele, 86 feldolgozás.

A kutatás egészében véve nem áll rosszabbul, mint a második világháború korszaka más résztémáinak vizsgálata. Talán — bár ez csak szubjektív érzés — némileg még előbbre is tart, mint más területek, pl. az új hadsereg történetének, vagy a felszabadulás eseményeinek feltárása. Viszonylag jól állunk az alapvető források (okmányok, visszaemlékezések, memoárok) publikálása terén.

Az ellenállásról pl. előbb jelent meg dokumentumkötet, mint a földosztásról, a felszabadulásról, vagy az újjáépítésről.

Ami mégis türelmetlenné tesz bennünket, s egyáltalán nem ad okot a megelégedésre, az a források (okmányok, élő források) kallódó, pusztuló állapota. Ismeretes, hogy sem az illegális tevékenység, sem a partizánharc nem kedvezett az írott források születéséhez. A tudományos munka fő akadályát jelenleg is a források gyér és szétszórt állapota okozza. E témában minden feldolgozás anyagát a kutatónak előbb külső területen kell összegyűjtenie. A forrásoknak elenyésző kisebbségét lehet csak találni a levéltárakban. Ezért a feldolgozó munka mellett — a holnap érdekében, az éppen soron levő feldolgozástól függetlenül — megfelelő súllyal gondolni kell a források megmentésére is.

Mint az alábbi helyzetkép is mutatja, a magyar történészek az antifasiszta ellenállás és partizánharc fogalmát ma a korábbinál tágabban értelmezik. Munkáikban a legkülönbözőbb társadalmi osztályok, rétegek, csoportok, az egyes nemzetiségek, vallások, pártok és politikai szervezetek stb. tevékenységére is figyelmet fordítanak. Vizsgálni kívánják az ellenállás különböző formáit (szervezett tevékenység, spontán megnyilvánulások), változatos harci módszereit és eszközeit. Témáik az ún. rémhírterjesztéstől a közigazgatás szabotálásán át a fegyveres fellépésig, a változatos és sokrétű harci eljárások egész sorát fogják át. Mindezek csúcsán ott áll a tudatosan szervezett fegyveres partizánosztagok és csoportok tevékenysége, melyek kutatásaink fő területeit alkotják.

Megkülönböztetett figyelmet szeretnénk fordítani a jövőben is a kommunista párt szervezte és vezette ellenállók és partizánok küzdelmére, hiszen ezek a hazafiak harcoltak a legeredményesebben — a legnagyobb áldozatokat is hozva.

Ez a felmérés közel sem tekinti feladatának a megjelent munkák bemutatását, azok értékelését, hanem inkább a téma feldolgozott és még feltárásra váró területeire szeretné ráirányítani a figyelmet.

Az ellenállási és partizánmozgalom egyes összefüggő területein a kutatók az alábbi munkákat végezték el, illetve kell még a jövőben elvégezniük:

— Az 1941. szeptembere és 1944. májusa között bevetett 7—10 kis ejtőernyős csoportról nagyon keveset tudunk. Közöttük olyanok is vannak, amelyekről — név nélkül — csak a horthysta dokumentumok szólnak. Több újságcikk jelent meg *Borkanyuk Elekről, Kilián Györgyről* és *Rózsa Richárdról.* A két utóbb említett személyről életrajzi feldolgozás is készült. *Fodor Zoltán,* az egyik ejtőernyős csoport vezetője is megírta élményeit.

A fent jelzett időszak kimagasló alakja *Pataki Ferenc.* Hasznos lenne folytatni a Pataki-csoportról már korábban elkezdett publikációkat. Tanulmányban is össze kellene foglalni ezeknek a háború kezdeti és középső időszakában, elsősorban nem harci feladatok megoldására bevetett ejtőernyős csoportoknak a történetét.

Különösen keveset tudunk az Erdélyben tevékenykedőkről. Hiányosak az ismereteink a *Turjanica Anna* vezette csoportról és a Nagybátony környéki csoportról.

Az 1944 nyarán és őszén bevetett 13 ejtőernyős felderítő és szervező csoport közül az *Uszta-, Szőnyi-, Dékán-, Fábry-, Nógrádi-* és a *Lencsés*-csoport történetét ismerjük alaposabban. Talán Szőnyiék tevékenységének feldolgozása a leggyengébb. Ezt a témát, tekintettel a csoport súlyára, szerepére, újra kézbe kellene venni — de most már történészeknek.

A csoportok egy részét szétverték *(Szolovszkij-, Kuznyec—Molontay-),* egy része ismeretlen, feltáratlan (királyhelmeci és sarkadi csoport), illetőleg a parancsnok személye *(Maléter),* vagy a csoportról elterjedt mendemondák, nem tisztázott, vagy nem tisztázható körülmé-

nyek miatt (*Örlei, Molontay*) nem foglalkoztunk velük. Bár a *Rékai*-csoport tevékenysége — a többiekkel összevetve — nem volt kiemelkedően jelentős, történetével mégis foglalkozni kellene. Az említett csoportokról ismereteink nagyon hézagosak.

Hiányzik egy olyan kismonográfia, amelyik az ejtőernyős szervező csoportok tevékenységét mutatná be. E téma feldolgozásához célszerű lenne igénybe venni a helytörténészek segítségét is.

Csupán elszórt, töredékes adatokkal rendelkezünk a nyugati szervezésű, főleg diverziós és hírszerző tevékenységet folytató csoportokról. Önálló kutatáson alapuló feldolgozás nem jelent meg róluk, de még újságcikk is alig beszél tetteikről. Pedig nincs semmi kizáró ok, hogy ne foglalkozzunk velük. Tényleges tevékenységüket figyelembe véve — egy kisebb tanulmány keretében — be kellene mutatni őket. Méltatlanul hallgatunk róluk, hiszen a legtöbb hozzájuk csatlakozó egyszerű ember e kapcsolat révén a fasizmus elleni harc lehetőségét kereste. A legnagyobb létszámú a *Kovács Pál*-csoport volt, amelynek számos tagját a Gestapo végezte ki. Történetével eddig még senki sem foglalkozott. A győri szabotázscsoport tevékenységét illetően az elmúlt években folytak kutatások, de ezek eredményeit még nem publikálták.

A KMP irányítása alatt álló akciógárdák történetét Fehér Lajos több kiadást megért könyve, Csillik Gábor feldolgozása és más szerzők anyagai nyomán kielégítő mértékben ismerjük. Itt már csak az apróbb részletek és finomabb összefüggések feltárása van soron.

Hiányzik egy, a fentiekhez hasonló összefoglalás a KISZ akciógárdáiról. Ezt a munkát — szükség esetén — az ifjúsági mozgalom történetének kutatói is elvégezhetnék. Egyedül a *Ságvári*-csoportról jelent meg egy népszerű könyv Keserű István tollából. A többi gárdáról csak cikkekben és más közvetett anyagokban esik szó.

A Vörös Brigádról sem látott még napvilágot semmilyen, egy cikk igényességén túlmutató feldolgozás. Történetüket csupán szépirodalmi jellegű művekben írták meg. E tragikus sorsú, kommunista—szocialista fiatalokból álló, a fasizmus elleni harcban súlyos áldozatokat hozó csoport életének feltárása és közkinccsé tétele halaszthatatlan kötelességünk.

A budapesti peremkerületekben 11, súllyal a kommunista párt irányítása és befolyása alatt álló ellenállási és partizáncsoport működött. Viszonylag jól ismert az újpesti csoport, amelyről Földes Mihály tollából történeti és riport jellegű feldolgozás is megjelent. 1956 előtt a Szikra Kiadó egyik sorozatában Kőbánya—Kispestről is olvashattunk egy vékonyabb füzetet. A csepeli ellenállás történetét egy könyv és néhány tanulmány kielégítően örökíti meg.

Keveset tudunk azonban a nagyjelentőségű óbudai, a több apróbb csoportból álló angyalföldi és a *Demény*-csoporttal kapcsolatot tartó pesterzsébeti ellenállásról. A „Rákos" városrészek és Zugló ellenállása — a Vörös Brigádot külön is tárgyalva — úgyszintén megírásra váró feladat.

1943 áprilisában számolták fel a Soroksáron, Csepelen, Pesterzsé-

beten, Rákospalotán és Kispesten tevékenykedő, *Deák György* vezette 241 fős kommunista ifjúsági csoportot. A fiatalok fegyvereket szereztek és harci tevékenységre készülődtek. Öntevékenységük, emberi példamutatásuk megérdemli, hogy a tudományos kutatás az általánosságok és jelzők helyett érdemileg foglaljon állást ügyükben.

Gondolatként vetem fel: nem lehetne-e — esetleg a budapesti Hazafias Népfront támogatásával — újra kisebb, de már történetileg teljesen hiteles feldolgozások sorában megíratni a peremvárosi csoportok történetét. Elképzelhető ez egy összefüggő munkában is, vagy esetleg egy, a fővárosi ellenállás egészét tárgyaló nagyobb feldolgozásban. A tapasztalatok ugyanis azt bizonyítják, hogy egy ilyen, Budapestre koncentráló feldolgozás iránt az utóbbi években egyre fokozódó igény jelentkezik.

A fővárosi ellenállási mozgalom történetéhez tartoznak még az alábbi, a munkásmozgalommal valamilyen szinten kapcsolatban álló antifasiszta szervezetek és csoportok is:

— Földalatti Magyarok Szövetsége, amely a *Demény*-frakció befolyása alatt állt.

— A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete.

Pintér István kitűnő monográfiája — a Magyar Front és az ellenállás — mindkét területet érintőlegesen tárgyalja. Az említett szervezetekről, történetükről még viszonylag keveset tudunk. Tanulmány formában történő részletesebb feldolgozásuk elsősorban a párttörténészek feladata lenne.

— A Márciusi Magyarország Szövetsége nevű szervezet a *Várnai Zseni*-csoporthoz kapcsolódott. Tevékenységét illetően Kiss Sándor folytatott kutatásokat.

— A *Horváth Árpád* vezette „városházi", más néven „Laci bácsi" csoportot az ún. polgári csoportok között is megemlíthetnénk. Markos György „Vándorló fegyház" c. könyve és néhány kisebb Horváth Árpád méltatás szól csupán róluk. E téren is alapos kutatómunka szükséges még.

— A kommunista párt vonalához kapcsolódott a Táncsics ellenállási sejt, amely megtámadta a Wesselényi utcai német laktanyát. A csoportról csak szórványos adataink vannak, a megjelent munkák ugyancsak érintőlegesen beszélnek róla.

A fentebb említett apróbb szervezetek és csoportok nem voltak a magyar ellenállás legjelentősebb gócai, de mivel ténylegesen léteztek és tevékenykedtek, nem hunyhatunk szemet fölöttük. Értékelésüket — s ez vonatkozik az ezután tárgyalandó polgári csoportokra is — nem bízhatjuk az „Új látóhatár", az utóbbi időben e téren oly buzgó „történészeire". Ezt a munkát marxista szakembereknek kell elvégezniük. A jelzett csoportok egymástól meglehetősen távol esnek. Szervezeti kapcsolat nincs közöttük. Történetüket apróbb tanulmányok sorában lenne célszerű feltárni.

A közkeletű névvel „polgári"-nak nevezett 9 csoportról eddig egyet-

len kiadvány sem látott még napvilágot. A cikkek és más jellegű írások száma is elenyésző. A kutató ezen a részterületen teljesen a sötétben kénytelen botorkálni. El kellene dönteni — általában és elvileg —, kívánatos-e ezen a területen erőfeszítéseket tenni? Szerintünk nemcsak kívánatos, de szükséges is. Ezek a polgári rétegek és csoportok a fasizmus elleni harcban nemcsak útitársak, de szövetségesek és bajtársak voltak. A népi—nemzeti egység politikája is megkívánja, hogy antifasiszta, humanista tetteik helyet kapjanak az ellenállási mozgalom történetében.

A polgári ellenállás vonalán olyan befolyásos és nagy áldozatokat hozó csoport is van, mint a Visegrádi utcai *Radó—Magyari*-csoport, amellyel feltétlenül foglalkoznunk kell. Eddig szinte semmi nem jelent meg róluk.

A *Szent-Györgyi—Várnai*-csoport történetével Kiss Sándor foglalkozik.

Viszonylag nagy befolyású, létszámban is tekintélyes szervezet volt a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége. Az 1944. nyár végi és ősz eleji események alakulásában is fontos szerepet kapott. Tekintettel az ott munkálkodó személyek vegyes társadalmi összetételére, a szervezetnek az uralkodó osztályokkal tartott kapcsolataira, tevékenységük marxista értékelése elengedhetetlen.

A polgári csoportok közül egyedül az „Ellenállás" nevű csoportról ismerünk részletesebb adatokat egy Debröczi Tibor által publikált visszaemlékezés révén.

Kevésbé jelentős antifasiszta polgári tömörülések voltak a *Pálffy Géza, Supka Géza, Békeffy László* vezette csoportok és az ún. *Teleki*-csoport. Történetükről nyomtatásban szinte semmi sem jelent meg.

Mindmáig nem dolgozták fel összefüggően, gondos elemzéssel a horthysta „Kiugrási Iroda" tevékenységét. Pedig e nélkül az 1944. októberi katonai és politikai események sem érthetőek meg. Fontos kérdéseket (pl. Az ellenállás és október 15., béketapogatódzásaik, kapcsolatfelvételek a szövetségesekkel, az ellenállás és a Horthy-féle politikai vonal stb.) kellene itt megvizsgálni.

Itt lehetne tárgyalni az ún. testőrségi ellenállás eddig még fel nem tárt eseményeit is.

A magyar ellenállás történetében különben is kevés az olyan anyag, amely a döntések felsőbb szintjéhez kapcsolódna. A jelzett témának egy alapos tanulmányban való feldolgozását a nemzeti történelem szempontjából is fontos kérdésnek tartjuk.

Az ellenállás katonai vonalának feltárása terén az utóbbi években jelentős előrelépés történt. A kérdés egészéről több összefoglaló tanulmány készült. Egyes témákra már eddig is jelentős anyaggyűjtés folyt, amelyek beérése a közeli jövőben várható.

Már sokoldalúan kutatottnak tekinthetjük a Budai Önkéntes Ezred és a XIII/1. KISKA-zászlóalj történetét.

Dolgoznak a Táncsics- és a Görgei-zászlóaljak történetén.

Sokat tudunk a Felszabadító Bizottság Katonai Vezérkara tevékenységéről, bár az ezzel kapcsolatos ismereteink főleg a bizottság

általános és nem katonai szerepét tükrözik. Pintér István tanulmánya és több más feldolgozás foglalkozik velük. A párttörténészekre vár a KMP Katonai Bizottsága, az ellenállás szervezésében játszott sok irányú tevékenységének megírása.

A Klotild utcai *Stollár*-csoportról és a XIV/2. KISKA-ról már rendelkezünk értékes nyomtatott anyaggal. (Cikkek, forrásközlések, memoárok stb.) Tanulmányban történő értékelésük azonban még várat magára.

Egyáltalán nem ismerjük a „Keleti jövő" nevű *Fürjes—Nagy*-féle tiszti csoport történetét. A 11. sz. helyőrségi kórház antifasisztái is most kezdték meg forrásanyagaik összegyűjtését. A III., V., VI., VIII/1., VIII/2., XI. jelzésű KISKA — ezeknél találhatók antifasiszta tevékenység nyomai — alakulatok története is feltárásra vár.

Nem ismerjük a mátyásföldi, a sashalmi, a kassai és a takácsi csoportokat és tevékenységük történetét, valamint az egyes nemzetiségi és zsidó munkásszázadoknál folyó antifasiszta szervezkedés eseményeit sem. Vannak utalásaink gondosan leplezett tiszti ellenállási csoportok működésére is. Ezek részletesebb feltárásához — adatok hiányában — nagyobb energia szükséges. A fent jelzett területekről elszórtan cikkek és más kisebb írások jelentek meg. Az események tisztázása és bemutatása — azon a szinten, ahogy azt a források lehetővé teszik — nagyon indokolt. Kívánatos lenne a katonai ellenállás eseményeinek egy nagyobb műben történő összefoglalása is.

Az antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom Magyarország 1944-es területe néhány fontos vidékére koncentrálódott. Szükséges és hasznos lenne megvizsgálni — egy-egy tanulmányban — Észak-Magyarországon, a központi bányavidékeken, Dél-Magyarországon az ellenállás fejlődését. Az ilyen regionális áttekintés a mélyebb és az eddig fel nem ismert összefüggések feltárásához is hozzásegítene. E téren igénybe kell venni a helytörténészek munkáját is. A téma feldolgozásának jó példájaként említhetnénk *Beránné, Nemes Éva:* „Ellenállási mozgalom és partizánharc Borsodban" c. tanulmányát.

Az újabb adatok szerint Erdélyben több olyan magyar csoportot vetettek be, amelyekről eddig semmit sem tudunk. Ezért a regionális kutatást a Román Szocialista Köztársaság említett területére is célszerű lenne kiterjeszteni.

Külön vizsgálandó kérdés a kárpátaljai és dél-bácskai partizántevékenység. Ez utóbbiban a Jugoszláv Kommunista Párté az irányító szerep. Az említett helyeken az ottani magyar lakosság antifasiszta része is bekapcsolódott a harcba. E területek mozgalmának feldolgozása elsősorban nem a mi feladatunk. Tekintettel a nálunk található források rendkívül nagy számára, e témáknál mégis kívánatos lenne valamiféle nemzetközi együttműködés kibontakoztatása, s a határon túli eredmények rendszeres adaptálása.

A vidéki antifasiszta csoportok közül a legjelentősebb a borsodi MOKAN-komité volt. Történetéről népszerű könyvek jelentek meg, s e témában most készül egy kandidátusi disszertáció is.

Dorog, Salgótarján, Tatabánya ellenállásáról évekkel ezelőtt Pin-

tér István írt. Azóta sok új adat került elő. A bányász ellenállás témáját egyszer ismét napirendre kell tűzni. Itt is felvetődhet a helytörténészek bekapcsolódásának szükségessége. A sárisápi partizánok históriáját népszerű könyvben és más feldolgozásban eddig már több újságíró bolygatta meg. Történész legyen a talpán, aki ki tud igazodni a való események és a zsurnaliszta eltúlzások között. Vagy a bányász ellenállás keretében, vagy külön, szigorú forráskritikát alkalmazva, egyszer már rögzítenünk kellene a helyes történeti képet.

Az ellenállás központi területeitől kívül eső 8 városban volt különböző méretű, fegyveres harcra irányuló, antifasiszta tevékenység. Cikkek és más nyomtatott anyagok jelentek meg már a szekszárdi, székesfehérvári ellenállókról. Elenyészően keveset tudunk azonban a nyíregyházi, kecskeméti, dunavarsányi, komáromi antifasisztákról, a Szombathelynél bevetett ejtőernyősökről. Igaz, itt többnyire nem szervezett és nem nagyméretű tevékenységről van szó, hanem egyes személyek, vagy kisebb sejtek antifasiszta munkájáról. A győri *Sterczel—Német*-csoportról is az olvasó elé kell tárni a kutatások eddigi eredményeit.

Az itt említett területeken folyó ellenállási tevékenység feltárása hosszas helyi kutatást tenne szükségessé. Ezt a munkát a fővárosból nem lehet elvégezni. Mivel itt lokális hagyományokról is szó van, célszerű lenne bekapcsolni a kutatómunkába a megyei múzeumokat és a pártarchívumok tudományos munkatársait. A szekszárdi események feltárása pl. ily módon történt. Egy, e téren kibontakoztatott szervezett tevékenységgel a fehér foltokat rövidesen eltüntethetnénk.

Vonatkozik ez azokra az eddig ismeretlen csoportokra is, amelyek létét valamilyen hiteles forrás jelzi ugyan, de tevékenységükről semmi közelebbit nem tudunk. Szó lehet itt eddig ismeretlen csoportról, vagy ismert csoport eddig nem tudott mozgásáról, esetleg az időben és helyileg rögzíthető tényszerű adat más, már ismert csoporthoz kapcsolható. Minimumként arra lenne szükség, hogy gondosan megvizsgáljuk azokat a forrásokat, amelyeket ma ismeretlen eredetű partizáncsoportokhoz kapcsolunk. Így a vélt csoport létét, vagy nem létét, el lehetne dönteni.

Az ellenállási mozgalom jellegénél fogva nemzetközi volt. Az elmúlt években sokat tettünk azért, hogy feltárjuk a más országokban harcoló magyarok tevékenységét. Ez azért is jelentős dolog, mert számuk jóval meghaladja a hazai ellenállásban résztvevőkét.

A szovjet partizánmozgalomban tevékenykedő magyarokról ismereteink hozzávetőleg közepes szinten állnak. Megjelent 2 összefoglaló tanulmány, számos visszaemlékezés és memoár. Az erre vonatkozó újságcikkek száma is meglehetősen nagy. Ezek alapján a kép teljesen rekonstruálható. A további kutatás ismereteinket e téren csak magasabb szintre emelheti. Viszonylag kevesebbet tudunk a felkészített, de be nem vetett partizáncsoportokról.

Nem mondható el ilyen biztató kép a magyar antifasiszta hadifogoly mozgalomról.

Magvas kérdésekre kellene itt választ adni — a nemzeti bizottság

a légió, az emigráció szerepe, iskolák, propagandamunka stb. — rendkívül gyér forrásanyag mellett. Úgy érezzük, hogy itt egy kutató szorgalma, kezdeményezőkészsége nem is elegendő — hivatalos támogatásra, helyszíni anyaggyűjtésre, szovjet—magyar kutatásokra is szükség lenne.

Senki nem értékelte még kellően azt a hatalmas internacionalista segítséget, amelyet a szovjet nép, a Vörös Hadsereg, a magyar partizánmozgalomnak anyagi, személyi és erkölcsi téren nyújtott.

Nincs még feldolgozva a partizániskolák munkája és a Vörös Hadseregben szolgáló, azt segítő magyarok tevékenysége sem.

Az említett szovjet vonatkozású témákra széles körű anyaggyűjtést kellene kibontakoztatnunk, s a kérdésről mielőbb nagyobb tanulmányt kellene írnunk.

Magyarok legnagyobb létszámban a csehszlovák ellenállási mozgalomban vettek részt. E téma avatott ismerője Pintér István, aki erről a kérdésről eddig már több — főleg összefoglaló jellegű — tanulmányt publikált. A magyarok szerepéről a Szlovák Nemzeti Felkelésben és az azt követő partizánharcokban sok cikk, visszaemlékezés szól. Jól ismerjük pl. a *Nógrádi-* és a *Fábry*-csoport történetét.

Az említettek mellett 4 olyan szlovák csoport van, amelyben önálló magyar egységek, alegységek tevékenykedtek. Dél-Szlovákia 4 helységében is volt magyar ellenállási és partizáncsoport. Ismereteink ezekről már fogyatékosak és nem mennek túl az adalékok szintjén.

14 olyan szlovák partizánbrigádot említhetnénk, amelyekben kisebb-nagyobb magyar csoportok — olykor több száz fő is — voltak. Ezek történetének feltárásához csupán visszaemlékezések állnak rendelkezésünkre. Ez a forrásanyag kevés. Ismereteink a jelzett csoportokról nagyon hiányosak. Nehezíti a helyzetet, hogy a határon túlról alig érkeznek olyan adatok, amelyek az ott küzdő magyarok tevékenységére utalnának. A téma feldolgozásához e területet teljes egészében vállaló gazdát kellene keresni és nemzetközi együttműködést kellene kibontakoztatni.

A Cseh- és Morvaországba került magyarok antifasiszta tevékenységéről — bár ez is számottevő volt — csak visszaemlékezések és néhány újságcikk áll rendelkezésünkre. Ismereteink e téren nem kielégítőek, s ezért itt további kutatásokra van szükség.

A jugoszláviai magyar kisebbség és a magyarországi illetőségűek részvétele a népfelszabadító háborúban az utóbbi években ismét az érdeklődés előterébe került. E témáról most jelent meg *Godó Ágnes:* Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban című könyve. A szerző nagy érdeme, hogy művében — és korábbi tanulmányaiban is — zömmel jugoszláv levéltári adatokra épít. Az egyes csoportok és személyek itt történelmileg végre helyes értékelést kaptak.

A hitelesen megrajzolt háttérbe a jövőben begyűjtendő visszaemlékezések már könnyen behelyezhetőek lesznek. Feldolgozásra vár még a Horthy-Magyarország börtöneiben és internáló táboraiban senyvedő jugoszláv hazafiak története, valamint a jugoszláv munkaszolgálato-

sok kapcsolata a magyar ellenállással. Bazsik Renáta könyve — Mire az erdők kizöldülnek — csak egy lépés ebbe az irányba. Hasznos lenne bemutatni a Magyar Front és a jugoszláv antifasiszta bizottság együttműködését; feltárni azt a segítséget, amit a magyarok adtak az üldözött jugoszláv hazafiak mentéséhez, bújtatásához.

A Lengyelországban küzdő magyar partizánok történetét — súlyukhoz képest — viszonylag jól ismerjük. E témával Andrzej Sochacki foglalkozott, aki a kérdésről több cikket, majd egy tanulmányt írt. A lengyel—magyar fegyverbarátságról szóló könyvének jó részét is ennek szentelte. Munkája fő érdeme, hogy sok lengyel forrást használt fel. A lengyel témáról megjelent egy memoár, több visszaemlékezés és sok újságcikk, a témát azonban nem szabad véglegesen lezártnak tekinteni.

A II. tartalékhadtest katonái lengyelországi megszálló tevékenységük során nagy segítséget adtak a lengyel szabadságharcosoknak. Itt még sok fel nem tárt adat rejtőzik. Erről a kérdésről még senki nem írt. A témával azonban nemcsak az ellenállás története kutatóinak kellene foglalkozniuk, hanem a második világháború története kutatóinak is.

A franciaországi és belgiumi magyar partizánok tevékenységéről egy tanulmány, számos memoár és több népszerű feldolgozás jelent már meg. Ismereteink szintje a témában kielégítőnek mondható. Ha valami mégis szükséges, az a sokrétű anyag szintetizálása lenne. Pécsi Anna évek óta dolgozik a franciaországi és belgiumi magyar ellenállók harcainak egy nagyobb műben történő feldolgozásán. Ezt a munkát tőlünk telhetően segítenünk kell.

A partizántevékenység mellett fokozottan érdeklődésre tart számot az 1940-es háború magyar önkénteseinek és az 1944-ben szervezett Petőfi-századnak a története.

A második világháború éveiben mint menekült, elhurcolt, vagy kitelepített személy, sok tízezer magyar került ki Németországba. Ellenállási, szolidaritási tevékenység bontakozott ki a koncentrációs táborokban, a magyarok részt vettek a buchenwaldi tábor felkelésében stb. A spontán, sokszor a humanitáson nyugvó antifasiszta tevékenység sok-sok jelével találkozhatunk. Ezeket a szórványadatokat eddig még nem gyűjtötte össze senki, a téma gazdátlan, ismereteink elenyészőek. Meglepő eredmények nem várhatók, de egy módszeres kutatás sok érdekes adatot hozhat felszínre.

A dániai magyar ellenálló honvédek történetét néhány újságcikk, egy kötetben megjelent visszaemlékezés és 5—6 publikált okmány tükrözi. A németországi téma kapcsán elmondottak e területen is érvényesek. *Világi Zoltán*, az események egykori résztvevője végzett itt kutatásokat.

Az olasz témával, mivel annak magyar vonatkozásai jelentéktelenek, nem szükséges önálló témaként külön foglalkozni.

Elhanyagoltuk viszont az akkor Angliában élő kb. 2000 magyar antifasiszta tevékenységének kutatását. A jelzett területről alig tudunk valamit, noha a források mai ismereteinknél többet sejtetnek. E téma-

val nem foglalkozik egyetlen történész sem. Pedig az ott kifejtett katonai tevékenység, politikai és propagandamunka egyaránt jelentős volt. Kívánatos lenne e téma kutatása és eredményeinek egy tanulmányban való rögzítése.

Nem hanyagolható el a külföldieknek — főleg a lengyeleknek, a szovjet állampolgároknak, délszlávoknak stb. részvétele a magyar ellenállásban sem. Erről alig tudunk valamit. Itt még senki nem végzett kutatásokat. A magyarországi németek antináci tevékenységéről Tilkovszky Lóránt és Fehér István tettek közzé rendkívül érdekes adatokat. A példa más nemzetiségekre vonatkoztatva is érdekes lehet.

Fel kell tárni az Európán kívül működő magyar antifasiszta szervezetek tevékenységét is.

Az ellenállás fontosabb *témái* között meg kellene vizsgálni az egyes társadalmi osztályok és rétegek viszonyát az antifasiszta fellépéshez, a tényleges harc módszereit, stratégiáját, taktikáját, eredményeit. Ezt a feladatot már a Fegyverrel a fasizmus ellen c. tanulmánykötet tematikájában is magunk elé tűztük, de különböző okok miatt — főleg szerzők hiányában — nem tudtuk megvalósítani.

A gyári, üzemi ellenállás részprobléma-köreiből az utóbbi években sok anyag halmozódott fel és jelent meg a különböző feldolgozásokban. Néhány tanulmányt is közzétettek (pl. a kiürítésről, a gyárak mentéséről, a munkásság elleni fasiszta terrorról stb.), de a kérdés rendszeres megvizsgálása még hátra van. E téma annyira kapcsolódik a magyar munkásmozgalom történetéhez, hogy feldolgozása elsősorban a párttörténészekre vár. Fontos, mulaszthatatlan feladat ez. A téma — kiterjedt voltánál fogva — akár egy kismonográfia anyaga is lehetne.

A parasztság körében tapasztalható ellenállásról eddig csupán egy — kéziratban fekvő — tanulmány készült. A témával pillanatnyilag senki sem foglalkozik. A jelenség nem is volt olyan méretű, olyan súlyú, hogy feltárása iránt nagy társadalmi igény jelentkezne. Megírása inkább a kép teljessé tétele érdekében válna szükségessé. Az elvégzendő munkák sorában azonban így is a harmadik kategóriába tenném.

A magyar ifjúság németellenes tevékenységéről, elsősorban munkásmozgalmi vonatkozásban, már szó esett. Itt elsősorban Svéd László dokumentumkötetét és Pintér István feldolgozásait említem meg. A témáról már több történeti jellegű publikációt adtak ki. Az elmúlt években, főleg a NÉKOSZ történetének kutatása kapcsán, a fiatalok antifasiszta tevékenységéről jelentős anyaggyűjtés folyt. Nem ismerjük azonban részleteiben a Magyar Ifjúság Szabadságfrontját alkotó szervezetek arculatát, tevékenységét; az ifjúság 1944-es problémáit, helyzetét; több ifjúsági partizáncsoport harcait stb. Megírásra vár egy szintetizáló munka is, amelyik a magyar ifjúság részvételét tárgyalná az antifasiszta ellenállásban.

A katonai ellenállás részproblémáiról Mucs Sándor, Tóth Sándor és Gazsi József tollából jelentek meg tanulmányok és forrásközlések. E témában Dezsényi Miklós könyve a legkorábbi feldolgozás.

A kutatás sajátossága, hogy egyes területeket jól ismerünk, más helyeken viszont hatalmas fehér foltok tátonganak. Nagy hiba az is, hogy a katonai ellenállás történetét csupán 1944 nyarától, s nem a háború kezdetétől vizsgáljuk, holott már a háború kezdeti időszakától is találhatók adatok a magyar honvédség egyes, demokratikus gondolkodású tagjainak a háborúval szembenálló, németellenes megnyilvánulásaira. A feldolgozandó témák sorából megemlíteném az alábbiakat: a hadsereg és 1944. október 15.; magyarok a Vörös Hadseregben; a lakosság segítsége a felszabadító csapatoknak; különböző formájú népi támogatás a szövetséges hatalmak katonáinak.

Történt már néhány publikáció a Szálasi-hadsereg bomlása témakörében is, a kutatás azonban még itt sem tekinthető lezártnak.

E témák kibontása — legalább egy-egy tanulmány erejéig — kívánatos lenne.

A katonai ellenállás témakörében is számos olyan probléma akad, amelyek gazdájául a Hadtörténelmi Intézeten kívüli történész (elsősorban a Zrínyi Akadémiáról, katonai főiskolákról) is megnyerhető lenne.

Az utóbbi évek kutatásai tárták fel, hogy a fasiszta terror viszonyai között milyen nagy jelentősége van a néptömegek nem fegyveres, közkeletű kifejezéssel szólva, passzív ellenállásának. Bizonyos tekintetben ezeknek speciális magyar vonatkozásai is vannak. Szinte nincs egyetlen olyan összefoglaló feldolgozás sem, amely végezetül ne tekintené át a nem fegyveres harc eddig feltárt adatait, változatos módszereit, formáit.

Egyes területekről (a nemzeti vagyon mentése; hamis okmányok készítése stb.) már jelentek is meg kisebb feldolgozások, de egészében ezt a témát még senki nem fogta át. Ezt a munkát egy kismonográfia szintjén is időszerű lenne elvégezni. Forrásanyag bőven található hozzá. Esetleg olyan történész is vállalkozhatna e feladat megoldására, aki a felszabadulás időszakát kutatva mellékesen ezt a kérdést is jól megismerte.

Fontos és okvetlenül tanulmányozandó probléma az antifasiszta mozgalom felvilágosító és tájékoztató tevékenysége. Mindenekelőtt össze kellene gyűjteni — s katalogizálni — valamennyi, a háború alatt megjelentetett röplapot, illegális sajtóterméket, röpiratot, kiadványt, rajzot, plakátot stb. A cenzúra tevékenységét tanulmányozva Markovits Györgyi közölt idevonatkozó anyagokat — nem a fő témánkra irányuló módszeres és célirányos kutatással — az illegális lapokból.

Csak hézagosan ismerjük a Kossuth rádió és más titkos adók tevékenységét. Tanulmányozni kellene az ellenállási mozgalom más irányú propagandamunkáját is.

Mindezeken a területeken, sajnos, még az első lépéseket sem tettük meg. Nehéz úgy monográfiára gondolni, ahol ilyen hatalmas szakadékok tátonganak.

Az ellenállási mozgalom révén fontos híranyagok jutottak el a szövetséges hatalmakhoz is. Erről a tevékenységről eddig még senki nem írt.

Az ellenállásról alkotott kép nem lenne teljes — s a magyar partizánmozgalom méretét és jellegét is kevésbé értenénk meg, ha nem tanulmányoznánk a pozitív jelenségként vizsgált rezisztencia másik ellenpólusát: a fasiszta terrort és terrorszerveket. Ki kell itt térni a Gestapo, az SS és SD magyarországi működésére is. Senki nem foglalkozik a büntetőintézetek, internáló táborok történetével, pedig ez szervesen kapcsolódik az ott sínylődő kommunisták és más haladó személyiségek sorsához. Még a legismertebbről, a Margit körúti fegyházról sincs önálló feldolgozás. (Ami van, az 1945-ben íródott.) Tanulmányozni kellene a lakosság megfélemlítésére és fékentartására irányuló terror eszközeit, formáit és módszereit, valamint a partizánelhárítás megszervezését. Az egyetlen Hollós Ervin kivételével, a fasiszta erőszakszervek tevékenységét senki nem vizsgálja. Az ő kutatásai is csak e témakör egyes részterületeire terjednek ki, és csak az utóbbi évektől jelennek meg. Munkájából arra következtethetünk, hogy a problémát — vagy annak egyes kérdéscsoportjait — ezután is figyelemmel fogja követni.

Szükséges, hogy a résztanulmányok eredményeként megkíséreljük általánosítani az ellenállás néhány fontos elvi és gyakorlati problémáját (mérete, jellege, a forradalmi helyzet, stratégiája, taktikája stb.). Korom Mihály és Pintér István végzett már eddig ilyen jellegű munkákat. Egyes megállapításaik vita tárgyát képezték, s ennek nyomán a problémák némelyike még ma sincs megnyugtatóan lezárva. E területeken további kutatás lenne még szükséges.

Az ellenállási mozgalom történetének feltárása a legújabbkori történettudomány egy új ágává vált. Számos kutató dolgozik ezen a területen, önálló nemzetközi folyóirataik vannak, konferenciákat rendeznek. Közösek a problémáik is, amelyek főleg a kutatás módszertana köré sűrűsödnek.

Ez a felmérés tükrözi a magyar történészek e téren végzett munkáját, s a még előttük álló feladatokat. Ennek nyomán — remélhetően — megállapítható, hogy jelenleg hol is tart a kutatás, s kirajzolódnak a legjobban elhanyagolt területek.

Az elmúlt 10 év alatt tisztes eredményeket értünk el. Az tűnik hibának, hogy alaposan feldolgozott, jól ismert területek mellett ismereteinkben még hatalmas fehér foltok vannak. Az előttünk álló feladatok rendkívül nagyok. Ennek zömét az ellenállásban részt vevő nemzedék életében kellene elvégezni. Nyilvánvaló az is, hogy ez a munka meghaladja 2—3 ember erejét, akik ezen a témán csak „partizánkodhatnak". Nehezíti a helyzetet, hogy hiányos az alapkutatás — és az anyaggyűjtés más területeknél jóval nehezebb körülmények között folyik. A mozgalom szervezetlensége és spontaneitása miatt az események mozaikokra bomlanak, nem függenek össze, egy-egy téma valóságos mikrovilág, egyes területek kutatási eredményeit máshol már nehezen használhatjuk fel.

Az előttünk álló feladatok a rendelkezésre álló erők jobb összefogását, gondosabb tudományszervezői munkát, a társintézmények,

egyéni kutatók, helytörténészek stb. fokozott együttműködését teszik szükségessé. Fel kell kutatni azokat is (a Zrínyi Akadémián, katonai főiskolán, egyetemi tanszékeken stb.), akiket be lehetne kapcsolni a közös munkába. Témákat, feladatokat kell adni nekik.

A legfontosabb teendőinknek az alábbiakat tartjuk:

A források terén:

— A feldolgozás helyzetétől függetlenül, folytatni kell a források, főleg a visszaemlékezések gyűjtését és publikálását.

— Meg kell szervezni, hogy az ellenállásban vezető szerepet játszó személyek írják meg memoárjaikat.

— Meg kell jelentetni az ellenállásra vonatkozó képi jellegű forrásanyagot.

— A féltucatnyi, többnyire egymásból élő, bibliográfia helyett el kell készíteni a magyar antifasiszta és partizánmozgalom teljes bibliográfiáját.

Az anyagok feldolgozása terén:

— Folytatni kell az itt jelzett, még meg nem oldott résztémák, kisebb témák sorának feldolgozását. (A kérdés jellegétől függően: cikkekben, tanulmányokban, kisebb vagy nagyobb munkákban stb.)

Ha sikerülne egyes kutatókkal elfogadtatni egy-egy részfeladatot, az nagyban előrevinné a munkát. Egy esetleges új tanulmánykötetben módszeresen és határozottan világos célokat lehetne kitűzni és megoldani. Az ilyen közös munka összefogja és szervezi a kutatókat, pontos feladatokat ad és azok megoldására késztet. Gondos válogatással kiemelhető lenne az a 12—15 téma, amelyek megírása számunkra elsődlegesen fontos.

Általuk megoldható feladatok elvégzésére fel kell kérni helytörténészeket is.

— Kismonográfiákat kellene készíteni a szövegben jelzett átfogó, összefüggő témákból. Ezeket majd a későbbi kutatás munkálná ki az elérhető legteljesebb részletességgel. (Pl.: ejtőernyős szervezőcsoportok, a magyar ifjúság részvétele az ellenállásban, a Budapest-peremvárosi csoportok, magyar partizánok Csehszlovákiában és más országokban stb.)

— Jelenlegi ismereteink szintjén össze kell foglalni mindazt, amit az ellenállásról és a partizánmozgalomról tudunk.

— Támogatni kell a mártírokról, hősi halottakról, kiemelkedő személyiségekről írandó életrajzi feldolgozásokat, általában minden biográfiai tevékenységet. (Ne hagyjuk az utókorra a ma még könnyedén megoldható feladatokat.)

— Ki kell terjeszteni vizsgálódásunkat az elvi, általános és elméleti kérdések területére is.

— Figyelmet kellene szentelni a népszerű munkáknak is. Riportszerű formában, nem értekező hangvétellel, meg kellene írni néhány kalandosabb történetű csoport históriáját.

Az összfeladatok sorából biztosítsunk elsőbbséget a kommunista és munkásmozgalommal kapcsolatban álló csoportoknak és témáknak.

A magam személyében, a munka során szerzett tapasztalatok alapján, az eljövendő években e kérdések megoldása terén látom legsürgősebb feladatainkat. Az itt jelzett problémák részbeni megoldását kívánja elősegíteni az a pályázat is, amelyet a Magyar Történelmi Társulat hirdetett meg 1972. július 16-án.* A témaválasztáshoz szeretne segítséget adni ez az áttekintés is.

* A pályázati felhívás megjelent folyóiratunk 1972. évi 3. számában. (A szerk.)

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

AZ ANGOL—NÉMET FLOTTAEGYEZMÉNY (1935. június)

H. HARASZTI ÉVA

Ez a szerződés a második világháború előtti angol—német kapcsolatoknak, és ezáltal a Münchenig vezető európai diplomáciának, rendkívül érdekes állomása. Hitler hatalomra jutása után szakaszhatárnak tekintik a történészek — általában — a Rajna-vidéknek az 1936. márciusi náci csapatok által való megszállását: ez az előjáték döntő fordulat volt a második világháborúhoz vezető úton — mondják.

Ám, aki bepillanthatott az újonnan kutatásokra megnyitott diplomáciai jelentésekbe, annak arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy Hitler és a náci diplomácia számára az 1935-ös angol—német flottaegyezmény megkötése igen jelentős presztízsnyereség volt. Ezzel az egyezménnyel hivatalos pecsétet ütött a brit diplomácia arra a szerződésszegésre, melyet már Hitler hatalomra jutása első percétől egyfolytában folytatott. Kijátszva a versaillesi szerződésnek azokat a cikkelyeit (V. rész 159—213. cikk), amelyek a katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseit tartalmazták, amelyek megszabták Németország hadseregének, tengeri haderejének, haditengerészeti repülőszolgálatának (ez utóbbi egyáltalán nem lehetett) felső határát. Hitler tehát folyamatosan fegyverkezett, s 1935-re a német hadsereg összlétszáma már ötszöröse volt a megengedettnek, és ez év márciusában önkéntesen visszaállíttatta az általános hadkötelezettséget.

A Németországgal Versaillesban 1919. június 28-án kötött, az első világháborút befejező békeszerződés ugyanannak az imperialista politikának és szellemnek volt a következménye, mely a második világháború kitöréséhez vezetett. Mint Lenin 1920-ban írta: „Sajnos, a Versailles-i békének és következményeinek története azt bizonyítja, hogy a szövetségesek szavai és tettei nagyrészt ellentétben állnak s a szövetségesek határozatai papíron maradnak." Valóságos béke helyett olyan állapotokat teremtett, amelyek magukban hordozták az újabb ellentétek forrásait. Például Németország elvesztette Elzász-Lotharingiát, Felső-Szilézia déli és délkeleti részét, elsőrendű fontosságú vasérc-lelőhelyeit, valamint összes gyarmatait. J. M. Keynes, a korszak legjobb polgári közgazdásza — a versaillesi békekötés szemtanúja —

megállapította: Németország gazdasági életét az első világháború előtt három tényező határozta meg:

1. Tengerentúli kereskedelme, gyarmatai, külföldi beruházásai, exportja. 2. Vas- és acéltermelése és erre épülő ipara. 3. Kereskedelme és vámrendszere.

A békeszerződés mindhármat, de főleg az első kettőt, szisztematikusan akarta elpusztítani. Előreláthatóak voltak ennek a megoldatlan politikai és gazdasági feltételekkel terhes békeszerződésnek a következményei.

Hitler, hatalomra jutása után — hatalmi, fegyverkezési politikája mellett — az ország határain belül és túl állandóan hangoztatott olyan követeléseket is, amelyeket bármely német kormányfő felvethetett az igazságtalan békét bírálva. Mindezek azonban nem változtatnak azon a történelmi tényen, hogy 1935-ben a brit diplomácia belement olyan egyezmény megkötésébe, amelyik a versaillesi szerződésnek éppen vitathatatlanul indokolt cikkelyeit tette semmissé. Hiszen az 1935. június 18-i angol—német flottaegyezmény értelmében Németország kiépíthette hadiflottáját a brit hadiflotta 35 százalékának erejéig, tengeralattjáró kategóriában 45 százalékig, és felmerülő szükséges esetben tengeralattjáró parkját ugyanakkorára növelhette, mint az angolok a magukét.

Hogy miért kötötték meg ezt az egyezményt a németek — az teljesen világos. Az egyezmény aláírása idején semmi körülmények között nem tudtak volna ennél több hajót felszerelni. Másrészt eszük ágában sem volt az egyezményt megtartani, abban a pillanatban, amikor lehetőségeik engedték, semmibe vették az egyezmény korlátozásait, és ők maguk szabták meg, mikor jött el az a *felmerülő szükség*, amikor tengeralattjáróikat az angolokéval egyenlővé teszik. Már a szerződés megkötésekor részben hamis adatokat adtak meglevő hajóik tonnaegységeiről. A flottaegyezmény Hitler számára akkora presztízsnyereség volt, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Politikai elszigeteltségének egyszer s mindenkorra véget vetett. Hazárdjáték volt ugyan, amelyet érdemes volt megkockáztatniuk. Mint a tárgyalásokon részt vevő német tolmács utóbb emlékiratában meg is jegyezte, végül is csodálkoztak, hogy az angolok elfogadták feltételeiket. Hitler nem hivatalos diplomatára, hanem Joachim Ribbentrop úrra bízta ezt a kényes feladatot, a volt pezsgőgyárosra, aki beutazta ilyen minőségben Európa nyugati fővárosait — s a diplomaták mellőzésével és lejáratásával azt az ígéretet tette Hitlernek, hogy megszerzi számára az annyira óhajtott angol szövetséget. Hitler szívesen hallgatta, amit hallgatni akart és kiadta Ribbentropnak a feladatot: a 35 százalékból nem szabad engednie. Ribbentrop tárgyalási módszere az angol—német flottatárgyalások kezdetén nemcsak meglepte, hanem meg is hökkentette a weimari diplomáciai gyakorlathoz szokott angol külügyi embereket; de a meghökkenés nem volt elég a kivédéshez is — sőt az erőszakosság győzött itt is.

De miért ment bele az alkuba Anglia? Erre a válasz nem lehet egy mondat. Ismerték-e, sejtették-e ekkor már a hitleri módszereket? Feltehetően nem; de mindenképp úgy vélték, jobb szerződéssel megszabni azt, amit úgyis megtesznek, vagy megtehetnek a németek. Fő célkitűzésük mindenképpen az volt, hogy mivel Nagy-Britannia sokirányú defenzív stratégiai szempontja az, hogy miután nem elég erős ahhoz, hogy védelmi szervei birodalmát a Távol-Keleten és Európában egyaránt megvívják adódó konfliktusok esetén, úgy kell politizálnia, hogy ne kerüljön szembe olyan európai nagyhatalmakkal, mint Németország vagy Olaszország. Mindezeken a meggondolásokon túl, a tárgyalásokon el nem hangzott, de utóbb a titkos iratokból és feljegyzésekből félre nem érthetően kibontakoztatható: az angol—német flottaegyezmény mindkét szerződő fele az épülő német hajókat a Balti-tengeren a Szovjetunió elleni szerepkörre szánta. Hitler — aki élete legboldogabb napjaként emlegette a flottaszerződést — több angol és amerikai államférfiú előtt is világosan megmondta: Uralnunk kell ezt a területet, hogy elvágjuk az óceántól Oroszországot. Még 1936 őszén Lloyd George volt angol miniszterelnöknek is egyértelműen megmagyarázta: „Ő (Hitler) igazán kész volt elismerni a brit birodalom létérdekeit. Ennek bizonyítéka volt a flottaegyezmény. Úgy vélte, viszonzásképpen Anglia is éppen úgy kész elismerni Németország létérdekeit, különösen, ami a kontinenst illeti... Ebben a vonatkozásban utal a kancellár a bolsevizmus veszélyeire."

Mindezek tudatában megállapítható, hogy a brit védelmi és stratégiai szempontok alkalmazása Hitlerrel szemben az adott pillanatban végzetes volt. Hitler ekkor még nem volt annyira felfegyverkezve és Anglia nem volt még annyira lemaradva, hogy Nagy-Britannia egy határozott politikával szembe ne szállhatott volna Németország háborús törekvéseivel. Az erőegyensúlyt és a szovjetellenes politikai elképzeléseket egybeötvözve, az angol politikai vezető réteg a „megbékéltetés" aktív útjára lépett és e „békéltetésnek" első konkrét állomása volt az angol—német flottaszerződés, a versaillesi szerződés megszegése. Anglia nem vette idejekorán figyelembe — mint saját ellenzéki politikusainak intő szavait sem — a harmincas években oly kitűnően tájékozott londoni szovjet nagykövet, I. Majszkij figyelmeztetését: „Tárgyalni kell Hitlerrel, de fegyverrel a kezükben. Különben nem fogja figyelembe venni az Önök kívánságait."

Az alábbiakban közöljük Sir John Simon brit külügyminiszter tájékoztatását és javaslatát a kabinet számára az angol—német flottatárgyalásokról. (Az I. és III. sz. melléklettel együtt.) Ezek a mindeddig kiadatlan, titkos kabinetiratok az angol—német flottatárgyalások alapforrásai. Simon ajánlása, az angol megbízottak jelentése és a tengerészeti vezérkar véleménye döntő jelentőségűekké váltak

SIR JOHN SINOM KÜLÜGYMINISZTER TÁJÉKOZTATJA A KABINETET AZ ANGOL—NÉMET FLOTTATÁRGYALÁSRÓL ÉS A NÉMET JAVASLAT ELFOGADÁSÁRÓL (MELLÉKELI A RÉSZTVEVŐK ÉS SZAKÉRTŐK JAVASLATAIT)

ANGOL—NÉMET FLOTTATÁRGYALÁSOK

A külügyminiszter feljegyzése

Ribbentrop és a német flottadelegáció tagjai, akiket a Hitlernél tett, előzetes konzultáció célját szolgáló látogatás után hívtunk meg, Londonban töltötték ezt a hetet. A konferencia megnyitásán a német küldöttek felkérték Őfelsége kormányát, fogadja el a német kancellárnak azt az elhatározását, amely a német és az angol hajóhad egymáshoz való viszonyát a jövőben 35—100 arányban kívánja rögzíteni. A következő üléseken részleteiben is megvizsgáltuk a javaslatot, amelyet az admiralitás ugyancsak igen gondosan tanulmányozott. Ezek eredményéről az angol megbízottak az NCM. (35/50) melléklet szerint jelentést tettek a Flottaügyi Miniszteri Bizottságnak, amely felhatalmazott, közöljem bizalmas formában a német megbízottakkal, hogy a javaslatot elfogadjuk. Ennek megfelelően a tengerészügyi miniszter társaságában találkoztam tegnap délután Ribbentroppal és kollégáival, akikkel bizalmas megállapodásra jutottunk. Tisztáztuk, hogy mielőbb hivatalos választ adnánk, Őfelsége kormányának érintkezésbe kell lépnie a Washingtoni Szerződés tagállamaival, és módot kell adnia az esetleg felmerülő észrevételek megtételére. Tájékoztatjuk azokat az államokat, hogy úgy döntöttünk, elfogadjuk ezt a tartós rendezést biztosító megoldást, amellyel kapcsolatban Németország határozottan kijelenti, nem kíván ezen változtatni abban az esetben sem, ha ezt követően gyarmatok birtokába jutna, vagy ha valamely harmadik állam magatartásában változás állna be.

Mellékelem az egyes fővárosokba küldött távirat szövegét.[1]

Foreign Office, 1935. június 7.

J. S.

ANGOL—NÉMET FLOTTATÁRGYALÁSOK

Az angol megbízottak jelentése

1. A tegnap és ma folytatott tárgyalások során a német flottamegbízottak közölték, hogy mielőtt további megbeszélésre összeülnénk, tudni kívánják, hajlandó-e Őfelsége kormánya „világosan és hivatalosan magáévá tenni a német kormánynak azt az elhatározását, amely az angol és a német flották egymáshoz való viszonyát 100:35 arányban kívánja rögzíteni." A német megbízottak kijelentették, hogy a német kormány ezt az arányt, amennyiben azt Őfelsége kormánya elfogadja, „véglegesnek és állandónak" tekintené, és azon a jövőben szerzett gyarmatok birtoklása sem módosítana.

2. A tárgyalások során a német megbízottak a következő fontos felvilágosításokat fűzték javaslatukhoz:

a) Ha Nagy-Britannia és Németország között a 35 százalékos arány alapján létrejön a megállapodás, azt Németország, harmadik állam magatartásától

[1] Minthogy a távirat szövege tényén túl nem bír jelentőséggel, közlését e helyen mellőzzük.

függetlenül, kötelezően elismeri. Példaként előadták, ha Franciaország elhatározná, hogy hajóhadát, annak az angol flottához való arányát megváltoztatva növelné, és Őfelsége kormánya úgy döntene, hogy nem válaszol erre a brit flotta erősítésével, Németország ugyancsak tartaná magát az angol flotta 35 százalékos szintjéhez.

b) A német megbízottak egyidejűleg kijelentették, feltételezik, amennyiben Franciaország úgy döntene, hogy tengeri haderejét jelentősen megnöveli, az angol kormány mindent el fog követni, hogy Franciaországot ettől az elhatározásától eltérítse.

c) A német kormány nem ragaszkodik ahhoz, hogy az így rögzített arány belefoglaltassék a jövőben kötendő bármilyen nemzetközi szerződésbe, feltéve, hogy a tengeri fegyverkezés korlátozására vonatkozólag ezután elfogadott más, végleges megállapodás teljes biztonságot nyújt Németországnak arra nézve, hogy az angol és német flottának a jelen megállapodás szerinti erőviszonya nem változik.

d) A német kormány úgy véli, hogy a korlátozások módszere kategóriák szerint dolgozandó ki, és elvben hajlandó a 35 százalékos arányt az egyes kategóriák tonnaűrtartalma szerint külön-külön számítani; ettől az aránytól bármely kategóriában történő minden eltérésre vonatkozólag azok a rendelkezések intézkednek, amelyeket a jövőben megkötendő általános megállapodás fog tartalmazni. Ha nem kerülne sor ilyen nemzetközi szerződésre, vagy az nem tárgyalná a kategóriák szerinti korlátozás kérdését, a 35 százalékos arány kategóriák szerinti megoldása a német és az angol kormányok egymás közti tárgyalásainak anyagát fogja képezni.

3. Az e ponthoz fűződő német nyilatkozatot, amelynek az idevonatkozó részleteit a 2 § 2) és 3) tartalmazzák, I. sz. mellékletként ezen irathoz csatoltuk.

4. A német megbízottak teljes mértékben elfogadhatónak tartják, hogy az angol belpolitikai helyzet jelenlegi állása folytán Őfelsége kormányának válasza némi késedelmet fog szenvedni. Rámutattak azonban arra a körülményre, hogy Németországban bizonyos fokú csalódást okozott, hogy Őfelsége kormánya nem fogadta el sokkal gyorsabban azt a javaslatot, amely a német kormány véleménye szerint óriási történelmi jelentőségű, mert egy szuverén állam önként és előre elfogadta, hogy flottáját az angol hajóhad 65 százalékos szintjén tartja, és ezért igen fontos lett volna, hogy a válasszal mennél rövidebb ideig késlekedjenek. Nagyra értékelnék, ha a választ még pünkösd előtt megkapnák. A II. sz. melléklet tartalmazza az angol jelentés kivonatát, amely Ribbentropnak ehhez a ponthoz tett megjegyzését közli.[2]

(Az előző pontok szövegét bemutattuk a német megbízottaknak, akik kijelentették, hogy azok hűen tükrözik a német kormány álláspontját.)

5. Az angol megbízottak teljes egészükben feltárták a német küldöttek előtt azokat a nehézségeket, amelyek a javasolt megoldás útjában állnak, és külön is kiemelték, hogy még abban az esetben is, ha Őfelsége kormánya készen állna, hogy az angol flottát érintő ilyen megállapodást elfogadjon, felmerül a többi tengeri nagyhatalom állásfoglalásának kérdése, mert a jelenleg fennálló hallgatólagos megegyezés szerint nemzetközi konferenciát megelőzően kétoldalú megállapodások nem köthetők. Kellő nyomatékot kapott az angol javaslatnak az a lényeges elvi állásfoglalása, hogy elveti az arány szerinti megállapodást, helyette a felek önkéntes deklarációkban fektetnék le flottaprogramjaikat. A német megbízottak azonban ezen érvelések ellenére kijelentették, lényegesnek tartják, hogy már a tárgyalások megindulásánál tudomást szerezzenek róla, abban a helyzetben van-e Őfelsége kormánya, hogy a javaslat alapján tárgyaljon.

6. Az angol megbízottaknak azóta módjukban állt a javaslatot gondosan tanulmányozni, és annak eredményeként arra a végleges véleményre jutottak, saját érdekünkben fogadjuk el Hitler ajánlatát, amíg az érvényben van. Biztosak abban, ha tárgyalásaink alapjául nem fogadjuk el ezt az ajánlatot, Hitler visszavonja javaslatát, és Németország azon lesz, hogy flottája meghaladja a 35 száza-

[2] A II. sz. mellékletet nem közöljük e helyen, mert teljes formájában Joachim von Ribbentrop bevezető és berekesztő nyilatkozataival együtt már nyomtatásban megjelent.

lékos szintet. A III. sz. melléklet tartalmazza a flotta vezérkarának e kérdés stratégiai szempontjaival foglalkozó memorandumát.

7. Igaz ugyan, hogy eljárásukban lehetnek blöffszerű elemek is, ha azonban figyelembe vesszük Hitler szárazföldön folytatott fegyverkezését, hiba lenne annak a feltételezése, hogy Németország a maga részéről lejárat nélkül érvényesnek tekintené javaslatát abban az esetben is, ha Anglia nem nyilatkoznék annak elfogadásáról. Ha visszatekintünk a múltba, és figyelembe vesszük, hogy Németország, ha azt tűzi céljául, hazánknak komoly ellenfelévé válhat a tengereken, úgy érezzük, sajnálkozásra adhat majd okot, ha elmulasztjuk, hogy a német flotta kiépítését az említett szinten megállítsuk.

8. De még abban az esetben is, ha Őfelsége kormánya a maga részéről hajlandó ezt az ajánlatot elfogadni, figyelembe kell venni az európai nagyhatalmaknál kiváltott visszahatást, hogy vajon ez a megállapodás nem jelentené-e, hogy megszegjük korábbi tárgyalásaink hallgatólag elfogadott alapvető elvét, amely szerint a Washingtoni Paktum[3] tagállamai, általános flottakonferenciát megelőzően, nem kötnek semmiféle kétoldalú egyezményt.

9. Ez a német ajánlat olyan rendkívüli fontosságú, hogy hiba lenne azt el nem fogadni csak azért, mert eljárásunkat más hatalmak átmenetileg sérelmesnek tekinthetnék. De egyaránt kívánatos és szükséges, hogy mindazoknak a hatalmaknak, amelyekkel korábban flottatárgyalásokat folytattunk, módot adjunk arra, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatos véleményüket kifejthessék még azt megelőzően, hogy hivatalos választ adnánk a németeknek. Ezért javasoljuk, tájékoztassuk mielőbb szóbeli közlés útján az Amerikai Egyesült Államokat, Japánt, Francia- és Olaszországot az alábbi általános szempontok szerint:

10. Miután ismertettük a német ajánlatot, megállapítjuk, hogy véleményünk szerint ez nagyjelentőségű hozzájárulást jelent a jövőbeli flottakorlátozások ügyéhez, és ugyanakkor egyaránt fontos biztosítékot nyújt hazánk és más hatalmak biztonságára. Hangsúlyozni kell a már említett 2 § a) és b) bekezdéseit, és közöljük, hogy az angol és német flottamegbízottak londoni tárgyalásainak alapjául elfogadjuk a német kormány döntését. Mielőtt azonban hivatalos választ adunk a német megbízottaknak, szívesen vennénk, ha az érintett kormányok tudomásunkra adják, kívánnak-e ezzel kapcsolatban észrevételt tenni, és tekintettel az ügy sürgős jellegére, bízunk benne, hogy közléseiket néhány napon belül eljuttatják hozzánk.

11. Úgy gondoljuk, ha csütörtökön, vagy pénteken bizalmasan közöljük a német megbízottakkal, hogy a fenti közleménnyel szándékozunk az érdekelt hatalmakhoz fordulni, ez megnyugtatná őket, és a tárgyalásokat megfelelő alapon lehetne folytatni. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy ha ezt az akadályt elhárítottuk, az angol és német megbízottak jó egyetértésben tárgyalják majd a további pontokat.

12. Felmerülhet az a vélemény, hogy Őfelsége kormányát elhamarkodott döntésre sürgetjük, mert az ügy elhalasztható pünkösd utánig. A német megbízottak felkészültek erre az eshetőségre, de tekintettel a késlekedésből származó esetleges félreértésekre, sajnálnák annak szükségszerű bekövetkezését. Az angol megbízottak nézete szerint politikai és lélektani szempontokból egyaránt sajnálatos lenne, ha a német megbízottak pünkösdkor azzal az érzéssel térnének vissza Németországba, mintha Őfelsége kormánya még haboznék, elfogadhatja-e a német javaslatot. Természetesen kézenfekvő, hogy a német javaslat elfogadásának hatása abban az arányban csökken, mint amennyi időt Őfelsége kormánya a javaslat megfontolására fordít; ebben az esetben különösen helytálló ez a megállapítás, tekintettel arra, hogy a német kormány biztosan számított rá, hogy Őfelsége kormányának beleegyező válasza hamarosan megérkezik, minthogy Hitler ezt a javaslatot május 21-i beszédében hozta nyilvánosságra.

3 Utalás az 1922-es Washingtoni Flottaegyezményre.

A tengerészeti vezérkar feljegyzése

Annak a jelentőségét, hogy a németek a mi flottánk 35 százalékának megfelelő hajóhadat akarnak kiépíteni, a figyelembe veendő általános hadászati szempontok mérlegelésével kell megvizsgálni.

2. Ezt a legutóbbi, az 1935-ben kiadott évi áttekintésükben a vezérkar főnökei a következők szerint határozták meg:

a) „Hadászati szükségszerűség szempontjából az egyhatalmi szint csak abban az esetben elégíti ki követelményeinket, ha megfelelő rés van a szintet képviselő hatalom és a közvetlenül utána következő tengeri hatalom között. A fennálló rés csak abban a feltevésben tekinthető kielégítőnek, ha Franciaország nem lesz ellenségünk Európában, és nem állunk szövetségesek nélkül."

b) „Hogy ne kerüljünk abba a helyzetbe, hogy egyidejűleg és szövetségesek nélkül kelljen harcolnunk Németország és Japán ellen, ez olyan probléma, hogy annak elhárítása irányítja természetesen diplomáciai munkánkat. Franciaországgal az oldalunkon másképp alakul a helyzet, és hajóhadunk zömével megvédhetnénk birodalmunkat keleten is."

c) „Bár feltesszük, hogy Őfelségének az Egyesült Királyságban működő kormánya sohasem bízná az országnak és életfontosságú tengeri útvonalainak teljes védelmét idegen flottára, ha azonban Franciaország szövetségesünk, tengeri hadereje részt vállalhatna ebből a felelősségteljes feladatból. Az angol csatahajók és rombolók száma a hazai vizeken meg kell, hogy egyezzék a németekével — és valószínlűleg ez az alsó határa annak, amit elfogadhatunk."

d) „Igen fontos, hogy idejekorán kapjunk tájékoztatást, ami lehetővé teszi, hogy a csatahajóinkon szükséges nagyobb javításokat kellő időben elvégezhessük, mielőtt még bekövetkezhetnék az az eset, hogy akkor kerüljünk szembe Németországgal, amikor fő flottánkat a Távol-Keletre kell vezényelnünk. Ezzel a feltétellel, és amennyiben megfelelő számú cirkáló áll rendelkezésünkre, Franciaországgal szövetségben a következő négy-öt évben gondoskodni tudunk vizeink biztonságáról Németországgal szemben, és egyidejűleg japán agresszió ellen is tudunk védekezni."

3. Japán jelenlegi teljes haditengerészetének tonnaűrtartalma a sajátunknak kb. 64 százaléka, Németországé pedig még a 11 százalékot sem éri el. A csatahajók döntő kérdésében ez az arány 57 százalék, illetve 15 százalék, úgy hogy a jelenlegi rés bőségesen elegendő. Abban az esetben, ha Németország — szándékát megvalósítva — eléri a 35 százalékos szintet és Japán flottájának hozzánk viszonyított ereje nem változnék, *pusztán a tonnaűrtartalom* szempontjából vizsgálva kellő réssel rendelkezünk a 2/c) bekezdésben tárgyalt követelmények teljesítésére.

4. Minthogy hadászati követelményeink megállapításánál Németországot és Japánt egyaránt számításba kell venni, természetesen előnyös lenne, ha módunkban állna azok, vagy egyikük tengerészeti erőit

a) korlátozni,

b) az elérhető legalacsonyabb szintre korlátozni.

5. Amint azt a német delegátusok a folyamatban levő tárgyalásokon több ízben is hangoztatták, Hitler kijelentései világosan megmutatják, hogy kilátástalan minden olyan, Németországgal kötendő egyezségre irányulú kísérlet — ideértve a kategóriák szerinti döntő fontosságú korlátozást is —, amely eltér a 35 százalékos alaptól.

A német delegátusok egyértelműen kijelentették azt is, hajlandóak ezt az an-

gol flottához viszonyított arányt fenntartani, függetlenül attól, miként jár el Franciaország, vagy más állam.

6. Az a benyomásunk, a német kormány őszintén gondolja, hogy nagylelkű és önfeláldozó elhatározásra jutott, és ha nem ragadjuk meg a kínálkozó alkalmat, nem valószínű, hogy flottájuk felépítésében 35 százalék alatt megállnának.

7. Információnk szerint feltételezhetjük, hogy a németek rendelkezésére álló források bőségesen elegendőek ahhoz, hogy az e szint eléréséhez szükséges teljes tonnaűrtartalmat 1943-ban elérjék, és már arról is gondoskodtak, hogy mire flottájuk kiépül, megfelelő legénység álljon rendelkezésükre.

8. Az itt előadottak a jelenlegi helyzet általános képét ismertetik. Vannak azonban e kérdésnek más aspektusai is, amelyeket közelebbről kell megvizsgálni. Mint ez a jelentés is közli, a német delegátusok kijelentették, a tonnaűrtartalom kiszámításánál a kategóriákat kívánják elvi kiindulási pontnak tekinteni.

9. Elsősorban a Japán részről végrehajtott csatahajó korszerűsítési program következtében flottánk máris viszonylag gyengébb helyzetbe került korszerű, illetve korszerűsített hajók tekintetében. Egy rövid időszak kivételével 1939 közepéig csak tizenegy hajó áll rendelkezésünkre a feladatok ellátására és — a német flottát nem is említve — nem lesz semmi számszerű fölényünk magával Japánnal sem.

10. E szempont figyelembevételével nagyon fontos, hogy mindent elkövessünk a német flottafejlesztés ütemének lassítására.

11. Németországnak jelenleg három, a Deutschland-osztályhoz tartozó hajója van; ezek ugyan kis csatahajók, de a mai cirkálóinkkal nem lehet ellenük hajóhajó elleni harcot felvenni. Ezen túlmenően Németország további két hajó építésébe kezdett, amelyek a feltehetően tökéletesített és nagyobb méretű Deutschland-osztályhoz tartoznak, és vízkiszorításuk eléri, sőt meghaladja a 20 000 tonnát.

12. Az angol hajóhad csatahajóosztályának tonnaűrtartalmához viszonyított 35 százalékos arány Németországot a legnagyobb méretű két további csatahajó építésére jogosítaná.

13. Mindent egybevetve, ha a most tárgyalt program megvalósul, olyan német flottával kerülünk szembe, amely hét hajóból áll, és azok közül négy a megengedett legerősebb típushoz tartozik. Ugyanebben az időszakban Japánban négy új csatahajó készülhet el (feltéve, hogy beérik Yamamato tengernagy nemhivatalosan előterjesztett javaslatával).

14. Az itt említett, összesen nyolc nagy, és további három, a Deutschland-osztályhoz tartozó csatahajóval szemben a kísérletező angol program csak hat hajó építését irányozza elő. Ilyen körülmények között a tengerészeti vezérkar fontosnak tartja, hogy az angol hadiflotta kiegészítése gyorsabb ütemben történjék annak érdekében, nehogy az új csatahajó tekintetében az angol hadiflotta lemaradjon a német és japán flották együttesen számított csatahajóinak számával szemben.

15. Ezt a helyzetet nem kerülhetjük el, ha elutasítjuk a német javaslatot, mert ez csak sürgetné a ránknézve hátrányos német tervek megvalósítását. Helyzetünkön csak azzal javíthatunk, ha rábírjuk a németeket, hogy flottájukat csak mérsékelt ütemben fejlesszék. Ebbe viszont feltehetően nem egyeznek bele, ha mi nem teljesítjük a kívánságukat.

16. 50 cirkáló birtokában nem tartjuk a helyzetet egyéb hajóosztályok vonatkozásában sem kielégítőnek. Ha viszont 70 cirkálóval rendelkezünk, és a német hajók aránya a mi flottánk elmaradt tonnaűrtartalmához viszonyítva kerül megállapításra, ezt a megoldást elfogadhatjuk. A saját hajóépítési programunk jelenlegi üteme elégséges ahhoz, hogy a német flottafejlesztés várható tempóját kiegyenlítse.

17. Kielégítő a helyzet rombolók tekintetében is, ha a német tervek ebben a kategóriában is a mi elmaradt tonnaűrtartalmunkhoz igazodnak.

18. Tengeralattjárók építésére a németek végül is elkerülhetetlenül jogot formálhatnak, minthogy ilyen hajókra vonatkozólag nincsen általános érvényű tilalom. A német delegátusok közölték ugyan azt a szándékukat, hogy a tonnaűrtartalmat elvben osztályonként kívánják megállapítani, de kijelentették, amennyiben más hatalmak utóbb kötendő szerződésekben jogot nyernének a brit birodalommal

azonos erejű tengeralattjáró-flotta fenntartására, e jogra Németország is igényt tart, ami azonban nem jelenti azt, hogy e jogával szükségszerűen élni kíván.

Ha Németország arra használná lehetőségeit, hogy velünk egyenrangú tengeralattjáró-flottát építsen, azaz 50—60 hajóból álló félelmetes erő birtokába jutna (az első tizenkét ilyen hajójuk feltehetően egyenként 250 tonnás lenne). Ez olyan helyzet lehetőségét tárja elénk, amely bizalmatlanságra ad okot, de a német megbízottak magatartásából világosan látható, hogy ezt a „Gleichberechtigung" kérdésének tekintik; elsősorban ez lebeg a szemük előtt, nem pedig a nagy tengeralattjáró-flottájukat, ha erre irányuló elméleti jogukat kétségbe vonjuk, mintha elismerjük annak erkölcsi jogosultságát.

Ha ezt a kérdést nem annak lélektani oldaláról közelítjük meg, a német tengeralattjárók építésének ésszerű határok között történő korlátozásának egyetlen más módja, ha a saját tonnaűrtartalmunkat a lehető legalacsonyabb szinten tartjuk.

Mindenesetre megnyugtató, hogy ismerjük a német tervek felső határát, és ezért úgy véljük, a helyzet elfogadható.

19. A németeknek az az elhatározása, hogy betartják az angol flottához viszonyított 35 százalékot, azt jelenti, hogy haditengerészetüket a francia flotta 70 százalékára korlátozzák, feltéve, hogy Franciaország nem változtat a hozzánk viszonyított kb. 50 százalékos arányon. A tengerészeti vezérkar véleménye szerint Franciaország bölcsen jár el, ha elfogadja ezt az ajánlatot; nekünk pedig most, amikor tájékoztatjuk a francia kormányt, és minden ezután következő flottaügyi tárgyaláson arra kell törekednünk, hogy visszatartsuk őket a francia flotta retorzióként való növeléséről, mert a politikai helyzet esetleges változása folyományaként nekünk is követni kellene ezt az eljárást.

20. Összefoglalásként:

a) Általános hadászati szempontokból elfogadható, hogy a németek elérjék a mi flottánk 35 százalékos szintjét.
b) A német flotta kiépítésének következtében nagyon fontos, hogy Japánnal szemben fenntartsuk a washingtoni szerződésben megállapított arányt.
c) Az angol haditengerészet fejlesztésében a kísérletező angol tervezés lényegesen gyorsabb ütemezésére lesz szükség, hogy *új hajók* tekintetében az angol flotta ne kerüljön Németország és Japán együttesen számított csatahajóival szemben számszerű hátrányba.
d) Cirkálóink számának tervezett emelése elegendő ahhoz, hogy Németországnak ebben az osztályban várható építkezését kiegyensúlyozza.
e) Az egyéb osztályokhoz nincs szükség részletes megjegyzésre.
f) A tengeri haderők általános korlátozása szempontjából ránknézve nagyon előnyös, ha a német kormány javaslatát elfogadjuk, nehogy követeléseik emelésére kerülhessen sor.

London, PRO. Cab. 24/255

SZEMLE

GODÓ ÁGNES:

MAGYAROK A JUGOSZLÁV NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1972., 284 p.)

A második világháború földrészekre kiterjedő mérhetelen anyagi és szellemi pusztításáról a világ országainak történészei — köztük a magyar szakemberek — könyvtárakat megtöltő műveket írtak. E rettenetes időszak katonai tanulságait a volt hadvezérek, a katonai szakemberek, ki tudná megmondani hányszor és hányféleképpen írták meg, hogy tanulságként megörökítsék a jövő számára.

Ezek után azt hihetnők, hogy már mindent — legalábbis nagyon sokat tudunk a félvilágot felperzselő háborúról. Koránt sincs így.

Ennek bizonyítására hadd hivatkozzam *Godó Ágnes* könyvére, amelynek elolvasása után rögtön megállapíthatjuk, hogy bármily sok mindent ismerünk is a második világháború különböző hadszínterein lejátszódó események főbb vonásaiból, de arról, hogy milyen események zajlottak le a velünk határos országban, Jugoszláviában; hogy miként harcoltak az itt élő magyarok a jugoszláv felszabadító háborúban és hogyan kapcsolódtak be a küzdelembe a magyar állampolgárok, arról édes keveset tudunk.

A szerző művének éppen az adja meg időszerűségét, tartalmi, politikai és tudományos értékét, hogy a szomszédos, baráti Jugoszlávia népfelszabadító háborúja átfogó történetének eseményeibe ágyazva ismertet meg bennünket az ott élő nemzetek és nemzetiségek bátor tetteivel.

A szerző nagy érdeme, hogy elsőként kísérli meg leírni a jugoszláv népfelszabadító háborúban részt vevő mintegy kétezer magyarországi antifasiszta küzdelmének valós történetét. Hiszen mindeddig sem a nagyközönség, sem a szakemberek ismerete nemigen terjed túl a szabó ifikről és a Petőfi-egységről szerzett információkon, amelyeknek a forrásai főként az egyre halványuló, olykor akaratlanul is „megszépített" emlékekből származtak.

A szerző — aki az események résztvevőinek visszaemlékezéseit is felhasználja — könyvét eredeti dokumentumok alapján írja meg, arra törekedve, hogy lehetőleg egyetlen fontosabb esemény, illetve személy se maradjon említés nélkül. Az eseményeket és a benne szereplő személyeket a tényekkel szembesítve és nem a máról visszatekintve ítéli meg.

Éppen ez a helyes módszer tette lehetővé számára, hogy sok új, mindmáig homály fedte epizóddal bővítette ki a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregben és Partizánosztagokban harcoló kisebb-nagyobb csoportok és személyek történetét — mintegy igazságot szolgáltatva az egykori bátor, az ellenállás minden következményeit vállalóknak.

Mind ez ideig nem sokat tudunk például a bori rézbányák kiaknázására a németeknek eladott több ezer magyar politikai és vallási üldözött, kommunista, szocialista internált sorsáról. Pedig ezek egy részének sorsa is összeforrott a jugoszláv ellenállók, partizánok küzdelmes életével. A bori táborokból megszökött, vagy a jugoszláv partizánok és a Vörös Hadsereg csapatai által felszabadított munkaszolgálatosok közül számosan fegyvert fogtak

és harcra keltek felszabadítóik oldalán a náci gyilkosok ellen. Mások pedig — például az orvosok — partizánkórházakban gyógyították a hősi küzdelem áldozatait. A festők, tollforgatók a maguk tehetségével, alkotásaikkal — festményekkel, plakátokkal, röplapokkal és más írásokkal — segítették a jugoszláv népfelszabadító erőket.

De ki hitt volna azoknak a volt horthysta katonáknak, akik — ha a huszonnegyedik órában is, de felismerték a nemzetvesztők bűnös politikáját, gyáva, önző magatartását, és a háború utolsó hónapjaiban (ki tudta akkor, hogy valóban az utolsó napjai) Szlovénia területén teljes felszerelésükkel a jugoszláv partizánok oldalára álltak és fegyverrel a kézben harcoltak az immár közös ellenség, a német fasizmus katonái ellen.

Mindezzel a szerző nemcsak roppant izgalmas és érdekfeszítő olvasmányt ad az olvasó kezébe, hanem jelentősen bővíti, teljesebbé teszi eddigi ismereteinket, a sok új adattal és megállapítással pedig számottevően gazdagítja a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetét.

A mű értékét és anyaggazdagságának hitelét erősíti, hogy a szerző munkájának minden adatát és megállapítását eredeti — magyar, elsősorban jugoszláviai levéltárakban felkutatott forrásokból: parancsokból, névjegyzékekből, összefoglaló helyzetjelentésekből és sokoldalúan ellenőrzött visszaemlékezésekből, valamint a jugoszláv történészek által írt tudományos művekből meríti.

Igen figyelemreméltó tény az is, hogy a szerző munkája során a birtokában levő forrásanyagokkal szembesíti, ily módon reális alapokra helyezi azokat a témával kapcsolatos visszaemlékezéseket, újságcikkeket, tanulmányokat és más írásokat, amelyek e tárgykörben már napvilágot láttak hazánkban.

Godó Ágnes könyve igen becses hozzájárulás ahhoz, hogy népünk, közte a magyar ifjúság is megismerhesse azt a hősi küzdelmet, amelyet Jugoszlávia népei vívtak a második világháború idején mind a német fasizmus, mind csatlósai, mind pedig a belső reakciós erők embertelen elnyomása és kíméletlen pusztítása ellen.

Jól tudjuk, hogy a több százezer fős osztagokban harcoló kétezer magyar származású személy tevékenységének értéke nem számottevő. De úgy gondoljuk, hogy ez esetben nem is a számok vagy a harci cselekmények nagysága a döntő, hanem az a tény, hogy ezek a bátor hazafiak egy olyan ország haladó erőit képviselték ott a szabadságukért harcolók élvonalában, amelynek uralkodó osztályai az akkori Európa egyik legreakciósabb rendszerét teremtették meg. Egy olyan rendszert, amely kíméletlenül üldözött minden haladó, demokratikus eszmét.

Éppen ezért bízvást mondhatjuk, e kétezer magyar harcos révén a magyar—jugoszláv kapcsolatok nemcsak antifasiszta, hanem forradalmi, osztályharcos jellegűek is voltak a második világháború idején.

A könyv gondozásával nagyon szép és nemes kötelességének tesz eleget a Zrínyi Katonai Kiadó, amikor emléket állít a kétezer, eddig többségében ismeretlen magyar harcos tetteinek, akik Jugoszlávia zordon tájain, meredek, sziklás hegyvidékein, sűrű erdőségeiben, szilaj folyóik mentén, fasisztáktól hemzsegő falvaiban és városaiban jugoszláv bajtársaikkal együtt harcoltak a szabadságért, a haza függetlenségéért, az új, emberibb életet teremtő hazáért.

Sztana Béla

ÖSTERREICH, DIE ZWEITE REPUBLIK*

(Herausgegeben von Erika Weinzierl und Kurt Skalnik 2 Bde. Graz—Wien—Köln, Verlag Styris, 1972., 1371 p.)

A szomszédos Ausztria 1970. április 27-én ünnepelte a második osztrák köztársaság létrejöttének, az osztrák államiság helyreállításának negyedszázados évfordulóját. A hivatalos rendezvényeken elhangzott ünnepi beszédek mellett, a különböző történelmi, társadalomtudományi folyóiratok hasábjain megjelent méltatások egész sora emlékezett meg az osztrák nép történetének e fontos dátumáról és az eltelt huszonöt esztendő alatt az országban végbement politikai-gazdasági fejlődéséről. Az ünnepnapon — érthető módon — kevesen tudták, hogy egy jelentős történeti mű, melyet az évforduló alkalmával kívántak megjelentetni, hiányzott a könyvesboltok kirakataiból.

A második osztrák köztársaság összefoglaló története megírásának gondolatát 1965-ben dr. Günther Nenning (jelenleg a *Fórum* című folyóirat szerkesztője) vetette fel. Javaslata mind politikai, mind történész körökben általános helyeslésre talált. Kiadását a negyedszázados évfordulóra tervezték — ez azonban különböző okok miatt elmaradt.

A szerkesztők a kétkötetes, közel 1400 oldalas gyűjteményes történeti munkát megkésve, 1972. április 27-én, konferencián mutatták be a sajtó képviselőinek. A mű megjelenéséről megemlékezett szinte valamennyi sajtóorgánum és természetesen az osztrák rádió és televízió is, ami annak bizonyítéka, hogy a kétségtelenül reprezentatív történeti kiadvány közreadásának nemcsak az osztrák történészek, hanem a politikai közélet képviselői is komoly jelentőséget tulajdonítottak. A második osztrák köztársaság történetéről eddig is jelentek meg különböző munkák, de ez az első olyan könyv, amelynek megjelentetésével a szerkesztők — nagyszámú szerzői kollektíva bevonásával — tudományosan megalapozott átfogó képet kívántak adni Ausztria második világháború utáni negyedszázados történetéről. Ebből a célkitűzésből törvényszerűen következett, hogy a műben helyet kapott több hadtörténelmi tanulmány is. Többek között ez a tény indokolja, hogy bemutassuk a kiadványt a Hadtörténelmi Közlemények olvasóinak.

Az általános szokástól eltérően, szólni kívánunk — röviden — a mű ajánlásáról, mert úgy véljük, ennek jelen esetben nem csupán formai jelentősége van. A borítólap alsó negyedén egy gyászszalag foglal helyet „Statt eines Denkmals für Leopold Figl und Adolf Schärf' felírással, a címlapot követő oldalon pedig „Dem Andenken von Leopold Figl und Adolf Schärf" szövegű ajánlás található. Bécs régebbi városképét közelebbről ismerők tudják, hogy a nagy múltú császárváros — többek között — igen gazdag történelmi személyiségek emlékműveiben. Az újabban emelteket viszont kevesebben ismerhetik. Az újgótikus stílusban épült városháza előtti „Volksgarten" egyik sarkán áll Karl Renner volt szövetségi elnök mellszobra, melyet nem egészen tíz évvel ezelőtt állítottak fel. A parlamenttel szemben, a „Burg"-ot körülvevő magas vaskerítésbe beépítve látható Julius Raab volt szövetségi kancellár emlékének szentelt dombormű s kb. 100 méterrel arrább látható Theodor Körner egykori elnök bronzba öntött szobra. Ezek a legfontosabb emlékművek, amelyeket a második osztrák köztársaság vezető politikusainak emlékére emeltek. Dr. Kreisky szövetségi kancellár vetette fel azt a gondolatot, hogy — legalábbis egyelőre — a parlament épülete körül ne szaporítsák az emlékműveket, ugyanakkor Ausztria további két kiemelkedő államférfiának méltó emléket állítsanak. A kancellár irodalmi emlékműre gondolt, amely megírásának és szerkesztésének munkálatai az 1965-ben elhangzott javaslat után megkezdődtek. A 32 szerző között megtalálhatók az osztrák tör-

* Ausztria. A második köztársaság.

ténet-, jog- és társadalomtudomány már ismert művelői, de helyet kaptak a szerzők között ma még kevésbé ismert fiatal kutatók, valamint olyan személyiségek, akik hivatásuknál fogva egy-egy szakterület alapos ismerői.

A szerzők hat pontban foglalták összesze munkájuk alapelveit. A második pont kimondja, hogy „A munkában való részvétel feltételezi a nyugati értelemben vett demokratikus felfogást". Ennek elfogadásából következik, hogy a szerzők a polgári történetírást reprezentálják. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az események megítélésében mindnyájan azonos álláspontot képviselnek, s azt sem, hogy tanulmányaikban az irányelvként elfogadott alapelveket egyformán értelmezték. A műhöz az egyik legtekintélyesebb, külföldön élő osztrák történész, *Robert A. Kann* egyetemi tanár írt bevezetőt, amelynek első részében felsorolja, majd egyenként elemzi a már említett hat pontot. A bevezetőt elsősorban azok figyelmébe ajánljuk, akik a polgári történetírás elveinek, különböző irányzatainak tanulmányozását elsődleges feladatuknak tekintik.

A kiadvány tizenhét fejezetből áll és átfogja az ország politikai, gazdasági, társadalmi életének szinte valamennyi területét. Az első kötet három terjedelmes fejezetének írói kronológikus sorrendben vizsgálják a történelmi eseményeket. A megadott időhatárok (1938—1945, 1945—1955, 1955—1970) Ausztria legújabbkori történetének elfogadott periodizációját jelentik s a tanulmányok ezeken az időkörökön belül elemzik az ország kül- és belpolitikai helyzetét, valamint a második világháború alatt Ausztria területén lejátszódott háborús eseményeket. A mű nagyobbik része tematikus felépítésű. A szerzők kilenc további fejezetben, illetve a fejezetek fő címei alatt számos tanulmányban különböző aspektusból vizsgálják az ország honvédelmével, gazdasági, kulturális, tudományos életével kapcsolatos kérdéseket.

A kiadvány gyűjteményes jellege (32 szerző 35 tanulmánya), a tárgyalt témák sokrétűsége megnehezíti egyik vagy másik munka kiemelését és ezek közelebbi vizsgálatát. Ezért, csupán érdeklődési irányuknak megfelelően kívánjuk ráirányítani a figyelmet néhány írásra, ami azonban nem jelent rangsorolást.

Fritz Fellner salzburgi egyetemi tanár számos elsőrendű forrás felhasználásával elemzi Ausztria 1938-as külpolitikai és nemzetközi jogi helyzetét, valamint a szövetségesek Ausztria önállóságának visszaállítását célzó politikáját a második világháború évei alatt. Az utóbbival kapcsolatban az alábbi következtetésre jut: „Az amerikai kormány Közép-Európával kapcsolatos politikája nem volt világos és következetes. Anglia politikáját pedig még Churchill visszalépése után is sokkal inkább stratégiai jelentőségű hatalmi politikai megfontolások határozták meg, mintsem a kis osztrák államal szembeni lekötelezettség érzése. Ahogyan ma meg tudjuk ítélni, egyedül az orosz kormány képviselte — akármilyen érdekből is — következetesen azt a politikát, hogy Ausztria függetlenségét az 1937-es határokon belül a lehetőségekhez képest mielőbb helyre kell állítani." *Erika Weinzierl* — ugyancsak salzburgi egyetemi tanár — az osztrák ellenállási mozgalomról írt tanulmányában összegezi az eddigi kutatási eredményeket és megállapítja: „Nem lehet az osztrák népet a kollektív ellenállás dicsőségének koszorújával övezni. A két háború közötti nehéz helyzetben hosszú időn keresztül sokan hittek abban, hogy az Anschluss, ha nem is jobb, de legalább politikailag és gazdaságilag egy stabilabb jövőt fog biztosítani. Egy fanatikus kisebbség egészen a háború végéig hitt ebben s szemükben az ellenállás bármely formája az árulást jelentette. Sokkal többen voltak azok, akik a nemzeti szocialista rendszertől megfélemlítve visszahúzódva tompa közömbösségben éltek. Éppen ezért értékelhető még nagyobbra annak a 35 000, az összlakosság ½ százalékát kitevő férfinak és nőnek az áldozata, akik életükkel fizettek ellenállásukért, valamint azoknak a még megszámlálatlan tízezreknek a helytállása, akik hónapokat és éveket töltöttek a börtönökben és a koncentrációs táborokban. Ők voltak azok, akik magukévá tévé az 1943-as moszkvai deklarációban az osztrák néphez intézett felhívását, kivették a részüket a szabad és független Ausztria helyreállításáért folyó küzdelemből."

Ludwig Jedlicka bécsi egyetemi ta-

nár tanulmányában a második világháború utolsó fázisának kérdéseivel foglalkozik és néhány eddig kevésbé ismert esemény megvilágításával gazdagítja ismereteinket.[1] Itt elsősorban az úgynevezett alpesi erőddel kapcsolatos fasiszta tervekre, az osztrák nemzetiszocialista funkcionáriusok és a katonai körök közötti nézeteltérésekre gondolunk.

Mindnyájunk érdeklődésére tarthat számot *Rudolf Neck*nek Ausztria háború utáni belpolitikai életéről írt kétrészes tanulmánya, valamint *Gerald Stourzh* és *Stephan Verosta*nak az államszerződés megkötéséhez, a semlegesség deklarálásához vezető folyamatról, illetve az ország külpolitikájáról készült munkája.

Egész fejezetet tölt be *Johann C. Allmayer-Beck*nek, az osztrák Hadtörténelmi Múzeum (Hadtudományi Intézet) igazgatójának „Honvédelem és hadsereg" c. tanulmánya, amelyből képet kapunk az osztrák hadsereg megszervezésének, kiépítésének folyamatáról, de ennél szerzője többet ad. Vitára, véleménycserére inspiráló, elvi jelentőségű katonapolitikai problémákat vet fel. Kevés lenne — állapítja meg írásában — csupán a hadseregfejlesztés folyamatát, a hadsereg szervezetének, fegyverzetének fejlődését, esetleg a katonai kérdésekről folytatott szakszerű vitákat regisztrálni. Többről, „... a hadsereg és a társadalom viszonyának jelentőségteljes kérdéséről" van szó. Majd ezzel kapcsolatban idézi *Werner Pichte*t (413. o.); „Olyan hadtörténelmi körülmények között kell új fegyveres erőt létrehozni, melyhez hasonló még nem volt. A hagyomány megszakadt. Az elképzelések a fegyveres erőről bizonytalanok és vitatottak. A hadsereg viszonya az államhoz és a társadalomhoz megváltozott. Az új harci formákhoz újfajta fegyveres erőre van szükség." Amint erre már utaltunk, a szerző némely megállapítása és következtetése vitára késztet, de többek között éppen ez az, amely megítélésünk szerint a második osztrák köztársaság hadseregéről eddig megjelent publikációk közül Allmayer-Beck tanulmányát az első helyre emeli.[2]

Ha az egyes tanulmányokat olyan szempontból ítéljük meg, hogy szemléletük, felfogásuk újszerűségét, valamint adatszerűségét tekintve melyek nyújtanak többet az egyes kérdésekről eddig megjelent publikációknál, úgy az első kötetből — szerény megítélésünk szerint — a már említett *Fellner, Neck, Allmayer-Beck,* valamint *Stourzh* tanulmányát említenénk meg. A szerzők olyan forrásokat is felhasználtak, amelyek eddig nem kerülhettek kutatók kezébe és jelenleg is zárolt iratoknak számítanak. Ezek felhasználása révén jelentős történelmi összefüggésekre is felhívhatták a figyelmet.

Nagy, átfogó munkáról lévén szó, nem vállalkozhattunk arra, hogy részletesebb elemzésbe bocsátkozzunk. Ez azoknak a feladata lesz, akik az egyes szakterületek alaposabb ismerői és a munkát könyvészeti forrásként is fel kívánják használni. Az bizonyos, hogy a mű egy-egy történelmi esemény megítélése és értékelése tekintetében alapvetően eltér a magyar történetírás eddig leszűrt és elfogadott megállapításaitól, jó néhány kérdés interpretálásán pedig vitatkozni lehet. Mindez — megítélésünk szerint — természetes.

A kötetek használatát megkönnyíti a szakszerűen összeállított hely- és névmutató, időrendi táblázat és számos más melléklet, amelyek a szerkesztők lelkiismeretes, gondos munkáját dicsérik. A reprezentatív kiadvány „szép emlékmű" és az osztrák történészek munkájának elismerésre méltó eredménye.

Kun József

[1] Ausztria területén a második világháború utolsó időszakában lejátszódott katonai eseményekkel foglalkozik részletesen *dr. M. Rauchensteiner* „Krieg in Österreich 1945." c. monográfiájában, valamint az „Österreichische Militärische Zeitschrift" (3—5) 1970. számaiban megjelent tanulmányában.

[2] *Dr. Allmayer C. Beck* tanulmányát folytatólagosan az *Österreichische Militärische Zeitschrift* is közzéteszi. Az első rész 1972. évi 4. számában jelent meg.

J. A. PISZARJEV:

SZERBIJA I CSERNOGORIJA V PERVOJ MIROVOJ VOJNYE*

(Moszkva, Izdatyelsztvo „Nauka" 1968., 376 p.)

Először jelent meg orosz nyelven átfogó munka Szerbia és Crna Gora történetének egyik legfontosabb, következményeit tekintve napjainkig kiható első világháborús időszakáról. Az olvasó számára különösen értéket jelent a szerző marxista szemlélete, az a törekvése, hogy a proletár internacionalizmus alapján állva kritikusan szemlélje mindazt, amit a jugoszláv, az osztrák és a magyar burzsoá történetírás a világháború felszított soviniszta és nacionalista légkörének hatása alatt a 20—30-as években bocsátott közre.

A könyv módszertanilag is komoly értéket képvisel. A szerző arra törekszik, hogy a sokoldalú levéltári és könyvészeti források áttekintésével az olvasót is bevezesse az egymásnak ellentmondó levéltári iratok, visszaemlékezések és feldolgozások kezelésének műhelytitkaiba. 24 jugoszláv, szovjet, magyar és osztrák levéltár iratanyagát dolgozta fel, s emellett áttekintette és értékelte a délszláv népek első világháborús történetére közvetlenül vagy közvetve vonatkozó szerb, horvát, orosz, angol, német, francia nyelvű, rendkívül szerteágazó szakirodalmat — felhasználta a korabeli sajtót és a szépirodalmat is. Részletes bibliográfiája szinte nélkülözhetetlenné teszi a könyvet azok számára, akik Ausztria—Magyarország s a Balkán első világháborús történetével foglalkoznak.

A Szovjetunióban — mint ahogy erre a szerző könyvében rámutat — a délszláv népek történetének a tanulmányozása jelentős tradíciókra tekinthet vissza. 1963-ban jelent meg két kötetben „Jugoszlávia története." Piszarjev munkája szintézise mindannak, amit a szovjet és délszláv marxista történetírás a jugoszláv állam megalakulásának előzményéről az utóbbi időben alkotott.

A könyv tizennégy fejezetben tekinti át a politikai és katonai eseményeket. Ismerteti az Osztrák—Magyar Monarchia vezető köreinek Szerbia rovására szőtt expanziós terveit, a trónörökös meggyilkolása után tett diplomáciai lépéseket, azok bel- és külpolitikai hatását.

Franciaország, Anglia és Oroszország még nem fejezték be hadfelszerelési tervüket, nem voltak érdekelve a háború gyors kirobbantásában s ezért a szerb kormánynak azt sugallták, hogy tegyen maximális engedményeket. Németország viszont pillanatnyi szárazföldi erőfölényét akarta minél előbb kihasználni, s teljesíthetetlen feltételek szabására biztatta a Monarchiát.

A szerző hiteles forrásokra hivatkozik, amikor megállapítja, hogy — ellentétben Hans Uebersbergernek[1] és másoknak az állításával — a szerb kormánynak a merénylethez nem volt köze, a jegyzékben kifogásolt „Narodna odbrana" szerb szervezetet már az események előtt feloszlatták. Az a követelés, hogy a hadseregből és az állami hivatalokból távolítsák el az osztrák-ellenes személyeket s a szerb kormány tegye lehetővé az ország területére kiterjedő nyomozást, önmagában provokáció volt, sértette Szerbia szuverenitását.

A határon belül és azon kívül élő szerbek egyesítése érdekében 1911-ben titkos szervezet alakult a hadseregben, amely „Egyesülés, vagy Halál", illetve „Fekete Kéz" név alatt vált ismertté. Differenciált, hiteles képet kapunk a könyvben e titkos társaság összetételéről, céljairól, az uralkodó házzal és a kormánnyal szemben a világháború alatt fennálló ellentéteiről. A szervezet egyik vezetője volt Dragutin Dimitriević, aki „Ápis" név alatt vált ismertté a nemzetközi sajtóban. Ezredesi rendfokozatban a szerb hadsereg felderítési osztályát vezette, majd a 3. hadsereg vezérkari főnökének a helyettese volt. Kapcsolatban állt az udvarral és a kormány politikájával

* Szerbia és Crna Gora az első világháborúban.

1 *Hans Uebersberger:* Österreich zwischen Russland und Serbien. Böhlau Verlag. Köln—Graz 1958.

szembenálló tiszti ellenzékkel, 1917 júniusában több társával együtt Szalonikiben kivégezték. Az udvar és a kormány ezzel csapást akart mérni a hadseregben tapasztalható forradalmi mozgólódásokra is. Ugyanakkor ez a lépés része volt annak a kísérletnek, melynek a célja az Ausztria—Magyarországgal való különbéke megkötése volt. Az elítéltek ügyét 1953-ban — ami a közkézen forgó osztrák és magyar irodalomban nem szerepel — újra tárgyalták s Ápist, valamint társait a Szerb Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága rehabilitálta.

Részletesen tárgyalja a könyv, Szerbia után, Crna Gora háborúba lépésének a körülményeit, az osztrák—magyar csapatok 1914-ben Szerbiában elszenvedett vereségének körülményeit, valamint azokat a nehézségeket, amelyet a háború okozott a két ország gazdaságának.

Crna Gora és Szerbia egyaránt hadianyag- és élelmiszerbehozatalra szorult, az utánpótlás útvonalai Románián, Bulgárián és Görögországon, valamint az alig használható crna-gorai kikötőn keresztül vezettek. A szerző kimutatja, hogy Anglia és Franciaország tartózkodott az intenzív segítségnyújtástól. Szerbiában az orosz befolyás megerősödését látták. Az olasz imperializmus megnyerése érdekében készek voltak jelentős délszláv területeket Olaszországnak átadni.

Eddig ismeretlen szovjet levéltári anyagok feltárásával a szerző részletesen tárgyalja az Olaszország részéről kilátásba helyezett segítség, fegyver- és élelmiszer-szállítmányok rendszertelen továbbításának okait, az ekkor még semleges Románián keresztül vezető út akadályait.

Átfogó, árnyalt elemzését nyújtja a könyv a belső szociális viszonyoknak. Kimutatja, hogy a nagyszerb burzsoázia piacainak, tengeri kikötőjének biztosítása érdekében háborús céljait illetően egy minimális és egy maximális programmal rendelkezett. Minimális célja a szerbek által lakott területek: Bosznia, Hercegovina, a Szerémség, Szlavónia és a Vajdaság Szerbiához történő csatolása volt, a maximális célkitűzés valamennyi délszláv terület Szerbia körül történő egyesítését tartalmazta.

Az olasz imperializmus terjeszkedési törekvéseinek ellensúlyozása céljából 1915. április 30-án horvát, dalmát, szlovén, bosnyák politikai emigránsok közreműködésével Londonban megalakult a Jugoszláv Bizottság, az osztrák—magyar uralom alatt álló délszlávok külföldi politikai központja. Elnöke Ante Trumbić lett, a bizottságban jelentős szerepet töltött be F. Supilo, aki a baloldal képviselőjének számított. A bizottság tagjainak többsége nem osztotta a nagyszerb elképzeléseket.

Piszarjev munkájában Lenin elvi útmutatásai alapján világosan meghatározza a Szerbia részéről folyó háború jellegét. Kimutatta, hogy a háború a burzsoá felszabadító mozgalom politikájának továbbfolytatása. Szerbia honvédő háborút vívott a központi hatalmak ellen, amelynek során előtérbe került a délszlávok egyesítésének a feladata. A nagy szerb burzsoázia azonban kezdettől fogva hegemón szerepre törekedett, meg akarta őrizni a monarchiát. Céljait az antanttal szövetségben kívánta elérni.

A Szerbia részéről folyó háborúnak — ahogy ezt a szerző aláhúzza — kettős jellege volt. Egyrészt Szerbia és Crna Gora nemzeti függetlenségét védte s igazságos harcot folytatott a délszláv népek felszabadítása és egyesítése érdekében, másrészt az antant imperialista politikájának voltak eszközei, s a szövetségen belül — mint ezt a katonai események alakulásából s a segítség kellő időben történő megadásának elmaradásából is látszik — Szerbia számára mellékszerep jutott.

Piszarjev a Szerbia és Crna Gora központi hatalmakkal szemben folytatott háborújának történetét — a katonai helyzet alakulását véve alapul — négy periódusra osztotta.

A háború első szakasza 1914. július 28-tól 1915. október 5-ig tartott. Szerbia és Crna Gora csapatai az említett időszakban sikeresen hárították el Ausztria—Magyarország és Németország csapatainak meg-megújuló támadásait.

A központi hatalmak erőik zömét keletre, a cári hadsereg ellen vetették be, s 1915 tavasza és ősze között viszonylagos nyugalom köszöntött be a szerbiai hadszíntéren. A lakosság, a csapatok és az osztrák—magyar hadifoglyok sorait azonban járványok tizedelték. Kevés volt az orvos, hiányoztak a gyógyszerek.

A háború második periódusa 1915.

október 5-től 1916 februárjáig mindössze három-négy hónapot ölelt fel. Ezúttal a központi hatalmak nagy erőfölényt képeztek a balkáni hadszíntéren, a háborúba Szerbia ellen belépett Bulgária.

A bolgár csapatok elvágták a Görögország felé vezető utánpótlási útvonalat, a súlyos védelmi harcokat vívó szerb hadsereg Crna Gorán és a közben olasz megszállás alá került Albánián át Korfu szigetére vonult vissza. Ide tette át székhelyét a szerb kormány is. Crna Gora kapitulált, a két ország a központi hatalmak megszállása alá került. A szerző részletesen tárgyalja a visszavonulás viszontagságait, a csapatokat és a polgári lakosságot ért nagyarányú veszteségek okait és azok körülményeit.

A háború harmadik periódusa már hosszabb időt vett igénybe. 1916 tavaszától 1918 szeptemberéig tartott.

Ebben az időszakban a szerb hadsereget átszervezték és a szaloniki arcvonalon vetették harcba. A megszállt területeken partizántevékenység bontakozott ki. Paraszt osztagok, állandó csetnikkommandók, az osztrák—magyar hadsereg délszláv katonái közül kikerült szökevények nyugtalanították a megszállókat.

A fordulat a háború menetében, amely az imperialisták közötti megegyezéses békére való törekvések megerősítését hozta, rendkívül komolyan befolyásolta a szerb kormány és a Jugoszláv Tanács helyzetét, az antant vezető hatalmaihoz fűződő viszonyát.

Az antant ebben az időben nem adta fel a reményt, hogy Ausztria—Magyarországgal különbékét köthet s az erőviszonyok ilyentén való megváltoztatása után Németországot gyorsan térdre kényszerítheti. Ez a törekvés azonban keresztezte a dualista állam feldarabolására szőtt délszláv terveket.

Az oroszországi szocialista forradalom győzelme után új momentum volt, hogy az angol, amerikai és francia kormánykörök Ausztria—Magyarországban egy ideig a bolsevizmussal szembeni védőgátat látták. Ezt az álláspontjukat akkor adták fel, amikor kiderült, hogy Ausztria—Magyarország leválasztása Németországról kudarcot szenvedett. Ekkor kezdik elismerni komoly tárgyaló partnerként a csehszlovák és délszláv emigráns szervezeteket.

A szerző bemutatja, hogy a szaloniki arcvonalon, ahol hosszú ideig állásháború folyt, a szembenálló felek harcoló csapatainak soraiban háborúellenes mozgalom bontakozott ki. Az emigráció demokratikus körei egyre határozottabban szálltak síkra amellett, hogy a tervezett délszláv állam ne királyság, hanem köztársaság legyen. Az 1917 nyarán kibocsátott korfui nyilatkozat, amely a demokratikus és a konzervatív erők közötti kompromisszumot is tükrözte, kimondta a jugoszláv állam megalakításának a szükségességét.

A háború negyedik, befejező periódusa a központi hatalmak állásainak 1918 szeptemberében történt áttörésével kezdődött, amikoris a szaloniki arcvonalon harcoló szövetséges csapatok, köztük a szerb egységek, támadásba lendültek. Bulgária fegyverletételre kényszerült. Másfél hónap alatt Szerbia, Crna Gora felszabadult. November 1-én a szerb reguláris és irreguláris erők bevonultak Belgrádba.

Az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése után megnyílt az út a délszláv területek egyesülése előtt. 1918. december 1-én megalakult a Szerb, Horvát és Szlovén Királyság.

A szerző aláhúzza, hogy Ausztria—Magyarországon 1918 őszén polgári forradalom zajlott le, Szerbiában és Crna Gorában azonban nem következett be forradalom. Az új délszláv államban a hatalmat a burzsoázia ragadta kezébe, a dolgozók szociális felszabadítása a jövő feladata lett.

Nagy forrásbázisra támaszkodva a szerző biztosan tájékozódik a rendkívül bonyolult nemzetek közötti, az agrártársadalmakra jellemző szociális viszonyok ellentmondásos szövevénye között. Könyve értékes segítséget nyújt mindazoknak, akiket érdekel a nemzeti kérdés alakulása a Balkánon, a nagyhatalmak első világháborús politikája s az imperialista háború hadtörténete.

Józsa Antal

PETER GRAF KIELMANSEGG:

DEUTSCHLAND UND DER ERSTE WELTKRIEG*

(Frankfurt am Main, Akademische Verlaggesellschaft Athenaion. 1968., 784 p.)

A nyugatnémet történetírás fiatal képviselőjének, gróf P. Kielmanseggnek szóban forgó műve a nyugati polgári tudomány újabb termései közül a bestseller rangot vívta ki magának. A terjedelmes monográfia sikere több tényezővel magyarázható. Ezek közül is mindjárt az a következetesen végrehajtott, céltudatos törekvés említendő meg, amellyel a szerző az első imperialista világháború egész folyamata komplex ábrázolásának feladatát — a polgári történettudomány adta lehetőségeken belül — eredményesen megoldotta.

A komplex ábrázolási mód alkalmazása nem kizárólagosan a szerző történetírói qualitásainak eredője, hanem sokkal inkább annak a második világháború utáni helyzetből és fejlődésből fakadó igénynek, amely a német történeti múlt kérdéseit egészen más aspektusból vetette fel, mint a weimari időszak és a hitleri fasizmus történetírása. Az 1945-ös nemzeti katasztrófa talaján lassan magára találó német polgári történettudománynak szükségszerűen szakítania kellett azzal az apologikus hagyománnyal, amely az első világháború eseményeit a háborút vesztett Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség és a mögötte álló szélsőséges imperialista nagytőkés—nagybirtokos körök érdekeinek megfelelően egyoldalúan ábrázolta és a rágalmak özönét zúdította a kapitalista—junker kizsákmányolást megelégelő dolgozó tömegek 1918. novemberi forradalmára.

A történelmi valóság ilyetén való meghamisításának legjobban bevált módszere a háború katonai történetének abszolutizálása volt, amely a burzsoá történetírás valamennyi árnyalatát képviselő történetírók kezében — a legpregnánsabban a fasiszta történetíróknál — a gazdasági, társadalmi, politikai folyamatokat nemcsak eltakarta, hanem igen alkalmasnak is bizonyult a német imperializmus háborús felelősségének elkendőzésére és az imperialista háború ellen forduló tömegek „hazaárulásának" bizonyítására.

Nem kétséges, hogy ezzel a hagyománnyal 1945 után szakítani kellett és a vizsgálódást a háború genezisének, menetének és befejeződésének egész folyamatára ki kellett terjeszteni, annál is inkább, mert a komplex feltárás adhatott eligazodást annak a szerepnek a megítéléséhez, amelyet az új- és legújabbkori imperialista Németország az egyetemes történelemben betöltött.

Ha Kielmansegg monográfiája sikerének egyik okát a fentiekben látjuk, a másik a szerző személyében keresendő. Kielmansegg az új történészgenerációhoz tartozik, akit látszólag nem kötnek meg a hagyományok, és arisztokrata származása ellenére is liberális pozitivista irányzat mellett kötelezte el magát. Történészi felkészültségét a neves polgári történész, Hubatsch professzor irányítása alatt szerezte — és a történeti problémák meglátásában, feltárásában sok esetben túl is jutott mesterén. Ami azonban leginkább elválasztja Hubatsch professzortól, az a marxista történettudomány eredményeinek bizonyos mértékű tolerálásában mutatkozik. Mindez persze nem jelenti nála a marxista történettudomány eredményeinek elismerését, annál kevésbé, mivel annak legfontosabb megállapításaitól Kielmansegg élesen elhatárolja magát. A reakciós nyugatnémet történetírás Kielmansegg „felemás álláspontját" természetesen a maga módján honorálja: ez pedig nem egyszer a nyílt elutasításban ölt formát. Az elutasítást még az körülmény sem mérsékeli, hogy Kielmansegg művében a leghaladóbb nyugatnémet polgári történészek egyikével, a hamburgi Fr. Fischerrel is szembefordul.

A Kielmansegg képviselte nézetek körüli viták magától értetődően megnövelték a mű iránti érdeklődést. E viták kapcsán a szerzőről lassan kibontakozott egy, a mai Német Szövetségi Köztársaságban rokonszenvesnek tűnő, a szociáldemokrata és liberális burzsoá igényeknek is megfelelő, a „jobb- és baloldali szélsőségektől" egyaránt mentes történetíró portréja, azé a tör-

* Németország és az első világháború.

ténetíróé, aki a német történelem egyik legkritikusabb szakaszáról „az objektív ítélet hangján beszél" és ezzel a „nemzeti lelkiismeret" szószólójává válik.

Az objektivitás és a nemzeti lelkiismeret hangján való megszólalás kétségkívül rokoszenves vonás egy történész részéről. Kielmansegg esetében azonban ezekről a vonásokról aligha lehet fenntartások nélkül beszélni. Mert bár igaz, hogy az első világháború kirobbantásáért és a négy éven át tartó mérhetetlen szenvedésekért és áldozatokért közvetlenül felelős német imperializmus találó megrajzolása német polgári történész tollából még sohasem történt olyan következetességgel, mint Kielmansegg művében (talán az egyetlen Fr. Fischer munkáinak kivételével), az imperialista háború legfontosabb állomásainak, döntő mozzanatainak Kielmansegg adta felvázolása is elegendő arra, hogy a mögötte rejtőző, de minduntalan előbukkanó szemlélet egyértelműen az objektivitás és a nemzeti lelkiismeret kifejeződése nagyon is korlátolt voltáról győzze meg az olvasót.

E szemlélet mikéntje világosan kitűnik, legelőször akkor, amikor a háború genezisének bemutatására kerül sor. Ma már köztudott, hogy a háború kirobbantásának felelőssége valamennyi nagyhatalmat, végső soron magát az imperializmus rendszerét terheli, bár a megítélés árnyalásában nem hanyagolható el, hogy a kirobbantásban az agresszív német és osztrák—magyar imperializmus játszotta a kezdeményező szerepet. Kielmansegg másban látja a háború kirobbanásának okát és processzusát: „A német birodalom... túl erős volt ahhoz, hogy bizalmat találjon maga körül. Erősebb volt, mint bármelyik szomszédja, s ezért azok számára veszélyt jelentett, különösen azután, hogy nyugtalanító becsvággyal (!) lépett fel (ti. a német birodalom); de ugyanakkor központi helyzeténél fogva három nagyhatalomtól határoltan állandóan fenyegetve volt." „Németország erőssége, ereje Franciaországot Oroszország karjaiba kergette; a félelem nagyobb volt, mint a revans remények, habár nem lehet tagadni, hogy Franciaország vonakodása a territoriális status quo elismerését illetően, Európa instabilitásához járult hozzá. A másik oldalon Németországot központi helyzetéből adódó veszélyeztetettségének érzése a biztonságot jelentő tartós szövetségek keresésére készítette." „Ami a háborút kirobbantotta, az Ausztria és Oroszország összeütközése volt." (2—3. o.)

A Kielmansegg adta állásfoglalásból óhatatlanul is a császári Németország kényszerű önvédelmi harcának régen megcáfolt koncepciója bontakozik ki, eltakarva és tagadva a német imperializmus világ újra felosztó terveit, amelyeket a junker—nagytőkés osztályszövetség, a gyors fegyveres leszámolással vélt elérhetőnek. A háborúba való belesodródás említett külső oka mellett (Ausztria és Oroszország konfliktusa) szerző igen lényeges szerepet szán azoknak a belső szociális és antimilitarista feszítő erőknek is, amelyek az 1918-as katonai vereség nyomasztó hatása alá került, de a „modernizálás útjára lépett" császári Monarchiát összetörték.

Aligha van német polgári történész, aki valaha is ennyire nyiltan beismerte volna, hogy a háború kirobbanásának belső indítéka a forradalomtól való félelem volt. De e beismerés mögött a mű végén az a nézet is kitűnik, hogy az 1918-as forradalom értelmetlen volt és lényegében nem oldott meg semmit. Végeredményben akár a külső, akár a belső indítékait, okait nézzük is a világháborúnak, a kielmanseggi szemlélet az imperialista Németországra kényszerített védelmi háború koncepciójához jut el.

A kérdés a továbbiakban az, hogy a császári Németország helyt tudott-e állni ebben a „létéért, fennmaradásáért" folyó világháborúban? A kérdésre a szerző egyértelműen nemmel válaszol. A „nem" kimondása mögött az állam és hadseregvezetés súlyos mulasztásainak és baklövéseinek keserű vádja húzódik meg, olyan vádaké, amelyek elkövetői Németország és szövetségesei valódi helyzetét s a háború objektív-szubjektív tényezőit nem vették figyelembe és ezzel a fegyveres harcot kilátástalanná tették, majd a tömegekre rászabadított szenvedések sokaságával maguk hívták ki az összeomlás és forradalom katasztrófáját, nem beszélve arról, hogy rövidlátásuk nem kis mértékben járult hozzá a bolsevizmus győzelméhez és Szovjet-Oroszország világhatalommá való felemelkedéséhez.

A végzetes következményekkel járó

tettek felelősei közül Kielmansegg elsősorban a katonai, mintsem a politikai vezetés képviselőit marasztalja el. A háború alatti bel- és külpolitika több száz oldalas elemzése során mindinkább az a kép bontakozik ki az olvasó előtt, hogy a Bethmann-Hollweg-i politika, mely a háborút megelőző évek diplomáciai sikertelenségeinek és belpolitikai anakronizmusának súlyos terhével és következményeivel volt kénytelen vállalni a háborút, fokozatosan eljutott az ellenséggel való kompromisszumos megegyezés és bizonyos belső reformok gondolatáig, annak az egyre szilárdabb meggyőződésnek alapján, hogy a német birodalom „nagyhatalmi státusának" és „belső békéjének" megőrzése csakis ezen az úton biztosítható. A Bethmann—Hollweg mögött felsorakozó erők, amelyek többségét a mérsékeltebb nagytőkés körök tették ki, 1917 nyarán az oroszországi polgári demokratikus forradalom megrendítő hatása és az Egyesült Államok hadba lépésének várható következményei miatt még a szociáldemokratákkal való szövetségig is elmentek s hajlandóak voltak — azokkal közösen — tető alá hozni a Reichstag emlékezetes békerezolucióját. A Bethmann-Hollweg-i — szerző szerint helyes — politika kudarcát nem is az antanthatalmak merev ellenállásában vagy a szociáldemokrata támogató készség hiányában kell keresni, hanem sokkal inkább a szélsőséges militarista nagybirtokos—nagytőkés elemek katonai győzelmet követelő irreális törekvéseiben, amelyek elvakult képviselője az úgynevezett „3. hadvezetőség", a Hindenburg—Ludendorff-féle szoldateszka volt. A német történelmi fejlődés „tragikus volta" fejeződött ki abban, hogy a Hindenburg—Ludendorff kettős hatalomra jutásában a Falkenhayn-i hadvezetéstől megcsömörlött Bethmann-Hollweg kiemelkedő szerepet játszott. Ez a szerep az első pillanatban érthetetlennek tűnik. Valójában azonban könnyen megérthető: a politikai vezetés (a kormány és a Reichstag) a háborút kezdő Moltke-i, majd az azt leváltó Falkenhayn-i hadvezetés kudarcainak keserű valóságában (az előbbinek a nevéhez a marnei stratégiai vereség, az utóbbiéhoz a verduni—sommei ütközetek vérfürdőjével Németország tartalékainak elvéreztetése fűződött) kapva kapott olyan katonai vezetők után, akiknek nevét győzelmek fémjelezték, s akiktől elvárható volt a központi hatalmak katonai helyzetének stabilizálásával egy olyan patthelyzet kialakítása, amelyből az imperialista Németország — összeomlás előtt álló szövetségeseivel együtt — kereshette a kompromisszumos béke lehetőségeit.

A Bethmann-Hollweg mögötti erők számításait 1916 második felében és 1917 első harmadában a katonai eredmények látszólag igazolták: A Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség által irányított nyugati és keleti elhárító harcok gyakorlatilag egyensúlyhelyzetet teremtettek a hadviselő felek között. Az egyensúlyhelyzet az említett körök szemében, az orosz polgári forradalom után, egyenesen kínálta az ellenséghez való közeledést, annál is inkább, mivel Oroszország katonai kiválásának lehetősége mind többször napirendre került. A béke pedig annál sürgetőbbé vált, minél jobban tapasztalni lehetett a háborús nélkülözésekbe és véráldozatokba belefáradt német dolgozó tömegek antimilitarista mozgalmainak erősödését. Ezek a mozgalmak az orosz példa nyomán a monarchikus—imperialista államrendszer bukásának lehetőségét tartogatták. Egy megegyezéses imperialista békéért való elszánt törekvés azonban (amely ekkorra már közös plattformra hozta a Bethmann-Hollweg mögött álló köröket és a többségi szociáldemokrata vezetőket: Ebertet, Scheidemannt, Davidot és a többieket) a „szabadjára engedett" Ludendorff-i katonai diktatúra falanxába ütközött. A Bethmann-Hollweg-i koncepció bukása — Kielmansegg szerint — a német újkori történelem egyik végzetes sorsfordulója volt, amely után már csak az 1918-as utolsó nagy offenzíva kudarca és a katonai összeomlás következhetett.

Mindebből nem nehéz belátni, hogy bár a világháború Kielmansegg szerinti generális problémáinak ilyetén való ábrázolása véget vet a német legfelsőbb hadvezetés körül a háború alatt és a két világháború között kialakult mítosznak, a mítoszrombolás egyben a Bethmann-Hollweg-i politika apológiája. A továbbiakban most már annak az alapvető kérdésnek a megválaszolása marad hátra, hogy e politika bukását követő időszakban, nevezetesen a Szovjet-Oroszországra kényszerített Breszt-Litovszk-i imperialista béke terhével

kibontakozó végleges katonai vereség és a kialakult forradalmi válság időszakában, a német imperialista burzsoá társadalom rendelkezett-e azzal az erővel, amellyel az 1917-nél is sokkal rosszabb helyzetben, 1918. október—novemberben önönmagát, kizsákmányoló osztályuralmát és nagyhatalmi állását külsőleg és belsőleg megmenthette?

Az imperialista Németország történetének legválságosabb hónapjairól írott fejezetek nem hagynak kétséget efelől: a junker—nagytőkés osztályszövetség (a kapituláns) Ludendorff által is rendkívül erőszakossággal követelt „nemzeti egysége" a válság elmélyülésének és az objektív forradalmi helyzet kialakulásának heteiben nemcsak létrejött, hanem a burzsoázia lakájszerepet betöltő többségi szociáldemokraták bevonásával és tevékeny közreműködésével megerősödve, s magát a monarchikus államrendszert is feláldozva, egy korszerűbb parlamentális burzsoá demokrácia megteremtésével, a szocialista forradalom perspektíváit hordozó novemberi népforradalommal szemben meg tudta védeni az osztálykizsákmányolás fennálló rendjét, majd a forradalmat követő hónapok véres ellenforradalmával megsemmisítette a Karl Liebnecht, Rosa Luxemburg irányította kommunista párt által vezetett szocialista forradalmi erőket. Az eredmény tehát a monarchikus államrendet felváltó polgári köztársaság lett, amely a kapitalista termelési és tulajdonviszonyokat nem változtatta meg. Vajon ez az eredmény indokoltá tette-e magát a forradalmat s a vele járó káoszt? Habár a szerző válasza erre a kérdésre mértéktartó is, mégis egyértelműen negatív. Kielmansegg válaszának alátámasztására két igen fontos „bizonyíték" szolgál: szerinte az 1918. szeptember 30-i császári rendelet az „alkotmányos" monarchia bevezetéséről voltaképpen már akkor megjelölte a válság feloldásának útját és a novemberi forradalom legfeljebb annyit ért el, hogy a „monarchia" szó helyébe a „köztársaság" szó került. De az államforma megváltozása forradalom nélkül is bekövetkezett volna, hiszen az antant diktálta fegyverszünet egyik kardinális feltétele volt, amit a német uralkodó osztályok és kiszolgálóik, a szociáldemokraták még a forradalom előtt akceptáltak. A másik, amely a szerző tagadó válaszának alátámasztására hivatott, a forradalom külpolitikai következményeiben keresendő: a novemberi forradalmat Németországnak a versaillesi békével kellett megfizetnie.

Nem meglepő ezek után, hogy a szerző rokonszenve a létrejött weimari köztársaság felé fordul, hiszen olyan államról van szó, amely a „jobb és baloldali szélsőségektől", a „militarizmus és kommunizmus" túlzóitól mentesen a polgári parlamentarizmus váltógazdaságának szabályai szerint hol burzsoá, hol szociáldemokrata vezetőkkel az élen, bizonyos mértékben a mai Német Szövetségi Köztársaság történelmi elődjének tekinthető.

Kielmansegg műve szemléleti korlátoltsága ellenére igen figyelemreméltó alkotás. A már említett komplex ábrázolási mód, eddig ismeretlen tények, összefüggések bőséges feltárásához vezet, amelyek az olvasó ismereteit gazdagítják. Az olvasó azonban áttekintő képet kap a liberális—pozitivista nyugatnémet történettudomány jelenlegi helyzetéről, egyben törekvéseiről is. A hadtörténész mindezek mellett különös haszonnal forgathatja a könyvet, hiszen a világháború legfontosabb hadműveleteinek szakszerű leírása nemcsak imponáló felkészültségre mutat, hanem bepillantást enged a császári Németország katonai, katonapolitikai döntéseibe is, amelyek meghatározói mindenkor gazdasági, politikai és társadalmi összefüggések voltak. A könyv ugyanakkor számos lehetőséget kínál arra, hogy Németország szövetségeseiről, mindenekelőtt az Osztrák—Magyar Monarchiáról és annak hadseregéről vélemény formálódjék. Ez utóbbi korántsem hízelgő: a Monarchia hadserege silány harci értéke miatt (amely okainak megadása eléggé felületes a szerző részéről) általában mint a német teljesítmények egyik kerékkötője vagy meghiusítója jelenik meg a könyv lapjain.

Végül szólni kell arról a hallatlanul gazdag (részben még publikálatlan, részben publikált levéltári, valamint irodalmi) forrásanyagról, amelynek felhasználásával a mű készült. Kár, hogy kiadói szempontok miatt a források konkrét megjelölésére nem kerülhetett sor.

F. M.

HORVÁTH ÁRPÁD:

CSODAFEGYVEREK

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1972., 160 p., 8 p. ábra)

A mondák, a népmesék világában gyakorta találkozunk olyan hőssel, akinek a kardja legyőzhetetlen, vagy akit anyja kisgyermek korában sárkányvérben fürdetett meg, s ez testét vértként borítva sebezhetetlenné tette őt. Így azután ellenségei az istenektől kapott kardjától, vagy sebezhetetlenségétől, hírétől rettegve legyőzhetetlennek tartották, mondván: csodafegyvere van.

A lovagregényekben is feltűnik a csodálatos páncélt viselő, bűvös kardot forgató vitéz, aki háborítatlanul tör át az ellenség csatarendjén és fél kézzel söpri el katonáit a csatamezőn, mert csodafegyvere van.

Ám, ha néhány évezredet ugrunk, Hitler is hangoztatta, hogy ellenállhatatlan hatású fegyver — csodafegyver — birtokában van, amely a harmadik birodalom hadserege számára biztosan meghozza a végső győzelmet.

Még arra is jól emlékszünk, hogy az Amerikai Egyesült Államok politikai vezetése — amikor az atommonopólium bűvöletében élt — fennen hirdette, hogy az atombomba (az abszolút fegyver, a csodafegyver) birtoklása lehetővé teszi számára, hogy akaratát ellenfeleire is — tehát az egész világra — rákényszerítse.

Politikusok, hódítók, uralkodók és diktátorok gyakran álmodtak, és lehet, hogy ma is álmodoznak, olyan ellenállhatatlan fegyverről, abszolút fegyverről, amely ellen nincs védekezés, amely hatalmukat legyőzhetetlenné teszi. A régebbi elképzelések szerint ez a fegyver visszafordítja a kilőtt nyílvesszőt, a kilövésre szánt gránátot az ellenfél ágyújának csövében robbantja fel, valamilyen csodálatos sugár leállítja a repülőgép motorját, kormányberendezését használhatatlanná teszi és a repülőgép érett gyümölcsként hull a földre. És a sort még sokáig folytathatnánk, amíg eljutunk a mindent elsöprő termonukleáris rakétafegyverekig.

Mindez arra enged következtetni, hogy az uralkodók és a hadvezérek — és érdekes módon gyakorta a vesztésre álló hadvezérek — agyában, fantáziájában újra és újra megjelenik a csodafegyver létrehozásának, birtoklásának vágya.

A szerző — könyvének most idézett, bevezető gondolatsora után — felteszi a kérdést: létezett-e és létezhet-e olyan abszolút fegyver — csodafegyver —, amely ellen nincs védekezés és birtokosa számára abszolút hatalmat biztosít?

A felelet csak egyértelmű „*nem*" lehet. Ilyen fegyver a történelem folyamán sohasem volt és nem is lehet. Éppen a tudományok és a technika fejlődése zárja ki, hogy valamilyen pusztító találmány — elszigetelten — olyan magasan a kor tudományos-technikai színvonala fölé emelkedjék, hogy a hatalom abszolút eszközeként jelenjék meg. Az óriásgyúk, a halálsugár, a földrengést előidéző geofizikai eszközök, a minden életet halálba dermesztő szénsavfelhő csak a fantasztikus regények íróinak képzeletében létezett.

Ha ez így van, akkor miről szól Horváth Árpád legújabb könyve?

A szerző arra vállalkozott, hogy bemutassa, amikor a történelem egymást váltó korszakaiban egy valóban ugrást — minőségi változást — jelentő fegyver jelenik meg, hosszabb-rövidebb ideig a harcmezőkön uralkodó szerepet tölt be, de hamarosan megtalálják az ellenszerét, az ellene való védekezés hatásos eszközét és módját. Az eszköz a hadseregek fegyvertárának részévé válik, a mód pedig esetenként új harceljáráshoz, a harcok, hadműveletek újszerű megvívásához vezet.

A karddal és más szúró-vágófegyverrel hadakozó emberősünk számára a villámgyorsan surranó nyílvessző valóban csodafegyver lehetett, de amikor a nyílvessző elé pajzsot tartottak, a nyíl megszűnt csodafegyver lenni. A lőpor, majd a sorozatlövő fegyverek megjelenése forradalmasította a hadviselést, de a haditechnikusoknak a páncélozásra és a páncélzat áttörésére irányuló, váltakozó sikerű, immár időtlen harca is jól példázza, hogy a cso-

dafegyverekről alkotott valamennyi elképzelés minden alapot nélkülöz.

És már meg is adtuk a választ, hogy könyvünk miről szól.

A szerző a fantázia világából kiinduló, a legrégibb időktől a napjainkig terjedő úton vezeti végig az olvasót. A fegyverek és a többi haditechnikai eszközök fejlődésének útján, amikor egyre-másra felbukkan egy-egy vélt csodafegyver és mindegyikről kiderül, hogy nem az.

A könyv mondanivalóját röviden így foglalhatjuk össze.

A szúró-vágófegyverek — a szakirodalom hidegfegyvereknek nevezi őket — korának legnagyobb, és a hadviselést évszázadokon át formáló felfedezése, egyben fegyvere a nyíl. A honfoglaló, majd a kalandozások korának nyíllal felfegyverzett magyarjaitól rettegtek Európa népei. De hamarosan ráeszméltek, hogy a bőrből készült mellények és pajzsok a szúró-vágófegyverek és a nyilak ellen is megvédik testüket.

A tűz — és a többi lánggal pusztító eszköz — a legrégibb időktől napjainkig megtalálható a hadseregek fegyvertárában. Kalinikosz görög mérnök evezős gályái az arab flotta hajóit tűzzel — „görögtűzzel" —pusztították el. Történelmileg távoli, és a valóságban nagyon is közeli rokona a napalm nem a görögtűz tökéletesített kivitele? — teszi fel a kérdést a szerző.

A lőpor — Engels megállapítása szerint — forradalmasította a hadviselést. Hadicélokra való felhasználásának lényege hosszú évszázadokon át — napjainkban sem — változott. A kezdeti kézi tűzfegyverek, a vont cső, majd a sorozatlövők, de a tüzérség csodafegyvereinek sora — a petárdák, az óriáságyúk („Kövér Berta", Párizs-ágyú) — azok az állomások, amelyek jól szemléltetik, hogy a haditechnikusok, a fegyverkonstruktőrök mindig igyekeztek az ellenséget valamilyen újszerű fegyverrel meglepni.

A „harci kocsik" és a harckocsik fejlődésének az időszámításunk előtti kortól napjainkig vezető útja egyértelműen olyan harceszköz szükségességére utal, amely ellenállhatatlanul áttöri az ellenség csatarendjét, legázolja a hadseregét, miközben maga sértetlen marad. Ma úgy mondjuk: tűzerő, mozgékonyság, védettség.

A tengeri hadviselés kiegyensúlyozott, egyenlő esélyekkel ütközetbe induló felszíni hadihajóinak megsemmisítésére a haditechnikusok tengeralattjárókat, torpedókat, víz alatti aknákat szerkesztenek, amelyek időlegesen félelmetes csodafegyverként szerepelnek. De csak időlegesen.

A mintegy százéves múltra visszatekintő légi háború — bombázó és légvédelmi ágyuk, majd rakéták, felderítők és vadászok — és még hosszasan lehetne folytatni a sort, amíg eljutunk a jelen atom—robbanófejes, interkontinentális, ballisztikus rakétáinak és ellenrakétáinak az egész földünkön farkasszemet néző rendszeréig.

A szerző könyvében valóban évezredek fegyvertörténetét tekinti át. S miközben ezt a hatalmas ismeretanyagot mindvégig érdekes, lebilincselő stílusban tárja az olvasó elé, arról sem feledkezik meg, hogy az egyes találmányok létrejöttének gazdasági—társadalmi hátterét is bemutassa.

És végső következtetését így foglalja össze. A fegyvereknek és a többi haditechnikai eszközöknek a háború kimenetelére minden időben — napjainkban is — igen nagy befolyása volt és van. Meghatározott ideig, amíg az új, a korszerű fegyver csak az egyik fél birtokában van, vagy ameddig az ellene való védekezés hatásos eszközét nem fejlesztették ki, fölényt is biztosíthat birtoklója számára. Találunk ilyen példákat a történelemben.

De sok olyan példát is feljegyzett a történelem, amikor jobban felszerelt és kiképzett csapatok gyengébben ellátott és hevenyészetten kiképzett fegyveres erőtől vereséget szenvedtek. A sok felsorolható példa közül a legszemléletesebb a fiatal szovjet állam munkás-paraszt hadseregének győzelme az intervenciósok felett.

Tehát a háború kimenetelét eldöntő tényezők sorában az igen nagy jelentőségű anyagi erő mellett — a korszerű fegyverzeten és felszerelésen kívül — létezik egy másik, az előbbinél semmivel sem kisebb jelentőségű erő, az erkölcsi erő: az embereknek az ügy — a háború — igazságos voltába vetett hite és az ebből fakadó áldozatvállalás, kitartás és hősiesség.

Az óriás lövegek, a félelmetes harckocsik, a mérges gázok és az atombombák lehetnek az adott kor félelmetes fegyverei, de nem abszolút fegyverek, nem „csodafegyverek", mert csodák nincsenek.

Szabó Sándor

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1972. 4—6. sz. — A három számban megjelent tanulmányok közül csak egyet emelünk ki, amely nem a második világháború történetéhez kapcsolódik. Ez *I.* KOROTKOV: „A marxista—leninista módszertan megerősödése és győzelme a szovjet hadtudományban" (5. sz. 3—11. o.) c. munkája. A háborúról és a hadseregről szóló marxi—lenini tanítás, amely már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt kialakult, a közvetlen elméleti és módszertani alapot alkotta a proletariátus hadtudománya számára. A forradalom előtt a hadtudománnyal csak az uralkodó osztályok képviselőinek szűk csoportja foglalkozott. Az 1920-as évek elején a szovjet katonai káderek politikai és ideológiai nézeteiket tekintve még nem alkottak homogén csoportot. A központban a hivatásos forradalmárok csoportja állt (Lenin, Antonov-Ovszejenko, Bubnov, Vorosilov, Guszev, Nyevszkij, Podvojszkij, Sztálin, Frunze, Ejdemann), és hozzájuk lehet számítani még azokat a fiatal kommunistákat is, akik vezető pozíciókat töltöttek be a polgárháborúban (Aralov, Belov, Berzin, Dibenko, Jegorov, Kork, Lacisz, Tuhacsevszkij, Uborevics, Jakir stb.)

A katonai káderek másik csoportja olyan régi szakemberekből állt, akik a szovjethatalmat szolgálták ugyan, de világnézetük, politikai nézeteik különbözők, gyakran tisztázatlanok voltak. Sokan részt vettek a polgárháborúban és igyekeztek új módon megközelíteni a katonai, technikai kérdések megoldását. (Boncs-Brujevics, Vacetisz, Jegorjev, Kamenyev, Saposnyikov stb.) Ezekhez a szakemberekhez csatlakozott az elméleti tudósok már korábban komoly tudományos eredményeket elért csoportja.

Végül a harmadik összetevőt a szovjet akadémiák nevelte fiatal katonai értelmiség alkotta.

A továbbiakban a szerző röviden áttekinti, hogy a csoportok elméleti tevékenységének, olykor belső vitáinak eredményeképpen, hogyan alakult ki az 1920—30-as évek folyamán az új módszertan, a régi nézetek mellett milyen trockista és más jobboldali vagy szélső baloldali irányzatokat kellett leküzdeni, és milyen konkrét intézkedések születtek ennek elősegítésére. Befejezésként utal arra is, milyen eredményeket hozott ez a fejlődés a hadtudomány terén a második világháborút közvetlenül megelőző években.

A továbbiakban ismertetett művek mind a második világháború történetével foglalkoznak. A légitámadás különböző formáit taglalja *P.* KUTAKOV: „A légi hadműveletek végrehajtása" (6. sz. 20—28. o.) c. tanulmánya. A Nagy Honvédő Háború alatt, bár a légierők alkalmazásának alapvető formája a szárazföldi és tengeri erőkkel való együttműködés volt, gyakran hajtottak végre önálló légi hadműveleteket is, amelyek során csak saját erőkkel és eszközökkel nagy hadműveleti feladatokat oldottak meg. A légitámadás elméletét már az 1930-as években kidolgozták, és ez az elmélet alapjában véve helyesnek bizonyult. Légi hadműveleteket a következő célokkal hajtottak végre:

1. Az ellenséges légierő csoportosításainak megsemmisítésére (gyengítésére) irányuló hadműveletek. Ezek nemcsak a szárazföldi csapatok tevékenységét könnyítették meg, hanem a légi uralomért folytatott harc legfontosabb módját is jelentették. A hadműveleteket nagy erőkkel és több nap folyamán hajtották végre, pontosan kidolgozott terv alapján, 300—1200 km-es arcvonalon, 250—300 km mélységben. A repülőterekre mért csapásokat légi harcok egészítették ki. Az első légi hadműveletet 1941. június 25—30-a között hajtották végre. A cél az volt, hogy megsemmisítsék a Finnország és Észak-Norvégia repülőterein állomásozó ellenséges repülőgépeket és ezzel lehetetlenné tegyék a Leningrád ellen készülő tömeges támadásokat. A hadműveletben az Északi Front légierői, a Balti Flotta és az Északi Flotta repülői vettek részt. Kb. ezer felszállást hajtottak végre és megsemmisítettek 130 repülőgépet. Az ellenség kénytelen volt átcsoportosítani erőit és július közepéig lemondani a Leningrád elleni tömeges támadásokról. Ugyanilyen sikeres hadművelet zajlott le október

11—18-a, valamint november 5—8-a között a moszkvai csata időpontjában. Október 11—18-a között legalább 500 ellenséges repülőgépet semmisítettek meg. A szerző a továbbiakban még számos légi hadműveletet ismertet, konkrét adatok alapján elemzi a váratlanság tényezőjének jelentőségét az eredményesség szempontjából.

2. Az ellenség hadműveleti tartalékainak és kommunikációs vonalainak megsemmisítésére irányuló hadműveletek. Ezek közül az egyik kiemelkedő jelentőségű fegyvertény az volt, amelyet 1943. augusztus 4-e és 15-e között hajtottak végre hatalmas erőkkel. A Voronyezsi és a Sztyeppei Front csapatai augusztus 3-án ellentámadást indítottak Bjelgorod—Harkov irányában. A felderítés hírül adta, hogy a németek hatalmas erőket összpontosítottak azzal a céllal, hogy ellencsapást mérjenek a Voronyezsi Front szárnyára. A hadműveletben a légierő 7100 felszállást hajtott végre és sikerült megakadályozni a német páncélos és gépesített egységek összevonását.

3. Az ellenség hátországában lévő hadiipari objektumok megsemmisítésére irányuló hadműveletek. Mindjárt a háború első szakaszában, 1941. július 10-e és 30-a között a 4. légi hadtest és a Fekete-tengeri Flotta repülői 8 támadást intéztek a román olajvidék ellen, aminek következtében a termelés a felére csökkent. Ebből az időből meg kell még említeni a Berlin elleni támadásokat is. Az ilyen jellegű hadműveletek a háború befejező szakaszában lettek ismét jelentősek, amikor az arcvonal a fasiszták hátországához közeledett. Kiemelkedik a königsbergi erőd elfoglalása, amelynek folyamán több mint 14 ezer felszállást hajtottak végre és 4500 tonna bombát dobtak le.

Egy nagy jelentőségű hadművelet történetét foglalja össze V. GURKIN: „A fasiszta-német csapatok szétzúzása a Don középső folyásánál" (5. sz. 21—27. o.) c. írása. 1942 decemberében a legfelsőbb hadvezetés úgy döntött, hogy a Sztálingrádnál bekerített csapatok felmorzsolásával egyidejűleg szétzúzza a Don középső folyásánál védekező 8. Olasz Hadsereget és a „Hollidt" hadseregcsoportot, és eltolja a külső arcvonalat a bekerítés körzetétől 150—200 km-re. A feladatot a Délnyugati Front és a Voronyezsi Front balszárnya kapta, melyeknek állományát a Főhadiszállás tartalékaiból egészítették ki. A hadművelet a „Szaturnusz" fedőnevet kapta. A december 10-ére tervezett támadást el kellett halasztani, mert az előkészületeket nem sikerült befejezni. Közben, december 12-én, a németek nagy erőkkel támadást kezdtek Kotyelnyikovszkij térségéből Sztálingrád irányába. Ennek következtében megváltozott a szovjet támadás fő iránya. Korábban a doni és a sztálingrádi arcvonal hadműveleti biztosítása csak a támadás másodrendű céljaként szerepelt, most azonban ez a december 16-ára tervezett támadás fő feladatává vált. A támadás eredményeként meg kellett semmisíteni a Don középső folyásánál bekerítettek segítségére törő csapatokat, és olyan körülményeket kellett létrehozni, amelyek kizárják a felmentés lehetőségét. A módosított hadművelet a „Kis Szaturnusz" nevet kapta. A hadművelet kezdetekor a szembenálló felek a következő erőkkel rendelkeztek: szovjet csapatok — 425,5 ezer ember, 1170 harckocsi és rohamlöveg, 5025 löveg és aknavető (reaktív aknavetők, légvédelmi lövegek és 50 mm-es aknavetők nélkül), 455 repülőgép; német-fasiszta csapatok — 459 ezer ember, 600 páncélos és rohamlöveg, 3600 löveg és aknavető, 500 repülőgép. December 18-án a szovjet csapatok áttörték az arcvonalat, 19-én elfoglalták Kantyemirovkát, majd Tacinszkaja és Morozovszk körzetét. További csapásaik, összhangban a Sztálingrádi Front december 24-én Kotyelnyikovo irányában indított támadásával, az egész „Don" hadseregcsoport bekerítésének veszélyét idézték fel. Az ellenség ezért kénytelen volt hátravonni a blokád áttörésére rendelt csapatokat.

A decemberi támadás folyamán a Délnyugati Front és a Voronyezsi Front balszárnyának csapatai 340 km-es arcvonalon áttörték az ellenség védelmét, előrenyomultak 150—200 km-t és nagy károkat okoztak a fasisztáknak.

A Délnyugati Front behatolása Tacinszkaja és Morozovszk körzetébe döntő hatással volt a „Don" hadseregcsoport támadásának menetére, amelynek a blokád áttörése lett volna a célja. Ezen kívül kedvező feltételek alakultak ki a támadás kifejlesztésére Vo-

rosilovgrád és Voronyezs irányába. A szerző a cikket sok szemléletes táblázattal egészíti ki.

Egy távoli, de rendkívül jelentős hadszíntér eseményeivel foglalkozik *I.* KOZLOV: „Az Északi Flotta és a belső kommunikációs vonalak védelme 1941—1945-ben" (4. sz. 18—25. o.) c. tanulmánya. A háború alatt az Északi-tenger belső kommunikációs vonalainak rendkívül nagy katonai és gazdasági jelentőségük volt. Itt valósították meg a Karéliai Front, a haditengerészeti bázisok, a flotta egységeinek ellátását. A főútvonalak a következők voltak: Kólai-öböl — Ribacsij és Szrednij-félsziget; Kólai-öböl — Arhangelszk; Arhangelszk — a sarkvidék nyugati szektorának kikötői; a Fehértenger kikötői közötti utak. 1942 nyarától itt haladtak az Arhangelszkbe tartó szövetséges hajókaravánok, ezenkívül az északi-tengeri út biztosította az összeköttetést a Távol-Kelettel, a különböző szállításokat és a hajók átirányítását a Csendes-óceáni Flottából az Északi Flottába.

Az összeköttetés megszervezése és védelme, különösen kezdetben, rendkívül nehéz volt. Kevés volt a szállítóhajó, és ezek is jelentősen eltértek egymástól méretben (700 tonnától 12 ezer tonnáig) és sebességben (5 csomótól 12 csomóig), ami igen megnehezítette a karavánok összeállítását.

Nagyon kevés volt a kíséréthez igénybe vehető hadihajók száma is. A karavánok biztosítása céljából megszervezték a rendszeres légi felderítést, tengeralattjárók járőrözését és a kíséretet is, de ez utóbbit eleinte csak egy, legfeljebb két hadihajó alkotta, s gyakran ezeket is más rendeltetésű hajókból alakították át. Ennek ellenére 1941-ben az Északi Flotta 260 szállítóhajót biztosított, és ezek közül csak hármat süllyesztettek el. 1942 augusztusában létrehoztak egy haditengerészeti támaszpontot az Új Földön, 1944-ben pedig a Dikszon-szigeten. Fokozatosan javult a repülőgépek minősége, emelkedett a számuk és hajók száma is, ami kedvezőbbé tette a helyzetet. A háború alatt összeállított 1471 belső rendeltetésű karavánban 2568 szállítóhajó vett részt, ezeket 3617 hadihajó biztosította. A karavánok több mint egymillió embert és több mint másfél millió tonna rakományt szállítottak.

A háború befejező szakaszához kapcsolódik *V.* MACULENKO: „Hadműveleti álcázás a háború harmadik szakaszában" (6. sz. 29—40. o.) c. munkája. (Hadműveleti álcázás a háború első és második szakaszában c. cikket lásd 1972. 1. sz.) A háború harmadik periódusában a hadműveleti álcázás tovább fejlődött és kedvezőbb körülmények között lehetett megvalósítani is, mint 1941—43-ban. A hadászati kezdeményezés szilárdan a szovjet parancsnokság kezében volt, ami lehetővé tette számára, hogy megválassza a harc vezetésének formáit és módozatait.

1944—45-ben az álcázást a nagy méretek és a módszerek sokoldalúsága jellemezte, amelyek közül a szerző újként említi meg a következőket: a széles arcvonalakon, egyszerre több szakaszon, a hadászati mellékirányokban is folytatott harcfelderítés; a légierők aktív tevékenysége a fő- és mellékirányokban; támadó hadműveletek egyidejű előkészítése egy sor hadászati irányban; a ködösítés nagyarányú, többek között a légierők által való alkalmazása.

Az alapelvek rögzítésében nagy szerepet játszott az 1943. évi Harcszabályzat és az Utasítás az állásvédelem áttöréséhez c. szabályzat.

A továbbiakban a szerző sorra veszi a háború harmadik szakaszának összes jelentősebb hadműveleteit és ismerteti, hogy melyiknél milyen álcázási formát alkalmaztak, egészen a befejező berlini hadműveletig.

Ugyancsak a háború befejező szakaszának egyik speciális problémakörét dolgozza fel *K.* KRAJNYUKOV—*J.* KUZNYECOV: „A katonai tanácsok tevékenysége a szovjet hadsereg külföldön folytatott hadműveleteiben" (4. sz. 31—39. o.) c. írása. A külföldi államok területén folyó harcok idején a frontok és hadseregek katonai tanácsai rövid idő alatt a követelményeknek megfelelően átszervezték a pártpolitikai munkát. A párt- és Komszomol-szervezetekre támaszkodva biztosították a csapatok magas erkölcsi-politikai színvonalát és támadó szellemét, a szovjet harcosok és a helyi lakosság jó kapcsolatát.

A katonai tanácsok képviselték a kommunista pártot és a szovjet kormányt, segítették megoldani a felszabadított területek normális gazdasági, politikai és kulturális életének megin-

dításával kapcsolatos problémákat. Ezeknek a feladatoknak a megoldására a katonai tanácsok tervszerűen és rendszeresen készültek fel 1944 eleje óta, vagyis azóta, hogy a szovjet csapatok idegen területre léptek.

A szerző részletesen ismerteti, milyen nagy súlyt fektettek egyrészt a katonák internacionalista nevelésére, a felszabadított országok, köztük a Szovjetunióval háborút viselő országok lakosságával való jó viszony kialakítására, másrészt a harcosok és az otthon közötti kapcsolat jó megszervezésére, hogy ne hatalmasodjon el a hazától való elszakítottság érzése. A szerző elemzi azt is, hogy milyen viszony alakult ki a csapatok és a helyi adminisztráció között Lengyelországban, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Jugoszláviában, milyen volt a kapcsolat a városi és helyi parancsnokságok és az általuk kinevezett helyi szervek között Romániában, Magyarországon, Ausztriában, majd később a fasizmus által legjobban megfertőzött Németországban. A cikk néhány konkrét adattal illusztrálja azt is, hogy mit jelentett egy-egy nagyváros élelmezésének megoldása, a háborúban elhurcoltak, menekültek, táborokból kiszabadítottak ellátása.

Megemlítjük még, hogy az 5. szám közli *Mucs Sándor:* „A Magyar Néphadsereg kialakulásának történetéhez" című tanulmányát (36—43. o.) (*Lengyel István*)

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1972. 1. sz. — Ünnepi szám a Lengyel Munkáspárt megalakulásának 30. évfordulójára. Valamennyi tanulmány a párt megalakulásának és tevékenységének történetével foglalkozik a második világháború alatti években. — *Mieczysław* JAWORSKI: „A Lengyel Munkáspárt harca a Nemzeti Frontért 1942—47 között" (8—27. o.) Az 1942 januárjában megalakult Lengyel Munkáspárt programjában leszögezte, hogy a megszállók elleni elszánt harc egyben a szabad és független Lengyelországért vívott harcot is jelenti. A Nemzeti Front megteremtésének koncepciója e kettős feladat megvalósítása érdekében született. A nemzeti felszabadító harc vezetője csakis a munkásosztály lehet, amely ezt a harcot összeköti a társadalmi felszabadulásért vívott harccal. A párt rámutatott arra, hogy a lengyel nép nem áll egyedül ebben a küzdelemben, hanem biztosan számíthat a Szovjetunió segítségére. Egyidejűleg megalakult a Népi Gárda vezérkara is, amely határozatot hozott az országban a haladó és hazafias erőkre támaszkodva a partizánok tömegmozgalmának megszervezésére — ami azután a lengyel társadalom első következetes védelmezőjévé vált. A londoni emigráns kormány s a vele rokonszenvező reakciós tényezők határozottan ellenezték a partizánmozgalom kibontakozását, mivel féltek attól, hogy az forradalmasítja a társadalmat és veszélyezteti az uralkodó osztály érdekeit. Ennek ellenére egyre szélesedett a párt politikai munkája s létrehozták a helyi nemzeti bizottságokat, a Nemzeti Front első szerveit. A tanulmány a politikai helyzet és a társadalmi erőviszonyok alakulásának, a Lengyel Munkáspárt következetes harcának analízise. „A partizánharc és a fegyveres ellenállás jelszava a nemzet minden rétegéhez eljutott, ámbár a reakció elfojtott minden harci hangulatot" — írta 1944. május 15-én az *„Armija Ludowa"* című lap. — K. KACZMAREK: „A Lengyel Munkáspárt szerepe a Lengyel Népi Hadsereg megalakulásában 1944—45-ben" (28—49.o.). A Szovjetunióban élő lengyelek a kommunisták kezdeményezésére létrehozták a Lengyel Hazafiak Szövetsége elnevezésű antifasiszta szervezetet. A szövetség kérte a szovjet kormányt, hogy engedélyezze a lengyel hadsereg felállítását a Szovjetunió területén. Az engedélyt 1943. május 8-án meg is kapták s azonnal megkezdődött az I. Kosciuszko Gyalogoshadosztály kiképzése. A szükséges fegyvereket és pénzt a szovjet kormány bocsátotta rendelkezésre. 1943. október 12-én a leninói csatában győztesen esett át a hadosztály a tűzkeresztségen, amely csakhamar I. hadtestté, később pedig I. Lengyel Hadsereggé fejlődött. 1944 júliusában az I. Lengyel Hadsereg alakulatai részt vettek a lublini vajdaság felszabadításában, majd szeptemberben Varsó Prága nevű negyedének elfoglalásában. 1944 második felében a Lengyel Munkáspárt erőfeszítései eredményeként megalakult a 2. Lengyel Hadsereg is. Mindkét hadsereg kitüntette magát a második világháború végső harcaiban. A tanulmány a Lengyel Népi Hadsereg

szervezésének nehézségeit, a párt politikai befolyásának biztosítását, a nevelési feladatokat, a társadalmi-gazdasági körülményeket s az eredményeket tárgyalja. — *R.* NAZAREWICZ: „A lengyel ellenállási mozgalom és a szovjet népek felszabadító harcával való együttműködésének politikai problémáiról" (50—80. o.). 1941 nyarán a németek megtámadták a Szovjetuniót s ez a körülmény döntő fordulatot hozott a második világháborúban. Széles körű antifasiszta koalíció bontakozott ki, melyben a vezetőszerep hamarosan a Szovjetunió kezébe került. A szovjet nép ellenállása lelkesítette a lengyel nép ellenállási mozgalmát is, jóllehet a lengyel emigráns kormány mindent megtett megakadályozására. A polgári illegális szervezetek és a kommunisták által irányított fegyveres csoportok közötti éles ellentétek, a londoni kormány szovjetellenes kampányát, a londoni lengyelek áruló politikáját, a lengyelországi tömeges partizánmozgalom eredményeit, a szovjet hadsereg partizánoknak nyújtott segítségét tárgyalja a szerző, a kérdés historiográfiai áttekintését is adva. — *Cz.* PODGÓRSKI: „A Lengyel Hazafiak Szövetségének szerepe a lengyel hadsereg megalakulásában a Szovjetunióban" (81—105. o.) és *W.* JURGIELEWICZ: „A Szovjetunió segítsége a Lengyel Népi Hadsereg megalakulásához a második világháború alatt" (106—128. o.) című tanulmányok sokoldalúan ismertetik a lengyel hadsereg megszületésének körülményeit és feltételeit 1942-től. A Szovjetunióban élő lengyel csoportok tevékenységét, a hadseregbe lépő önkéntes káderek összetételét, a politikai apparátus feladatait, a Szovjetunió anyagi-személyi segítségét tárgyalja — részletes kimutatásokkal. — *B.* KOBUSZEWSKI: „A Népi Gárda és a Népi Hadsereg a megszállók vasúti szállítmányai elleni harcban 1942. május—1945. január között" (129—172. o.). A vasúti közlekedés lehetetlenné tétele vagy megnehezítése a Népi Gárda és a Népi Hadsereg legfontosabb feladatai közé tartozott. Lőszert, olajat, hadifelszerelést, élelmet, katonákat szállító szerelvényeket robbantottak fel vagy siklattak ki, teljes erővel folyt „a sínekért vívott csata", a németek a hadtápvonalaikat képtelenek voltak biztosítani. A cikk partizánkörzetenként sorolja fel a számtalan akciót és azok eredményeit, emléket állítva az akciókban résztvevő sok-sok hős partizánnak. — *M.* JUCHNIEWICZ: „Lengyelek az európai baloldali ellenállási mozgalmakban" (173—212. o.) című tanulmány széles áttekintést ad Európa szinte valamennyi országában a haladás szolgálatában tevékenykedő lengyel hazafiakról, akiknek fegyveres harca jelentős mértékben hozzájárult a náciellenes koalíció győzelméhez. — *B.* PLESNIARSKI: „A »Swit« (Hajnal) forradalmi szocialista csoport és a Népi Hadsereg »Swit« 2. dandárjának kulturális-felvilágosító és politikai tevékenységéről" (244—256. o.) számol be a szerző, ismertetve a switowisták sokirányú feladatait, a mozgósítás, politikai felvilágosítás, katonai kiképzés területén. Munkás-paraszt fiatalok, a párt lelkes propagandistái teremtettek kapcsolatot és közvetítettek a párt, a polgári lakosság és a partizánok között, az ország tragikus helyzetében ébren tartva a lengyel nép felszabadulásba vetett hitét. Meg kell még említeni *K.* SIDOR: „A Lengyel Munkáspárt Lublin körzetében" (270—278. o.), *St.* SZOT: „A Népi Gárda és Népi Hadsereg egy tisztjének visszaemlékezéseiből" (279—296. o.), *St.* GAĆ: „A megszállókkal vívott harcokról Łowicz környékén" (297—308. o.) és *N.* MICHTA: „A népi hatalom megszilárdításáért folytatott harcról Krakkó körzetében" (309—328. o.) című visszaemlékezések mellett *J.* DUBRAWSKI—*W.* STRZAŁKOWSKI: „Katonai problémák a Lengyel Munkáspárt, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg sajtókiadványaiban" (329—349. o.) címmel közölt dokumentumokat, amelyek a háború alatt, a harcok közben elemzik a különböző katonai kérdéseket, a partizánharcok katonai szervezésének problémáit s éppen ezért fontos forrásanyagul szolgálnak a korszak katonai történetének és problémáinak megítéléséhez. Kronológia és bibliográfia segíti a Lengyel Munkáspárt, a Népi Gárda és Népi Hadsereg megszállás alatti történetének feldolgozását és a kutatómunkát. *(Windisch Aladárné)*

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1972. 4. sz. — *Karl* GREESE—*Horst* SEELING: „A Német Nemzeti Néphadsereg légiereje és légvédelme harckészültségének fejlődése 1957—58-ban." (411—422. o.) A NATO államok részéről tapasztalt ag-

resszivitás és főleg a nyugatnémet militarizmus arra késztette a német kommunista pártot, hogy fokozottabb figyelmet fordítson a honvédelemre és kidolgozza a haderők fejlesztésének tervét fegyvernemekre felbontva. A légvédelemre az ellenség időben való felderítése és megsemmisítése hárult. A párt e célkitűzését a párttagok és ifjúsági szervezetek tagjai maradéktalanul magukévá tették, az egyes egységeknél tapasztalható bizalmatlanságot pedig gondos politikai nevelőmunkával és alapos szakmai kiképzéssel felszámolták. Szovjet repülős kiképzők szívós munkája és a szovjet és német egységek együttes gyakorlatai biztos alapot teremtettek a légierő és légvédelem megszilárdításához. — *Dieter* FRICKE: „Militarista nevelés a porosz hadseregben az imperialista korszak elején." (423—434. o.) A hadsereg tagjainak egyharmada parasztokból állt, kiknek tudás- és műveltségi szintje rendkívül alacsony volt. Valamivel kedvezőbb volt a városi és iparvidéki fiatalság felkészültsége, de a katonai szolgálatért ők sem lelkesedtek. Okát a német vezérkar a szociáldemokraták aknamunkájában látta. Mivel a porosz militarizmus, amely végsősoron a világ újra felosztását tűzte ki célul és ilyen katonákkal mégsem valósíthatta meg terveit, a hadsereg átnevelését legfontosabb feladatának tekintette. A világpiacon elért gazdasági eredmények a lakosság nagy részét is kormánypártivá tették, bár a tömegek megbízhatósága elég labilis volt még. A hadsereg ideológiai felkészítése érdekében elrendelték a szociáldemokrata eszmék és antimilitarista eszmék elleni propagandát és szigorúan jártak el katonai vétségek esetén. E drasztikus irányzattal megteremtették azt a szellemet, amely a sovinizmuson és nacionalizmuson alapult és a hadsereget a monopolkapitalista csoportok érdekeinek maradéktalan eszközévé tette. — *Horst* FIEDLER: „Az állammonopolista hadseregfejlesztés programozásának kialakulása az NSZK-ban." (435—444. o.) A 60-as évektől kezdődően erősödött meg a militarista körök befolyása a gazdasági életre: a pénzügyi és hadiipari szervek még szorosabb együttműködése, valamint a hadiipari trösztök erőteljes koncentrációja figyelhető meg. Az 1971—72-es Fehérkönyv stabil katonai egyensúly kialakításával indokolja e törekvéseket, amely nem más, mint a haderők felszerelésének és fegyverzetének hosszútávú programja és megbízható eszközt jelent az agresszív politika folytatására. Az első, valamint a második világháborút megelőző időszakra jellemző intézkedések ezek, amelyek megteremtették a gazdasági alapot az agresszióhoz. — *Olav* GROEHLER: „A légierő globális stratégiája, egy 1942-es dokumentum alapján." (445—459. o.) A nyugatnémet hadtörténetírás egyértelműen állítja, hogy a fasiszta német légierő sikertelenségének oka, hogy nem tudta betölteni hadászati szerepét, mivel erre nem készítették fel. A közzétett dokumentum éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Harcászati szerepe mellett állandó jelleggel napirenden volt a hadászati felkészítése, mely a szállítófeladatok mellett agresszivitásával már nemcsak a Szovjetunió, hanem Afrika, Ázsia, sőt Amerika népeinek biztonságát is veszélyeztette. E koncepció megvalósítása mégsem volt lehetséges, egyrészt az állandóan jelentkező nyersanyaghiány miatt, másrészt mivel 1942-től a keleti fronton harcoló szárazföldi erők kiépítése és ellátása a német gazdaságot módfelett megterhelte. — *Karl* NUSS: „A Reichswehr katonapolitikai koncepciójának alapjai, céljai és összetevői." (460—469. o.) A hadtörténeti feldolgozások leegyszerűsítik a Reichswehr politikai szerepét akkor, amikor annak csak az ország belsejében játszott ellenforradalmi tevékenységét hangsúlyozzák. Belső funkciója, mely az antikommunizmussal jellemezhető, mindvégig ez is volt. A katonai vezetők titkos tervtanulmányai azonban arra engednek következtetni, hogy a Reichswehrnek lényegesen jelentősebb volt a külső funkciója: megfelelő eszköz az első világháborút lezáró békeszerződések revíziójához és egy expanziós imperialista külpolitikához. Ez elsősorban egy „keleti bázis" kiépítését jelentette, vagyis Lengyelország felszámolását, szövetséget a polgári Oroszországgal, de érintette az expanzió egyéb lehetőségeit is, valamint a semlegesség — szövetség kérdését az egész kontinensen. A katonai hagyomány című fejezet Ernst Schnellernek, a német és nemzetközi munkásmozgalom bátor harosának állít emléket, aki 1944-ben a sachsenhauseni koncentrációs táborban vesztette életét. *(Rákóczi Katalin)*

HÍREINK

A NEGYEDIK NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI TÉRKÉPKIÁLLÍTÁS ÉS TANÁCSKOZÁS — 1972. Immár tíz éve hagyományossá vált a tematikus térképészet egy-egy területének más-más évben való bemutatása. 1972. október 11—30. között Budapesten, az Országos Hadtörténelmi Múzeumban rendezték meg a TÖRTÉNELMI TÉRKÉPEK NEMZETKÖZI KIÁLLÍTÁS-át és a témakörrel kapcsolatos tanácskozást.

A térképkiállítás látogatói megismerkedhettek a térképészet különféle ágaival; **összehasonlíthatták a térképészet** terén világviszonylatban elért eredményeket. A bemutatón 21 ország — 16 európai, de Észak- és Dél-Amerika, valamint Ázsia is képviseltette magát — több mint 200 térképpel és atlasszal vett részt. A téma fontosságának és népszerűségének bizonyítéka a közel tizennégyezer látogató. E nagy létszám a korábbi évekhez viszonyítva azt igazolja, hogy a történelmi térképek iránti érdeklődés túlszárnyalja a más témakörű térképek kiállítását.

A térképbemutató célja elsősorban az volt, hogy a hazai és külföldi szakemberek számára e témakörben összehasonlítási alapot adjon; megismertesse az iskolai oktatás terén elérhető eredményeket; s nem utolsósorban hozzájáruljon a történelmi térképek tervezése és kivitelezése területén jelentkező hiányosságok felszámolásához.

A tartalom, a színek és ábrázolási módok széles skálája, a térképlogikai és térképesztétikai szempontok — a kiállítás címéhez hűen — történelmi légkört teremtettek.

Mint ismeretes, a térképek célja általában az, hogy egy adott időpontban a Földnek vagy részeinek lehetőleg természethű, jól olvasható kisebbített képét adják a papír síkjába vetítve oly módon, hogy abból az ábrázolt felületen levő minden fogalomról (méretarány, magasság, szélesség, mélység stb.) helyes képet kapjunk. Ez az igény jelentkezik nemcsak a topografiai térképeknél, hanem a falitérképeknél, valamint az atlaszoknál is. Az utóbbi térképek, atlaszok hivatottak olyan események ábrázolására is, amelyekről ugyan leírással, rajzokkal is alkothatunk fogalmat, de bármilyen ábrázolóan is írnak le valamilyen történelmi eseményt (hadjáratot, csatát, felkelést stb.), azok térbeli kiterjedését mégsem tudjuk úgy elképzelni, mint azt a térképi ábrázolás lehetővé teszi. A kiállításon bemutatott térképek megerősítették a korábbi megállapítást, mely szerint egyértelműen leszögezhetjük, hogy a történelmi események térbeli ábrázolására és szemléltetésére egyedül a térkép alkalmas.

A térképi ábrázolás szerepének fontosságát a történelmi múlt eseményeinek, folyamatainak megértésében és megértetésében világszerte mindenki elismeri, amit a kiállításon látott falitérképek és atlaszok egyaránt hűen illusztráltak. A kartográfiai feldolgozás szükségességének elismerésében mutatkozó egyetértés mögött azonban lényeges elvi és módszertani különbségek húzódnak meg a kartográfusok, történészek, pedagógusok és ismeretterjesztők felfogásában.

A történelmi térképek készítésének sokfélesége — melyet a kiállítás anyaga bizonyított — útkeresés, ami csak hasznára válik a fejlődésnek. Ezt a célt szolgálta és bizonyította a háromnapos tanácskozáson elhangzott felszólalás, állásfoglalás és azt követő vita, hozzászólás. A tudományos ülés 60 meghívott résztvevője 26 előadást, illetve referátumot hallgatott meg a tör-

ténelmi térképek jelentőségével és készítésével kapcsolatban. Nem véletlen, hogy a tanácskozás központi kérdéseként az ifjúság történelmi nevelésével összefüggő történelmi térképek szerepe, történelmi műveltségének kialakítása, a történelemtanítás jelentősége volt az irányadó. Bolgár, csehszlovák, japán, lengyel, magyar, NDK, NSZK, szovjet és USA-beli előadók, valamint hazai és külföldi hozzászólások gazdagították a tanácskozás résztvevőinek ismeretét.

Néhány témakör a tanácskozás anyagából:

— Iskolai történelmi falitérképek Magyarországon;
— A történelmi térkép szerepe a komplex módszerű történelemoktatásban;
— A térképek szerepe a történelemtanítás hatékonyságának növelésében;
— A térképek szerepe és az ifjúság történelmi műveltsége;
— A kartografia és a történelem viszonya stb.

Közismert, hogy a történelmi térképek készítésének és felhasználásának problematikája napjainkban túlnő az iskolai oktatás keretein. Bizonyítja ezt a világ minden országában — így hazánkban is — nagy számban megjelent történelmi falitérképek, atlaszok száma. Sajnos, sokszor az írott történelmi művek (tankönyvektől tudományos kiadványokig) nélkülözik vagy a legminimálisabb térképi ábrázolást adják csupán. El kell érni, hogy a történettudomány valamennyi művelője ismerje fel a kartográfia adta lehetőségeket, munkássága során éljen annak hasznosságával.

A kiállítás történelmi atlaszok és térképek segítségével mutatta be az egyes korokra, országokra, földrészekre jellemző politikai, hadtörténeti, társadalmi állapotokat, illetve azok változásait. Ízelítőt adott az ókor, középkor, újkor, legújabbkor történelmi eseményeiről a különböző országok kiadványaiban.

A kiállított anyagot a történelmi jelenségek újszerű ábrázolása és a térképek műszaki kivitelezése szempontjából bíráló bizottság vizsgálta meg és az arra érdemeseket díjazásban részesítette.

A helyezések sorrendje, illetve a díjak odaítélése a következőképpen alakult:

I. díjban részesültek:

— VEB Hermann Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt (NDK)
— Japan Cartographers Association (Japán).

II. díjban részesültek:

— Librairie Armand Colin (Franciaország)
— Bayerischer Schulbuch-Verlag (NSZK)

III. díjban részesültek:

— Glavno Upravlenie po Geodezija i Kartografija (Bulgária)
— Verlagsgesellschaft Cornelsem — Velhagen + Klasing GmbH (NSZK) által bemutatott térképek.

Elismerő oklevelet kapott:

— Kartographie N. P. (Csehszlovákia)
— E. J. Brill N. V. Boekhandel en Drukkerij V/H (Hollandia)
— „UCILA" (Jugoszlávia)
— Panstwow Przedsiebiorstwo Widawnictw Kartograficznych (Lengyelország)
— Hadtörténelmi Intézet Térképtára (Magyarország)
— Kartográfiai Vállalat (Magyarország)
— Justus Perthes Geographische Anstalt (NSZK)
— Georg Westermann Verlag (NSZK)
— Akademija Nauk SSSR. Institut Vseobscej Istorii (Szovjetunió)
— Glavnoe Upravlenie Geodezii i Kartografii (Szovjetunió).

A kiállítás gazdag anyaga, valamint a látogatók nagy száma bizonyítja, hogy a történelmi térképek és atlaszok ma már nélkülözhetetlenek nemcsak a tanulóifjúság, de a művelődni vágyó széles néprétegek körében is. Nem véletlen, hogy szerte a világon egyre nagyobb számban jelennek meg a különböző falitérképek és atlaszok, de a kereslet mégis nehezen elégíthető ki. Történészek és földrajztudósok sok-sok fáradságos munkáját tükrözi valamennyi.

Csaknem 100 éve már, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1885. évi

konferenciáján a történelemtudósok és a történelemtanítás szakemberei alaposan előkészített program keretében megvitatták az iskolai történelemtanítás kérdéseit, amelynek nélkülözhetetlen tartozéka a történelmi atlasz. A most megrendezett NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI TÉRKÉPKIÁLLÍTÁS is azt bizonyítja, hogy ma is iránymutató a fent idézett konferencia elnöki megnyitójának célkitűzése, mely így hangzott:

„A tudomány a történelemtanítás régibb módjával, amely csakis a külső politikai eseményekkel foglalkozott... szakítani törekszik. A népek, az államok s az emberiség fejlődését kívánjuk látni minden irányban, mindazon okokból, amelyek az eredményeket létesítették, és pedig azon célból, hogy a jelen állapotok mennél világosabban álljanak előttünk."

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Parancsnoksága megtiszteltetésnek tekintette, hogy a kiállítás és tanácskozás rendezésében részt vehetett, mint a tudományos kutatás és ismeretterjesztés egyik szerve. Intézményünk térképtára a térképek százezreit őrző közgyűjtemény, eddig is és a jövőben is készséggel áll a tudományos feldolgozók segítségére a kartográfiai informálás eszközeinek széles körű kiterjesztésére, a történelmi események térképi ábrázoláson keresztül történő megértésére.

A rendezvényt előkészítő és lebonyolító munkában olyan jelentős szervek vettek részt, mint a MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatala, a Hadtörténelmi Intézet Térképtára, az Országos Hadtörténeti Múzeum, valamint a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület.

Csendes László

VÁLOGATOTT KATONAI KITÜNTETÉSEK címmel 1972. október 18-án kiállítás nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban.

A hazánkban első ízben megrendezett katonai kitüntetések kiállításon a múzeumlátogató — rövid történeti bevezető után — megismerheti a XVIII—XX. század közel 600 magyar, osztrák—magyar és külföldi katonai érdemrendjét, érdem- és emlékkeresztjét, érdem- és emlékérmét, valamint ezek adományozásának körülményeit és feltételeit.

A kiállítás rendezői számos ritkaság, több neves személyiséghez fűződő kitüntetés, továbbá a kitüntetések viselését illusztráló korabeli rajzok festmények és fényképek, egyenruhák és adományozási okmányok bemutatásával tették szemléletessé a kiállítást.

Az első teremben a Habsburg birodalom 1867-től osztrák—magyarrá „előléptetett" kitüntetései láthatók, közöttük a legnagyobb katonai kitüntetése, a KATONAI MÁRIA TERÉZIA REND, amit a királynő 1757-ben, seregének a poroszok fölött aratott győzelme emlékére alapított.

A kiállításon látható a KATONAI MÁRIA TERÉZIA REND híres tagjának, Simonyi József huszárezredesnek a képe, aki 67 kitüntetést szerzett életében, valamint gróf Hadik András tábornagy nagyméretű portréja, aki az elsők között kapta meg a rend nagykeresztjét.

Az egyik vitrinben található az 1808-ban I. Ferenc császár alapította LIPÓT REND nagykeresztje, hadidíszítményes, kardos középkeresztje és lovagkeresztjének változatai, valamint az a hadidíszítményes, kardos nagykereszt csillag, amit Arz Arthúr vezérezredes, a Monarchia utolsó vezérkari főnöke kapott 1917-ben.

Külön vitrinben szemlélhető meg a VASKORONA REND, amit I. Napóleon 1805-ben, olasz királlyá való koronázása alkalmával alapított. A VASKORONA RENDET I. Ferenc 1816-ban, azt követően, hogy az osztrák császárság visszaszerezte olasz tartományait, Osztrák Császári Vaskorona Rend néven, bizonyos változtatásokkal, az osztrák érdemrendek közé sorolta.

A rend művészi kivitelű rendláncon függő, hadidíszítményes I. osztályát, amit az uralkodó báró Skerlecz Iván horvát bánnak adományozott, eredeti díszdobozban csodálhatják meg a látogatók. Ebben a teremben láthatók az 1789-ben altisztek és közlegények jutalmazására, II. József alapította VI-

TÉZSÉGI ÉRMEK is. Az Arany és Ezüst Vitézségi Érmeknek II. József, I. Ferenc, V. Ferdinánd és I. Ferenc József uralkodásának éveiből származó példányai a kiállítás legértékesebb sorozatát alkotják.

A katonai érdemkereszteket, katonai érdemérmeket, katonai szolgálati jeleket, továbbá érdem- és emlékkereszteket, érdem- és emlékérmeket, emélkjeleket tartalmazó vitrinekben több értékes darab látható. A KATONAI ÉRDEMÉREM változatai közül a Ferenc József, illetve IV. Károly képmásával ellátott NAGY KATONAI ÉRDEMÉRMEK, a katonai szolgálati jelek közül pedig a korai és hosszú szolgálati idő letöltése után kiérdemelt példányok különösen értékesek.

A HADSEREGKERESZT, közismertebb néven „Ágyúkereszt" ritkaságnak számít és rendkívül becses volt. 1814-ben alapította I. Ferenc azok számára, akik 1813—14-ben a franciák ellen harcoltak. Az egyszerű kis kereszteket zsákmányolt francia ágyúkból öntötték.

A Vöröskereszt-vitrinben többek között a Magyar Vöröskereszt múlt század végén alapított ÉRDEMDÍSZJELEI és az I. Ferenc József által, a Nemzetközi Vöröskereszt megalakulásának 50. évfordulójára, 1914-ben alapított VÖRÖSKERESZT DÍSZJELVÉNY különböző fokozatait és változatait láthatjuk.

Az 1848—49-es szabadságharc érdemjelei kiemelkedő fejezetet foglalnak el a kitüntetések történetében, ugyanis az önállóvá lett magyar állam első kitüntetései voltak. A MAGYAR KATONAI ÉRDEMRENDET 1849 márciusában a Honvédelmi Bizottmány alapította. I. osztályú csillagát Bem altábornagy Erdély felszabadításáért, Görgei tábornok pedig Budavár visszavételéért kapta meg.

Külön vitrinben látható egy 1848-as honvédzászló, amelyet az alakulat katonái együttes hősiességének elismeréséül III. osztályú katonai érdemrenddel tüntettek ki.

A második teremben — országonként csoportosítva — a XIX. és a XX. századi külföldi katonai kitüntetéseket, valamint a szocialista államok, köztük hazánk kitüntetéseinek válogatott példányait láthatjuk.

A *cári Oroszország* kitüntetései közül a múzeum látogatói megismerhetik a legmagasabb katonai érdemrendnek, a Nagy Péter cár alapította Szent András Rend nagykereszt csillagát, II. Katalin cárnő alapította Katonai Szent György Rend lovagkeresztjét, az altisztek számára adományozott György Keresztet és számos más ötvösremeknek tekinthető érdemrendeket.

Görögországot az 1833-ban, a görög szabadságharc emlékére alapított Megváltó Rend nagykeresztje, parancsnoki és lovagkeresztje képviseli.

A régi *bolgár* kitüntetések között is láthatunk néhány értékes darabot, köztük a Bátorságért Katonai Érdemrend ékkövekkel kirakott középkeresztjét, az első világháború idejéből származó tisztikeresztjét és lovagkeresztjét.

A *román királyságot* az 1881-ben alapított Koronarend, valamint az 1877-ben rendszeresített Románia Csillaga Rend különböző fokozatai, valamint érdemérmek és érdemkeresztek képviselik.

A *német*-vitrinben több fejedelemség kitüntetéseit ismerhetjük meg. Rendkívül szép és értékes az 1740-ben, II. Frigyes alapította *porosz* Katonai Érdemrend; hasonlóan igen mutatósak és rendkívül értékesek az 1866-ban alapított *bajor* Katonai Érdemrend kiállított fokozatai, valamint az 1732-ben alapított *szász* Fehér Sólyom Rend kardos középkeresztje.

Múlt századi és második világháborús *francia* kitüntetések és érdemérmek mellett látható a nagymúltú, 1802-ben I. Napóleon alapította Becsületrend 1806—12 között kiadott lovagkeresztje, a II. császárság idejéből származó nagykereszt csillaga és az 1870 utáni parancsnoki, tiszti és lovagkeresztje.

Hosszasan elidőzhet a látogató az előtt a külön vitrinben kiállított posztumus kitüntetés előtt, amelyet a mellette elhelyezett adományozási okmány szerint a hősi halált halt Zalka Máté, a spanyolországi nemzetközi önkéntesek legendáshírű Lukács tábornoka az emigráns spanyol köztársasági kormánytól 1948-ban kapott.

A *spanyol—portugál*-vitrinben is láthatunk több ritka és szép kivitelű kitüntetést. Ilyen például a *portugál* Katonai Aviz Rend I. osztályú csillaga, a Torony és Kard Rend rendláncon függő II. osztálya és a *spanyol* Katonai Szent Ferdinánd Rend II. osztályú csillaga.

Rendkívül tetszetősek és értékesek a keleti kitüntetések. Ilyen többek között a *japán* Felkelő Nap Rend lovagkeresztje, a *sziámi* Fehér Elefánt Rend vállszalagos I. osztálya, csillaggal.

A terem közepén álló egyik tárlában a *perzsa* Nap és Oroszlán Rend 1889-ből származó és a *török* Medzsidzsi Rend 1913-ban keletkezett adományozási okirata tekinthető meg.

A kizsákmányoló társadalomban adományozott érdemrendektől alapvetően eltérnek a szocialista társadalom, a haladás szolgálatában tényleges eredményekért kapott szocialista kitüntetések, amelyeknek válogatott példányait szintén országok szerint csoportosítva szemlélhetünk meg. A rendezők, mivel e kitüntetések jelenünk kitüntetései, a vitrineken belüli elrendezésénél az esztétikusság mellett a rangsort és a viselési rendet is érzékeltetik.

A *szovjet* katonai kitüntetéseket az első szovjet érdemrend, az 1918-ban alapított Vörös Zászló Rend nyitja meg. Követi az Arany Csillag Érem, amellyel az 1936-ban alapított Szovjetunió Hőse kitüntető cím viselőit tüntették ki. E cím elnyerői megkapták az 1930-ban alapított Lenin Rendet is, amelynek egy példányát a kiállításon láthatjuk.

A Szovjet Fegyveres Erők parancsnokainak és harcosainak jutalmazására a második világháború idején több érdemrendet alapítottak. Ezek közül számos a vitrinekben is látható: a Nagy Honvédő Háború Rend, a Szuvorov Rend, a Kutuzov Rend, az Alexander Nyevszkij Rend, a Bogdan Hmelnyickij Rend, az Usakov Rend és a Nahimov Rend. A fentieken kívül láthatunk még több második világháborús emlékérmet is, közöttük megtaláljuk azt is, amit Budapest felszabadításáért adományoztak. A Szovjetunió egyik legfiatalabb érdemrendje a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója tiszteletére 1967-ben alapított Októberi Forradalom Érdemrend.

A múzeumlátogatók a kiállításon megismerkedhetnek a *Német Demokratikus Köztársaság* néhány katonai kitüntetésével is, például a Német Nemzeti Néphadsereg Kiváló Szolgálatáért Érdemrend mindhárom fokozatával, a Munkás-Paraszt Hatalom Védelméért Érdemrenddel.

Nagyon szépek a *csehszlovák* katonai kitüntetések is. Többek között láthatjuk a Fehér Oroszlán Rendet, amelyet 1922-ben alapítottak, majd 1961-ben megújítottak. Ez ma is a legnagyobb csehszlovák érdemrend. Kiállították az 1940—44-ben alapított legmagasabb katonai kitüntetést, a Fehér Oroszlán Katonai Rendet is.

A *lengyel* katonai kitüntetések között találjuk a nagy múltú, 1792-es alapítású Katonai Vitézségi Érdemrendet. Különböző fokozatait vitrinben, illetve első három osztályát egy 1950 körüli lengyel tábornoki egyenruhán is láthatjuk.

A továbbiakban megismerhetünk még több, nagyon szép kivitelű *román, bolgár* és *jugoszláv* katonai kitüntetést is.

Ugyancsak önálló vitrinben kaptak helyet a szabadságért még napjainkban is harcoló *Vietnami Demokratikus Köztársaság* katonai kitüntetéseinek válogatott példányai, mint például a Ho Si Minh Rend, a Győzelem Érdemrend I—III. osztálya, a Katonai Hősiesség Érdemrend és az Ellenállási Háború Érdemrend II. osztálya.

A szocialista országok katonai kitüntetéseinek sorát a *mongol*, a *kínai* és a *koreai* kitüntetések zárják.

A *Magyar Népköztársaság* katonai kitüntetéseit az első demokratikus érdemrend, a Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem nyitja meg, amelyet 1946-tól 1949-ig adományoztak. Önállóan van kiállítva hadidíszítményes nagykeresztje, amelyet 1947-ben Károlyi Mihály is megkapott.

Láthatjuk a gazdag kiállításon a Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdemérem első osztályát is, és ennek utódát, a Magyar Népköztársaság Érdemrendjét. Az 1848-as szabadságharc 100. évfordulójára alapított Kossuth Érdemrend I. és II. osztálya, az 1946-tól adományozott Magyar Szabadság Érdemrend, a Szocialista Munka Hőse kitüntető címmel járó jelvény, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének II. és V. fokozata, valamint külön vitrinben kiállított, rubinnal ékesített első fokozata is látható.

Megtekinthetik a látogatók a polgári és katonai személyeknek egyaránt adományozható Szocialista Hazáért Érdemrendet, továbbá az egyszeri alkalomból

adományozott Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmet és a Felszabadulási Jubileumi Emlékérmet. Kizárólag a fegyveres testületek tagjai nyerhetik el a Vörös Zászlórendet, a Vörös Csillag Érdemrendet, a Kiváló Szolgálatért Érdemrendet, a Haza Szolgálatáért Emlékérmet, valamint a Szolgálati Érdemérmeket. A Honvédelmi Érdemérem különböző fokozatait a fegyveres testületeknél szolgálatot teljesítő polgári alkalmazottak kapják.

Asztali tárlóban láthatjuk dr. Münnich Ferenc, Szalvai Mihály altábornagy és Fábry József ezredes legjelentősebb kitüntetéseit.

A nagy érdeklődést kiváltó kiállítás előreláthatóan az év végéig áll a múzeumlátogatók rendelkezésére.

Molnár Pál

MÉSZÁROS SÁNDOR, a Vajdasági Munkásmozgalmi Múzeum tudományos kutatója 1972. szeptember 1—október 8. között „A vajdaságiak részvétele az októberi forradalomban" című témához anyagot gyűjtött a Hadtörténelmi Levéltárban.

DR. WALTRAND HEINL, az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európai Intézet tudományos munkatársa 1972. szeptember 27-től október 14-ig kutatást végzett a Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es szabadságharc utáni hadbírósági anyagában.

DR. TETZOLD JOACHIM, az NDK Tudományos Akadémiájának történésze 1972. október 19—27. között a visszavonulással kapcsolatban kutatómunkát végzett a Hadtörténelmi Levéltár első világháborús anyagában.

DR. VOJTECH DANGL, a bratislavai Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa „A magyar militarizmus és Szlovákia az első világháború előtti időszakban" című témához 1972. október 23—31. között anyagot gyűjtött a Hadtörténelmi Levéltárban.

Az ISASZEGI MAGYAR—LENGYEL TÖRTÉNELMI NAPOK keretében a Lengyel Légió harcának színhelyén, az isaszegi református templomnál 1972. szeptember 24-én EMLÉKTÁBLÁT lepleztek le. Az ünnepi szónok Kerekes Zoltán alezredes, az Országos Hadtörténeti Múzeum osztályvezetője volt aki a 27-i történelmi és irodalmi estén „A Lengyel Légió és Wysocki József szerepe az 1848/49-es magyar szabadságharcban" címmel előadást is tartott.

FARKAS MÁRTON kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet mb. osztályvezetője 1972. szeptember 16-tól október 2-ig a potsdami Hadtörténelmi Levéltárban az első világháború témakörében kutatómunkát végzett.

HALÁPI LÁSZLÓ őrnagy, az Országos Hadtörténeti Múzeum művészettörténésze 1972. szeptember 18—23. között „Az első világháború a magyar képzőművészetben" című témához anyagot gyűjtött a bécsi Katonai Levéltárban és az osztrák főváros múzeumaiban.

DR. ÁCS TIBOR alezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa 1972. október 15—22. között a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézetében konzultációt folytatott a helyi háborúk hadművészetének kérdéseiről.

VAJDA PÁLNÉ, az Országos Hadtörténeti Múzeum fényképarchívumának vezetője 1972. október 9-től 14-ig a Szovjetunió Fegyveres Erőinek Központi Múzeumában Magyarország felszabadításával kapcsolatos fényképanyagot gyűjtött.

GODÓ ÁGNES alezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum szekcióvezetője 1972. november 3—4-én részt vett Zakopánéban azoknak a volt lengyel futároknak a találkozóján, akik 1939—1945 között a megszállt Lengyelország és a Magyarországra menekült lengyelek között a kapcsolatot fenntartották.

M. P.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1970. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ*

Szemtanúk visszaemlékezései. Felszabadulási ünnepségek

Afonin, I[van] M[ihajlovics]: A fasizmus szétverése és Magyarország felszabadítása. — Magyar Hírlap, 1970. 93. sz. 17. p.

[Afonin, Ivan Mihajlovics] Afonyin altábornagy és Zamercev vezérőrnagy beszámolója. Sajtótájékoztató és filmbemutató a moszkvai magyar nagykövetségen. Budapest felszabadulásának 25. évfordulója. — Népszabadság, 1970. 35. sz. 4. p.

[Afonin, Ivan Mihajlovics] Afonyin altábornagy és Zamercev vezérőrnagy magyarországi emlékeiről. — Magyar Nemzet, 1970. 35. sz. 3. p.

Afonin, Ivan Mihajlovics: Harcban, utcáról utcára. Beszélgetés — — altábornaggyal, a Szovjetunió hősével. Felszabadítók emlékeznek. — Népszabadság, 1970. 18. sz. 6. p.

Antal Gábor: Gyilkosok közt védtelen. Emlékezés a felszabadítás napjára. — Tükör, 1970. 3. sz. 10. p.

Az apák örökében. Hősök emlékeznek az ideiglenesen Magyarországon állomásozó egyik szovjet alakulatnál. [A „Nikolaevszk—Budapest" alakulat haditettei a második világháborúban.] — Magyar Nemzet, 1970. 108. sz. 9. p.

Április 4. — történelmi évforduló. — Ho, 1970. 4. sz. 3—8. p.

Baktai Ferenc: Budapesten a szovjet dunai flottilla hajói. — Népszava, 1970. 100. sz. 1. p.

Baktai Ferenc: Oroszlános címer a sapkán. Magyar földön harcoltak. [Bolgárok részvétele hazánk felszabadításában.] — Népszava, 1970. március 1.

Baktai Ferenc: Román sírok Pest peremén. Magyar földön harcolt román katonák sírja Isaszegen. — Népszava, 1970. 70. sz. 3. p.

Balázs Árpád: Lenin Tiszaföldvárott. (Malinovszkij marsall 25 éve érkezett a Tiszához, Tiszaföldvárra.) — Kortárs, 1970. 4. sz. 651—662. p.

Ballagó László: Tettekben élő emlékezet. [Kiállítás a flottillánál. Dezsényi Miklós találkozása Vorosilov marsallal, Debrecenben 25 évvel ezelőtt.] — ISz, 1970. 6. sz. 4—7. p.

Barkovits István: A legkorszerűbb harci technika mesteri kezelőiről. A „Budapest" gárdaalakulat bemutatója és harci útja. — Mőr, 1970. 5. sz. 6—7. p.

Bertalan István: A tábornok és a főváros. [Ivan Mihajlovics Afonin] a budapesti felszabadító harcokra emlékezik.] — N, 1970. 7. sz. 9. p.

Birjukov, [Nikolaj Ivanovics]: Negyedszázaddal ezelőtt. A felszabadítók emlékeznek. — Lobogó, 1970. 14. sz. 6. p.

* A bibliográfia első részét — a beosztással és a folyóiratok jegyzékével együtt — folyóiratunk 1972. évi 3. számában közöltük. (A szerk.)

Bocsarov, L. P.: Elhoztuk a szabadságot. — Emlékeznek a szemtanúk. (Sorsforduló. [Tanulmányok, visszaemlékezések, történetek.] Kaposvár, Somogy m. ny. 1970.)

Bolgár barátaink életéből. (Interjú Georgi Najdenov vezérőrnagy elvtárssal [a magyarországi felszabadító harcokról.] — HSz, 1970. 9. sz. 6—9. p.

Cseres Tibor: A háború legnehezebb órája. [Mikó Zoltán átállása a szovjet csapatokhoz.] — Magyar Hírlap, 1970. 117. sz. 10. p.

Csupin, Ivan: Felszabadító szovjet katonák leveleiből. Kilenc nap a németek hátában. — Magyar Nemzet, 1970. 42. sz. 3. p.

Diósdi László: A Volgától indultak el. Találkozások a felszabadítókkal. [Visszaemlékezések.] — Népszava, 1970. 52. sz. 3. p.

Diósdi László: Egy tüzér naplója. Találkozások a felszabadítókkal. [Nikolaj Dubrovszkij emlékezik a magyarországi harcokra.] — Népszava, 1970. 56. sz. 3. p.

Diósdi László: Emléktűz a Róka-tónál. Találkozások a felszabadítókkal. [Visszaemlékezések a magyarországi harcokra.] — Népszava, 1970. 60. sz. 3. p.

Diósdi László: A Borodulin házaspár. Találkozások a felszabadítókkal. — Népszava, 1970. 63. sz. 3. p.

Diósdi László: A háború vízi útjain. Találkozások a felszabadítókkal. [Alekszej Maluskin nyugalmazott ellentengernagy visszaemlékezése.] — Népszava, 1970. 66. sz. 3. p.

Ecsery Elemér: Új felszabadulási emlékművek Budapesten. — Művészet, 1970. 8. sz. 18—19. p.

Egykori bolgár haditudósítók Budapesten. — Népszava, 1970. 60. sz. 4. p.

Faludi András: Dél-Dunántúl a viharban. A születő szabadság katonai emlékei. — 52 éves a szovjet hadsereg. [Godó Ágnes alezredes hadtörténelmi munkássága.] — Hétfői Hírek, 1970. 8. sz. 5. p.

A felszabadító harcok történetéből. [Bolgár és román katonák hősies helytállása.] — Népszabadság, 1970. 3. sz. 6. p.

Felszabadítók emlékeznek. [A 25 év előtti eseményekre emlékeznek azok a szovjet katonák, akik hazánkat felszabadították.] — Népszabadság, 1970. 79. sz. 11. p.

Felszabadulási ünnep a Terézvárosban. — Magyar Nemzet, 1970. 15. sz. 5. p.

Felszabadulásunkért áldozták életüket. (Tóth Sándor, Pálmány Béla, Godó Ágnes, Csima János írásai.) — Társadalmi Szemle, 1970. 4. sz. 37—42. p.

Filimonov, Nikolaj Petrovics: Felszabadító szovjet katonák leveleiből. A kis kereszt. — Magyar Nemzet, 1970. 42. sz. 3. p.

Fogadás Szófiában a Magyarországon harcolt veteránok tiszteletére. — Népszabadság, 1970. 13. sz. 5. p.

Godó Ágnes: Új korszak hajnalán. [Magyarország felszabadítása.] — HSz, 1970. 4. sz. 16—21. p.

Grecsko marsall távirata. [Megemlékezések hazánk felszabadulásának 25. évfordulójára.] — Magyar Nemzet, 1970. 38. sz. 3. p.

Gulyás Mihály: Az eltűnt hős nyomában. [A Hernád-völgy hídjának ismeretlen megmentője.] — Kortárs, 1970. 2. sz. 274—278. p.

Hazánk felszabadításában részt vett jugoszláv tábornokok és tisztek magyar kitüntetése. — Népszabadság, 1970. 74. sz. 5. p.

Hazánk felszabadításában részt vett román állampolgárok kitüntetése. — Népszabadság, 1970. 75. sz. 5. p.

Hazánk felszabadulásának 25. évfordulójára. — PK, 1970. 1. sz. III—VI. p.

Horányi István: Fegyverrel a fasizmus ellen. Zsombor János útja. — Hazáért, 1970. 7. sz. 11. p.

Ivanov, B. P.: Köszöntjük magyar barátainkat felszabadulásuk ünnepén. — Mőr, 1970. 3. sz. 3. p.

Jelizarenko, Sz.: Magyarország földjén. [A szovjet hadsereg egyszerű harcosainak hőstettei Magyarország felszabadításában.] — Pártélet, 1970. 3. sz. 30—33. p.

Komócsin Zoltán: Hazánk felszabadulásának negyedszázados évfordulója a lenini centenárium évében. — Társadalmi Szemle, 1970. 4. sz. 3—16. p.

Kozsanov, Ivan Kirillovics: Felszabadító szovjet katonák leveleiből. Rokkantként tértem haza... — Magyar Nemzet, 1970. 42. sz. 3. p.

Krilov, V.: Felszabadító szovjet katonák levelei. — Magyar Nemzet, 1970. 34. sz. 7. p.

Loza, A.: A felszabadítók emlékeznek. — PV, 1970. 7. sz. 22—23. p.

Magyar kitüntetések jugoszláv tiszteknek. [Hazánk felszabadításában részt vett katonák kitüntetése felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából.] — Magyar Nemzet, 1970. 74. sz. 3. p.

Malinovszkij, [Rodion] Rogyion: Az elsők magyar földön. Felszabadítók emlékeznek. — Népszabadság, 1970. 15. sz. 5. p.

Mautner József: Büntetőszázadból a Vörös Hadseregbe. (Sorsforduló. [Tanulmányok, visszaemlékezések, történetek.] Kaposvár, Somogy m. ny. 1970.)

Moszkva a budapesti felszabadító harcokra emlékezik. — Népszabadság, 1970. 37. sz. 2. p.

Munk Károly: Felszabadulásunk évfordulójára. — HK, 1970. 1. sz. 3—6. p.

Nagyszabású ünnepségek Budapest felszabadulásának 25. évfordulóján. [Előkészületek az ünnepre.] — Népszabadság, 1970. 20. sz. 5. p.

Négyszemközt a Herr Generallal ([Karl Pfeffer von Wildenbruch SS-tábornokkal, a Budapesten körülzárt fasiszta csapatok egykori parancsnokával.] — ISz, 1970. 3. sz. 17—19. p.

Nemes Dezső: Történelmi megemlékezés. — MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1970. 1. sz. 1—7. p.

[Nikolszkij] Nyikolszkij, Vaszilij: Szovjet határőrök a felszabadító harcokban. — Hazáért, 1970. 7. sz. 8—9. p.

Oláh István: A magyar nép felszabadulásának 25. évfordulójára. — HSz, 1970. 4. sz. 1—7. p.

Péter Lajos: A Felszabadulási Emlékmű tervezése és kivitelezése. [A szombathelyi felszabadulási emlékmű.] — Vasi Szemle, 1970. 2. sz. 210—218. p.

Poljanovszkij, Maksz: „Fogadjátok az első gárdistákat." Érkeznek a Magyarország felszabadításáért vívott harcok résztvevői. — Magyar Nemzet, 1970. 71. sz. 8. p.

Popescu, Dumitru: Tűzkeresztség a Tiszánál. A felszabadítók emlékeznek. — Lobogó, 1970. 14. sz. 6—7. p.

Sarohin, M. N.: Az 57. hadsereg Magyarországon. A felszabadítók emlékeznek. — Népszabadság, 1970. 45. sz. 5. p.

Soós Gyula: Iván. A negyedszázados tavasz emlékei. [Porzikov Iván, a szovjet hadsereg hősi halált halt őrnagya.] — Ország-Világ, 1970. 9. sz. 25. p.

Soós Pál: Magyarok a szovjet hadseregben. A frontorvos. — Lobogó, 1970. 6. sz. 4. p.

Syposs Zoltán: Töredék. /Naplórészlet 1944—45ből./ — Jelenkor, 1970. 4. sz. 301—307. p.

Szabadság, te szülj nekem rendet! [Visszaemlékezések.] (Összeáll., szerk.: Nagy Eta, Petrák Katalin.) Bp. Kossuth K. 1970. 286 p. 22. t.

Szabó L. István: Felszabadítók. (Találkozások szovjet tábornokokkal.) — Társadalmi Szemle, 1970. 4. sz. 98—103. p.

Szadovszkij, J.: Naplótöredék (1944—1969.) Napló a háborúról. — Magyar Hírlap, 1970. 87. sz. Hét vége II. p.

Szovjet veteránok érkeztek hazánkba. [A budapesti, majd a dunántúli felszabadító harcokban részt vett 32 katona érkezett hazánkba.] — Népszabadság, 1970. 74. sz. 5. p.

A sztálingrádi hősök utódai. [A „Nikolaevszk—Budapest" elnevezésű gárdaegység bemutatója.] — Ország Világ, 1970. 20. sz. 5. p.

Trendafilov, Sztojan: Magyar földön. A felszabadítók emlékeznek. — Lobogó, 1970. 14. sz. 6—7. p.

Újvári Imre László: A tábornok emlékei. [Leonid Porfilevics Bocsarov vezérőrnagy a magyarországi felszabadító harcokra emlékezik.] — ISz, 1970. 4. sz. 27—29., 5. sz. 22—24., 6. sz. 20—22., 7. sz. 14—16. p.

Az Uraltól Prágáig. [Hazánkban állomásozott a „Nikolaevszk—Budapest" gárda-harckocsizó alakulat.] — N, 1970. 19. sz. 2. p.

Ünnepélyesen fogadták Mohácson a hazánk területére érkezett szovjet vendéghajórajt. — Népszabadság, 1970. 98. sz. 1. p.

Vas Zoltán: Hazatérés, 1944. [Visszaemlékezések.] Bp. Szépirod. K. 1970. 253 p.

Zakar János: A felszabadulási emlékmű Sopronban. — SSz, 1970. 2. sz. 182—184. p.

Zamercev, Ivan: Új élet kezdetén. [Beszélgetés — — vezérőrnaggyal, Budapest egykori szovjet városparancs-

nokával.] Felszabadítók emlékeznek. — Népszabadság, 1970. 20. sz. 6. p.

Zászlóátadási ünnepség a „Budapest" nevet viselő szovjet katonai alakulatnál. — Népszava, 1970. 34.sz. 4. p.

Zseltov, A. Sz.: Túl a Dunán. Felszabadítók emlékeznek. — Népszabadság, 1970. 19. sz. 5—6. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Ma már történelem. (Az antifasiszta mozgalommal foglalkozó tanácskozás jegyzőkönyve.) [1970. január 5—7.] (Szerk. Pintér István.) Bp. Ifj. Lapk. 1970. 119 p.
Bibliogr. 115—119. p.

Pintér István: A szakszervezetek az antifasiszta ellenállási mozgalomban a szovjetellenes háború időszakában (1941—1945.) (Tanulmányok a magyarországi szakszervezeti mozgalom történetéből. Bp. Táncsics K. 1969.)

Pintér István: A magyar front és az ellenállás. (1944. március 19—1945. április 4.) [Bp.] Kossuth K. 1970. 263 p.

Hiller István: Haladó egyetemi diákmozgalmak Sopronban a felszabadulás előtt (1933—1945.) — SSz, 1970. 3. sz. 224—235., 4. sz. 317—325. p.

Pintér István: Haladó egyetemi hallgatók mozgalma a szovjetellenes háború idején. — Tájékoztató, (Műv. Min. Okt. Főoszt.) 1970. 4. sz.

Szekeres József: A magyar bányamunkásság harcai. (1934—1944.) Bp. Akad. K. 1970. 259 p.

Szántai Ida: Illegális mozgalom a Horthy-korszakban. (Fejezetek a marcali járás történetéből. 1918—1968. Kaposvár, Somogym. ny. [1970.]).

Gecsényi Lajos: Baloldali erők harca a fasizmus és a háború ellen Békés megyében. 1941—1942. — Békési Élet, 1970. 1. sz. 29—37. p.

Partizántalálkozó Békéscsabán. [Jubileumi találkozó a második világháború utolsó szakaszának ellenállási mozgalmában részt vett viharsarki partizánokkal.] — Magyar Hírlap, 1970. 79. sz. 8. p.

Gecsényi Lajos: Kommunista tanulókör Nyíregyházán a második világháború éveiben. (1941—1943.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1970. 1. sz. 45—47. p.

Pomogáts Béla: Hetvenkét vértanú. — Napjaink, 1970. 4. sz. 7. p.

Pintér István: A magyar ellenállás és 1944. október 15-e. — Sz, 1970. 1. sz. 35—69. p.

Döme Piroska: Jeladásra vártunk. 1944. október 15-e és a kommunisták. [Az illegális kommunista párt szerepe a fasizmus elleni felkelésben.] — ÉT, 1970. 42. sz. 1982—1986. p.

Harsányi János: Magyarok a fasizmus elleni fegyveres harcban. — HSz, 1970. 4. sz. 21—26. p.

Gazsi József: A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom és a hadsereg. — Hadtudományi Közlöny, 1970. 2. sz. 154—180. p.

Gazsi József: Antifasiszta harc és partizánmozgalom Magyarországon. — Ho, 1970. 3. sz. 90—96. p.

Molnár Károly: Hajnal a Lúdlábban. (A Bajcsy-Zsilinszky féle katonai felkelés.) — Mo, 1970. 34. sz. 21. p.

Kvin, Lev: Valahol Magyarországon. [Szovjet felderítő tisztek a magyar ellenállási mozgalomban.] 1—8. rész. — Ország Világ, 1970. 13. sz. 11., 14. sz. 12—13., 15. sz. 12—13., 16. sz. 23., 17. sz. 12., 18. sz. 12—13., 19. sz. 12., 20. sz. 12—13. p.

Gazsi József: Partizánharcok Budapesten. 1—4. rész. — N, 1970. 26—29. sz. 11. p.

Horányi István: Kőbányán történt, 25 éve. [Kőbányai partizánok tevékenysége.] — Hazáért, 1970. 1. sz. 10—11. p.

Fahidy József: A nyilasok „fekete újéve" Kőbányán. 25 éve történt. — Magyar Hírlap, 1970. 3. sz. 4. p.

Várkonyi András: Egy újpesti partizán — ma. [Földes László visszaemlékezése.] — Magyar Hírlap, 1970. 9. sz. 4. p.

Békés István: Az utolsó éjszaka. [A Róbert Károly körúti laktanya élelmezési oszlopának 1944—45-ös tevékenysége.] — Magyar Hírlap, 1970. 18. sz. 6. p.

Baróti Szabolcs: A KISKA-alakulatok harcai. — Lobogó, 1970. 45. sz. 6. p.

Máté György: Csak a győzelem küszöbéig jutott. Megemlékezés Pesti Barnabásról ötvenedik születésnapján. — Népszabadság, 1970. 232. sz. 4. p.

Megemlékezés a Vörös Brigád mártírjairól. [Koszorúzás a Kerepesi temetőben és emlékkő leleplezés a Várban.] — Népszabadság, 1970. 19. sz. 8. p.

Emlékkővel jelölték meg Braun Éva és a Vörös Brigád tagjai kivégzésének helyét. — Népszabadság 1970. 22. sz. 5. p.

Felavatták a Szír-csoport emlékművét. — Népszabadság, 1970. 36. sz. 5. p.

Ünnepélyesen felavatták Szír és partizántársai emlékművét. — Népszava, 1970. 36. sz. 1. p.

Galovicz János: A MOKAN-nal együtt. [Miskolc], Borsodm. ny. [1970.] 46 p.

Fekete Mihály: Keresztül a fronton. Egy vasmunkás emlékezéseiből. [MOKAN komité.] — Kortárs, 1970. 4. sz. 620—625. p.

Egy partizánlány (Larissza Polnickaja) naplója. Szőnyi Márton partizánosztaga rádiósának drámai feljegyzései 14 magyarországi napról. [Közli:] Nikolaj Jancsenkov. — Magyar Nemzet, 1970. 262. sz. 11. p.

Rotbart László: A Csillagban. (Részletek — — „Ne felejtsd el régi barátod" c. könyvéből. A jugoszláv népfölszabadító mozgalom résztvevőinek a Csillagbörtönben viselt szenvedéseiről, harcairól. — Tiszatáj, 1970. 1. sz. 41—43., 2. sz. 146—151. p.

Pálmány Béla: Tollal — fegyverrel. (A vajdasági magyarok antifasiszta szépirodalmi lapja: a Híd. A Híd gárdája: Ősz-Szabó János, Szőnyi Márton.) — Társadalmi Szemle, 1970. 4. sz. 38—39. p.

Baktai Ferenc: A XVI. partizán-hadosztály — Magyarországért. — Népszava, 1970. 59. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Gerecsei ösvényeken. [A bányász-ellenállás hősei 1944-ben Tatabányán.] — Ország Világ, 1970. március 25.

Baktai Ferenc: Harcok a szabadságért — harcok a hatalomért. Beszélgetés Zgyerka Jánossal. [Az egykori partizán visszaemlékezik.] — Népszava, 1970. 75. sz. 2. p.

L[engyel] T[ibor]: Sárisápi partizánok. [Zgyerka Pál visszaemlékezése.] — Hazáért, 1970. 13. sz. 10 p.

Fehér István: Adatok Dél-Dunántúl német megszállásáról és a németek elleni fegyveres harcokról. [A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Tom. 13. 4. Ser. historica. Pécs, Szikra ny. 1969.)

Petrák Katalin—*Nagy* Eta: Partizánutakon. Kovács Imre visszaemlékezése. (Sorsforduló. [Tanulmányok, visszaemlékezések, történetek.] Kaposvár, Somogym. ny. 1970.)

Gál Zoltán: A Bódi-csoport. [Ellenállási csoport 1944 novemberében.] — Ország Világ, 1970. 9. sz. 4—5., 10. sz. 4—5. p.

Bossányi Katalin: Ki volt 1944-ben Kiss József? [A Várnai ellenállási csoport.] — Magyar Hírlap, 1970. 51. sz. 6. p.

Kerényi Grácia: Amikor én ellenálltam. [1944—1945.] — Kritika, 1970. 4. sz. 20—24. p.

Kékesdi Gyula: Nem csökkenő felelősség [Baráti összejövetel a Partizán Szövetségben az egykori partizánok részére.] — Népszabadság, 1970. 115. sz. 3. p.

Molnár István: A szabadság fényjelei. [Egy német diverzáns egységet tett ártalmatlanná Csabai Ede 1944-ben.] — N, 1970. 5. sz. 7. p.

Magyar katonákat tüntetett ki a Szovjetunió. — HSz, 1970. 4. sz. 35—36. p.
(Honvéd 1946. 1. sz-ból.)

Barta Lajos: Negyven ember életét mentette meg Szőnyi István festőművész fia. [1943. A keresztlevélhamisítók — emberéletmentők.] — Magyar Nemzet, 1970. 72. sz. 6. p.

Baktai Ferenc: Akik mertek. [Dokumentumnovellák.] Bp., Kossuth K. 1970. 169 p.

Pintér István: Nürnberg, 1945. — Népszabadság, 1970. 272. sz. 4—5. p.

(Gárdos Miklós): Képtelen képes történelem. A spandaui fogoly. (Rudolf Hess.) — Tükör, 1970. 41. sz. 18. p.

A hetes számú fogoly. (Rudolf Hess.) — Mo, 1970. 6. sz. 8. p.

Gárdos Miklós: Képtelen képes történelem. Az állatvédő. (Heinrich Himmler.) — Tükör, 1970. 49. sz. 15. p.

(Gárdos Miklós): Képtelen képes történelem. Okmány a tó mélyéről. [Előkerült az SS irattárának néhány ezer titkos okmánya.] — Tükör, 1970. 4. sz. 17. p.

Lévai Jenő: Treblinka és Sobibor főhóhéra a düsseldorfi bíróság előtt. 400 ezer ember meggyilkolásával vádolják Franz Stanglt. — Magyar Nemzet, 1970. 115. sz. 7. p.

Lévai Jenő: A treblinkai táborparancsnok düsseldorfi bűntárgyalásán. — Magyar Nemzet, 1970. 152. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Ítélet előtt a treblinkai főhóhér. Jegyzetek a düsseldorfi esküdtszéki tárgyalásról. — Magyar Nemzet, 1970. 288. sz. 7. p.

Hajdú János: Egy hónap múlva hirdetnek ítéletet Stangl SS-hóhér perében. — Népszabadság, 1970. 235. sz. 9. p.

Lévai Jenő: Nyugdíjban a halálra ítélt háborús bűnös tábornok. (Karl-Theodor Molinari.) — Magyar Nemzet, 1970. 187. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Folyik a berlini Gestapoper. — Magyar Nemzet, 1970. 146. sz. 8. p.

Lévai Jenő: Az igazságszolgáltatás leghosszabb és legdrágább eljárása a nyugat-berlini Gestapo-bűnper. — Magyar Nemzet, 1970. 193. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Előkészületben (Otto) Winkelmann és társai bűnpere. — — Magyar Nemzet, 1970. 277. sz. 9. p.

Lévai Jenő: Magyar tanúvallomások „a Halál váltóőre" (Franz Novak) bűnperében. — Magyar Nemzet, 1970. 294. sz. 8. p.

Lévai Jenő: Elítélt náci bűnösök akciói. [A Majna-Frankfurtban és Bécsben elítélt náci bűnösök további sorsa.] — Magyar Nemzet, 1970. 7. sz. 5. p.

Lévai Jenő: Gyógyítás helyett gyilkolás. [Schumann náci főorvos pere.] — Magyar Nnemzet, 1970. 223. sz. 7. p.

Lágerorvos a dzsungelben. [Josef Mengele kiadását kéri a Német Szövetségi Köztársaság Paraguaytól.] — Mo, 1970. 47. sz. 13. p.

Lévai Jenő: Háborús bűnösök nyugdíjkövetelései. [A nyugatnémet háborús bűnösök nyugdíjat igényelnek.] — Magyar Nemzet, 1970. 203. sz. 10. p.

Negyedszázada szabadult fel az auschwitzi haláltábor. — Népszabadság, 1970. 21. sz. 5. p.

Németh Kálmán: Auschwitz — Oswiecim. [Az auschwitzi haláltábor ma múzeum.] — PV, 1970. 2. sz. 14—15. p.

Horányi István: „Rablott kincsek múzeuma". [Magyar kincsek a német megszállók kezében.] — Hazáért, 1970. 5. sz. 11. p.

Lévai Jenő: Megoldódik a Hatvanyképtár rejtélye? — [SS-bűnügy a bonni bíróság előtt.] — Magyar Nemzet, 1970. 208. sz. 5. p.

Szász István: Vitéz Grassy József titkos levelezése. 1—2. r. — Magyar Hírlap, 1970. 73. sz. Hét vége IV., 80. sz. Hét vége IV. p.

Ránki Vera: Elítélték a kurdi háborús bűnöst. (Apaczeller József keretlegény kegyetlenkedései a Donnál 1942 májusában.] — Magyar Hírlap, 1970. 265. sz. 9. p.

„Csak így tovább". [Hajnácskői László csendőrnyomozó ezredes tevékenysége. A zsablyai akció.] — Mo, 1970. 32. sz. 21. p.

Molnár Károly: Dörrenés Szentendrén. [Az újvidéki vérengzés és a „nemzetmentő titkosszolgálat" tevékenysége.] — Mo, 1970. 33. sz. 21. p.

Itt nyugszik az V/b. (Kragujeváci emlék.) [1941. október 21. Tömeges kivégzés, iskolás gyermekek a tömegsírban.] — ISz, 1970. 22. sz. 42—43. p.

(Gárdos Miklós): A nagykátai hóhér. [Muray Lipót m. kir. alezredes a nagykátai bevonulási központ vezetője.] — Tükör, 1970. 6. sz. 20 p.

Molnár Károly: Az SS fényképez [Magyarországi deportálások.] — Mo., 1970. 35. sz. 21. p.

Hollós Ervin: Halálgépezet. (1944 eseményei.) 1—28. r. — Magyar Hírlap, 1970. 79—81. sz. 4., 82—91. sz. 2., 92. sz. 8., 94. sz. 6., 95—107. sz. 2. p.

Martinkó Károly: Fegyvertelen menekülők legyilkolói. A sátoraljaújhelyi börtönkitörés néhány ismeretlen mozanata. [1944. március 22.] — Mőr, 1970. 5. sz. 19. p.

(Gárdos Miklós): Machiavelli híve. [Szombathelyi Ferenc vezérezredes teljesít minden náci parancsot.] — Tükör, 1970. 13. sz. 13. p.

(Gárdos Miklós): A felkoncoló. [Beregfy Károly altábornagy, aki az „utolsókig kitartott".] — Tükör, 1970. 10. sz. 25. p.

Lévai Jenő: A pesti gettó felszabadulásának hiteles története. — Magyar Nemzet, 1970. 13. sz. 7. p.

Mártír-emlékünnepség Győrött. [A győri gettó mártírjainak emlékére.] — Magyar Hírlap, 1970. 186. sz. 8. p.

Budai József: Számonkérés. [A Vörös Brigád partizáncsoport hóhérai az igazságszolgáltatás előtt.] 1—5. rész. — N, 1970. 1—5. sz. 6. p.

Várkonyi András: Háborús bűnösöket lepleztek le. [A nyíregyházi 78/3-as tüzérüteg parancsnokának és kémelhárító tisztjének pere.] — Magyar Hírlap, 1970. 213. sz. 9. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS A FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE 1944—1970

Kun Ferenc: A Debreceni Őrzászlóalj megalakulása. (MSZMP Hajdú Bihar Megyei Bizottsága és Oktatási Igazgatóságának kiadványa a debreceni jubileumi tudományos ülésszakról. 1—2. köt. Debrecen, Alföldi Ny. 1970.

Kun Ferenc: A Debreceni Őrzászlóalj megalakulása. — HK, 1970. 2. sz. 219—223. p.

Így jött el a szabadság. Debrecen. Magyar Őrzászlóalj. — ISz, 1970. 5. sz. 17—19. p.

Emlékezés a debreceni I. Őrzászlóaljra. — Népszabadság, 1970. 45. sz. 4. p.

Variházy Oszkár: Budától Tolnáig. — HSz, 1970. 4. sz. 31—34. p. /Honvéd 1946. 1. sz-ból./

Kis András: A népi demokratikus hadsereg születése és fejlődése. — Ho, 1970. 4. sz. 65—77. p.

Gellért Tibor—*Kis* András: Dokumentumok a Magyar Néphadsereg születéséről. Közread. — —. — HK, 1970. 1. sz. 124—146. p.

Kis András: Az 1945-ben született hadsereg jellegéről. (MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága és Oktatási Igazgatóságának kiadványa a debreceni jubileumi tudományos ülésszakról. 1—2. köt. Debrecen, Alföldi Ny. 1970.)

Kis András: Haladó katonai hagyományunk: a népi demokratikus hadsereg. — Hadtudományi Közlöny, 1970. 2. sz. 180—201. p.

Kis András: Néphadsereg született. — N, 1970. 6. sz. 3. p.

(Mucs Sándor): A nemzet parancsára. Bp. Zrínyi K. 1970. 47 p.

Új haza, új hadsereg. Visszaemlékezések az 1945—1947-es évekre. (Szerk. Nagy Gábor, Móricz Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1970. 248 p.

Csémi Károly: A párt vezetésével. Visszaemlékezés az új hadsereg születésére. — Ho, 1970. 4. sz. 46—55. p.

Oláh István: Nádudvari önkéntesek. [Visszaemlékezés a demokratikus hadsereg megalakulására. 1945 február—1946 tavasza.] — HSz, 1970. 3. sz. 7—12. p.

Oláh István: Nádudvari önkéntesek. — Alföld, 1970. 4. sz. 7—12. p.

Az első évek. Kortársak nyilatkoznak. Az új magyar hadseregről: Révész Géza. [Az új magyar hadsereg megszervezése.] — Népszabadság, 1970. 37. sz. 6. p.

Barkovits István: Disszertációba sűrített történelem. [Részletek Molnár Pál „A 6. hadosztály története, 1945—1948" c. készülő disszertációjából.] — N, 1970. 4. sz. 8—9. p.

Szegedi Mihály: A kiegészítő parancsnokságok megalakulása és az első sorozás a Magyar Néphadseregben. — Ho, 1970. 9. sz. 54—59. p.

Szebelkó Imre: Néphadseregünk születésének krónikája. — Lobogó, 1970. 9. sz. 5. p.

Illy Gusztáv: A dolgozó osztályok előtt meg kell nyitni a kaput! — HSz, 1970. 4. sz. 37—38. p.
/Honvéd 1946. 1. sz-ból./

Beleznay István: A kiképzés gyakorlatias és reális legyen. — HSz, 1970. 4. sz. 39—40. p.
/Honvéd 1946. 1. sz-ból./

A honvédség az ország újjáépítéséért. — HSz, 1970. 4. sz. 43—50. p.
/Honvéd 1946. 1. sz-ból./

A **nép hadserege. [A felszabadulás utáni új hatalom fegyveres ereje.]** — Ország Világ, 1970. 13. sz. 10. p.

Gellért Tibor: Somogy megye aknamentesítése. (Sorsforduló. [Tanulmányok, visszaemlékezések, történetek.] Kaposvár, Somogym. ny. 1970.)

Az aknakutatás hősi halottai. — HSz, 1970. 4. sz. 51—52. p.
/Honvéd 1947. 4. sz-ból./

Vértes László: „Tanulni! Tanulni! Most ez a legfontosabb!" A szovjet katonai tapasztalatok felhasználása. — Hsz, 1970. 4. sz. 40—43. p.
/Honvéd 1947. 1. sz.-ból./

Vitkovics Pál: A szovjet hadsereg segítsége tisztképzésünknek — Akadémiai Közlemények 1970. 1. sz. 149—154. p.

Sólyom László: Az új hadiakadémia. — HSz, 1970. 4. sz. 38—39. p.
/Honvéd 1947. 12. sz-ból/

Hunyadi Károly: A Magyar Néphadsereg tisztikara fejlődésének néhány kérdése 1948-tól napjainkig. — Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. 93—102. p.

Trepper Iván: Az akadémia helye és szerepe a Magyar Néphadsereg fejlődésében. — Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. 137—147. p.

Lovasi Gábor: A tiszti iskolák és a katonai főiskolák szerepe a hadsereg fejlődésében. — Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. 125—135. p.

Zágoni Ernő: Pártunk felszabadulás utáni katonapolitikájának fő vonásai. — Ho, 1970. 4. sz. 56—64. p.

Zágoni Ernő: Pártunk felszabadulás utáni katonapolitikájának néhány kérdése. — Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. 71—91. p.

Móricz Lajos: A szocialista hadsereg fenntartására és fejlesztésére vonatkozó lenini elvek érvényesítése a Magyar Néphadseregben. — Akadémiai Közlemények, 1970. 2. sz. 53—60. p.

Hajdú Mihály—*Nagy* Gábor: A pártvezetés lenini elveinek érvényesülése a Magyar Néphadsereg építésében. — Akadémiai Közlemények, 1970. 2. sz. 61—80. p.

Molnár Gyula: Vázlatos áttekintés a politikai munka fejlődéséről. — Ho, 1970. 4. sz. 78—85. p.

Szepesi Mihály—*Halász* János: Néphadseregünk történelmi negyedszázada. — HSz, 1970. 6. sz. 71—81. p.

Sárdy Tibor: Haditechnikai fejlődésünk negyed évszázada. — HtSz, 1970. 2. sz. 43—45. p.

[*Lőrincz* István]: Haditechnikai fejlődésünk a felszabadulás óta. — Ho. 1970. 4. sz. 110—122. p.

Stock János: Honi légvédelmünk 25 éve felszabadult hazánk légterének védelméért. — Ho, 1970. 4. sz. 94—99. p.

Kecskeméti Sándor: A híradó szolgálat 25 éves fejlődése. — Ho, 1970. 6. sz. 119—122. p.

Bencsik István—*Fátrai* Károly: 20 éves a Magyar Néphadsereg Fegyverzeti Szolgálata. — Ho, 1970. 10. sz. 92—94. p.

Surányi Jenő: A háborús személyi kiegészítés elméleti és szervezeti kérdéseinek kialakulása a Magyar Néphadseregben. — Ho, 1970. 10. sz. 42—48. p.

Kárpáti Ferenc: A haza szolgálatában. — Pártélet, 1970. 9. sz. 8—11. p.

Sorkötelezeknek, sorkatonáknak. Tájékoztató. 4. átd. kiad. Bp. Zrínyi K. 1970. 199 p.

Tanulmányok a katonai nevelés köréből. (Fel. szerk. Sztana Béla.) 3. köt. Bp. Zrínyi K. 1970. 318 p.

Ünnepi megemlékezés a dunai flottilla negyedszázados jubileumáról. — Népszabadság, 1970. 63. sz. 4. p.

Megemlékezés a dunai flottila jubileumáról. Csémi Károly altábornagy miniszterhelyettes ünnepi beszéde. — Magyar Hírlap, 1970. 74. sz. 5. p.

A demokratikus határőrség megszervezése, fejlődése és tevékenysége 1945—1946. — BüSz, 1970. 4. sz. 32—43. p.

Huszonöt éves a határőrség. A harmadik ütközet. [Visszaemlékezés a határőrség első éveire.] — Hazáért, 1970. 19. sz. 10—11. p.

Erdei Ferenc: Felszabadított hazánk belügyi igazgatásának kialakításáról. — BüSz, 1970. 1. sz. 41—43. p.

A Belügyminisztérium szervezetének kialakulása és változásai. (1944 vége, 1948 közepe.) — BüSz, 1970. 3. sz. 3—11. p.

A közvédelmi szolgálat kialakulása. (1944 vége—1946.) — Büsz, 1970. 4. sz. 22—32. p.

Az MKP harca a demokratikus rendőrség megteremtéséért. (1944 október—1945 október.) — BüSz, 1970. 2. sz. 3—11. p.

Soós György—*Ratulovszky* János: Az új rendőrség megszervezéséről. — Népszabadság, 1970. 32. sz. 6. p.

A demokratikus rendőrség első szervezőinek visszaemlékezései. Körinterjú. — BüSz, 1970. 4. sz. 60—67. p.

Balla Ödön: Harcban a bandákkal. Huszonöt éve alakult meg az R-csoport. [A demokratikus rendőrség különleges csoportja.] — Népszava, 1970. 69. sz. 4. p.

Szalóki László: Bács-Kiskun megye rendőri szerveiről — BüSz, 1970. 3. sz. 69—79. p.

Nemes Alajos: Baranya megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 6. sz. 63—74. p.

Hidas Mihály: Békés megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 1. sz. 58—69. p.

Sajti Imre: Rendfenntartó erők a felszabadult Békés megyében. /1944. szeptember—1945. május./ — Békési Élet, 1970. 2. sz. 185—205. p.

Koleszár István: Borsod-Abaúj-Zemplén megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 7. sz. 63—74. p.

Kelemen Miklós: Csongrád megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 1. sz. 70—78. p.

Kovács Sándor: Fejér megye rendőri szerveiről. BüSz, 1970. 9. sz. 78—89. p.

Gerendai László: Győr-Sopron megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 12. sz. 59—70. p.

Cifra László: Hajdú-Bihar megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 2. sz. 77—87. p.

Pálinkás Ferenc: Heves megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 5. sz. 74—83. p.

Németh Nándor: Komárom megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 10. sz. 69—78. p.

Lipták Gyula: Nógrád megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 8. sz. 82—89. p.

Molnár Pál: Az államhatalom helyi szerveinek kiépülése Nógrád megyében, 1945 első felében. — Palócföld, 1970. 1. sz. 47—48. p.

Szilágyi János: Pest megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 8. sz. 73—82. p.

Sólyom Gábor: Somogy megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 7. sz. 74—83. p.

Antal Pál: Szabolcs-Szatmár megye rendőri szerveiről. — BüSz. 1970. 2. sz. 66—76. p.

Szabó István: Szolnok megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 3. sz. 80—89. p.

Solymosi Mihály: Tolna megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 6. sz. 75—84. p.

Vincze Béla: Vas megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 12. sz. 71—81. p.

Slamovics Zoltán: Veszprém megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 10. sz. 78—87. p.

Gazsó Sándor: Zala megye rendőri szerveiről. — BüSz, 1970. 11. sz. 68—77. p.

Pintér István: Amerikai és más nagybácsik. [Emigráns magyarok nyugati zsoldban. A felforgató tevékenység történetéből.] — Tükör, 1970. 27. sz. 26—27., 28—31. sz. 20—21., 32. sz. 26—27., 33. sz. 20—21., 34. sz. 26—27., 35—36. sz. 20—21. p.

A Magyar Közösség. [A felszabadulás utáni legjelentősebb állam- és demokráciaellenes összeesküvés felszámolása.] — Magyar Hírlap, 1970. 205. sz. 4. p.

Vida István: A Magyar Közösség és a Kisgazdapárt. /Hozzászólás Kis András: A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig c. könyvéhez./ — TSz, 1970. 1. sz. 111—121. p.

Hollós Ervin: Az ellenforradalmi erők kétszakaszos taktikája Magyarországon 1956-ban. (Elméleti és módszertani közlemények 4. sz. Bp. Kossuth K. 1970.)

Prieszol Károly: Visszaemlékezés a Rádió védelmének néhány epizódjára. [1956.] — BüSz, 1970. 4. sz. 100—107. p.

Lengyel Zoltán: Harc a Budapesti Pártház védelméért. [1956.] — BüSz, 1970. 4. sz. 107—113. p.

Szabó Árpád: A honvédtisztek szerepe az ellenforradalom leverésében, a

konszolidáció megvalósításában /1956—1957./ — Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. 103—123. p.

Új erő született. [A Munkásőrség zászlóbontása.] — Mőr, 1970. 3. sz. 16. p.

A Garasin Rudolf munkásőr-zászlóaljról. — Népszava, 1970. 45. sz. 16. p.

Feuer Mária: Beszélgetés zeneművészekkel. Görgei Györgynél. [A honvédegyüttes produkcióiról.] — Élet és Irodalom, 1970. 49. sz. 13. p.

Serfőző László: Emlékek a magyar tábori kórházakról. Beszélgetés János György orvos vezérőrnaggyal. [Katonaorvosok a koreai háborúban.] — N, 1970. 25. sz. 5. p.

Fegyverrel a kézben. (A fegyveres erők napján.) — Népszabadság, 1970. 228. sz. 5. p.

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1918-IG

Balla Lajos: Adatok Dácia II. századi hadtörténetének kérdéseihez. 2. r. A katonai diplomák. (I. sz. 106—164. Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1968. Debrecen, Alföldi Ny. 1970.) 111—129. p.

Balla Lajos: Prosopographia Dacia. 1. r. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1968. Debrecen, Alföldi Ny. 1970.) 131—142. p.

Hahn I[stván]: „Appianus tacticus". — Acta Antiqua, 1970. 3—4. sz. 293—306. p.

Visy Zsolt: Leszerelt 1813 éve. A dunakömlődi lelet. [Katonai elbocsátó okmányt találtak a régészek.] — ÉT, 1970. 28. sz. 1309—1313. p.

Soproni Sándor: Későrómai katonai őrállomás Hatvan-Gombospusztán. (Dolgozatok Heves megye múltjából. Eger, Borsodm. ny. 1970.)

Nábráczky Béla: A görög szabadságharc. [A XVII. századtól 1830-ig.] — (Az Élet és Tudomány kalendáriuma 1971. Bp. 1970.) 238—243. p.

Francia tervezet magyar—lengyel felkelésre 1796-ból. Közli: Vadász Sándor. — Sz, 1970. 1. sz. 70—74. p.

Eöry Éva: A karbonárik. [Az 1820. július 1-én kirobbanó felkeléssorozat.] — ÉT, 1970. 29. sz. 1347—1351. p.

Ács Tibor: Engels és az algériai gyarmati háború. — HK, 1970. 3. sz. 349—394. p.

Anderle Ádám: A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János. — HK, 1970. 2. sz. 225—232. p.

Wesselényi Miklós: „Német kérdés" — száz éve. — Mo, 1970. 34—35. sz. 12. p.

Vadász Sándor: A francia—porosz háború és a párizsi kommün. — (Az Élet és Tudomány kalendáriuma 1971. Bp. 1970.) 197—204. p.

Demir, J(akub): Lenin és a törökországi forradalmi mozgalom néhány problémája. — Béke és Szocializmus, 1970. 4. sz. 119—128. p.

Gutsche, Willibald: Az állam és a monopoltőke együttműködésének mechanizmusa Németországban az első világháború első hónapjai alatt. — Sz, 1970. 2. sz. 251—281. p.

Vadász Sándor: Lenin és a zimmerwaldi mozgalom. — Történelem, 1970. 9. sz. 5—32. p.

Zeman, Z. A. B.: A Habsburg-birodalom felbomlásának általános diplomáciai háttere. — TSz, 1970. 1. sz. 124—129. p.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ

Gyurkó László: Négyszemközt a forradalommal. Vallomások, emlékezések 1917-ről. Bp. Szépirod. K. 1970. 369 p.

(Lengyel István): Lenin és a forradalmi háború kérdése. [Előadás] /az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tudományos Szocializmus Tanszéke Lenin-ülésszakának anyagából./ [Bp.] Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 1970. 52 p. /Tudományos-szocializmus füzetek 7./

Vadász Sándor: Lenin a forradalmár

és az államférfi. — ÉT, 1970. 16. sz. 723—728. p.

Szirotkin, V. A.: Lenin a szovjet fegyveres erők megteremtője, az első szovjet hadvezér. Debrecen. [Alföldi Ny.] 1970. 29—37. p. /Klny.: Acta marxistica—leninistica. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Marxizmus Leninizmus tanszéki csoportjának közleményei 67.)

Lenin és a szovjet fegyveres erők. (V. I. Lenin i szovetszkie vooruzsennüe szilü. Szerk. biz.: E. F. [Nikitin] Nyikityin, N. R. Pankratov, V. A. [Usztimenko] Usztyimenko. Ford. Nyírő József, Zalai Edvin, Horváth Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1970. 416 p. 8. t.

Soós József: Lenin a szocialista honvédelemről és a védelmi felkészülést meghatározó alapvető tényezőkről. — Akadémiai Közlemények, 1970. 2. sz. 27—34. p.

Cselisev, B. V. Lenin és a szovjet fegyveres erők építése. — Akadémiai Közlemények, 1970. 2. sz. 35—41. p.

Liptai Ervin: Lenin Szovjet-Oroszország védelmének szervezője és irányítója a polgárháború éveiben. — Akadémiai Közlemények, 1970. 2. sz. 43—51. p.

Ölvedi Ignác: Lenin és a reguláris hadsereg. — Ho, 1970. 4. sz. 123—135. p.

Kozlov, Szvjatoszlav: Lenin és a szovjet hadsereg. — Hazáért, 1970. 14. sz. 14 p.

Komarov, N.: Lenin és a fiatal szovjet állam hadserege. — Lobogó, 1970. 9. sz. 3. p.

Lenin a szocialista haza védelméről. — Hazáért, 1970. 14. sz. 6—7. p.

Dingha László: Lenin a proletár hadsereg fegyelméről. — HSz, 1970. 11. sz. 54—61. p.

Józsa Antal: A szovjet köztársaságok szövetsége 1919-ben. (A magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. [Előadások.] Bp. Akad. K. 1970.) 338—342. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. [Kiad. a] (Hadtörténelmi Intézet.) Bp. Akad. K. 1970. 470 p. 16 t. 8 térk. mell.

Iszlamov, T. M.: Az oroszországi magyar hadifogoly kommunisták elméleti és taktikai nézeteinek fejlődéséről. /1917—1918./ (A magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. [Előadások.] Bp. Akad. K. 1970.) 239—246. p.

Réti László: Lenin és az oroszországi kommunista magyar hadifogolymozgalom. (Lenin és a magyar munkásmozgalom. Bp. 1970.) 80—90. p.

Csurdi Sándor: Beszámoló Szántó Zsuzsa: „Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban" c. kandidátusi disszertációjának vitájáról. — Sz, 1970. 5—6. sz. 1314—1319. p.

[Nikolaev] Nyikolajev, Oleg: Magyar internacionalisták. (Ford. Illés Lajosné.) — Köznevelés, 1970. 8. sz. 5—6. p.

Molnár Zoltán: Hazát kell nekünk is teremtenünk. — Élet és Irodalom, 1970. 14. sz. 5. p.

[Dunaevszkij] Dunajevszkij, Alekszandr [Mihajlovics]: Omszki ballada. (Podlinaja isztorija Karoja Ligeti.) (Ligeti Károly.) [Riportregény.] (Ford. Barta Istvánné, Zalai Edvin.) Bp. Zrínyi K. 1970. 194 p.

Egy internacionalista forradalmár: Ligeti Károly. (Kiskőrös) Szikra Lapny. [1970.] 39 p. 1 t.

Szebelkó Imre: A szovjethatalom magyar tábornoka. Gavró Lajos tábornok emlékezete. — Lobogó, 1970. 35. sz. 6. p.

Szita Szabolcs: Kellner Sándor, az internacionalista csapatok egyik szervezője. — SSz, 1970. 2. sz.

Dancza János: Heves megyei internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista forradalomban. (Az Egri Múzeum évkönyve. 6. 1968. Eger, [Glóbus Ny. 1969.])

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Dokumentumok a Szlovák Tanácsköztársaságról. (Összeáll.: Milei György — Anton Smutny.) [Kiad. a] MSZMP KB Párttörténeti Intézet; Szlovákiai KP Párttörténeti Intézet. Bp. Kossuth K. 1970. 233 p.

Kovács Ferenc: Egy elfelejtett háború. (Ausztria védelmi harcai délszláv királyi csapatok ellen. 1918—1919-ben. A karinthiai repülőegységek története.) — Re, 1970. 1. sz. 6. p.

Sárdi Anna: Beszámoló Ormos Mária „A francia biztonsági politika problémái a Duna-medencében 1931—1935" c. kandidátusi disszertációjának vitájáról. — Sz, 1970. 3. sz. 812—818. p.

Kis Aladár: Az olasz fasizmus története. Bp. Kossuth K. 1970. 378 p. 12 t.

Kis Aladár: La guerre italo-ethiopienne /1935—1936./ (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 11. Bp. Állami Ny. 1970.)

Ormos Mária: Háború Etiópia földjén. Bp. Kossuth K. 1970. 190 p. 8 t.

Kovács Ferenc: A spanyol polgárháború internacionalista repülő hősei. — Re, 1970. 8. sz. 6. p. /Air Pictorial c. folyóirat cikke alapján./

Haraszti Éva, H.: Anglia és a német kérdés 1935 elején. — Sz, 1970. 3. sz. 603—642. p.

Péner Imre: Az európai biztonság és a német kérdés. (Az európai biztonság kérdései a két világháború között és a második világháború után.) — Ho, 1970. 10. sz. 3—11. p.

Rauschning, Hermann: Hitler bizalmasa voltam. (Hitler m'a dit.) [Visszaemlékezések.] (Ford. Laczkó Géza. [Bev.] Patkó Imre.) Bp. Zrínyi K. 1970. 234 p.

Volt egyszer egy háború. 1. r. Titkos iratok 1939-ből. Anglia — Hitler születésnapja és a hadüzenet között. — Esti Hírlap, 1970. 7. sz. 5. p.

Volt egyszer egy háború. 2. r. Kitüntetést Göringnek? A brit levéltárak válogatott vallomásai. — Esti Hírlap, 1970. 8. sz. 5. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Zsukov, G[eorgij] K[onsztantinovics: Emlékek, gondolatok. (Voszpominanija i razmüslenija.) [Visszaemlékezések.] (Ford. Kádas Géza, Auer Kálmán, Nádor Tibor.) Bp. Kossuth K.—Zrínyi K. 1970. 549 p. 16. t.

Zsukov marsall a második világháborúról. 1—6. r. — Magyar Hírlap, 1970. 69—74. sz. 2. p.

Vámos Imre: A győzelem krónikája. [Zsukov marsall emlékiratai.] — Magyar Nemzet, 1970. 128. sz. 2. p.

Kuzmicsov, A. J.: A szovjet hadsereg internacionalista küldetése a második világháború éveiben. (MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága és Oktatási Igazgatóságának kiadványa a debreceni jubileumi tudományos ülésszakról. 1—2. köt. Debrecen, Alföldi Ny. 1970.)

Rázsó Gyula: Az antifasiszta koalíció kialakulása és működése [a második világháborúban.] — Hadtudományi Közlöny, 1970. 2. sz. 121—154. p.

Fenyő Tibor: Koalíciók a második világháború idején. — Ho, 1970. 8. sz. 19—29. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. A nagy blöff. [A német légierő helyzete 1939 őszén.] — Re, 1970. 10. sz. 17. p.

Grecsko, A. A.: Harc a Kaukázusért. (Bitva za Kavkaz.) (Ford. Auer Kálmán, Sörös Lajos, Terényi István.) Bp. Zrínyi K. 1970. 541 p. 12 t.
Bibliogr. 533—541. p.

Polónyi Béla: Volgográdi találkozás. — HSz. 1970. 4. sz. 68—76. p.

Kozlovszkij, L.: „Meghalok, de egy lépést nem hátrálok". — HSz, 1970. 4. sz. 63—68. p.

Nemes János: A teheráni akció. Fejezet a második világháború szovjet—német titkos hadviseléséből. — Népszabadság, 1970. 137. sz. 6. p.

Polevoj, Borisz [Nikolaevics]: A nagy támadás. (V bol'som nasztuplenii. Dnevniki voennogo korreszponden-

ta.) [Naplójegyzetek.] (Ford, Farkas Attila.) Bp. Zrínyi K. 1970. 313 p.

Duklai győztesek. [A Csehszlovák Néphadsereg tűzkeresztsége.] — N, 1970. 40. sz. 4. p.

Vámos Imre: Történelmi tanácskozás. (Jalta, 1945 február 4—11.) — Magyar Nemzet, 1970. 35. sz. 2. p.

Sütő Ottó: A jaltai konferencia. 25 éve történt. — Népszabadság, 1970. 31. sz. 4—5. p.

Pataky István: A pokol éjszakája. Drezda, 1945. február 13—14. — PV, 1970. 3. sz. 14—15., 4. sz. 2—3. p.

Zsukov, G. K.: Száznegyven fényszóró Berlin előtt. Szubjektív vallomások a háborúról, Sztálinról. — Magyar Nemzet, 1970. 109. sz. 5. p.

Nagy Gábor: Az utolsó roham. [Áttörés a „Zsuzsanna" vonalon. Angolszász manőverek Berlin körül.] — Mo, 1970. 14. sz. 4—5. p.

Pintér István: Így lett béke. 1—8. r. — Nészabadság, 1970. 101—106. sz. 6., 107. sz. 8., 108. sz. 6. p.

Lobogó a Reichstagon. (1945. április 30.) — Magyar Hírlap, 1970. 119. sz. 1. p.

Diósdi László: Vörös zászló a Reichstagon. Beszélgetés Meliton Kantarijával, a Szovjetunió hősével, aki 25 éve kitűzte a győzelem lobogóját. — Népszava, 1970. 107. sz. 3. p.

Vig István: Hogyan szabadult fel Prága. (Hősök útján a 25 éve felszabadult Csehszlovákiában.) — Magyar Nemzet, 1970. 103. sz. 5. p.

Vig István: Szovjet emlékmű a gránittalpazaton. (Hősök útján a 25 éve felszabadult Csehszlovákiában.) — Magyar Nemzet, 1970. 104. sz. 5. p.

Vig István: Ahol véget ért a második világháború. Prága felszabadult. (Hősök útján a 25 éve felszabadult Csehszlovákiában.) — Magyar Nemzet, 1970. 105. sz. 5. p.

Pasuk, K. K.: Történelmi jelentőségű győzelem. (A fasiszta Németország feletti győzelem 25. évfordulójára.) — Ho, 1970. 6. sz. 3—11. p.

A győzelem napja. (1945. május 9.) — HSz, 1970. 5. sz. 1—7. p.

Szovjet marsall nyilatkozata a Hitlerellenes háborúról. [Ivan Bagramjan sajtóértekezlete a Szovjetunió szerepéről a hitleri Németország szétverésében.] — Magyar Hírlap, 1970. 118. sz. 3. p.

Zsukov, G. K.: A Győzelem Napja. — Népszava, 1970. 107. sz. 3. p.

Zaharov, M. V.: A szovjet katonai stratégia — a győzelem stratégiája. — Magyar Hírlap, 1970. 122. sz. 2. p.

Moszkalenko, Kirill: A hadsereg és a nép hőstette. [A fasiszta Németország felett aratott győzelem évfordulójára.] — Magyar Nemzet, 1970. 107. sz. 5. p.

Nagy László: A fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulójára. — Pártélet, 1970. 5. sz. 6—11. p.

A fasizmus feletti győzelem évfordulójára. — Mőr, 1970. 5. sz. 10. p.

Szabó L. István: „Emlékeztetni akarunk mindenkit..." [A német fegyverletételi okmányok aláírása.] — Tükör, 1970. 26. sz. 10. p.

Szamel Lajos: „A vezéri állam" bukása. — Magyar Nemzet, 1970. 101. sz. 9. p.

Honecker, Erich: 1945. május 8. — történelmi jelentőségű fordulat a népek életében. — Béke és Szocializmus, 1970. 6. sz. 17—26. p.

A második világháború történelmi tapasztalatairól beszélt Grecsko marsall a Kremlben. — Népszava, 1970. 107. sz. 1. p.

Bojcsuk [Vladimir] József: 1418 nap. [A Vörös Hadsereg harca a fasiszta Németország ellen.] — Tükör, 1970. 18. sz. 7—8. p.

Szabó L. István: Potsdam — 1945 júliusában. — Népszabadság, 1970. 162. sz. Vasárnapi mell. 1. p.

Hajdú János: Potsdamtól Moszkváig. [Visszaemlékezés a potsdami szerződés 25. évfordulóján.] — Népszabadság, 1970. 186. sz. Vasárnapi mell. 1—2. p.

Endresz István: A kamikázék japán szemmel. — Re, 1970. 2. sz. 12—13. p.

Endresz István: Egy kamikázé pilóta emlékezik. (A Pearl Harbour-i támadástól a fegyverletételig.) — Re, 1970. 8. sz. 9. p.

Boriszov, O.: A japán hadigépezet szétzúzásának történelmi jelentősége. [A Kvantung-hadsereg szétzúzása 1945 augusztusában.]— Béke és Szocializmus, 1970. 10. sz. 115—122. p.

Krugov, Lev: Japán veresége és a szovjet fegyverek. — Magyar Hírlap, 1970. 219. sz. 5. p.

Serény Péter: A világháború végnapjaiból. A koreai félszigeten — 25

évvel ezelőtt. — Népszabadság, 1970. 192. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Pálfi Viktor: Az atomkorszak szomorú hajnala [A hirosimai atomkatasztrófa.] — Magyar Hírlap, 1970. 219. sz. Hét vége III. p.

Interjú atomtámadás után. (Hirosima és Nagaszaki.) — PV, 1970. 6—8. sz. 1—2. p.

Serény Péter: A világháború utolsó napja. 1945. szeptember 2. A Missouri fedélzetén. — Népszabadság, 1970. 203. sz. Vasárnapi mell. 1. p.

Az utolsó fotó a háborúról. [Japán feltétel nélküli kapitulációjáról szóló jegyzőkönyv aláírása a Missouri hadihajón.] — Ország Világ, 1970. 45. sz. 18. p.

Gömöri Endre: A Missouri leckéi. — Mo, 1970. 36. sz. 12. p.

Száva Péter: A második világháború befejezésének huszonötödik évfordulójára. — Ho, 1970. 6. sz. 97—104. p.

Ölvedi Ignác—*Száva* Péter: A második világháború képei. (1939—1945.) [Fotoalbum.] [A kísérőszöveget] (írta és vál. — —.) [Közrem. Szeleznyeva, Ineszsza] Szeleznyova, Inessza. Bp.—Moszkva, Európa—Novoszti K. [1970.] 683 [5] p.

Ellenállási mozgalom

Kobuszewski, Bogdan—*Stysiak,* Marian—*Tarnogrodzki,* Tadeusz: A lengyel ellenállási mozgalom. — HK, 1970. 3. sz. 433—452. p.

Gazsi József: Arany Prága barikádjai. (A prágai felkelés 1945.) — ÉT, 1970. 19. sz. 867—872. p.

A buchenwaldi eskü. [1945. április 11-én a koncentrációs tábor foglyainak illegális katonai bizottsága kiadta a parancsot a tábor felszabadítására.] — Népszabadság, 1970. 84. sz. 2. p.

Egyszemélyes összeesküvés Hitler ellen. [A müncheni Bürgenbräu-ban 1939. november 8-án történt Hitler elleni merénylet magyarázata.] — Ország Világ, 1970. 38. sz. 20—21. p.

Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Godó Ágnes: Vázlatos áttekintés a magyarok részvételéről más népek szabadságharcában. — Ho, 1970. 1. sz. 90—95. p.

Földes Pál: Partizánemlékek. Magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban. 1940—1945. [Visszaemlékezések.] [Bp.] Kossuth K. 1970. 382 p. 8 t.

Gazsi József: Antifasiszta iskolákon a Szovjetunióban. Hadifoglyokból honépítők. — ÉT, 1970. 2. sz. 69—74. p.

Kortársaink voltak. Horvai Endre. [Részvétele a kievi partizániskolán.] — Hazáért, 1970. 3. sz. 10. p.

Vértessy Péter: „Bombázás után folytatódott a vetítés." Magyarok a lengyel partizánmozgalomban. — Magyar Nemzet, 1970. 53. sz. 7. p.

Detre T. László: Hősökre emlékezünk. Kilián György. — PV, 1970. 12. sz. 2—3. p.

Detre T. László: Hősökre emlékezünk. Anna Turjanica. — PV, 1970. 13. sz. 2—3. p.

Detre T. László: Hősökre emlékezünk. [Alekszej Borkanjuk.] — PV. 1970. 14. sz. 4. p.

A felderítő lány. [Bauer Tatjána.] — N, 1970. 48. sz. 7. p.

Lengyel Tibor: Harcok edzették. [Ács István tevékenysége Volkov partizánezredében Lengyelországban és Csehszlovákiában.] — Hazáért, 1970. 10. sz. 10. p.

Baki Ferenc—*Vébel* Lajos: A Petőfi-brigád. Részletek. (Hazánk felszabadulása. 1944—1945. Bp. Zrínyi K. 1970.) 357—361. p.

Szász István: A Petőfi-zászlóalj aranykönyve. [A Petőfi-zászlóalj krónikája Jugoszláviában.] — Magyar Hírlap, 1970. 77. sz. 6. p.

Legenda és valóság. A Petőfi dandárról. [Godó Ágnes hadtörténész a dandár születéséről és harctevékenységéről.] — N, 1970. 8. sz. 5. p.

Godó Ágnes: Budapesti ifjúmunkások a jugoszláv partizánháborúban. — HK, 1970. 3. sz. 395—431. p.

Bodó Jenő: A jugoszláv—osztrák határon. /Egy volt partizánparancsnok feljegyzései./ — HK, 1970. 3. sz. 453—468. p.

Firon András—*Somogyi* Mátyás: Tynben történt, 1945-ben. [Magyar katonák segítsége Tyn város védelmében az SS-bandák átvonulása idején.] — Magyar Hírlap, 1970. 128. sz. 4. p.

Firon András—*Somogyi* Mátyás: „Testvéreink, puszták fiai!" Újabb adatok a tyni magyar alakulat 1945-ös dél-csehországi harcáról. — Magyar Hírlap, 1970. 193. sz. 4. p.

Verő Gábor: Levelek a pokolból. Ellenállók Auschwitzban. Terv az általános felkelésre. — Mo, 1970. 10. sz. 10. p.

Szemtanú a dániai magyar ellenállókról. [Orovicza György, a pécsi hadtest híradó zászlóalja volt katonájának visszaemlékezése.] — Magyar Hírlap, 1970. 122. sz. 4. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Kende István: Forró béke — hidegháború. A diplomáciai kapcsolatok története. 1945—1956. Bp. Kossuth K. 1970. 366 p.

Jakubovszkij, I.: A szocialista vívmányok védelmezője a Varsói Szerződés. — Magyar Nemzet, 1970. 110. sz. 5. p.

Ligeti Rudolf—*Molnár* András: Legyőzhetetlen harci szövetség. [A Varsói Szerződés fennállásának 15. évfordulója.] — Ho, 1970. 7. sz. 3—6. p.

A Varsói Szerződés tizenöt éves történetének fontosabb eseményei. Összeáll.: Pataki István. — Hadtudományi Közlöny, 1970. 2. sz. 50—71. p.

Ligeti Rudolf—*Molnár* András: Az 1969-es moszkvai tanácskozás politikai irányvonalának katonapolitikai tanulságai. Bp. MN Központi Klubja Módszertani Oszt. 1970. 16 p.

Pálfy József—*Novák* Zoltán: A NATO húsz éve. Bp. Zrínyi K. 1970. 298 p. 12 t.

Lipkovics Károly: A NATO és a Német Szövetségi Köztársaság /1949—1955./ Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1970. 107 p.
/Tudományos szocializmus füzetek 6./

A Német Szövetségi Köztársaság és a Bundeswehr létrejötte és fejlődése. —Ho, 1970. 11. sz. 13—22. p.

Charisius, Albrecht: Bundeswehr. Revans, háború. (Bundeswehr für den Krieg. Ford. Porga Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1970. 316 p. 5 t.

Pincési Pál: A Bundeswehr. — Mo, 1970. 19—20. sz. 8. p.

Vámos Imre: A Bundeswehr kihívása. A porosz tábornokok nyomdokain. — Magyar Nemzet, 1970. 27. sz. 10. p.

Péner Imre: A Német Szövetségi Köztársaság külpolitikája az USA globálstratégiája és az önálló német imperialista célok szolgálatában. /1949—1969/. (A Magyar Szocialista Munkáspárt KB Politikai Főiskola Évkönyve, 1970. Bp. MSZMP KB, 1970.)

Az indokínai háború. Történelmi háttér. — Népszabadság, 1970. 108. sz. Vasárnapi mell. 5 p.

Rózsa László: Számbáj Laosz. 1—3. r. [Laosz felszabadított területeiről szóló beszámolók.] — Népszabadság, 1970. 64—66. sz. 6. p.

Hersh, Seymour: A gyilkosok. 1—5. r. [A My Lai-i értelmetlen öldöklés előzményei és lefolyása.] — Tükör, 1970. 22. sz. 12—13., 23. sz. 20—21., 24. sz. 20., 25. sz. 23., 26. sz. 22. p.

Véget ért a polgárháború. [Nigéria 1966—1967.] — N, 1970. 4. sz. 4—5. p.

Bara István: Magyar fotós a zöld pokolban. A portugál-guineai dzsungelháború frontján. 1—7. r. — Ország-Világ, 1970. 11. sz. 15—17., 12. sz. 19—21., 13. sz. 14—15., 14. sz. 15—17., 15. sz. 18—21., 16. sz. 18—19., 17. sz. 16—17. p.

Bányai Kálmán: A nemzetközi erőviszonyok és az Arab-Kelet. [Az arab felszabadító mozgalom fellendülése az ötvenes és hatvanas években. —

Az 1967 júniusa után kialakult helyzet.] — HSz, 1970. 2. sz. 74—82. p.

Garai Róbert: A közel-keleti eszkaláció. — Pártélet, 1970. 5. sz. 22—30. p.

Onody György: Belső fegyverszünet. [15 év történelmi tanulságai Jordániában.] — Mo, 1970. 11. sz. 6. p.

Árkus István: Nacionalista katonatisztek. [Latin-Amerika katonai pucscsai.] — Népszabadság, 1970. 67. sz. 4. p.

A SZOCIALISTA ÁLLAMOK FEGYVERES ERŐINEK ÉVFORDULÓI

Kaposi Kis István: Hadsereg az emberi lét vártáján. (Fegyverbarátunk, a Szovjet Hadsereg születésnapjára.) — HSz, 1970. 2. sz. 1—4. p.

Ünnepi megemlékezések a szovjet hadsereg megalakulásának 52. évfordulóján. — N, 1970. 9. sz. 2. p.

Kovács Pál: Felszabadítónk, a szovjet hadsereg születésnapján. — Népszabadság, 1970. 45. sz. 3. p.

(Medvedev) Medvegyev, N.: Tűzpajzs népeink felett. [A szovjet rakéta- és tüzércsapatok fejlődése 1941-től napjainkig.] — HSz, 1970. 4. sz. 54—58. p.

Levin, V.: Gyors, nagyarányú tudományos technikai előrehaladás a műszaki csapatoknál. [A szovjet műszaki csapatok tevékenysége a második világháború alatt. Fejlődésük napjainkig.] — HSz, 1970. 4. sz. 117—120. p.

Perminov, Sz. T.: Nincs határ az arcvonal és a hátország között. [A szovjet légoltalom, illetve polgári védelem tevékenysége a Nagy Honvédő Háború éveiben és fejlődése napjainkig.] — HSz, 1970. 4. sz. 120—124. p.

Taratorin, N.: Az ötvenkét éves ezred. [A szovjet hadsereg G. I. Kotovszk nevét viselő, Proszkutovszko—Berlini páncélos gárdaezrede.] — N. 1970. 8. sz. 4. p.

A néphadsereg napja Csehszlovákiában. [Október 5.] — Népszabadság, 1970. 235. sz. 2. p.

A Csehszlovák Néphadsereg ünnepén. — Hazáért, 1969. 41. sz. 16. p.

Hősök útjain. (A Jugoszláv Fegyveres Erők születésének 29. évfordulójára.) — ISz, 1970. 24. sz. 39. p.

Barkovits István: Kubai fegyverbarátaink. [December 2-án ünneplik a Kubai Fegyveres Erők Napját.] — N, 1970. 48. sz. 4. p.

(Szabó István): A Lengyel Néphadsereg. Bp. Zrínyi K. 1970. 46 p.

Noszály Ferenc: Románia Fegyveres Erőinek Napja. — HSz, 1970. 10. sz. 97—99. p.

ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

Kékesdi Gyula: A népek szabadságáért. Bp. Zrínyi K. 1970. 59 p.

Forradalmár elődeink. (Szerk.: Bakó Ágnes.) [Kiad. a] MSZMP KB Párttörténeti Intézet, KISZ, FSZEK. Bp. Athenaeum ny. 1970. 329 p.

Tetteinkben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. (Szerk. Kiss István. [Bev.] Karakas László.) [Bp.] Alföldi ny. 1970. 175 p. 11 t.

Munkásmozgalmunk harcosai. Komárom megyei biográfia. (Szerk. Szántó Ferenc.) Tatabánya, Komárom m. ny. 1970. 119 p.

(Szecskó Károly): Munkásmozgalmi harcosaink. Életrajzi lexikon. (Közrem. Kovács Gáborné.) Eger, Heves m. ny. 1970. 37 p. 5 t.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. (Fel. szerk. Árkai Istvánné. [Bev.] Kádár János.) Bp. Ifj. Lapk. 1970. 256 p.

Események, évfordulók. 1971. (Összeáll.: Pelejtei Tibor. [Közrem.] Arnóth Károly, Pap János stb. [Kiad. az OSzK] Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Népművelési Intézet. Bp. NPI soksz. 1970. 97 p.

„Él-e még 48-as honvédnek gyermeke?" — Magyar Nemzet, 1970. 138. sz. 14. p.

Él-e még gyermeke negyvennyolcas

honvédnek? — Magyar Nemzet, 1970. 110. sz. 8. p.

Nemcsak gyermeke, özvegye is él 48-as honvédnek. — Magyar Nemzet, 1970. 120. sz. 14. p.

48-as honvéd gyermekei Párizsban. — Magyar Nemzet, 1970. 180. sz. 14. p.

48-as honvéd gyermeke. [Varró Béláné hozzászólása a „48-as honvéd gyermekei Párizsban" c. cikkhez.] — Magyar Nemzet, 1970. 187. sz. 8. p.

Hajdu Zoltán: Cattaro matrózai a Gellért Szállóban. [Ünnepi megemlékezés a felkelésről.] — Lobogó, 1970. 9. sz. 7. p.

Dicső elődökre emlékezve. [A Tanácsköztársaság veteránjai.] — Népszabadság, 1970. 68. sz. 3. p.

Ünnepségek és koszorúzás a koncentrációs táborok mártírjainak emlékére. — Népszabadság, 1970. 80. sz. 8. p.

Emléküket megőrizzük. Felavatták a Belügyminisztérium hősi halottainak emlékművét. — Hazáért, 1970. 12. sz. 3. p.

Udvari Gábor: Az első. [Báró *Auffenberg Ormay* Norbert az 1848—49-es szabadságharc mártírja.] — Magyar Ifjúság, 1970. 49. sz. 4. p.

Ránki György: Kortársak *Bajcsy-Zsilinszky* Endréről. — Népszava, 1970. 14. sz. 5. p.

Horváth Istvánné: Kortársak *Bajcsy-Zsilinszky* Endréről. — Palócföld, 1970. 1. sz. 93—94. p.

Erki Edit: Emlékezés és szemlélet. [A „Kortársak *Bajcsy-Zsilinszky* Endréről" c. emlékezésgyűjteménnyel kapcsolatban.] — Új Írás, 1970. 4. sz. 121—123. p.

Bajcsy-Zsilinszky Endréné: A koronatanú megszólal. [Erki Edit: „Emlékezés és szemlélet" c. cikkéhez.] — Új Írás, 1970. 6. sz. 120—123. p.

Erki Edit: A történelmi igazságért. (Bajcsy-Zsilinszky Endréné „A koronatanú megszólal" c. cikkéhez.) — Új Írás, 1970. 6. sz. 124—128. p.

Tamási Mihály: *Bajcsy-Zsilinszky* (Endre) és makói fegyvertársa. [A „Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről" című könyv ürügyén.] — Tiszatáj, 1970. 6. sz. 566—567. p.

A forradalom nemzetközi katonája volt. Százhúsz éve halt meg *Bem* József altábornagy. — Lobogó, 1970. 50. sz. 15. p.

Zágoni Ferenc: Arcok a mából. *Csémi* Károly. — Tükör, 1970. 14. sz. 7. p.

Nagy Ferenc: *Engels* életműve. [Emlékezés életére és munkásságára születésének 150. évfordulóján.] — HSz, 1970. 11. sz. 7—15. p.

Szebelkó Imre: Az osztályharc tábornoka. 150 éve született *Engels*. — Hazáért, 1970. 48. sz. 6—7. p.

Földes Mihály: A Tűztorony új fiai. [Életrajzi regény.] (*Entzbruder* Dezső.) Bp. Kossuth K. 1970. 285 p.

Kovács István: A tábornokról. (Charles *de Gaulle*.) Posztumusz tudósítás. — Népszabadság, 1970. 268. sz. 4—5. p.

Várkonyi Tibor: A tábornok. [Charles *de Gaulle*.] — Magyar Nemzet, 1970. 264. sz. 3. p.

Névadóinkra emlékezünk. *Gubis* Ferenc /1931—1956./ [A pásztói járási munkásőr egység névadója.] — Mőr, 1970. 10. sz. 20. p.

Vadász Ferenc: Emléktöredékek *Háy* Mihályról születésének 75. évfordulóján. [1895—1944.] — Népszabadság, 1970. 298. sz. 6. p.

Mindhalálig! Emlékezés *Kalamár* Józsefre, születésének hetvenötödik évfordulóján. [A csepeli munkásmozgalom harcosa, az 1956. évi ellenforradalom mártírja.] — Népszabadság, 1970. 243. sz. 4. p.

Kalamár [József] elvtárs. — Népszava, 1970. 243. sz. 3. p.

A *Klapka* [György]-emléktábla leleplezése. — Sz, 1970. 2. sz. 521—522. p.

Fekete Sándor: *Kossuth* Lajos. [Életrajzi regény.] Bratislava — Bp. Madách K. — Móra K. 1970. 288 p. 8 t.

Névadóinkra emlékezünk. *Kovács* József. 1884—1919. (A marcali járási munkásőrség névadója.) — Mőr, 1970. 6. sz. 21. p.

Földes Péter: Az utca hadvezére. *Landler* Jenő élete. [Regény.] Bp. Kossuth K. 1970. 309 p.

Haypál Tibor: Piros rakéta. [Emlékezés *Láng* Sándorra, aki a spanyol polgárháborúban Huesca mellett hősi halált halt.] — Mőr, 1970. 12. sz.

Tar György: Egy katonaköltő nyomában. [*Leél* Leó.] — Jászkunság, 1970. 4. sz. 156—161. p.

Horváth Zoltán: Katonáknak *Leninről*. Bp. Zrínyi K. 1970. 77 p.

Milei György: A legenda hőse. Emlékezés *Ligeti* Károlyra. — Népszabadság, 1970. 304. sz. 4—5. p.

„A szép jövendőt el fogjátok érni..." [*Ligeti* Károlyról, születésének 80. évfordulóján.] — Lobogó, 1970. 49. sz. 6—7. p.

Nyéki Károly: A Bakonytól a Jeniszejig. Adatok *Ludvig* Kálmán életrajzához. [A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Veszprém, Alföldi ny. 1970.] 183—193. p.

Névadóinkra emlékezünk. *Mészáros* János 1879—1919. (1919-es nagykőrösi városparancsnok.) — Mőr, 1970. 8. sz. 20. p.

Molnár István: Brjanszktól Berlinig. [*Mózes* György a Vörös Hadsereg katonája.] — ISz, 1970. 5. sz. 29—31., 6. sz. 23—25., 7. sz. 20—22., 8. sz. 41—43., 9. sz. 36—39. p.

Kendi Mária: Magyarok a szovjet hadseregben. A százados Afrikából érkezett. [*Ráth* Károly szovjet százados életútja.] — Lobogó, 1970. 12. sz. 4. p.

Baktai Ferenc: Tábornok Csepelről. [*Sárdy* Tibor mérnök vezérőrnagy életútja.] — Népszava, 1970. 79. sz. 6. p.

Hegedüs Sándor: *Sebes* Imre /1910—1964./ [A magyar kommunista mozgalom harcosa.] — PK, 1970. 3. sz. 198—211. p.

Bosnyák István: A barikádtól a katedráig. [*Sinkó* Ervin portréjához.] — Kritika, 1970. 2. sz. 34—38. p.

Örök figyelmeztető. [1956. *Stefkó* József, *Vági* József és *Gyenes* György bestiális meggyilkolása 1956 őszén.] — Mőr, 1970. 3. sz. 15. p.

Laktanyát neveztek el *Szalvai* Mihály altábornagyról. — Népszabadság, 1970. 72. sz. 4. p.

Udovecz György: A magyar Csapájev. [*Szalvai* Mihály életútja.] — ISz, 1970. 22. sz. 28. p.

Vajda Péter: New York-i beszélgetés *Szent-Györgyi* Alberttal. [Háborús emlékek, bújkálás a Gestapo elől.] — Népszabadság, 1970. 79. sz. 14. p.

Fülöp János: A harcokat győztesen végigküzdötte. *Sziklai* Sándor születésnapjára. — N, 1970. 52. sz. 7. p.

Vadász Ferenc: A forradalmár tábornok. *Sziklai* Sándor születésének hetvenötödik évfordulójára. — Népszabadság, 1970. 299. sz. 4—5. p.

Elhunyt *[Timosenko]* Tyimosenko marsall. — Népszabadság, 1970. 77. sz. 2. p.

Névadóinkra emlékezünk. *Tóth-Bucsoki* István (1889—1944.) (A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege 8. munkásezredének politikai biztosa.) — Mőr, 1970. 7. sz. 20. p.

Gál Éva L.: Egy 48-as forradalmár, *Ujházy* László. — ÉT, 1970. 10. sz. 439—442. p.

Zrínyi [Miklós] emlékünnep Szigetváron. — Népszava, 1970. 202. sz. 2. p.

Jubileumi ünnepség a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. [*Zrínyi* Miklós születésének 350. évfordulóján.] — Magyar Nemzet, 1970. 265. sz. 6. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

***	Petőfi születésének 150. évfordulójára — — —	619
	TANULMÁNYOK	
URBÁN ALADÁR	Petőfi Sándor honvédszázados — — — — —	622
KEREKES ZOLTÁN	Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói (III. rész) — — — — — — — —	648
FARKAS MÁRTON	A császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéhez — — — — — — — —	685
DOMBRÁDY LÓRÁND	A Horthy-hadsereg tábori tüzérségének anyagi-technikai állapota 1940-ben, a háborúba lépés előtti időszakban — — — — — — — —	726
	KÖZLEMÉNYEK	
GAZSI JÓZSEF	Az ellenállási és partizánmozgalom kutatásának helyzete Magyarországon — — — — — —	762
	HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR	
H. HARASZTI ÉVA	Az angol—német flottaegyezmény — — — —	776
	SZEMLE	
SZTANA BÉLA	*Godó Ágnes:* Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban — — — — — — — —	785
KUN JÓZSEF	Österreich. Die zweite Republik. Herausgegeben von *Erika Weinzierl* und *Kurt Skalnik* — — — — — — — — — —	787
JÓZSA ANTAL	*J. A. Piszarjev:* Szerbija i csernogorija v pervoj mirovoj vojnye — — — — — — — —	790
F. M.	*Peter Graf Kielmansegg:* Deutschland und der erste Weltkrieg — — — — — — — —	793
SZABÓ SÁNDOR	*Horváth Árpád:* Csodafegyverek — — — —	797
***	Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje —	799
	HÍREINK	
CSENDES LÁSZLÓ MOLNÁR PÁL	A negyedik negyedév eseményeiből — — —	805
	BIBLIOGRÁFIA	
MOLNÁR ÉVA VINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ	Az 1970. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája II. rész — —	811

СОДЕРЖАНИЕ

* * * К 150-ой годовщине рождения Петёфи — — — 619

СТАТЬИ

АЛАДАР УРБАН **Шандор Петёфи** — капитан гонведов — — — 622

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ Боевые знамена революции и освободительной борьбы 1848—49 года. (Часть III) — — — 648

МАРТОН ФАРКАШ К истории о запросе перемирия со стороны кайзеровской Германии — — — — — — — — 685

ЛОРАНД ДОМБРАДИ Материально-техническое состояние полевой артиллерии Хортистской армии в 1940 году, в период перед вступлением в войну — — — — 726

СООБЩЕНИЯ

ЙОЖЕФ ГАЖИ Состояние исследования движения сопротивления и партизанской борьбы в Венгрии — — — — 762

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

ЭВА Х. ХАРАСТИ Англо—германское морское соглашение — — — 776

ОБЗОР

БАЛА СТАНА *Агнеш Годо:* Венгры в югославской народно-освободительной войне — — — — — — — — 785

ЙОЖЕФ КУН Österreich. Die zweite Republik. Herausgegeben von *Erika Weinzierl* und *Kurt Skalnik* — — — — — — — — — — 787

АНТАЛ ЙОЖА *Я. А. ПИСАРЕВ:* Сербия и Черногория в первой мировой войне — — — — — — — — 790

Ф. М. *Peter Graf Kielmansegg:* Deutschland und der erste Weltkrieg — — — — — — — — — 793

ШАНДОР САБО *Арпад Хорват:* Чудесное оружие — — — — 797

* * * Обзор иностранных военно-исторических журналов 799

НОВОСТИ

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ
ПАЛ МОЛЬНАР Из событий четвертого квартала года — — — 805

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ Библиографический указатель зарубежных военно-исторических журналов. 1970. Часть II — — — 811

INHALT

***	Zum 150. Jahrestag der Geburt Petőfis — — —	619

STUDIEN

ALADÁR URBÁN	Honvédhauptmann Sándor Petőfi — — — —	622
ZOLTÁN KEREKES	Die Kriegsfahnen der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848—49. (III. Teil) — — —	648
MÁRTON FARKAS	Die Geschichte des Waffenstillstandsansuchens des kaiserlichen Deutschlands — — — — —	685
LÓRÁND DOMBRÁDY	Die materiell-technische Lage der Feldartillerie der Horthy-Armee im Jahre 1940, vor dem Eintritt in den Weltkrieg — — — — — — —	726

MITTEILUNGEN

JÓZSEF GAZSI	Die Lage der Erforschung der Widerstands- und Partisanenbewegung in Ungarn — — — —	762

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

ÉVA H. HARASZTI	Das englisch—deutsche Flottenabkommen — —	776

RUNDSCHAU

BÉLA SZTANA	*Ágnes Godó:* Ungarn im jugoslawischen Volksbefreiungskampfe — — — — — — — —	785
JÓZSEF KUN	Österreich. Die zweite Republik. Herausgegeben von *Erika Weinzierl* und *Kurt Skalnik* — — — — — — — — — —	787
ANTAL JÓZSA	*J. A. Pisarjew:* Serbija i Tschernogorija w perwoj mirowoj wojne — — — — — — —	790
M. F.	*Peter Graf Kielmansegg:* Deutschland und der erste Weltkrieg — — — — — — — —	793
SÁNDOR SZABÓ	*Horváth Árpád:* Die Wunderwaffen — — —	797
***	Übersicht ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften — — — — — — — — —	799

NACHRICHTEN

LÁSZLÓ CSENDES PÁL MOLNÁR	Aus den Ereignissen des vierten Vierteljahrs —	805

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONORE WINDISCH	Bibliographie der im Jahre 1970 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur. (II. Teil) — — — — — — — — — —	811

Csata előtt

(Gyimesi Lajos festőművész grafikája)

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ LAPJAI

NÉPHADSEREG

LOBOGÓ

IGAZ SZÓ

POLGÁRI VÉDELEM

HONVÉDSÉGI SZEMLE

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

HADITECHNIKAI SZEMLE

REPÜLÉS

RÁDIÓTECHNIKA

MODELLEZÉS

ELŐFIZETHETŐK ÉS
MEGVÁSÁROLHATÓK
A SAJTÓMEGBIZOTTNÁL ÉS
A POSTAHIVATALBAN